

**МОНГОЛ УЛСЫН
ХҮНИЙ ЭРХИЙН ҮНДЭСНИЙ
КОМИСС**

Засгийн газрын 12 дугаар байр, Барилгачдын талбай-2,
Чингэлтэй дүүрэг, Улаанбаатар хот, 15170
Утас: (+976) 7000 0222, (+976-51) 26 29 31
Цахим шуудан : info@nhrcm.gov.mn
Цахим хуудас : www.nhrcm.gov.mn

2023.11.08 № 01/1378
танай _____-ны № _____-т

**“Хүний эрхийг хангах үндэсний
хөтөлбөр II”-ийн төслийг хүргүүлэх тухай**

Монгол Улс нь 1993 онд Вена хотноо болсон НҮБ-ын Хүний эрхийн дэлхий дахины бага хуралд оролцож, хүний эрхийг хангах үндэсний баримт бичиг батлан хэрэгжүүлэх тухай тунхаглалыг дэмжиж, үүрэг хүлээсэн. Энэ хүрээнд хүний эрхийн суурь судалгааг хийж, олон нийт, мэргэжилтэн, шинжээчид, төр, төрийн бус байгууллагын төлөөллийг оролцуулсан өргөн хүрээний хэлэлцүүлгийг өрнүүлж, Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн төслийг боловсруулсан. Монгол Улсын Их Хурал 2003 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдөр хөтөлбөрийг баталсан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан хүний эрх, эрх чөлөөг хангаж, хамгаалах чиглэлээр ахиц дэвшил гаргах түүхэн шийдвэр байсан.

Тус хөтөлбөр батлагдсанаас хойш 20 жил болж буй бөгөөд энэ хугацаанд Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх ажлыг 2011, 2022 онд тус тус хийсэн байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2022 оны 350 дугаар тогтоолоор байгуулагдсан Хүний эрхийг хангах Үндэсний хорооны 2023 оны “Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилт, цаашид авах арга хэмжээний саналын тухай” 03 дугаар тогтоолд Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилт, цаашид авах арга хэмжээний саналыг Хүний эрхийн Үндэсний Комисст хүргүүлэхийг Хүний эрхийг хангах Үндэсний хорооны Нарийн бичгийн дарга бөгөөд Ажлын албаны даргад даалгасан бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газрын 2023 оны 04 дүгээр сарын 19-ний өдрийн хуралдааны 17 дугаар тэмдэглэлийн 2-д “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний II хөтөлбөр”-ийг боловсруулж, батлуулах арга хэмжээ авах ажлыг Хүний эрхийн Үндэсний Комисст зөвлөсөн.

Дээрх Засгийн газрын шийдвэр, хуралдааны тэмдэглэлийг үндэслэн Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын даргын 2023 оны 06 дугаар сарын 16-ны өдрийн А/16 дугаар тушаал гарч ЗГХЭГ-ын дэргэдэх Хүний эрхийг хангах Үндэсний хороо, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Цэц, МУИС-ХЗС, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр, Комиссын дэргэдэх Иргэний нийгмийн зөвлөл болон төрийн бус байгууллага, судлаачдын төлөөлөл бүхий 14 хүний бүрэлдэхүүнтэй Ажлын хэсэг байгуулагдан ажилласан бөгөөд “Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II”-ийн төслийг боловсруулаад байна.

“Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II”-ийг боловсруулахдаа НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газраас гаргасан гарын авлага, хүний эрхийн хэрэгжилтэд хийсэн судалгаа, шинжилгээ, хүний эрхийн төлөв байдалд НҮБ болон бусад хөндлөнгийн байгууллагаас өгсөн дүгнэлт, зөвлөмж, Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын жил тутмын “Монгол Улсын хүний эрх, эрх

МОНГОЛ УЛСЫН САЙД, ЗАСГИЙН
ГАЗРЫН ХЭРЭГ ЭРХЛЭХ ГАЗРЫН
ДАРГА Д.АМАРБАЯСГАЛАН ТАНАА

150021771

чөлөөний байдлын талаарх илтгэл”, бусад тайлан, зөвлөмж, 2021 онд Ерөнхийлөгчийн ивээл доор зохион байгуулсан Хүний эрхийн үндэсний форумын зөвлөмж, иргэний нийгмийн байгууллагын судалгаа, дүгнэлт, “Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, шийдэл” тайлан зэрэг судалгаа, дүн шинжилгээ, дүгнэлт зөвлөмжийг анхааралтай судлан үзсэн.

Мөн Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд 2011 онд хийсэн хяналт, үнэлгээ, 2022 онд хийсэн түргэвчилсэн үнэлгээний үр дүн, дүгнэлт, Монгол Улсын олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн хөгжлийн болон хүний эрхийн бусад зорилт, үүрэг амлалт, дэлхийн бусад орны хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулж, баталж буй туршлагыг харгалзан үзлээ.

Хөтөлбөрт “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, түүнийг дагаж гарах 7 зорилтот хөтөлбөрийн төсөл, Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, Шүүхийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төсөл, Бизнес ба хүний эрх төлөвлөгөөтэй уялдуулах, зорилтыг давхцуулахгүй байхад анхаарахын зэрэгцээ харилцан бие биенээ нөхөх, хөгжлийн зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд түлхэц болох алхмуудыг тусгах замаар дээрх хөтөлбөрүүдээс гарах үр дүнг улам нэмэгдүүлэхийг зорьсон.

Мөн хөтөлбөрт хэнийг ч орхигдуулахгүй хөгжих зарчмын хэрэгжилтийг хангах зорилгоор Монгол Улсын төлөв байдлын шинжилгээнд орхигдож байгаа буюу орхигдох эрсдэлтэй хүн амын бүлгүүдийг хөтөлбөрийн бүхий л хэсэгт анхаарч, ялангуяа НҮБ-аас тодорхойлсон хүүхэд, өсвөр үе, хөдөөгийн ядуу иргэд, малчид, үндэстний цөөнх, ажилгүй, үр чадваргүй залуус, охид, эмэгтэйчүүд (болон эмзэг бүлгийн эрчүүд), хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс, ахмад настан, хот, суурин газрын ядуу иргэд, дотоодын шилжин суурьшигсад, бэлгийн цөөнх, хүн худалдаалах гэмт хэргийн хохирогчид, хүний эрх хамгаалагч гэсэн бүлгүүдийг онцолсон болно.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос боловсруулсан “Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II”-ийн төслийг судлан үзэж, Монгол Улс Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр батлагдсаны 20 жил, Хүний эрхийн Түгээмэл Тунхаглал батлагдсаны 75 жилийн ойн хүрээнд Улсын Их Хурлаар хэлэлцүүлэн батлуулах саналыг үүгээр хүргүүлж байна.

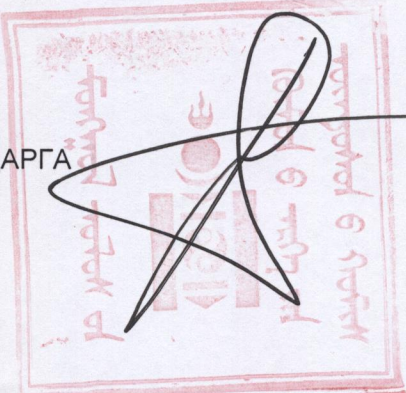
Хавсралт:

1. Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн тойм;
2. “Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II”-ийн төсөл;
3. Монгол Улсын Хүний эрхийн төлөв байдалд өгсөн дүгнэлт, зөвлөмж, шүүмж;
4. Дэлхийн улс орнуудын хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрөө баталсан туршлагын талаарх мэдээлэл.

Хавсралт 6.9 хуудастай.

Хүндэтгэсэн,

ДАРГА

Ж.ХУНАН

МОНГОЛ УЛСАД ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ХАНГАХ ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨРИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТОЙМ

Нэг. ОРШИЛ

Монгол Улсын Их Хурал 2003 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдөр баталсан Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тунхагласан хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулахад түлхэц болсон, түүхэн чухал баримт бичиг билээ. Тус хөтөлбөрийн 4-р бүлэгт хөтөлбөрийн удирдлага, зохион байгуулалт, санхүүжилтийн асуудлыг тусгасан бөгөөд хэрэгжилтийг удирдлага, зохион байгуулалтаар хангах чиг үүрэг бүхий Үндэсний хөтөлбөрийн хороо, Ажлын алба 2006 оноос ажиллаж эхэлсэн бөгөөд 2007 оноос эхлэн 2 жил тутмын арга хэмжээний төлөвлөгөөг Засгийн газрын тогтоолоор батлуулан ажиллаж иржээ. Гэвч 2012 оны сонгуулийн үр дүнд байгуулагдсан ЗГ хүний эрхийн асуудлыг төрийн бүх салбарт нэвчүүлж ажиллах зорилт тавьж, ХЗЯ-ны дэргэд байсан Ажлын албыг татан буулгаснаар ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтийг хэрхэн зохион байгуулах нь тодорхойгүй болсон. Монгол Улсын Засгийн газрын 2022 оны 9-р сарын 22-ны хуралдаанаар 350 дугаар тогтоолоор Хүний эрхийг хангах үндэсний хороо байгуулж, Ажлын албыг ЗГХЭГ-ын дэргэд байгуулсан нь энэ чиглэлээр гарсан ухралтаа залруулж, хүний эрхийг хангах, хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих чиг үүргээ бодитой хэрэгжүүлэх боломж олгосон үйл явдал юм.

Засгийн газар ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтэд хяналт шинжилгээ, үнэлгээг 2011 онд үндэсний хэмжээнд өргөн бүрэлдэхүүнтэйгээр хийж, дүнг олон нийтэд танилцуулсан нь тун чухал бөгөөд хөтөлбөрийн хүрээнд дэвшүүлсэн зорилтын хүрэх түвшин, гарах үр дүн, үнэлэх шалгуурыг хөтөлбөрт тусгаагүйн улмаас үнэлгээ хийхэд хүндрэлтэй байсныг тайланд дурдсан. Үүний улмаас тухайн асуудлаар хийгдэж буй ажлуудыг дурдаж орхисон нь түгээмэл байсан бөгөөд ямар нэг ажил хийгдэж байгаа л бол үр дүнд хүрсэн эсэхээс үл хамааран ямар нэг байдлаар зорилт хэрэгжиж байна гэх дүгнэлтэд хүрэхээр байгаа нь гол асуудал юм.

2022 оны үнэлгээг хийсэн арга зүйн талаар тайланд тодорхой тусгаагүй ч богино хугацаанд хийсэн тул түргэвчилсэн үнэлгээ гэж нэрлэсэн бөгөөд судалгааны хоёрдогч эх үүсвэрт дүн шинжилгээ хийсэн гэж үзэхээр байна. Тус тайланд ХЭХҮХ-ийн зорилт тус бүрийн хүрээнд хийсэн ажлыг тоймлон авч үзэж, зарим хэсэгт дүгнэлт хийж, зөвлөмж санал болгожээ.

Тус тойм нь дээр дурдсан хяналт шинжилгээ, үнэлгээний дүнд тулгуурлан ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтийн тойм гаргахыг зорилоо.

Хоёр. ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ХАНГАХ ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨР, ХЭРЭГЖИЛТЭД ХИЙСЭН ҮНЭЛГЭЭ, АРГА ЗҮЙ

2.1. Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр

Монгол Улс нь хүний эрх, эрх чөлөөг 1992 онд баталсан Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан¹, мөн НҮБ-ын гишүүний хувьд хүний эрхийг хангах, хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих чиглэлээр олон улсын хамтын нийгэмлэгийн өмнө үүрэг амлалт² авсан билээ. Үндсэн хуулиар төр нь хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцахаар заасан.³ Мөн 1993 онд Вена хотноо болсон НҮБ-ын Хүний эрхийн дэлхий дахины бага хуралд оролцож, хүний эрхийг хангах үндэсний баримт бичиг батлан хэрэгжүүлэх тухай тунхаглалыг дэмжиж, үүрэг хүлээсэн.⁴ Тиймээс хүний эрхийн суурь судалгаа хийж, олон нийт, мэргэжилтэн, шинжээчид, төр, төрийн бус байгууллагын өргөн төлөөлөлтэй хэлэлцүүлэгт тулгуурлан Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр (ХЭХҮХ гэх) боловсруулж, 2003 онд УИХ-ын 41-р тогтоолоор баталсан билээ.

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он, 2-р бүлэг

² Монгол Улс хүний эрхийн чиглэлээр 50 орчим гэрээ конвенцод нэгдэн орж, соёрхон батлаад байна.

³ Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он, 19-р зүйлийн 1

⁴ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр, УИХ-ын 2003 оны 41 дүгээр тогтоолын хавсралт, 5-р тал

Тус хөтөлбөр нь Оршил, 4 бүлэг, 243 зорилтоос бүрдсэн, хэрэгжих хугацааг тодорхой заагаагүй, хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулах суурь асуудлыг хөндөж, стратегийн алсын харааг тогтоосон түүхэн чухал баримт бичиг юм. Хэдийгээр хөтөлбөрийн зорилт 243 гэж байгаа ч нэг зорилт хэд хэдэн дэд зорилтыг өөртөө агуулж байгааг анхаарах учиртай.

ХЭХҮХ нь 2003 онд батлагдаж, тус хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хариуцах чиг үүрэгтэй бүтэц 2006 оноос байгуулагдсанаар хэрэгжиж эхэлсэн байна. Батлагдсанаас хойш даруй 3 жил орчмын дараагаас хэрэгжилтийг удирдан зохион байгуулах бүтэц байгуулагдсан нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд таагүй нөлөө үзүүлсэн хэмээн 2011 оны хяналт шинжилгээ, үнэлгээний баг дүгнэжээ. Ийнхүү дүгнэсээр байхад 2012-2014 оны Засгийн газрын үед хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн өдөр тутмын үйл ажиллагааг хариуцах чиг үүрэгтэй ХЗДХЯ-ны дэргэдэх Ажлын албыг татан буулгасан байна.

2.2. Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд 2011 онд хийсэн хяналт шинжилгээ, үнэлгээ, арга зүй

ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтэд хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх ажил 2011, 2022 онд тус тус хийгдсэн. 2011 онд нэгдсэн зохион байгуулалттай, нэлээд далайцтай хяналт шинжилгээ хийсэн байна. Тус хяналт шинжилгээг хийх Ажлын хэсгийг Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2011 оны 3-р сарын 3-ны өдрийн 36 дугаар тушаалаар байгуулж, даргаар ХЗДХЯ-ны ТНБД Г.Баясгалан, дэд даргаар Хүний эрх, хөгжил төвийн тэргүүн Г.Уранцоож нарыг томилсон бөгөөд нийт 6 дэд хэсэг, 22 салбар хэсгийн бүрэлдэхүүнтэйгээр 8 сар гаруй хугацаанд хийж гүйцэтгэжээ. Тус хяналт шинжилгээг хийхэд төрийн бус байгууллагын оролцоог анхаарч үзсэн бөгөөд нийт бүрэлдэхүүний 20-30 хувийг төрийн бус байгууллагын төлөөлөл эзэлсэн байна.

Хүснэгт 1. Хяналт шинжилгээний явцад хийсэн үйл ажиллагаа

№	Үе шат, ажлын зохион байгуулалт	Хугацаа
1	Ажлын дэд, салбар хэсгийг чадавхжуулах	2011.03-2011.04.20
2	Мэдээлэл цуглуулах, анхан шатны үнэлгээ хийх	2011.04.20-2011.07.20
3	Дэд болон салбар хэсгүүдийн тайлан - Тайлан бичих удирдамж - Харилцан туршлага солилцох бүсчилсэн хэлэлцүүлэг	2011.07.20-2011.09.20
4	Нэгдсэн тайлан гаргах - Ажлын дэд хэсгүүдийн хамтарсан хэлэлцүүлэг - Салбар хэсгүүдийн орон нутгийн хэлэлцүүлэг	2011.09.20-2011.11.25
5	Нэгдсэн тайлангийн үр дүнг хэлэлцэх - Хорооны хуралдаанаар хэлэлцүүлэх - Үндэсний чуулганаар хэлэлцүүлэх	2011.11.29; 2011.12.09
6	Үр дүнг олон нийтэд мэдээлэх, таниулах	www.humanrights.mn ; ЗДТГ-ын цахим хуудас

Хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх ажлын дэд хэсгүүд хөтөлбөрийн зорилт тус бүрийн хүрэх түвшин, үр дүнг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтийг боловсруулж, үүний дагуу 2006-2010 оныг хамруулан мэдээлэл цуглуулж, баримт бичигт дүн шинжилгээ хийсэн гэсэн ч энэ нь тайланд тусаагүй байна. Тайланд энэхүү боловсруулсан хүрэх түвшин, шалгуур үзүүлэлтээ тусгасан бол дараа дараагийн мониторинг, үнэлгээнд ихээхэн ач холбогдолтой байх байжээ.

Хүснэгт 2. Мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийсэн байдал

№	Дүн шинжилгээ хийх хүрээ
1	Эрх зүйн үндэс бүрдүүлэх, боловсронгуй болгох чиглэлээр хийсэн ажил
2	Зорилтыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг тогтвортой хангах бүтэц, механизм бүрдсэн байдал
3	Зорилтын хүрээнд хийсэн үйл ажиллагаа, зохион байгуулалт, үр дүн
4	Тухайн чиглэлээр хийсэн судалгаа, статистик, бусад тайлан мэдээнд дүн шинжилгээ хийх

2.3. Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд 2022 онд хийсэн түргэвчилсэн үнэлгээ

Монгол Улсын ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээг 2022 онд Стратегийн хүрээлэн хийсэн байна. Тус үнэлгээнд ХЭХҮХ-ийн Хүний эрх, эрх чөлөөг хангах үндэсний чадавхыг дээшлүүлэх нь, хүний суурь эрхийг хангах нь, хүний эрхийн талаарх олон улсын гэрээний биелэлт ба мониторинг хэмээх эхний 3 бүлгийн хүрээнд зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн талаар мэдээлэл тусгаж, зарим зорилтын хэрэгжилтийг дүгнэж, зөвлөмж өгсөн. 2022 оны үнэлгээг хийсэн арга зүйн талаар тайланд тодорхой тусгаагүй хэдий ч тайланг унших явцад энэ чиглэлээр НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас өгсөн дүгнэлт, зөвлөмж, төр, иргэний нийгэм, олон улсын байгууллагын судалгаа, шинжилгээ, төрийн байгууллагын тайлан мэдээнд тулгуурлан шинжилгээ хийсэн гэж үзэхээр байна. Тус түргэвчилсэн үнэлгээ нь ХЭХҮХ-ийн 3 бүлэг, бүлэг тус бүрийн зорилтуудаас бүрдсэн бүтэцтэй бөгөөд нийт 786 хуудас материалаас бүрджээ.

Зорилт тус бүрийн хүрээнд авч хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагааг 2003-2011, 2012-2022 оны хугацаанд авч үзсэн байна. 2003-2011 оны мэдээлэл нь 2011 оны мониторингийн дүнг давтсан шинжтэй байна. Зорилтуудад хамаарах үйл ажиллагааг тухай бүрд тусгаснаас мэдээлэл давхцах байдал нэлээд байгааг дурдах нь зүйтэй. Жишээлбэл, ХЭХҮХ-ийн зорилт 1.1.1.1 "Хүний эрхийг баталгаажуулах, хангах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хүн эрхээ эдлэх, үүргээ биелүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлнэ", 2.1.1. "Амьд явах, уучлал хүсэх эрхийг хангах талаар" хэсэгт мэдээллийн давхцал байна.⁵ Мөн зарим мэдээлэл хамаарах хэсэгтэй сайн тусгаагүй байх тал ажиглагдлаа. Тухайлбал, ХЭХҮХ-ийн зорилт 1.1.1.1 хэсэгт эрүүдэн шүүхтэй тэмцэх хүрээнд авч хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагаа нэлээд дэлгэрэнгүй туссан бол хамаарал бүхий хэсэг буюу 2.1.2.8-д тун хураангуй байдлаар оржээ.⁶ Мөн зарим зорилтын хүрээнд туссан мэдээлэл зорилттой огт хамааралгүй байхаар байсан нь анхаарал татсан бөгөөд эндээс ХЭХҮХ-ийн зорилт тус бүрийн талаар нэг мөр ойлголт өгөх сургалт, сурталчилгааны ажил дутмаг байснаас зорилтын талаар эндүү ташаа ойлгох нөхцөл бүрдсэн гэж дүгнэхээр байна.

Хөтөлбөрийн зорилт тус бүрийн хэрэгжилтэд хийсэн дүгнэлтийг авч үзвэл хэрэгжилтийг 2003-2011, 2012-2022 гэсэн 2 хугацаанд хуваан авч үзсэн байх бөгөөд 2003-2011 оны хувьд 2011 оны мониторингийн тайлангийн дүгнэлтийг шууд авч тавьсан байв. 2012-2022 оны хувьд зорилтын хэрэгжилтэд хийсэн үнэлгээ ялгамжтай байгаа бөгөөд дараах байдлаар дүгнэхээр байна. Үүнд:

- Тухай бүрд дүгнэлт хийж, зөвлөмж өгсөн.
- Зорилтын хүрээнд хийсэн үйл ажиллагааг тусгаж, дүгнэлт хийлгүй орхисон.
- Зарим зорилтыг хийсэн тодорхой ажилгүй гэж дүгнэсэн.

Энэхүү тоймд 2011 оны мониторингийн тайлангийн дүгнэлтийг тусдаа авсан байсан тул 2022 оны түргэвчилсэн үнэлгээний дүгнэлтийг 2012-2022 оны мэдээлэлд тулгуурлан авч үзлээ. Ингэхдээ хөтөлбөрийн зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн хүрээнд хийсэн үйл ажиллагаа, дүгнэлт, зөвлөмжийг хураангуйлан тусгалаа. Харин тухайн мэдээлэлд тулгуурлан хэрэгжилтийн талаар тодорхой хувь, дүн гаргах боломжгүй байв.

ГУРАВ. ХЭХҮХ-ИЙН ХЭРЭГЖИЛТ БҮЛГЭЭР

3.1. Хүний эрхийг хангах үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх нь

Хүснэгт 3. ХЭХҮХ-ийн 1-р бүлэг, Хүний эрхийг хангах үндэсний чадавхийг бэхжүүлэх зорилт

№	Зорилт	Дэд зорилтын тоо
---	--------	------------------

⁵ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, пара 10, 1050-1092

⁶ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, пара 11-15, 1177-1181

1.1.1	Монгол Улсын Их Хурал нь хүний эрхийг хангах бодлогыг тодорхойлж, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, Засгийн газраас хүний эрхийн хүрээнд явуулж байгаа үйл ажиллагааг хянан шалгах, шүүх эрх мэдлийн хүрээний бодлогыг хууль тогтоох замаар тодорхойлох, энэ бүхэнд иргэд, тэдний олон төрлийн байгууллагын санал, оролцоог өргөтгөх замаар хүний эрхийг хангахад чиглүүлэгч, шийдвэрлэгч үүрэг гүйцэтгэнэ.	13
1.1.2	Засгийн газар нь төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн дээд байгууллагын хувьд хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх хууль тогтоомж, олон улсын гэрээ, энэхүү хөтөлбөрийн биелэлтийг зохион байгуулж хангах ажлыг Улсын Их Хурлын өмнө шууд хариуцан хууль, гэрээний биелэлт, үр дүнг Улсын Их Хуралд, улмаар олон улсын гэрээний биелэлтийг НҮБ-д тогтмол тайлагнана. Засгийн газар хүний эрхийн талаарх хууль тогтоомжийн болон олон улсын гэрээний биелэлтийг хангахын тулд төрийн захиргааны төв болон орон нутгийн байгууллагаас явуулж буй үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чиглэсэн шинэтгэл хийнэ.	11
1.1.3	Хүний эрхийн төрөлжсөн байгууллагууд	
1.1.3.1	Шүүх эрх мэдлийн байгууллага нь шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлыг бэхжүүлж, шударга, хүртээмжтэй, бүтээлч байдлыг хангаж, шүүгчийг хүний эрхийн асуудлаар мэргэшүүлэх, боловсон хүчний чадавхыг дээшлүүлэх, тэдгээрийн үйл ажиллагааны хүнд суртал, чирэгдлийг арилгах, ялангуяа засаг захиргааны үйл ажиллагаанд тавих бүх төрлийн шүүхийн хяналтыг хүчтэй болгох замаар шүүхийг хүний эрх хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг нь сэргээн хангах гол механизм болгоно.	8
1.1.3.2	Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын бие даасан байдлыг бэхжүүлж, үйл ажиллагааг нь идэвхжүүлэн өргөтгөж, үр нөлөөг дээшлүүлнэ.	5
1.1.3.3	Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага /аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, баг, хорооны иргэдийн Нийтийн Хурал/ нь тухайн нутаг дэвсгэрийн иргэдийн өөрсдийн нь төлөөллийн байгууллага, шууд ардчиллын механизм болохын хувьд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж дээрээ хүний эрхийг сахин хангах, хамгаалах талаар нутгийн захиргааны болон төрийн бус байгууллагуудын харилцан ажиллагааг хүн амынхаа өмнөөс уялдуулж ажиллана.	8
1.1.3.4	Төрийн бус байгууллагууд нь засаг төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагаанд хяналт тавьж, удирдах, шийдвэр гаргахад оролцох иргэний оролцоог өргөтгөн идэвхжүүлдгээрээ хүний эрхийг хангах механизмын нэн чухал хэсэг болно. Хүний эрх, хүний хөгжил, хүрээлэн буй орчинтой холбоотой хөтөлбөрүүдийг боловсруулах, биелүүлэх, хянан зохицуулах, үнэлэн дүгнэхтэй холбогдсон судалгаа, яриа хэлэлцүүлэг хийх, шийдвэр гаргах ажиллагаанд засаг төрийн бүх шатны байгууллага нь төрийн бус байгууллагууд, орон нутгийн үүсгэл санаачилгын бүлэглэлүүдийн хоорондын үр бүтээлч түншлэлийг хөгжүүлэх үүрэгтэй болохыг эрхэм зорилго болгож дараах үйл ажиллагаа явуулна.	12
1.1.3.5	Хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж, байгууллагууд хүний эрх, эрх чөлөөг хангах баталгааг өргөтгөн бэхжүүлэх, тэдгээрийн эрхээ эдэлж, үүргээ биелүүлэх таатай орчин бүрдүүлэх үйлсэд дорвитой үүрэг гүйцэтгэнэ. Хүний эрх, мөн олон улсын хамтын нийгэмлэгээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн ёс зүйн хэм хэмжээ, зарчмуудыг хувийн хэвшил нэгэн адил сахин биелүүлэх ёстойг иш үндэс болгож, тэдгээрт хууль ёсны шаардлага тавина. Хувийн хэвшлийн гүйцэтгэх үүргийн нэг бол эдийн засгийн ололт, нийгмийн хөгжилд даацтай хувь нэмэр оруулах, өөрсдийн ажиллагчдын төдийгүй бусад хүний эрх, эрх чөлөөг хангах баталгааг бэхжүүлэхэд бодитой хувь нэмэр оруулах явдал мөн. Энэ бүхнийг үндэслэн хүний эрхийг хангах хүрээнд хувийн хэвшлийн талаар дараах зорилтыг дэвшүүлж байна.	14

ХЭХҮХ-ийн 1-р бүлэг буюу Хүний эрхийг хангах үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх зорилтын хүрээнд нийт 71 зорилт дэвшүүлснээс бүрэн хэрэгжсэн 5 (7%), хэрэгжиж байгаа 35 (49%), эхлэл байгаа 5 (7%), хэрэгжүүлэх чиглэлээр арга хэмжээ аваагүй 26 (37%) зорилт байна гэж үзжээ.

Хүснэгт 4. Хүний эрхийг хангах үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх зорилтын хэрэгжсэн байдал

№	Зорилтын чиглэл	Бүрэн хэрэгжсэн	Хэрэгжих шатанд	Эхлэл байгаа	Арга хэмжээ аваагүй
1.1.1	Улсын их хурал (13)		9		1.1.1.6-1.1.1.8; 1.1.1.10
1.1.2	Засгийн газар (11)	1.1.2.5; 1.1.2.9	6		1.1.2.6; 1.1.2.7; 1.1.2.10
1.1.3.1	Шүүх эрх мэдэл (8)	1.1.3.1.2; 1.1.3.1.4; 1.1.3.1.5	4		1.1.3.1.1
1.1.3.2	ХЭҮК (5)		1.1.3.2.5	1.1.3.2.3	1.1.3.2.1; 1.1.3.2.2; 1.1.3.2.4
1.1.3.3	Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага (8)		5		1.1.4.1; 1.1.4.5; 1.1.4.7
1.1.3.4	Төрийн бус байгууллага (12)		1.1.5.2; 1.1.5.5; 1.1.5.11	1.1.5.1	8
1.1.3.5	Хувийн хэвшил (14)		7	1.1.6.4; 1.1.6.5; 1.1.6.7	1.1.6.9-1.1.6.11; 1.1.6.14

Хүснэгт 5. 2022 онд хийсэн Түргэвчилсэн үнэлгээ, "Хүний эрх, эрх чөлөөг хангах үндэсний чадавхийг дээшлүүлэх нь" бүлгийн хэрэгжилтэд өгсөн үнэлгээний тойм⁷

Зорилтын дугаар	Хэрэгжсэн эсэх дүгнэлт
1.1.1	Улсын Их Хурал
1.1.1.1	Цаазаар авах ялыг халсан, эрүүдэн шүүхийг гэмт хэрэгт тооцсон, ХЭҮК болон олон улсын бусад механизмаас иргэний болон улс төрийн, эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрх зөрчигдөж байгааг тэмдэглэж ирсэн. УЕПГ-ын дэргэдэх МБА татан буулгасан, гэм буруутай этгээд ял завших эрсдэл үүсгэсэн. ХЭҮК-ын тухай хуульд эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний ажиллагааг заасан, гэсэн ч төсөв танасан.
1.1.1.2	ҮХЦ-ийн гишүүдийн томилгоо ҮХ-ийн үзэл санаанд нийцэхгүй байна, нэр дэвшүүлэх үйл ажиллагаа олон нийтэд ил тод явагддаггүй, томилох явц хэт богино, ҮХ-ийн 1.2-т заасан ардчилсан ёс хангагдахгүй байна. Үндсэн эрх нь зөрчигдсөн бөгөөд хууль зүйн ердийн арга замаар шийдүүлж чадаагүй бол ҮХЦ-д өргөдөл гаргах эрхийг нээх
1.1.1.3	НҮБ-ын Хороодын гомдол, мэдээлэл хүлээн авах журмыг хүлээн зөвшөөрөөгүй, гэрээний хэрэгжилтийн тайланг хэлэлцүүлсэн дүнг УИХ, ЗГ-т танилцуулах, биелэлтийг хангуулах, шийдвэр гаргуулах механизм бүрдээгүй, салбар хоорондын шинжтэй зөвлөмжийн биелэлтийг хэрхэн хангахыг хуулиар зохицуулаагүйн улмаас зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх, хэрэгжилтэд тавих хяналт сул болж байна. ЗГ олон талт гэрээнд нэгдэж орох саналдаа хууль, тогтоомжид оруулах нэмэлт өөрчлөлтийн саналыг тусгах, гэрээний хэрэгжилтийн тайланг УИХ-ын холбогдох байнгын хороогоор улирал тутам хэлэлцэж, тайлан бэлтгэх явцад ХЭҮК, ТББ-ын оролцоог хангах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх
1.1.1.4	Цар тахлын үед сурч боловсрох эрх зөрчигдсөн, гамшиг, цар тахлын үед сурч боловсрох эрхийг хангах асуудлыг зохицуулалтаар хангах, НҮБ-аас уриалсан цар тахлын үеийн боловсролын талаар хариу үйлдлийг анхаарч үзэх

⁷ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, 29-270-р тал, пара 1-1039

1.1.1.5	Хүний эрхийн хууль тогтоомж, гэрээ, ЗГ-ын үйл ажиллагаанд тавих хяналт сул, УИХ-ын ХЭДХ-ны үйл ажиллагааг тогтмолжуулах
1.1.1.6	Олон улсын гэрээний тухай хуулийн зохицуулалтыг иш татаж, гэрээний биелэлтийн тайланг УИХ-ын БХ болон нэгдсэн хуралдаанаар нээлттэй хэлэлцэж, зөрчлийг арилгах арга хэмжээ авч буй эсэх тодорхойгүй.
1.1.1.7	ХЭҮК-ын илтгэлийг УИХ-ын нэгдсэн чуулганаар, жендэрийн асуудлыг 2 жил тутам УИХ-ын НББХ-оор хэлэлцэх болсон, ХЭДХ хүний эрхийн чиглэлээр ажиллах боломжтой ч үйл ажиллагаа нь тогтмолжоогүй, байх эсэх нь ч тухайн УИХ-ын үзэмжийн асуудал, даргаар нь цөөнхийн бүлэг, бүлэг байхгүй бол цөөнх гишүүдээс томилдог болох шаардлагатай.
1.1.1.8	ХЭҮК-ын тухай хуулийг шинэчилж, гишүүдийг томилох явц нээлттэй, оролцоог хангах болсон, гэрээний хэрэгжилтийн асуудлаар судлаач, мэргэжилтний оролцоог хангах бүтцийн зохицуулалт болон үйл ажиллагааны үр дүн тодорхойгүй.
1.1.1.9	УИХ ТББ-тай хүний эрхийн асуудлаар хэрхэн хамтран ажиллах эрх зүйн зохицуулалтгүйн улмаас хамтын ажиллагаа сул хэвээр.
1.1.1.10	Сонгуулийн тэгш эрхийн зарчим алдагдсан, нийслэлийн сонгогчдын санал үнэгүйдсэн, иргэний боловсрол дутмаг, ААН-үүд нөлөөллийн бүсийн иргэдтэй зөвлөлдөх биш, өөрийн үнэлгээг хүлээн зөвшөөрүүлэхээр ажилладаг, байгаль орчны талаарх мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрх хамгаалагдаагүй, иргэдийн бодит оролцоог шийдвэр гаргахад хангах, хангаагүй бол уг шийдвэрийг хүчингүй болгох асуудлыг хуульчлах шаардлагатай, ЗЕХ-д захиргааны шийдвэр, гэрээнд л үйлчлэхээр байгаа бөгөөд тусгай зөвшөөрөлтэй холбоотой харилцаанд үйлчилдэггүй. Уул уурхайн асуудлаар иргэдтэй зөвлөлдөх хангалттай хугацаа тогтоох, гэрээний ил тод байдлыг хангах чиглэлээр НҮБ-ын Тусгай илтгэгчийн зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх, холбогдох мэдээллийг ил тод болгохоор хуульчилж, зөрчсөн этгээдэд торгууль оногдуулахаар байгаа бөгөөд тусгай зөвшөөрлийг цуцлах асуудлыг нэмж тусгах нь зүйтэй.
1.1.1.11	ХЭҮК-ын тухай хуулийг шинэчлэн найруулж батлахдаа бие даасан байдлыг хангахад ахиц гарсан.
1.1.1.12	Эрүүдэн шүүхээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний механизмын санхүүжилтийг Сангийн яам танасан, бие даасан үйл ажиллагаа явуулах боломжийг баталгаажуулах, ТББ-ын тухай хуулийн төсөл, тэр дундаа санхүүжилттэй холбоотой хэсгийг шүүмжилсэн. ЭШУСМ-ын эдийн засгийн баталгааг хангах, төсвийг өмнөх оноос бууруулахыг хориглох, иргэн, захиргааны хэргийн зохигч, нэхэмжлэгч төлбөрийн чадваргүй бол хууль зүйн туслалцаа үнэ төлбөргүй авах боломжийг төрөөс олгох
1.1.1.13	Зорилт 1.1.1.2, 1.1.1.7 зэргийн мэдээлэл давхацсан.
1.1.2	Засгийн газар
1.1.2.1	Хил хамгаалах ерөнхий газар, Гадаадын иргэн, харьяатын албаны мэдээлэл орсон. Нууцын хэмжээ 9 дахин нэмэгдсэн, төрийн нууцыг хуулиар баталж байсныг ЗГ баталж байгааг иргэний нийгэм шүүмжилсэн.ҮЭ-ийн тухай хуулийг шинэчлэх, хүн худалдаалах гэмт хэргийг таслан зогсоох суурь шаардлага хангахгүй байгаа, жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах чиглэлээр олон чухал алхам хэрэгжүүлсэн, Төрийн албаны тухай хуулийн 31.4, 62.1.2 заалт болон ажилтныг хууль бусаар халснаас ажилтанд учирсан хохирлыг хууль бус шийдвэр гаргасан удирдлага хариуцдаг болох зохицуулалтыг бодитой хэрэгжүүлэх
1.1.2.2	Цагдаагийн албаны тухай хууль, үйл ажиллагааны журам код шинэчлэгдсэн, УЕПГ-ын дэргэдэх МБА-ыг татан буулгаснаас эрүүдэн шүүх гэмт хэргийг шалгах ажилд ухралт гарсан, жагсаал цуглааны тухай эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй байна, баривчлагдсан хүнд баривчилсан шалтгааныг мэдэгдэхгүй байх, гэр бүлийн гишүүдтэй нь уулзуулахгүй байх зөрчил, ЛГБТ хүмүүсийн эрхийн зөрчил, ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийн шийдвэрлэлт хангалтгүй байгаа нь хуулийн зохицуулалттай холбоотой, НҮБ-ын ЭШУС дэд хорооны зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх, аяндаа үүссэн жагсаал, цуглаанд аливаа мэдэгдэл авахгүй байх хууль зүйн баталгаа бүрдүүлэх, албадан тараах үед хүний эрхийг хүндэтгэх зарчмыг мөрдлөг болгох, цагдаагийн байгууллагын алдаатай үйл ажиллагааны талаар шүүх шийдвэртээ тодорхой тайлбарлах замаар хууль хэрэгжүүлэх зөв практик тогтоох, ЛГБТИ хүмүүсийн эсрэг ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах нөхцөлийг баталгаажуулах, энэ чиглэлээр хуульч, хууль сахиулагч, эрүүл мэндийн ажилтнуудыг чадавхжуулах.

1.1.2.3	"Гэмт хэрэгт холбогдсон гадаадын иргэнтэй харилцах журам"-аар цагдаагийн байгууллагын дэг горимыг тогтоосон, мэдээллийг тухай бүр Интерполд хүргүүлдэг, зарим улсын дипломат төлөөлөгчид болон ажилтнууд орон нутгийн цагдаагийн байгууллагад очиж ажилласан, цар тахлын үеийн сонгууль, сонгох, сонгох эрхийн зарим зөрчил, боловсролын салбарт үйлдэгдэж буй хүүхдийн эрхийн зөрчил, соёлын эрхийн олон улсын эрх зүйн хамгаалалт сул, шалтгаан нь улс орнууд салан тусгаарлах хандлагыг дэвэргэж, үндэсний эв нэгдэлд аюул учруулж болзошгүй гэсэн улс орнуудын болгоомжлолтой холбоотой.
1.1.2.4	Төрийн зарим үйлчилгээг цахимд шилжүүлсэн, төвөөс алслагдсан иргэдэд төрийн үйлчилгээг үзүүлэхэд хүндрэл тулгардаг тул Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого баталсан. Цар тахлын үед боловсролын салбарт тулгарсан асуудлыг шийдэх хүрээнд цахим, зайн сургалтын тогтолцоог нийгмийн эрэлтэд нийцүүлэн хөгжүүлэх, мэдээллийг бүх талуудад хүртээмжтэй хүргэхэд анхаарах, Хүчирхийллийн эсрэг төв санаачлан, Нийслэлийн ЗД-ын захирамж гарч, нийслэлийн бүх хороодод гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх хамтарсан баг байгуулах шийдвэр гарсан, Хүүхэд хамгааллын тухай хуульд хүүхэд хамгаалах үйлчилгээг Хамтарсан баг үзүүлэхээр хуульчилсан нь ач холбогдолтой.
1.1.2.5	Зорилт 1.1.1.1-д туссан ЦАЯ халах тухай мэдээлэл давхацсан, хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн нөхцөлөөр хангагдах эрх зүйн орчин бүрдсэн ч хэрэгжилт хангалтгүй, албадан хөдөлмөрийг хориглох эрх зүйн орчин боломжийн түвшинд бүрдсэн, хүнсний аюулгүй байдлыг хангах зарим арга хэмжээ туссан ч, хүнсний хүртээмжтэй, хүрэлцээтэй байдлыг хангах асуудлыг хүний эрхийн агуулгаар тодорхойлоогүй, Ажилгүйдэл, ядуурлыг бууруулах үндэсний хөтөлбөр баталсан, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хууль, хөтөлбөр баталсан. Хэдийгээр хөтөлбөрүүд батлагдаж байгаа ч хэрэгжилт хэр байгаа, ядуурлын түвшин, гүнзгийрэлтийн хувь хэмжээний талаарх мэдээлэл тодорхойгүй. Агаар, орчны бохирдлыг бууруулах, уур амьсгалын өөрчлөлтийн талаарх зэрэг үндэсний хөтөлбөрүүд батлагдсан. Халдварт бус өвчинтэй тэмцэх, халдварт өвчнөөс сэргийлэх, эрүүл насжилт, настны эрүүл мэнд зэрэг хөтөлбөрүүд батлагдсанаар эрүүл мэндийн эрхийг хамгаалах эрх зүйн орчин бүрдсэн, Сэтгэцийн эрүүл мэндийн тухай, Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай хуулиуд батлагдсан ч сэтгэцийн өвчлөл, түүнээс үүдэлтэй нас баралт нэмэгдсэн. Хүүхэд хамгаалал, жендэрийн асуудлаар олон хууль, хөтөлбөр батлагдсан. Нийгэм, эдийн засаг, соёлын асуудлыг харгалзсан олон үндэсний хөтөлбөрүүд батлагдсан ч ЗГ-ын зүгээс уг хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд анхаарч ажиллаж буй эсэх нь тодорхойгүй, энэ талаар үнэлгээ, хэмжилт хийсэн эсэх тодорхойгүй. Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилт, үр дүнг үнэлэх ажиллагааг илүү бодитой, ил тод, олон талын оролцоог хангасан байх шаардлагад нийцүүлэх. Эрүүл мэндийн салбарт иргэний нийгмийн хөндлөнгийн хяналт, шинжилгээ хөгжөөгүй. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн боловсролд хамрагдаж буй байдлыг үндэсний хэмжээнд судлах чиглэлээр холбогдох хөтөлбөрийн заалтыг хэрэгжүүлэх.
1.1.2.6	ХЭҮК хүний эрхийн боловсрол олгох үйл ажиллагааг дэмжинэ гэсэн хүрээнд сургалтууд хийж байгаа, цагдаа, дотоодын цэргийн анги, байгууллагын алба хаагчдад хүний эрхийн сургагч багш бэлтгэх сургалтыг холбогдох байгууллагатай хамтран жил бүр зохион байгуулдаг, Жендэрийн үндэсний хороотой хамтран цагдаа, дотоодын цэргийн анги, байгууллагын алба хаагчдад сургалт зохион байгуулсан. Энэ чиглэлээр ХЭҮК-ын төсөв хүрэлцээгүй.
1.1.2.7	Хүний эрхийн боловсрол, мэдлэгийг шалгуур үзүүлэлт болгох заалт тусгагдаагүй. Цагдаагийн байгууллагад ажиллах иргэнээс авах шалгалтын 20 хувьд хүний эрхийн холбогдолтой асуулт багтдаг. Гэсэн ч бүтцийн зохицуулалт хангагдаагүй, үр дүнг хэмжих хэмжүүр тодорхойгүй.
1.1.2.8	Дотоод хэрэг, хууль сахиулах зарим байгууллага үйл ажиллагааны зөвшөөрөл болон зарим төрлийн үйлчилгээгээ цахимд шилжүүлсэн тухай мэдээлэл тусгасан, үүнийг нэг гарц гэж харж байгаа ч ЗГ-аас хийгдсэн алхмууд тодорхойгүй.
1.1.2.9	Зарим төрийн байгууллагын авлигаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааны талаарх мэдээлэл туссан, ЗГ Авлигатай тэмцэх комисс байгуулж, авлигын индексийг 2 жилийн дотор, 2 оронтой тоонд багтаах зорилт дэвшүүлсэн, энэ хүрээнд хууль эрх зүйн орчныг шинэчлэх, цахим шилжилтийг эрчимжүүлэх, олон нийтийн дунд тандалтын судалгааг 7 хоног бүр явуулж, хамгийн их хүнд суртал үүсгэж байгаа

	газрын асуудлыг комисс шийдэхээр тогтсон нь бүтцийн зохицуулалтыг хангах түвшинд байна.
1.1.2.10	Цагдаа, хил хамгаалах, Төрийн тусгай албан хаагчдын эмнэлэг, Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Хууль зүйн туслалцааны төв энэ чиглэлээр хийж буй ажлын мэдээлэл туссан. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль, журам хэрэгжилт хангалтгүй, хөдөлмөрийн эрхийн зөрчлүүд дурдагдсан. Мэргэжлийн хяналтын байгууллагыг чадавхжуулах, ОУХБ-ын 89, 129 дүгээр конвенцод нэгдэн орох, хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний ажлын байрны зохистой тохируулга хийх асуудлыг авч үзэх, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох.
1.1.2.11	Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуульд гол механизмуудыг зохицуулаагүй үлдээсэн, хуулийн болон хууль сахиулах зарим байгууллагын мэдээллийн ил тод байдлын тухай мэдээлэл туссан. ХМХ-ийн 74 хувь улс төрчид, нийтийн албан тушаалтан, улс төрд ойр бизнесийн бүлэглэлийн мэдэлд байгаа нь хэвлэл мэдээллийн өмчлөлийн төвлөрөл анхаарах ёстой тулгамдсан асуудал болсон ч бодлого, зохицуулалт байхгүй. 2019 оны Өргөн нэвтрүүлгийн тухай хуулиар эзэмшлийг ил тод байлгаж, хэт төвлөрөл бий болохоос сэргийлэх арга хэмжээ авахаар тусгасан нь шинэлэг. ХМХ-ийн эзэмшил, харьяаллаа худал мэдүүлсэн бол хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлээс хасахаар хуульчлах, хэвлэл мэдээллийн хэт төвлөрлөөс сэргийлэх зохицуулалтыг олон улсын сайн туршлагад нийцүүлэн тодорхойлох
1.1.3	Хүний эрхийн төрөлжсөн байгууллагууд
1.1.3.1	Шүүх эрх мэдлийн байгууллага
1.1.3.1.1	Шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга болон бусад хуулийг 2020 онд баталсан. Иргэн, захиргаа, эрүүгийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг боловсронгуй болгохоор ажиллаж байна. Төлбөрийн чадваргүй хохирогч, иргэн, захиргааны хэргийн оролцогчийн хууль зүйн туслалцаа авах эрхийг баталгаажуулах шаардлагатай. Шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийн олон улсын хэм хэмжээг дурдсан. Энэ хүрээнд өрнөсөн эрүүгийн эрх зүйн шинэчлэл, сайн зохицуулалтыг ишилсэн.
1.1.3.1.2	Дээд шүүхийн явцуу тайлбараас үүдэн олон хохирогч эдийн бус гэм хороо нөхөн төлүүлж чадахгүй байна. Энэ талаарх шүүхийн практикийг шүүмжилсэн. ЭХХШТХ-ийн 45 дугаар бүлгийн талаар мөн дурдсан.
1.1.3.1.3	1.1.1.2 зорилтын зарим мэдээлэлтэй давхацсан. Үндсэн эрхээ ердийн шүүхийн журмаар хамгаалж чадаагүй иргэн ҮХЦ-д хандсанаар үндсэн эрхийн зөрчлийг шийдэх, хүний эрхийн асуудлыг илүү сайн ойлгож, үндэслэлтэй, зөв шийдвэр гаргах, улс төрийн институттай зөрчилдөх нь багасах сайн талтай. ҮХЦ өргөдлөөр үүссэн маргааныг эцэслэн шийдэж, УИХ-д явуулдаггүй байх. ҮХЦ-ийн гишүүн хууль зүйн өндөр мэргэшилтэй байх асуудлыг анхаарах, томилгоог ил тод болгох, нэр дэвшигчийн эрх зүйн философи, зан төлөвийн талаар судлаачид, сэтгүүлчид судалж, хэвлүүлдэг байх.
1.1.3.1.4	Прокурорт хориглох зүйлс, сахилгын шийтгэлийг нарийвчлан зохицуулах, сахилгын хэргийг хянан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүнийг прокуророос гадна бусад хуульч, хууль зүйн эрдэмтдээс бүрдүүлэхээр хуульчлах, өнөөгийн прокурорын сахилга, хариуцлагын тогтолцоо Үндсэн хууль, олон улсын туршлагад харш байна. Мэргэжлийн болон ёс зүйн зөвлөлийн бүрэлдэхүүнийг томилох, сахилгын шийтгэл оногдуулах асуудлыг УЕП баталж байгаа нь эрх мэдлийг хэт төвлөрүүлж, урвуулан ашиглагдах, прокурорын хараат бус, хариуцлагатай байдал алдагдах өндөр эрсдэлтэй байна. Дээрх зөвлөлүүдийн үйл ажиллагаа хаалттай.
1.1.3.1.5	2021 оны Шүүхийн тухай хуульд шүүхийн эдийн засаг, санхүүгийн баталгааг хангах зохицуулалтыг тусгасан, шүүхийн төсөв 2021, 2022 онуудад өссөн дүнтэй байна. Ийнхүү нэмэгдсэнээр тоног төхөөрөмж, парк шинэчлэл, байрны өргөтгөл засварыг хийх боломжтой болсон.
1.1.3.1.6	2017 оны ЭХХШТХ-ийн зохицуулалтыг тусгасан. НҮБ-ын ХЭХ-ноос эрх чөлөөгөө хасуулсан хүмүүсийг өмгөөлөгч, эмчтэй уулзуулдаггүй талаар өгсөн шүүмж, баривчлагдсан этгээд танил өмгөөлөгчгүй бол хэрхэн өмгөөлөгчтэй холбогдох талаар зохицуулаагүй, мэдүүлэг авахаар бол заавал өмгөөлөгчид мэдэгдэх үүрэгтэй эсэх зохицуулалт байхгүй талаарх бодлогын судалгааны дүгнэлтийг ишилсэн. ЭХХШТХ-ийн томилогдсон өмгөөлөгчтэй холбоотой зохицуулалтыг тодорхой болгох, прокурор, шүүгчийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хяналт тавих үндсэн шалгуурт хууль

	зүйн туслалцаа авах эрхийг эдлүүлсэн эсэх, эдлүүлээгүй бол эдлүүлэх чиглэлээр ямар ажиллагаа хийснийг хянах талаар нэмж тусгах, хууль зүйн туслалцаа авах хүсэлтэй байхад хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг үргэлжлүүлдэг явдлыг таслан зогсоох гэх мэт хуульд тусгах асуудлыг зөвлөсөн.
1.1.3.1.7	2017 оны Прокурорын тухай хуульд прокурорын хяналтыг хүний эрхийг хамгаалахад чиглүүлсэн байгаа ч хэрэгжилтийн үр дүн тодорхойгүй. Үр дүнгийн тайланг жил бүр ил тод тайлагнадаг байх.
1.1.3.1.8	1.1.3.1.2-т буй мэдээлэлтэй давхацсан. Бэлгийн хүчирхийлэл, хүчиндэх гэмт хэргийн улмаас хохирогчийн сэтгэл зүйд учирсан гэмтлийг тогтоох, сэтгэл санааны хохирлыг үнэлэх, тооцох аргачлал батлах, хохирогчийг давхар дарамтад оруулахгүй байх үүднээс хохирогчтой ажиллах арга, тусламж үйлчилгээний зөв дараалал тогтоох, холбогдох мэргэжилтнүүдийг сургах, сэтгэл санааны хохирлыг мөнгөн хэлбэрээр барагдуулах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх
1.1.3.2	Хүний эрхийн Үндэсний Комисс
1.1.3.2.1	ХЭҮК-ын тухай хуулийг 2020 онд шинэчлэн баталсан ч эдийн засгийн баталгаа хангагдаагүй. 2020 оны төсвөөс 88 саяыг танаж, 2021 оны төсвийг өмнөх оноос 90 саяар бууруулж баталсан. Шинээр нэмж баталсан гишүүдэд холбогдох зардлыг тусгаагүй баталсан. Мөн ХЭҮК 6 гишүүнтэй болсонтой холбогдуулан аливаа асуудлаар гишүүдийн санал тэнцсэн тохиолдолд хүний эрхийн хамгаалалтыг дээрдүүлсэн шийдвэрийг гарсанд тооцно гэсэн зохицуулалтыг хуульд тусгах шаардлагатай.
1.1.3.2.2	ХЭҮК-ын тухай хуулийн 20.1-д гомдол, мэдээлэл гаргах эрхийг заасан, гэвч ҮХЦ-д хандсан талаарх мэдээлэл тодорхойгүй байна.
1.1.3.2.3	ХЭҮК нь хүний эрхийн асуудлаар шаардлагыг удаа дараа хүргүүлж байсан ч ХЭҮК-ын гишүүн өөрийн санаачилгаар УИХ-ын чуулган, БХ, ЗГ-ын хуралдаанд оролцсон тухай мэдээлэл тодорхойгүй. ХЭҮК-ын тухай хуулийн 18.1 заалтын хэрэгжилт сул байх магадлалтай.
1.1.3.2.4	ХЭҮК-ын санхүү, хүний нөөцийн хараат бус байдлын талаар НҮБ-ын механизмуудаас шүүмж удаа дараа өгсөн тухай мэдээлэл тусгасан.
1.1.3.2.5	2021 оны Шүүхийн тухай хуульд Ерөнхий зөвлөлийн гишүүнд нэр дэвшүүлэх, томилох, сонгох журмыг зохицуулсан 77-р зүйлийн 2-т Ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнийг заасан бөгөөд тус бүрэлдэхүүнд ХЭҮК-оос төлөөлөл оруулахаар зохицуулсан. Өөр хуулийн зохицуулалт байхгүй.
1.1.4	Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага
1.1.4.1	Энэ зорилтын талаарх мэдээлэл тодорхойгүй. Нутгийн захиргааны байгууллагууд орон нутгийн иргэдийг уул уурхайн асуудлаар зөвлөлдөх хангалттай хугацаа олгох, гэрээний ил тод байдлыг хангах зэргээр хүний эрхийг хангаж ажиллах боломжтой. Гэвч хийхгүй байгаа нь хүний эрхийн боловсролыг хангах чиглэлээр нутгийн захиргаа, боловсрол, төрийн бус байгууллагын уялдаа сул байна.
1.1.4.2	Төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдүүдийн чөлөөт мөнгөн хөрөнгийг оновчтой удирдах замаар ЗГ-ын санхүүжилтийн хэрэгцээ, зардлыг бууруулах зорилтыг 2020-2024 оны үйл ажиллагааны гүйцэтгэлийн тайланд тусгаж, энэ хүрээнд ЭМДЕГ-ын арилжааны банканд байршиж байсан 333.8 тэрбум төгрөг, Прокурорын байгууллагуудын барьцаа хөрөнгийн 726.4 сая төгрөгийг төрийн санд төвлөрүүлсэн гэсэн ч эдгээр нь хүн амын аж байдлыг дээшлүүлэх, хүний хөгжлийг хангахад чиглэсэн эсэх нь тодорхойгүй. Мөн боловсролд зориулсан зардлыг урьдчилан нөөцлөх, орон нутгийн төсвийн орлогыг зарцуулах, боловсролд дутагдаж байгаа зардлыг шийдвэрлэх зорилт дэвшүүлээд цар тахлын үед цэцэрлэгийн хүүхдийн хоол, ЕБС-ийн үдийн цай, дотуур байрны хүүхдийн хоолны хэмнэлт болох 764.5 сая төгрөгийг 51 их, дээд сургуулийн дотуур байранд амьдарч буй 10541 оюутны хоол хүнс, ариутгал, эрүүл мэндийн зардалд зарцуулсан байна.
1.1.4.3	Төсвийн тухай хууль батлагдсанаар орон нутгийн орлого, зарлагын бүтцэд өөрчлөлт орж, орон нутгийн орлого 6.3 хувь, зарлага 5.9 хувь өссөн байна. Орон нутгийн төсвийн зарлагын улсын нийт төсвийн зарлагад эзлэх хувь буурч, мөн төсвийн урсгал зардлын эзлэх хувь ч буурах хандлагатай байна. Аймаг, сумын төсвийн бие даасан байдлыг бэхжүүлэх эрх зүйн суурь орчин бүрдсэн. Гэвч энэ нь амлалтын түвшинд байгаа тул салбарын бодлоготой уялдуулах шаардлагатай. Өөрийн орлогоор

	санхүүждэг орон нутаг цөөн, татварын хувь хэмжээг УИХ, ЗГ тогтоож байгаа зэрэг нь байгалийн нөөц баялгаа зохистой ашиглах, онцлог байдал, давуу талдаа суурилсан төсөв, татварын бодлого баримтлах, орлогын тогтвортой эх үүсвэртэй болж, түүнийгээ хураах, ашиглах чадавх, тогтолцоо бий болоход сөргөөр нөлөөлж байна. Мөн дэд бүтэц муу, үйлдвэрлэл, худалдаа хөгжих боломж тааруу, хүн ам цөөн, тархай суурьшсан, газар нутаг том зэрэг нь орлогын тогтвортой эх үүсвэртэй болоход саад учруулж байна. Нэгдмэл засагтай улсын хувьд нэг хүнд ногдох төсвийн зарлагын хэт ялгаа үүсгэхгүй байх шаардлагатай, үүний тулд ашигт малтмалын нөөцийн төлбөр, хүн амын орлогын албан татварыг дахин хуваарилах шаардлага тулгарч байна. Орон нутагт олгож буй төсвийн дэмжлэг нь төсвийн урсгал зарлага, орлогын зөрүүг нөхөх байдлаар олгодгоос бус тодорхой зарчим, түүнд суурилсан томъёонд суурилдаггүй. Өнөөгийн орон нутгийн төсөв захиргааны урсгал зардал буюу цалинд дийлэнх явж, үлдсэн нь байрны ашиглалтын зардал төдийд л дөнгөж хүрэлцэхүйц байна. Орон нутгийн хөгжилд зориулан бие даан зарцуулах төсөв байхгүй. Ихэнх улс орнуудад орон нутгийн төсөв нь улсын төсвөөс тусдаа орлого, зарлагатай байж, тусгай хууль эрх зүйгээр баталгааждаг. Төсөв боловсруулахад УИХ-ын гишүүдийн оролцоо нэмэгдсэн нь салбарын болон орон нутгийн хөрөнгө оруулалтын бодлогын уялдаа холбоог алдагдуулж байна. Сангийн яам орон нутгийн төсвийг зүйл анги бүрээр баталж байгааг өөрчилж, тус яамнаас тогтоосон дээд, доод хязгаарт багтаан ИТХ өөрөө тогтоодог болох нь зүйтэй.
1.1.4.4	ЗГ-ын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2.3.15-д орон нутаг дахь мэргэжил, сургалт, үйлдвэрлэлийн төв, политехникийн коллеж, их дээд сургуулиудыг дэмжиж, багш нарт орон нутгийн нэмэгдэл олгож, окутныг төлбөрийн хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр суралцуулна гэсэн зорилт дэвшүүлж энэ хүрээнд хийсэн ажлыг дурдсан. ИТХ хүний эрхийн чиглэлээр хийсэн ажил тодорхойгүй. Мөн орон нутагт хүүхдийн хөдөлмөр түгээмэл бөгөөд үүнд тавих хяналт сул, сүүлийн 15 жилд энэ байдалд өөрчлөлт орсон эсэхийг судлаагүй.
1.1.4.5	НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хорооноос казах хүүхдүүд, бага орлоготой болон малчин өрхийн хүүхдүүд, алслагдсан хөдөөгийн хүүхэд, хөгжлийн бэрхшээлтэй, сүм хийдэд шавилан суугаа хүүхдийн сурч боловсрох эрхийг баталгаажуулахыг зөвлөсөн. Мөн сурч боловсрох эрхийн тусгай илтгэгч энэ талаар зөвлөсөн. Бусад судалгааны үр дүнгээс мөн дурдаад хөдөө орон нутагт сургууль завсардалт өндөр, сурлагын амжилтын үзүүлэлт тааруу, боловсролын төвшин ахих тусам хот, хөдөөгийн ялгаа нэмэгддэг, нүүдлийн соёл иргэншил, ахуйн онцлог, алслагдмал зэргээс шалтгаалан сурч боловсрох эрхийг хангахад сорилт тулгардаг, үүнээс улбаалан малчин өрхүүд хот, суурин газар суурьших болсноос үүдэн хүн амын хэт төвлөрөл үүсэж, нийгмийн асуудлыг шийдэхэд дарамт үүсэж байна.
1.1.4.6	ХЭҮК 2015 онд 479 иргэнд сургалт хийсэн гэсэн ч орон нутгийн иргэдэд чиглэсэн эсэх нь тодорхойгүй, энэ талаар мэдээлэл дутмаг, үр дүнг тооцсон судалгаа байхгүй.
1.1.4.7	ЗГ-аас бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд нийцүүлэн орон нутаг дахь их дээд сургуулиудыг хотхон хэлбэрт үе шаттайгаар шилжүүлэх зорилт дэвшүүлж, ажлыг эхлүүлсэн. ИТХ-аас хүн ам, хүний болон орон нутгийн эрх, ашиг сонирхлыг илэрхийлэн хамгаалах зорилгоор шүүхэд хандах зарчим, эрх зүйн тогтолцоо хангагдаагүй.
1.1.4.8	ЗГ-ын хөтөлбөрт соёлын удирдлага, зохион байгуулалтын нэгдсэн тогтолцоог боловсронгуй болгох, санхүүжилтийн олон эх үүсвэртэй, хүртээмжтэй, үр ашигтай механизм бүрдүүлэн соёлын үйлчилгээг иргэдэд чанартай, шуурхай хүргэнэ гэх зорилтын хүрээнд жишиг соёлын төвийн шалгуур, стандартыг Соёлын сайдын тушаалаар баталжээ. Аймгийн ЗД-ын дэргэд Соёлын хэлтсийг 4 орон тоотой байгуулахаар ЗГ-ын хуралдаанаас шийдсэн. Энэ хүрээнд өөр ажил тодорхойгүй.
1.1.5	Төрийн бус байгууллага
1.1.5.1	2011 оноос хойш ТББ-ын хуульд 4 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. МУ 2013 онд Нээлттэй Засгийн Түншлэлд нэгдсэн бөгөөд үндэсний зөвлөлийн бүрэлдэхүүнд ИНБ-ууд байж, төлөвлөгөө боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд идэвхтэй оролцдог. Цар тахал, дайн, хямралаас үүдэн иргэний нийгмийн орон зай хумигдаж байна. CIVICUS байгууллагын судалгаагаар МУ-ын иргэний орон зай 5 ангиллын 3 дахь ангилалд багтаж байна. Холбоо болон Сангийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслүүдийг ЗГ

	2021 онд өргөн барьсан бөгөөд тус хууль батлагдсанаар нийтэд үйлчилдэг иргэний нийгэм статусгүй болох эрсдэл тулгарсан.
1.1.5.2	ЗГ-ын тухай хуулийн 19, ТББ-ын тухай хуулийн 9-р зүйлд төрийн гүйцэтгэх байгууллагын тодорхой чиг үүргийг засгийн газрын бус байгууллагаар хариуцуулан гүйцэтгүүлэх асуудлыг зохицуулсан. Нийслэлийн эрх зүйн байдлын тухай хуульд мөн зарим чиг үүргээ хувийн өмчит хуулийн этгээдээр гүйцэтгүүлж болохоор зохицуулсан. 2020 онд төр, иргэний нийгмийн түншлэлийн үзэл баримтлалыг боловсруулсан. 2020 оны байдлаар 849 ТББ-ын 378 нь төрийн захиргааны төв байгууллагын тодорхой чиг үүргийг хууль тогтоомжийн хүрээнд шилжүүлэн авсан байна. 2022 оны 9-р сарын 14-ний ЗГ-ын хуралдаанаар Төрийн зарим ажил, үйлчилгээг хувийн хэвшил, мэргэжлийн төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлэхээр шийдвэрлэсэн. Төрийн худалдан авах ажиллагааны газрын мэдээллээр 2022 онд 80 гаруй салбарын мэргэжлийн холбоод, төрийн бус байгууллагын төлөөлөлтэй гэрээ байгуулсан байна.
1.1.5.3	1997 оны хуулиар нийгэмд үйлчилдэг ТББ-ыг тодорхойлсон. ХЭҮК-ын дэргэд Иргэний нийгмийн зөвлөл ажилладаг бөгөөд олон талт төлөөллийг хангахад чухал ач холбогдолтой. НҮБ-ын ХЭЗ-ийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлэг механизм бий болсонтой холбогдуулан Монголын хүний эрхийн ТББ-уудын Форум байгуулагдсан. Тус Форум нь 40 гаруй ТББ-ыг эгнээндээ нэгтгэн хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, зөрчигдсөн эрхийг хамгаалах чиглэлээр тогтвортой ажиллаж байна. Мөн тус механизмын хэлэлцүүлгүүдэд идэвхтэй оролцохын зэрэгцээ НҮБ-ын бусад механизмтай хамтрах, олон нийтийн хэлэлцүүлэг, кампанит ажил өрнүүлэх, сургалт зохион байгуулж ажилладаг.
1.1.5.4	Нийгмийн халамжийн хуулийг 2005 онд шинэчлэн батлахдаа олон нийтийн оролцоонд түшиглэсэн халамжийн үйлчилгээг нэмэлт өөрчлөлтөөр оруулснаар иргэн, ААН, ТББ-ын оролцоотой 12 бүлгийн өрх, иргэнд 10 төрлийн дэмжлэг тусалцаа үзүүлэх болсон. Энэ үйлчилгээний хэрэгжилт муу, зарцуулалт бага байсан тул 2008 онд зохион байгуулалтын асуудлыг журамласан. Энэ үйлчилгээг авах тоо жилээс жилд өсөж байна.
1.1.5.5	Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хуулийн 6.1.3-т нийтийн мэдээлэл хариуцагч нь "хууль эсхүл гэрээний үндсэн дээр төрийн байгууллагын тодорхой чиг үүргийг гүйцэтгэж байгаа этгээд" байна гэсэн.
1.1.5.6	МУ-ын их хурлын дэгийн тухай хуулийн 116.4-т "эрх хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн гаргасан хүсэлтийг холбогдох БХ-ны хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонх дэмжсэн, УИХ-ын 9-өөс доошгүй гишүүн, эсхүл цөөнхийн бүлэг хүсэлтээ УИХ-ын даргад бичгээр гаргасан бол хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын сонсголыг явуулна" гэж зааснаас бус хүний эрхийн талаарх МУ-ын олон улсын гэрээний биелэлтийн тухай нэгдсэн тайлан гаргаж хөндлөнгийн илтгэл хэлбэрээр УИХ-д илгээх тухай заалт байхгүй байна. НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгмийн зөвлөлийн зөвлөх болон тусгай статустай ТББ-ууд ХЭЗ-ийн үйл ажиллагаанд оролцох, аман болон бичгэн мэдэгдэл, мэдээлэл хийх боломжтой бөгөөд ийм статусгүй ч статус бүхий ТББ-тай хамтран ажиллах боломжтой. Монголын Хүний эрхийн ТББ-уудын Форум НҮБ-ын UPR механизмд 3 удаа мэдээлэл хүргүүлсэн бөгөөд хамгийн сүүлд 2020 онд хүргүүлээд байна. Тус Форумгаас 3 дах циклд мэдээлэл хүргүүлэхийн өмнө 2019 онд төр, төрийн бус, хэвлэл мэдээллийн 100 орчим хүн оролцсон зөвлөлдөх уулзалт зохион байгуулсан.
1.1.5.7	1992 оноос хойш иргэний нийгэм, иргэдийн оролцоог баталгаажуулсан 109 хууль, тэдгээрийн 308 зохицуулалт батлагджээ. Ялангуяа сүүлийн 6 жилийн хууль нь иргэний оролцооны чанарт ахиц авч ирсэн. Иргэний оролцоог тусгасан ч Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль хэрэгжээгүй, батлагдаад 20 гаруй жил болсон хуулиудыг цаг үеийн онцлогтой холбогдуулан шинэчлэх шаардлагатай. Шүүхэд иргэний оролцоог хангасан заалт нь иргэдийн төлөөлөгчдийг оролцуулах бөгөөд тэдний дүгнэлт шүүхийн шийдвэрт нөлөөлөх боломж хуулиар хангалтгүй зохицуулагдсан нь иргэдийн идэвх муу байгаад нөлөөлж байна гэж үзжээ.
1.1.5.8	2010 онд Монголын Хүний эрхийн ТББ-уудын Форум байгуулагдаж, хүний эрхийн хэрэгжилтэд дүгнэлт хийж, шийдвэр гаргах түвшинд хамтран ажиллаж байна. Бүртгэлтэй ТББ-ын дийлэнх нийгэмд үйлчлэх чиглэлээр ажиллаж байгаа бөгөөд энэ тоо сүүлийн 5 жилд 2.2 дахин өсжээ. Зарим төрийн байгууллага салбарт холбогдолтой ТББ-уудтай хамтран ажиллах гэрээ байгуулан ажиллаж байна.

1.1.5.9	2011 онд Мэдээллийн ил тод байдал, мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль батлагдсан ч хэрэгжилт муу, 2013 оныг "Шууд ардчилал-иргэдийн оролцоо"-г дэмжих жил болгон зарлаж, бодлогын зөвлөл байгуулж, дүрмийг баталсан. ҮХ-д оролцооны үндсийг бүрдүүлсэн ч зарим хуульд оролцуулж болно, шаардлагатай гэж үзвэл гэх мэт нь хэрэгжилтэд хүндрэл учруулдаг, мөн хэрэгжүүлэх арга механизмыг тусгаагүй, эсхүл холбогдох дүрэм, журам гараагүй.
1.1.5.10	МУ-ын ЗЗНДНТХ-ийн 29.1-т иргэний оролцох эрх, МУ-ын Нийслэлийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 24.3.3-т хотын аж ахуйн асуудлаар иргэн, ААН, байгууллагатай гэрээний үндсэн дээр хамтран ажиллах боломжийг тус тус тусгасан. ЗГ-ын гишүүний эрхлэх асуудлын хүрээнд 426, аймаг, орон нутагт 423 ТББ ажиллаж байгаагаас 233 нь улсын болон орон нутгийн төсвөөс санхүүждэг, үлдсэн 616 нь авдаггүй. Нийт ТББ-ын 80 хувь нийслэлд ажилладаг.
1.1.5.11	1.1.5.5-тай зарим мэдээлэл давхацсан. ЗГ-ын 2009 оны 143-р тогтоолоор байгууллагын үйл ажиллагаатай холбоотой хуулиар хориглоогүй аливаа мэдээллийг иргэдэд үнэ төлбөргүй, хүндрэл чирэгдэлгүй өгөх зохион байгуулалтын арга хэмжээ авахыг тусгасан. Иргэний нийгмийн консорциум болон SICA байгууллагын судалгаагаар ИНБ-ын эрх, эрх чөлөөний хэрэгжилтийг дунд зэрэг буюу 3.12 гэсэн үнэлгээ авсан. Төрөөс ИНБ-д үзүүлэх дэмжлэг, иргэдийн саналыг хүлээн зөвшөөрөх байдал хамгийн муу буюу дундаас доогуур байна. Хамгийн сайн нь цахим сүлжээ ашиглах. Мэдээллийн ил тод байдал, мэдээлэл авах эрхийн тухай хуулийг ашиглаж мэдээлэл авдаг ТББ орон нутагт 67%, УБ-т 48% байна. ТББ-ын мэдээлэл хайх, олж авах эрх дундаас доогуур (54.7%), ХМХ ашиглах эрх дундаас дээгүүр (57.4%), цахим сүлжээг ашиглах эрх сайн буюу 75%-тай байна. ТББ-ын тал хувь хууль ашиглан мэдээлэл хайдаг ч 10% орчим нь мэдээлэл авч чаддаггүй, гол бэрхшээл хүнд суртал.
1.1.5.12	ТББ-ын 50% хүрэхгүй хувь нь санхүүгийн тайлангаа ТЕГ-т, 60 гаруй хувь нь үйл ажиллагааны тайлангаа УБЕГ-т ирүүлсэн. ХЗДХЯ-ны мэдээгээр ТББ-ын 59.5% олон улсын донор байгууллагаас, хувь хүний хандиваар 27.9%, өөрийн үйл ажиллагааны орлогоос 12.6% санхүүжсэн байна. 2016 оны ААНБ-ын тооллогоор үйл ажиллагаа явуулж буй ТББ-ын 20.2 хувь 0.5 сая хүртэл төгрөг, 4.7% 0.5-0.9 сая, 29.2% 1-9.9 сая, 34% 10-99.9 сая, 8.8% 100-499.9 сая, 3.1% 500 сая түүнээс дээш төгрөгийн орлоготой. ТББ-ын гол хүндрэл тогтвортой санхүүжилт бөгөөд ТББ-ын тухай хууль батлагдсан 22 жилийн хугацаанд төрийн санхүүжилт 2%-ийг л эзэлж байна. Хөгжингүй орнуудад төрийн санхүүжилт 48 хувийг эзэлдэг. ТББ-ын 80 гаруй хувь гадны санхүүжилтээс хараат бөгөөд төслөөс төслийн хооронд ажилладаг, нийгмийн ашиг сонирхлыг илэрхийлэх бус ашгийн байгууллага болж хувирсан гэх шүүмжлэл байдаг. 2015 онд 1381.1 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт авсны 43.9 хувийг олон улсын байгууллагын төсөл хөтөлбөр, 15.6 хувийг хандив тусламж, 11.7 хувь гишүүний татвар, 28.8 хувийг бусад эх үүсвэрээс бүрдүүлсэн. ИНБ-ын орлого, хандив тусламжийг татвараас чөлөөлөх хуулийн зохицуулалт хүчингүй болсон нь дотоодоос санхүүжилт авах боломжийг хязгаарлах сөрөг үр дагавар үүсчээ.
1.1.6	Хувийн хэвшил
1.1.6.1	2009 онд төр, хувийн хэвшлийн түншлэл (ТХХТ)-ийн талаар төрөөс баримтлах бодлого, 2010 онд Концессын хууль баталсан. Төсвийн тухай хуулийн 30-р зүйлд ТХХТ-ийн хэлбэр, хэрэгжүүлэх суурь зохицуулалт, Өрийн удирдлагын тухай хуульд улс, орон нутгийн төсвөөс эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй концессын гэрээнд тавигдах шаардлагыг заасан, мөн Нийслэлийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 31.1-т энэ талаар зохицуулсан. ЗГ-ын 2016 оны 37, 2017 оны тогтоолууд байна. 10 гаруй хуульд концесс болон ТХХТ-ийн дагуу хэрэгжүүлэхээр заасан ч хэрхэн хэрэгжүүлэх, оролцоо, чиг үүрэг тодорхойгүй, санхүүжилт, ТХХТ-ээр хэрэгжүүлэх төсөл хэрхэн сонгох зэрэг зохицуулалт бүрхэг.
1.1.6.2	ТХХТ-ийн талаар төрөөс баримтлах бодлогын 5.5.3-т оролцогч ААН-д хэрэглэж болох арга хэрэгслийг заасан. ДНБ-д хувийн хэвшлийн нэмэгдэл өртгийн эзлэх хувь 2018-2021 онд 76 гаруй хувьтай байв. Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрөөс харахад 2018-2021 онд 5,317,460.5 сая төгрөг төсөвлөж, хувийн хэвшлийн 11 төсөл хэрэгжжээ.
1.1.6.3	2020 онд ГХЯ, НҮБХХ хамтран "Бизнес хүний эрх" суурь үнэлгээ, ГХЯ, МҮХАҮТ хамтран "Хүний эрхийн асуудал бизнест ямар хамааралтай вэ?" хэлэлцүүлгийг 2021 онд тус тус хийсэн.

1.1.6.4	Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийн асуудлыг МУ-ын Иргэний хуульд зохицуулсан. ЗГ-ын 2020-2024 оны хөтөлбөрт иргэн, ИНБ, ХХ-ийн оролцоонд тулгуурласан соёлын өвийг хамгаалах үр ашигтай, тогтвортой механизм бүрдүүлж, соёлын биет болон биет бус өвийн оршин тогтнох чадавхийг бэхжүүлэх, шийдвэр гаргах бүх шатанд зөвшилцөх, санал авах, гаргасан шийдвэрийн биелэлтэд хяналт тавихад оролцдог оновчтой тогтолцоог бүрдүүлэх талаар туссан. Ашгийн болон ашгийн бус байгууллагын санал бодлыг сонсох эрх зүйн орчин бүрдсэн.
1.1.6.5	Эм, эмнэлгийн хэрэгслийн тухай хууль 2010 онд батлагдаж, 6 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон. Өмчийн аль ч хэлбэрийн ЭМБ тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч байхаар хуульд туссан. Монголын хувийн хэвшлийн ЭМБ-ын нэгдсэн холбоо 1993 оноос ажиллаж байна. 110 гаруй хувийн хэвшлийн байгууллага эрүүл мэнд, эм хэрэгслийн үйлдвэрлэлийн салбарт ажилладаг. Хувийн хэвшлийн ЭМБ холбогдох төрийн байгууллагын баталсан маягтын дагуу улирал, жилийн статистик тайлан мэдээ гаргадаг.
1.1.6.6	НҮБ-ын ХЭЗ-ийн UPR механизмаас өгсөн зөвлөмжийн дагуу ГХЯ 2019 онд Бизнес ба Хүний эрхийн үндэсний төлөвлөгөө боловсруулах АХ байгуулж, 2020 онд АХ-ийг шинэчилж, нийт 61 гишүүнтэй ажиллаж байна. ХЭҮК хүний эрхийн боловсрол олгох үйл ажиллагааг дэмжих чиг үүрэгтэй бөгөөд 2019 онд гэхэд 744.9 цагийн сургалтыг 21,986 хүнд зохион байгуулсан. Шүүхийн шинжилгээний үндэсний хүрээлэнгийн захирлын 2022 оны тушаалаар ажилтнуудын сургалт, хөгжлийн журам баталж, 31 удаагийн сургалтыг цахим, танхимаар явуулсан.
1.1.6.7	Хүний эрхийг хангахтай холбоотой УИХ, холбогдох БХ-ны шийдвэрийн хэрэгжилтийн тайланг хагас жил, улирлаар гаргаж ЗГХЭГ-т хүргүүлсэн. Гадаадын иргэн, харьяатын асуудлаарх зарим үйлчилгээг цахимд шилжүүлж, тодорхой эрхийг хангасан. Цар тахлын үеэр гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн визийн болон оршин суух зөвшөөрлийн хугацаа сунгуулаагүй бол төлбөр, торгуулиас чөлөөлсөн.
1.1.6.8	Хөдөлмөрийн шинэ хуульд хөдөлмөрийн дотоод хэм хэмжээ юу болохыг зааж, хөдөлмөрийн харилцаанд оролцогчдын үндсэн эрхэд эвлэлдэн нэгдэх, хамтын гэрээ, хэлэлцээр байгуулах гэж тусгасан. Шүүхийн шинжилгээний үндэсний хүрээлэнгийн захирлын 2022 оны А/23 тушаалаар хөдөлмөрийн дотоод журам баталж, цахим хаягт байршуулж, харьяа нэгжүүдэд албан бичгээр хүргүүлсэн.
1.1.6.9	Тендерийн жишиг баримт бичгийг Сангийн сайд 2021 онд баталсан бөгөөд эрчим хүч, байгалийн нөөцийн хэмнэлттэй, эдийн засгийн үр ашигтай хэрэглээний тогтвортой байдлыг хангах, байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөгүй, хүлэмжийн хийн болон хаягдал багатай, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох, ногоон орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн гэж зааснаас хүний эрхийн зөрчил, түүнийг залруулсан, хохирол барагдуулсан зэргийг шалгуур үзүүлэлт болгоогүй. 2005 онд батлагдсан Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах хуулийн 10.1.6-д инновацын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч дотоодын ААН-д тендерт оролцоход давуу эрх олгоно гэж 2012 онд, 10.1.7-д ажиллах хүчний 30 түүнээс дээш хувийг ХБХ эзэлдэг, 25 ба түүнээс дээш ажиллагсадтай ААН-д тендерт оролцоход давуу эрх олгоно гэж 2016 онд тус тус нэмсэн. Мөн 2019 онд ногоон худалдан авах ажиллагаа, эдийн засгийн хэмнэлт, байгаль орчинд ээлтэй байх зэрэг заалтуудыг нэмсэн.
1.1.6.10	Зөрчлийн хариуцлагыг олон салбарын байгууллага хэрэгжүүлэх бөгөөд үйл ажиллагааны үндэслэл журмыг мөн хэд хэдэн хуулиар зохицуулдаг. ХНХС-ын 2016 оны А/331 тушаалаар хүүхдийн эрхийн мэдээллийн санг бүрдүүлж, ашиглах журмыг баталсан. Одоогийн байдлаар ААН-д гарч буй хүний эрхийн зөрчил, санал гомдлыг бүртгэх мэдээллийн сан, лавлагаа бий болоогүй.
1.1.6.11	Хөдөлмөр, нийгмийн зөвшлийн 3 талт түншлэлийн хүрээнд "Шилдэг ажил олгогч эзэн" шалгаруулах журам боловсруулж, хүний эрх, хөдөлмөрийн харилцаа, компанийн засаглал, нийгмийн хариуцлагын талаарх үзүүлэлт туссан. Жил бүр шилдэг татвар төлөгч, ажил олгогч шалгаруулдаг. Нийгмийн даатгалын тухай хуулиар хүлээсэн үүргээ нэр төртэй биелүүлж байгаа 15 ажил олгогч шалгаруулсан. Хүндээ ээлтэй шилдэг АО тодруулах "Good workplace Awards 2022" шалгаруулалтыг Нито Тех платформ 14 төрөлд анх удаа шалгаруулж, ХААН банк "Эрүүл мэндийг дэмжигч шилдэг ажил олгогч байгууллага"-аар шалгарсан.

1.1.6.12	Өмнөх жилүүдэд ААНОАТ 2 шатлал буюу 10, 25 хувь байсныг 2020 оноос 1 (300 сая хүртэл), 10 (300 саяас 6 тэрбум хүртэл), 25 хувь (6 тэрбумаас дээш) болгосон нь жижиг ААН-ийг татварын бодлогоор дэмжиж буй хэрэг юм.
1.1.6.13	ХЭҮК-ын 2017 онд УИХ-аар шийдвэр гаргуулахаар өгсөн 143 заалт бүхий тайланд ашигт малтмал олборлох, барилгын материал бэлтгэх, авто зам тавих, хайгуул хийх, барилга байгууламж барих явцад газрын төрх байдлыг өөрчилж, хөрсний эвдрэл ихээр бий болж байгаа. Газрын нэгдмэл сангийн 2016 оны тайланд 9,575,419 га талбай хохиролд өртсөн. Ашигт малтмалын олборлолтод өртсөн газарт нөхөн сэргээлт хийхгүй орхидог. Уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь хуулиар тогтоосон шаардлагыг хангахгүйгээр эсхүл хууль бусаар ашигт малтмал олборлох зөрчил гарсаар байна. Уул уурхайн үйл ажиллагааны стандарт, хүний аюулгүй байдал болон хүрээлэн буй орчинд үзүүлдэг сөрөг нөлөөллийг багасгах, уурхайн хаалт, нөхөн сэргээлтийг ОУ-ын жишигт нийцүүлэх асуудлыг зохицуулсан хууль батлах хэрэгтэй гэж үзсэн. ХЗДХ-ийн сайдын 2020 оны А/216 тушаалаар Экологийн шинжилгээний лаборатори шинээр байгуулж, 2022 оны А/140 тушаалаар тус лабораторийн статусыг бие даасан үндсэн газар болгож, аймаг, орон нутгийг бүслэн хариуцах 8 шинжээчийн орон тоог нэмэгдүүлсэн. Тайлант хугацаанд тус газар 29 шинжилгээ хийсэн, 2022 онд 643 сая төгрөгийн тоног төхөөрөмжийг тус газарт авч өгөхөөр гэрээ байгуулсан.
1.1.6.14	Зөвшөөрлийн тухай хууль 2023 оны 1-р сарын 1-ээс мөрдөгдсөн. Тус хуулиар уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн тусгай зөвшөөрөл олгох субъектүүдийг заасан. Одоогоор уул уурхайн хайгуулын лицензтэй 849, ашиглалтын лицензтэй 1706 компани байна. Уул уурхайн салбар нь 2019 оны байдлаар ДНБ-ний 25 хувь, аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний 72 хувь, экспортын 90 хувийг бүрдүүлж байгаа ч хүний эрхийг зөрчиж буй шалтгаан олон байна. ХЭҮК 2020 онд мэргэшсэн байгууллагатай хамтран Хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийж, зөвлөмж өгч, хэрэгжилтийн мөрөөр мониторинг хийсэн байна. Уул уурхайн салбарт ЗГ иргэний нийгэмтэй хамтран ажиллах эрх зүйн орчин бүрдсэн. Орон нутгийг хөгжүүлэх хамтын ажиллагааны загвар гэрээ, 2014-2025 он хүртэл Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт баримтлах бодлогыг тус тус 2014 онд иргэний нийгэм бусад гол оролцогч талуудтай зөвлөлдөж баталсан.

ХЭХҮХ-ийн 1-р бүлгийн хүрээнд 71 зорилт дэвшүүлсэн бөгөөд 2022 оны түргэвчилсэн үнэлгээний хүрээнд авч үзэхэд 32 зорилтын хариулт тодорхой хэмжээнд зорилтод хамаарч үнэлж болохуйц байгаа бөгөөд эдгээрээс 8 зорилт л тодорхой хэмжээнд хэрэгжсэн байхаар, үлдсэн 24 зорилтын хэрэгжилт сул, хэрэгжээгүй гэж үзэхээр байна. Зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх хангалттай мэдээлэл тусаагүй гэж үзэхээр 27 зорилт байгаа бол дэвшүүлсэн зорилтыг огт ойлгоогүй байж болохоор 12 зорилт байна. Тухайлбал, Зорилт 1.1.2.3 нь гадаад бодлого, үйл ажиллагаандаа хүний эрхийн асуудлаарх бүс нутгийн болон олон улсын хамтын ажиллагаанд идэвхтэй оролцох, хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих бүс нутгийн механизм бүрдүүлэх чиглэл баримтлан ажиллана гэсэн бол 2012-2022 оны үнэлгээнд гадаадын иргэнтэй харилцах журам, түүний хэрэгжилт, зарим улсын ЭСЯ-ны төлөөлөл орон нутгийн цагдаагийн байгууллагад ажилласан тухай мэдээлэл, цар тахлын үеийн сонгох, сурч боловсрох эрхийн зөрчил, соёлын эрхийн хамгаалалт зэргийн талаар мэдээллийг дурджээ.⁸ Зорилт 1.1.2.5 нь хүний эрхийн чиглэлээр ажилладаг байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах зорилгоор Үндэсний хөтөлбөрийн хороог Ерөнхий сайдын дэргэд төр, иргэний нийгэм, хувийн хэвшлийн тэгш төлөөлөлтэйгээр байгуулж, эрх хэмжээг нь тогтоон тогтвортой ажиллуулна гэсэн бол 2012-2022 оны үнэлгээнд цаазаар авах ялтай холбоотой мэдээлэл, хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, хүнс, ажилгүйдэл, ядуурал гэх мэт олон асуудлаар баталсан үндэсний хөтөлбөрийг дурдаж, хэрэгжилт, үр дүнг үнэлэхэд анхаарах шаардлагатай гэх мэт мэдээлэл байгаа нь ойлгомжгүй байв.⁹ Бусад зорилтуудыг дурдвал 1.1.3.2.1, 1.1.3.2.4, 1.1.4.2, 1.1.4.5, 1.1.4.6, 1.1.4.8, 1.1.6.3, 1.1.6.4, 1.1.6.7 мөн

⁸ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, пара 226-238

⁹ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, пара 278-296

зорилтод огт хамааралгүй байхаар мэдээлэл тусгажээ. Зарим зорилтын хэсэгт төрийн аль нэг байгууллагын тодорхой үйл ажиллагааг дурдсан байгаа нь тухайн зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх боломжгүй гэж үзсэн мэдээлэлд хамаарч байна. Тухайлбал, зорилт 1.1.6.8 нь хөдөлмөрийн дотоод журам, хамтын гэрээ, хэлэлцээрийг ажиллагсдад ил тод байлгах тухай байтал хариулт нь үүнд чиглээгүй байх бөгөөд харин Шүүхийн шинжилгээний хүрээлэн энэ мэдээллээ цахим хуудастаа байршуулсан гэсэн байв.

3.2. Хүний суурь эрхийг хангах нь

3.2.1. Хүний хувийн эрх, эрх чөлөө

ХЭХҮХ-ийн 2-р бүлэгт буй хүний хувийн эрх, эрх чөлөөг хангах нийт 43 зорилт дэвшүүлснээс бүрэн хэрэгжсэн зорилт байхгүй, хэрэгжилтийн шатанд эсхүл эхэн шатанд буй 35 (81%), тодорхой арга хэмжээ авагдаагүй 8 (18%) зорилт байна.

Хүснэгт 6. Хүний хувийн эрх, эрх чөлөөг хангах зорилтын хэрэгжсэн байдал

№	Чиглэл зорилтын тоо) (дэвшүүлсэн)	Бүрэн хэрэгжсэн	Хэрэгжих шатанд	Эхлэл байгаа	Арга хэмжээ аваагүй
2.1.1	Амьд явах, уучлалт хүсэх (3)		3		
2.1.2	Халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг хангах талаар (14)		14		
2.1.3	Хүний хувийн ба гэр бүл, захидал харилцааны нууц, эд хөрөнгө халдашгүй байх эрхийг хангах талаар (8)		1		4
2.1.4	Өөрийгөө өмгөөлөх, эрх зүйн туслалцаа авах эрхийг хангах талаар (5)		8		
2.1.5	Бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхийг хангах талаар (5)		5		
2.1.6	Чөлөөтэй зорчих, оршин суух газраа сонгох, гадаадад явах, оршин суух, эх орондоо буцаж ирэх эрхийг хангах талаар (5)		4		1
2.1.7	Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөг хангах талаар (3)				3

Жич: Тайланд зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн явцыг тодотгож харуулаагүй тул нарийвчилсан мэдээллийг оруулах боломжгүй байв.

Тус тайланд ХЭХҮХ-ийн зорилттой холбоотой туссан санал гэвэл 2.1.1.3 дах зорилт нь амьд явах эрхийг хангах хүрээнд дэвшүүлсэн ерөнхий зорилттой уялдахгүй тул нэмэлт, өөрчлөлт оруулах шаардлагатай гэж үзжээ.

Хяналт шинжилгээ, үнэлгээний тайланд дараах саналыг тусгажээ.

- ЭБШ хуульд баривчилсан, цагдан хоригдсон хүнийг суллах, өөр төрлийн таслан сэргийлэх арга хэмжээ авах нөхцөл, журмыг зохицуулах, хилсээр хоригдсон хоног тутам ногдох сэтгэл санааны төлбөрийн хэмжээг хуульчлах, улсын яллагч, өмгөөлөгчийн адил тэгш байх эрхийг хангах зохицуулалтыг шинээр хуульчлах;
- ЗГ хоорондын эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх гэрээнүүдийг дахин хянан үзэж, шинэчлэх;
- Тагнах, чагнах хэрэгслийг хилээр тусгай зөвшөөрөл, лицензтэй нэвтрүүлэх барааны жагсаалтад оруулах, иргэдэд мэдээлэх ажлыг зохион байгуулах;

- Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай хуульд заасан тодорхой нэр томъёоны тайлбарыг олон улсын эрх зүйн зарчимд нийцүүлэх;
- Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хуулийг өнөөгийн нийгмийн харилцаа, хүний эрхийн чиг хандлагад нийцүүлэн өөрчлөлт оруулах;
- Цагдан хорих болон хорих ангиудад аттесстатчилал явуулах эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох;
- Шүүх, прокурор, цагдаагийн байгууллагуудад саатуулагдсан, хоригдсон этгээдийг ар гэрийнхэнд нь мэдэгдэх нэгдсэн сүлжээ бий болоогүй, хэрхэн яаж сүлжээ бий болгох асуудал хөндөгдөөгүй байгаад анхаарал хандуулах;
- Орон нутагт ажиллах өмгөөлөгчдийн тоог нэмэгдүүлэх, тэр дундаа иргэд сумандаа өмгөөлөгчийн туслалцаа авах боломжийг бүрдүүлэхэд анхаарах.

Хүснэгт 7. 2022 онд хийсэн Түргэвчилсэн үнэлгээ, Хүний хувийн эрх, эрх чөлөөг хангах зорилтын хэрэгжилтэд өгсөн үнэлгээний тойм¹⁰

Зорилтын дугаар	Хэрэгжсэн эсэх дүгнэлт
2.1.1	Амьд явах, уучлалт хүсэх
2.1.1.1	Цаазаар авах ялыг түдгэлзүүлсэн, халсан, үүнийг Х.Баттулга ерөнхийлөгч буруушаасан, эцэст нь 2015 оны Эрүүгийн хуулиар халсан.
2.1.1.2	ЭХ-иас цаазаар авах ялыг халсан, ИУТЭОУП-ын II нэмэлт протокол, Хүчээр алга болгохоос бүх хүнийг хамгаалах тухай олон улсын конвенц, ЭШЭК-ийн Нэмэлт протоколд нэгдэн орж, соёрхон батлав. Гэрч хохирогчийг хамгаалах тухай, Тахарын албаны хууль батлав. ГХЯ-ны дэргэд Хүний эрхийн хэлтэс байгуулав.
2.1.1.3	ЭХ-ийн 1.7.3-т тухайн улсын хуульд зааснаар цаазаар авах ял оногдуулах, эрүү шүүлт тулгах хангалттай үндэслэл байгаа тохиолдолд гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнийг тухайн улсад гэмт хэрэгт мөрдөн шалгуулах, ял шийтгүүлэхээр шилжүүлэн өгөхгүй гэж заасан. Мөн адил заалт ЭХХШТХ-ийн 43.3 дугаар зүйлийн 1.7-д бий.
2.1.2	Халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг хангах талаар
2.1.2.1	ЭХ-ийн 13-р бүлэгт халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийн эсрэг гэмт хэрэг, ЭХХШТХ-ийн 1.8-р зүйлд халдашгүй байх эрхийг хангах нөхцөл тус тус туссан. АНУ-ын Төрийн департаментын 2019 оны тайланд шүүхийн хараат бус байдалд заналхийлэх, цагдан хорих байрны нөхцөл хүнд, албан тушаалтны авлига, ЛГБТИ иргэдийн эсрэг заналхийлэл, хүчирхийлэл, хүүхдийн албадан хөдөлмөр зэргийг шүүмжилж, албан тушаалтнуудад шийтгэл оногдуулах, арга хэмжээ авах байдал хангалтгүй гэжээ.
2.1.2.2	ЭХХШТХ-ийн 23, 24, 31-р бүлгээр үзлэг, нэгжлэг, мөрдөн байцаалтын ажиллагааг прокурор, шүүхийн зөвшөөрлөөр, ЗШШТХ-ийн 4-р бүлэг зөрчлийн хэрэг бүртгэлт явуулах, үзлэг хийх, эд зүйл, баримт бичиг хураан авах, эд хөрөнгө битүүмжлэх ажиллагааг прокурорын зөвшөөрлөөр явуулахаар заасан.
2.1.2.3	Улсын хэмжээнд 37 эрүүлжүүлэх, саатуулах байр ажиллаж байгаагаас тусдаа байртай 19, цагдаагийн байгууллагын дэргэд 18, үүнээс 10 нь байрны хонгилд байна. 2022 онд эрүүлжүүлэх, саатуулах байрны дарга, эмч нарын туршлага солилцуулах уулзалт зохион байгуулсан. Тус байрны нөхцөлийг сайжруулах зорилгоор ГХУСА33-ийн санхүүжилтээр 45 сая төгрөгийн эмнэлгийн болон гал тогооны тоног төхөөрөмж нийлүүлэх тендерийг 2022 онд зарласан. Зөрчлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга 2017 онд батлагдаж захиргааны журмаар түр саатуулах, баривчлах арга хэмжээ, чиг үүргийг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад шилжүүлсэн.
2.1.2.4	Холбогдох хуулиудын хэрэгжилтийг хангах, эрсдэлт нөхцөлд байгаа хүүхдийг илрүүлэх, цагдаагийн байгууллагын судалгаа хяналтын санд бүртгэх, төр, ТББ-тай хамтран хүүхэд хамгааллын хариу үйлчилгээ үзүүлэх, гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэгчдэд нэг бүрчилсэн урьдчилсан сэргийлэх ажил хэрэгжүүлэх зорилгоор 2022 оны 2-3-р сард "Хүүхэд хамгаалал" ерөнхий ажил зохион байгуулж, 2345 хүүхэд илрүүлж, хяналтад авсан. 120 хүүхдэд хамтарсан багаар нөхцөл байдлын үнэлгээ хийж, хараа хяналт сул 117 хүүхдийг гэр бүлд нь нэгтгэж, 497 хүүхдэд холбон зуучлах үйлчилгээ үзүүлэн, 3 хүүхдийг асрамж халамжийн байгууллагад өгсөн.

¹⁰ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, 275-368-р тал, пара 1048-1504

2.1.2.5	ЭХХШТХ-ийн 14.9, 14.10 дугаар зүйлээр цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ, хугацааг заасан бөгөөд 5 жил хүртэлх хорих ялтай гэмт хэрэгт 12 сар, 5 жилээс дээш хорих ялтай гэмт хэрэгт 18 сараас хэтэрч болохгүй гэж заасан.
2.1.2.6	Улсын хэмжээнд 37 эрүүлжүүлэх, саатуулах байр байгаагийн 21 буюу 56,7 хувьд засвар хийх, 4 буюу 10,8 хувийг шинээр барих тооцоо гаргасан. 2 буюу 5,4 хувь стандарт хангасан. 10 буюу 27 хувьд урсгал засвар хийсэн. Цагдаагийн эрүүлжүүлэх, саатуулах байрны нөхцөлийг сайжруулах, нийслэлд нэгдсэн байр барих бэлтгэл хангах АХ-ийн ЦЕГ-ын даргын 2022 оны А/79 шийдвэрээр байгуулж, газрын асуудал шийдүүлэхээр нийслэлийн ЗД-ын 2022 оны 5-р хуралдаанаар хэлэлцүүлж, шийдүүлэхээр ХЗДХС, Нийслэлийн ЗД-д хүргүүлсэн. МБА-ны Дүн шинжилгээ, үнэлгээ, хяналт шалгалтын хэлтсийн Уулзалт байцаалтын хэсэг нь Уулзалт, байцаалтын хэсгийн үйл ажиллагааны журамд заасныг удирдлага болгон ажиллаж байна. Хорих ял эдэлж байх хугацаанд төрсөн эмэгтэй Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 202.6-д зааснаар 2 нас хүртэл хамт байж, илгээмжийн тоонд энэ хугацаанд хязгаарлалт тавихгүй, 202.7-д зааснаар хүүхэд 2 нас хүрсэн ч хоригдох хугацаа 1 жил хүрэхгүй үлдсэн бол үргэлжлүүлэн хамт байхаар, 202.8-д зааснаар хорих анги нь хүүхдийн эрүүл өсөж бойжих, аюулгүй орчныг хангасан тусгай байр, нөхцөлөөр хангах үүрэг хүлээсэн. Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн 30, 31-р зүйлд жирэмсэн, өсвөр насны хүнийг бусад хорих өрөөнөөс сайжруулсан нөхцөлд байлгахаар заасныг баримтлан 28 цагдан хорих байрны ор, шалыг модон болгож, ариун цэврийн хэрэгслээр хангасан. Эмэгтэйчүүдийн 407-р хорих ангид нийт 144 мкв талбайтай нярай хүүхэдтэй эхчүүдийн байрыг 2013 онд ашиглалтад оруулсан. ШШГТХ-ийн 201.1-д өсвөр насны хоригдлын хорих ялыг сургалт, хүмүүжлийн тусгай байгууллагад эдлүүлнэ гэж заасан. Тус байгууллага Кристина Нобелийн сантай хамтран Австрали Улсын ЗГ-ын санхүүжилтээр 68 сая төгрөгийн өртөг бүхий сургалтын төв байгуулж, 2020 онд ашиглалтад оруулсан. Цаашид Алсын хараа 2050-д зааснаар цогцолбор барилга бариулахаар зураг төсөл, хөрсний шинжилгээ хийж, Нийслэлийн хот төлөвлөлтийн газарт хүргүүлсэн. Улсын хэмжээнд 21 хорих анги байгаа цагдан хорих, хорих анги, баривчлах байрны бүх өрөөнд телекамераар хяналт тавин ажиллаж байна. 55-аас дээш настай эмэгтэй 20, 60-аас дээш настай 106 эрэгтэй хоригдол байна.
2.1.2.7	ШШГЕГ-ын 461-р цагдан хорих хаалттай ангид насанд хүрээгүй хүнээс мэдүүлэг авах 1, мэдүүлэг авах 10, таньж олуулах 1, нийт 12 өрөөг бүрэн камержуулж, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж байна. 2022 онд 903 яллагдагч цагдан хоригдсон. Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын хэрэгт хяналт тавих код 328-д заасны дагуу хэлтэс, тасгийн дарга цагдан хоригдож буй сэжигтэн, яллагдагчийн эрүүл мэндийн байдал, цагдан хорьсон хугацаанд хяналт тавин ажиллаж байна. Мөрдөн шалгах явцад 7 яллагдагч өлсгөлөн зарласан байсанд хэлтэс, тасгийн дарга, мөрдөгч, прокурор уулзаж, санал хүсэлтийг шийдвэрлэснээр 6 нь зогсоож, 1 нь үргэлжлүүлж байна.
2.1.2.8	Мөрдөн шалгах эрх бүхий алба хаагчдад заавар зарчмыг мөрдлөг болгон ажиллах чиглэлээр өдөр тутам зөвлөмж өгч хэвшсэн. ХЭҮК-той хамтран Хүний эрхэд суурилсан хандлага, Хүний эрх ба алба хаагчийн эрх, үүрэг сэдэвт сургалтыг 618 ажилтанд орсон. Эхний хагас жилд ЭШЭК-ын заалт зөрчсөн алдаа дутагдал гараагүй.
2.1.2.9	ЭХХШТХ-ийн 31.3-р зүйлийн 4-т мөрдөгч сэжигтний хувийн байдлыг тогтоох, яллагдагчаар мэдүүлэг авах ажиллагааг 6 цагийн дотор явуулна гэсэн нь хангалттай хугацаа биш гэж үзэн санал хүргүүлсэн. Эрүүгийн цагдаагийн албаны Эдийн засгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх газраас 2022 онд 8 хэрэгт 12 этгээдийг шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчилж, 3 этгээдэд цагдан хорих ТСАХ авсан. Дээрх этгээдүүдийн ар гэр, өмгөөлөгчдөд хуульд заасан хугацаанд мэдэгдсэн. ЭХХШТХ-ийн 14.13-р зүйлийн 10.1-д 2 цагийн дотор мэдэгдэхээр зохицуулсан.
2.1.2.10	Мөрдөгчийг шагнах, урамшуулах, албан тушаал дэвшүүлэх бол Дотоод хяналт-аюулгүй байдлын газар хүний эрхийн алдаа дутагдал гаргасан эсэхийг хянаж, хүний нөөц шийддэг. Цагдаагийн байгууллагын 101, дотоодын цэргийн 100 жилийн ойг тохиолдуулан 187 алба хаагч, ажилтныг төрийн одон медаль, 190 алба хаагч, ахмад ажилтныг ХЗДХЯ-ны шагналд тодорхойлсон. 140 алба хаагч, ахмад ажилтныг шагнасан. 2022 онд албан тушаал дэвшүүлэх нөөцөд бүртгүүлэх 1238 материал ирснээс, шаардлага хангасан эсэхийг тулгаж, 1138 алба хаагчийг нөөцөд бүртгэж,

	цахим санд байршуулсан. Ахлах, түүнээс дээш албан тушаалын нөөцөд бүртгэгдсэн 806 алба хаагчийг албан тушаал дэвшүүлэх багц сургалтад хамруулсан.
2.1.2.11	2017 оны Цагдаагийн албаны тухай хуулийн 5-р бүлэгт биеийн хүч, нэг бүрийн болон олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгсэл, техник, галт зэвсэг хэрэглэх зохицуулалт тусгасан. Энэ хүрээнд ХЗДХС, УЕП-ын хамтран баталсан 2017 оны А/217, А/102 тушаалаар цагдаагийн алба хаагч биеийн хүч, тусгай хэрэгсэл, галт зэвсэг хэрэглэх заавар батлан, мөрдүүлж байна. Эргүүл харуулын дүрэм, Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журамд өөрчлөлт оруулж дугуйт, нохойт, завьт, мотоциклтой эргүүл ажиллуулах журмыг боловсруулах АХ-ийг 2022 оны 5-р сард ЦЕГ-ын Дэд даргын А/03 тушаалаар байгуулсан.
2.1.2.12	Нутаг дэвсгэрийн ЦБ алба хаагчдад камерын хяналт тогтмол тавих, хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх ажил тогтмол зохион байгуулдаг. 2022 оны эхний хагас жилийн байдлаар нийслэлийн цагдаагийн удирдах газрын эрүүлжүүлэх, Хөвсгөл аймаг дахь цагдаагийн эрүүлжүүлэх байранд тус бүр 1 хүн нас барсан, албаны шалгалтаар албан хаагчийн буруутай ажиллагаа тогтоогдоогүй, эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгаж, прокурор хэрэгсэхгүй болгосон. Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих тухай хуулийн 25.4-т хоригдсон этгээд хүндээр өвдсөн эсхүл нас барсан тохиолдолд хорих байрны захиргаа түүний ойрын төрөл садан, хорих шийдвэр гаргасан албан тушаалтан, прокурорт нэн даруй мэдэгдэнэ гэснийг баримтлан ажиллаж байна.
2.1.2.13	2022 оны эхний хагас жилд 903 яллагдагч цагдан хоригдсон. Энэ хугацаанд 457 хүн шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчлагдсанаас 222 нь яллагдагчаар татагдан, шүүгчийн захирамжаар цагдан хоригдсон. ЦБҮАЖ /код 328/ дагуу мөрдөн байцаах хэлтэс, тасгийн дарга, чиглэлийн ахлах мөрдөгч, ахлах мөрдөгч нийт 53 албан тушаалтан цагдан хорих ТСАХ авагдсан 212 яллагдагчтай уулзаж, санал хүсэлтийг авсныг бүртгэлжүүлэн, холбогдох мэдээллийг албаны нэгж хариуцсан албан тушаалтанд хүргүүлэн ажилласан. Дорноговь, Дорнод аймгийн ЦГ, Төмөр зам дахь эрүүлжүүлэх байранд төлөвлөгөөт шалгалт хийж, заавар өгсөн. Зөвлөмжийн дагуу ХЭҮК-той хамтран Хүний эрхэд суурилсан хандлага цахим, танхим хосолсон сургалтыг улсын хэмжээнд, Хүний эрх ба алба хаагчийн эрх, үүрэг сургалтыг нийслэл, Дундговь, Өмнөговь, Дорноговь, Төв аймгийн цагдаагийн алба хаагчдад, нийт давхардсан тоогоор 1236 алба хаагч суусан. Батлагдсан удирдамжийн дагуу 5 цагдан хорих байранд шалгалт хийж, зөрчил дутагдлыг залруулж ажилласан.
2.1.2.14	2022 оны 1-р сарын 1-ээс 5 аймгийн баривчлах чиг үүргийг ШШГ байгууллагад шилжүүлсэн. Үүнд тулгуурлан цаашид шилжүүлэх ажлыг зохион байгуулах талаар 16 аймгийн цагдаагийн байгууллагад боломжит хугацааг тодорхойлон ирүүлэх үүрэг өгсөн. Эрүүлжүүлэх, саатуулах байрны алба хаагчдын хөдөлмөрийн нөхцөлийн үнэлгээг хийж, "Тэтгэврийг хөнгөлөлттэй тогтоох газрын дор болон хөдөлмөрийн хортой, халуун, хүнд нөхцөлд хамаарах ажил мэргэжлийн жагсаалт"-д нэмэлт оруулахаар холбогдох албан тушаалтанд хүргүүлсэн. Холбогдох мэргэжилтнийг оролцуулан 5 эрүүлжүүлэх, саатуулах байруудад алба хаагчдын ажлын байрны хөдөлмөрийн нөхцөлийн үнэлгээ хийлгэсэн. Хуульд заасан шаардлагыг хангаж, аймаг, нийслэлийн цагдан хорих байруудыг шинээр барьсан. Нийт 28 цагдан хорих байрнаас 20-ыг шинээр, 8-ыг засварласан. 21 хорих ангийг нээлттэй, хаалттай горимд бүрэн шилжүүлж, жил бүр урсгал засвар хийн үйл ажиллагаа хэвийн явж байна. Цаашид Ховд аймгийн сургалт, хүмүүжлийн тусгай байгууллагыг стандартад нийцүүлэн засварлах шаардлагатай.
2.1.3	Хүний хувийн ба гэр бүл, захидал харилцааны нууц, эд хөрөнгө халдашгүй байх эрхийг хангах талаар
2.1.3.1	Тагнах, чагнах зориулалтын хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж гадаадаас оруулах, худалдах, ашиглах зөвшөөрлийг Тагнуулын байгууллагын тухай хуулийн 12.1.3-т зааснаар зохицуулж байгаа бөгөөд 2015 онд нэмэлт оруулсан. МУ-ын хилээр нэвтрүүлэхийг хориглосон болон лицензтэй нэвтрүүлэх барааны кодлосон жагсаалт, журамд тагнах, чагнах зориулалтын төхөөрөмж дурдагдаагүй.
2.1.3.2	Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 9.2.3 буюу гүйцэтгэх ажлын тусгай техник хэрэгсэлтэй холбоотой заалтыг 2015 онд өөрчлөн найруулсан. Тусгай техник хэрэгслийн тоо бүртгэлд прокурор хяналт тавьдаг. Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийг 2016 онд баталсан. ТЕГ-ын цахим хуудаст бичсэнээр төрийн байгууллагын нууцад

	хамаарах тодорхой үйл ажиллагаа явуулах 20 хуулийн этгээдэд гэрчилгээ олгож, мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлсэн гэжээ.
2.1.3.3	Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулиар нууцтай танилцсан иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн нууц мэдээлэл задарч, үрэгдэхээс урьдчилан сэргийлэх үүрэгтэй гэж заасан. Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах, Бүртгэлийн нэгдсэн тогтолцоо бий болгох хөтөлбөрүүдийг 2010, 2008 онд ЗГ-ын тогтоолоор баталсан.
2.1.3.4	Хувь хүний нууцын тухай хуулиар хувь хүний нууцыг задалсан бол торгох зөрчлийн шийтгэл, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан. 2020 онд Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох журам баталсан. Улсын бүртгэлтэй, 2020, 2021 онд байгуулагдсан ХХК, нөхөрлөл, хоршооны судалгааг гүйцэтгэх удирдлагын хүйсээр ангилан, 2022 онд ХЭҮК-т хүргүүлсэн. Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль 2022 оноос хэрэгжиж эхэлсэнтэй холбогдуулан эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэл хаах тушаалын төслийг өмчлөгч бүрээр боловсруулан, нууцыг чанд хадгалан ажилласан. ХЭҮК-т 2020, 2021 онд бүртгэгдсэн үл хөдлөх хөрөнгийн тоо, өмчлөгчийн хүйсээр гарган 2022 онд хүргүүлсэн. Гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнтэй холбоотой бүртгэлийн талаар зөвлөгөө туслалцаа, улсын бүртгэлийн үйлчилгээ үзүүлсэн. Хилийн чанадад төрсөн 71 хүүхдэд регистрийн дугаар олгосон. Турк, Израйль Улсын иргэнтэй гэрлэлтээ бүртгүүлэх 2 хүсэлтийг ТЕГ-т хүргүүлсэн. 2022 оны байдлаар МУ-ын харьяатаас гарах 71, харьяалал сэргээн тогтоох 17 хүсэлтийг хүлээн авч, ажиллаж байна. МУЕТГ-т 100-аас дээш настай иргэдийн судалгаа хүргүүлсэн. ХНХЯ-нд гадаадын иргэнтэй гэр бүл болсон, гэрлэлт цуцалсан, гадаадын иргэнд хүүхэд үрчлүүлсэн талаарх мэдээг сүүлийн 5 жилээр гаргаж хүргүүлсэн.
2.1.3.5	Иргэний хувийн болон гэр бүл, захидал харилцааны нууцыг хамгаалах нь ҮХ-иар хамгаалагдсан бөгөөд 2021 онд Хүний хувийн мэдээллийг хамгаалах хууль баталсан.
2.1.4	Өөрийгөө өмгөөлөх, эрх зүйн туслалцаа авах эрхийг хангах талаар
2.1.4.1	Тус эрхийг МУҮХ (16.1.14), ХЭТТ (11.1), Өмгөөллийн тухай хууль (1, 5.1, 5.2), ЭХХШТХ (8.2.1, 1.8.3, 1.14.1, 1.14.2, 7.6.3) зохицуулж, мөрдөгч, прокурор, шүүхээс өмгөөлөгчөөр хангах үүргийг зохицуулсан. ЭХХШТХ 2017 онд батлагдсанаас хойш 12 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон. ИХХШТХ, ЗХХШТХ-д өмгөөлөгч төлөөлөх эрхтэй зохицуулагдсан, итгэл бүхий хүнд итгэмжлэл олгон өөрийгөө өмгөөлүүлэхээр төлөөлүүлэх боломжтой. 2021 онд төлбөрийн чадваргүй 1428, 2022 оны эхний хагас жилийн байдлаар 1715 холбогдогчид үнэ төлбөргүй өмгөөллийн үйлчилгээ үзүүлсэн.
2.1.4.2	Төлбөрийн чадваргүй иргэнд улсын төсвөөр эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх үндэс МУҮХ (19.1), Өмгөөллийн тухай хууль, Төлбөрийн чадваргүй яллагдагчид үзүүлэх хууль зүйн туслалцааны тухай хуулиар бүрдсэн. Төлбөрийн чадваргүй яллагдагчид үзүүлэх хууль зүйн туслалцааны тухай хууль Хууль зүйн туслалцааны тухай хууль 2022 онд батлагдсанаар хүчингүй болсон. Нийтэд тустай мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх журмыг Өмгөөлөгчдийн холбооны УЗ батална, төлбөрийн чадваргүй хүнд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх ажиллагааг ӨХ эрх бүхий байгууллагатай хамтран зохион байгуулна. Монголын хуульчдын холбооны дэргэд Төлбөрийн чадваргүй иргэнд хууль зүйн туслалцаа, өмгөөллийн үйлчилгээ үзүүлэх асуудал эрхэлсэн хороо ажиллаж байна. Төлбөрийн чадваргүй иргэнд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэхэд 2021 онд 1,294,108.7 мянган төгрөг батлуулсан. 2022 онд 1,271,217,4 мянган төгрөг батлуулсан ч 2022 оны Төрийн хэмнэлтийн тухай хуулийн хүрээнд 2 удаа хэмнэлт хийгдэж, 1,252,483.6 төгрөгийг зарцуулж байна. Энэ үйлчилгээ маш сайн хэрэгжиж байна.
2.1.4.3	Өмгөөллийн тухай хууль 2019 онд батлагдаж, өмгөөллийн эрх олгох шалгалтын талаар зохицуулсан. МӨХ нь нийслэл, аймаг, суманд байршсан 24 салбар зөвлөлтэй. Хуульд зааснаар МӨХ өмгөөлөгчдийн нэгдсэн бүртгэл хөтлөх бөгөөд өнөөгийн байдлаар 2113 өмгөөлөгч байна. Хууль зүйн туслалцааны төв нь хуульчийн үргэлжилсэн сургалтыг холбогдох байгууллагатай хамтран явуулдаг. ДХИС-ийн 2022-2023 онд явуулах гадаад хэлний сургалтын төлөвлөгөөнд тусгах санал асуулга явуулж, хэлний сонголтыг нэгтгэн хүргүүлсэн.
2.1.4.4	ЭХХШТХ-ийн 13.1.4-т шүүн таслах ажиллагаа мэтгэлцэх зарчмаар явахыг зааснаас бусдаар хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, прокурорын хяналтын шатанд өмгөөлөгч прокурортой адил тэгш байх эрх зүйн боломжгүй. Хуульчид төдийгүй нийгэмд өмгөөлөгч хувиараа бизнес эрхлэгч, прокурор ТАХ бөгөөд эрх хэмжээ илүү өндөр гэх хандлага оршсоор байна.

2.1.4.5	ЭХХШТХ-ийн 5.2.3-т зааснаар мөрдөгч, прокурор, шүүгч өмгөөлөгчөө сонгох боломжоор хангахдаа тодорхой хүний нэр зааж, тусгаж болохгүй гэсэн. ХЗТТ нь төлбөрийн чадваргүй байдал, бусад мэдээллийг тодруулах зорилгоор улсын бүртгэлийн мэдээллийн сан, өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг хуульд заасны дагуу ашиглах, шаардлагатай бол хүн, хуулийн этгээд, байгууллага, албан тушаалтнаас мэдээлэл авахаар заасан. Мөн тус мэдээллийг тухайн этгээд 3 өдрийн дотор гаргах өгөх үүрэгтэй, үнэн зөв мэдээлэл өгөх үүргээ биелүүлээгүй бол хууль зүйн туслалцаа үзүүлэхтэй холбогдон гарсан зардлыг нөхөн төлөх үүрэг хүлээнэ. ХЗТТ нь "Төрөөс хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх үндэсний тогтолцоо, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох нь" сэдвээр олон улсын онол, практикийн 2-р хурлыг 2018 онд зохион байгуулсан.
2.1.4.6	2.1.4.3 мэдээлэлтэй давхацсан.
2.1.4.7	2.1.4.2 мэдээлэлтэй давхацсан. Төлбөрийн чадваргүй яллагдагчид үзүүлэх хууль зүйн туслалцааны тухай хуулийн 16.2-т улсын өмгөөлөгч Төвийн салбарт ажиллах хуульч бөгөөд төлбөрийн чадваргүй яллагдагчид хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх ажлыг хөдөлмөрийн гэрээний үндсэн дээр гүйцэтгэнэ, 21.1-т төлбөрийн чадваргүй яллагдагчид хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх үйл ажиллагааг улсын төсвөөс санхүүжүүлнэ гэж тус тус заасан.
2.1.4.8	2019-2021 онд хорих байгууллагын хэмжээнд цар тахлаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор өмгөөлөгч, мөрдөгчийг ариутгал, халдваргүйжилт хийгдсэн өрөөнд, шилэн хаалтны цаанаас харилцуур ашиглан хоригдогч, хоригдолтой уулзах боломжоор хангаж байна. НҮБ-ын ЭШУСДХ-ны 2020 онд ирүүлсэн зөвлөмжийн хүрээнд хоригдогчдын хууль зүйн туслалцаа авах эрхийг ханган ажиллаж байна. Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн 11.2, 17.1.4, 19.1, Хорих байрны дотоод журмын 5.1.2, 11.3, 19-д тус тус өмгөөлөгч хорих байранд нэвтрэх, үйлчлүүлэгчтэйгээ ганцаарчлан уулзах, нэвтрэхийн өмнө металл мэдрэгч хаалгаар нэвтрэх, эд зүйлсийг рентген хяналтын төхөөрөмжөөр оруулах, хорих байранд хориглосон эд зүйл болон гар утсыг хураан авч, тэмдэглэл үйлдэн, гарахад нь буцаан олгохоор зохицуулсан. Өмгөөлөгчтэй уулзах цагийн хязгаар байхгүй бөгөөд энэ талаар гомдол гарч байгаагүй. Тайлант хугацаанд 114 хоригдогч өмгөөлөгчтэй уулзсан.
2.1.5	Бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхийг хангах талаар
2.1.5.1	ЗГ-ын Тусгай сангийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай 2010 оны хуулиар Гэмт хэргийн хохирогчид төрөөс нөхөн төлбөр олгох сан байгуулж, эрүүгийн торгох ялыг биелүүлсэн төлбөрийн 60 хувийг төвлөрүүлж, ЭХ-ийн тусгай ангийн 10-р зүйлд заасан гэмт хэргийн хохирогчдод нөхөн төлбөр олгохоор зохицуулсан. Энэ хууль 2020 онд шинэчлэн найруулагдаж батлагдсанаар ЭХ-ийн тусгай ангийн 21-р зүйлийг үндэслэн хохирогчид нөхөн төлбөр олгож байна. Хохирлыг төлөх эх үүсвэр бүрдүүлж, хариуцагч нь тодорхойгүй, эсхүл төлбөрийн чадваргүй иргэдийн хохирлыг төр урьдчилан төлж, хариуцагчаар нөхөн төлүүлэх ажлыг хуулиар тогтоон хэрэгжүүлж бүрэн чадаж байна.
2.1.5.2	ШШГТХ-ийн 215.3, 215.5-д зааснаар хоригдлын хөдөлмөрийн норм, хөлсний үнэлгээ тогтоох, үнэлгээ нь ХХДХ-ээс багагүй байх, хөдөлмөрийн хөлснөөс суутгах суутгал зэргийг зохицуулсан бөгөөд ХЗДХС-ын 2018 оны А/150 Хоригдлын хөдөлмөрийн хөлснөөс суутгал хийх журам, ШШГЕГ-ын даргын 2018 оны А/131 "Хоригдлын хөдөлмөрийн норм, цалин хөлсний үнэлгээг тогтоох журам тус тус үйлчилж байна. Хохирогчийн эрхийг хамгаалах, хоригдлыг хугацаанаас өмнө суллах нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор "Хохирлоо төлөөд гэртээ харья-2021" 90 хоногийн аяны удирдамж боловсруулан хорих ангиудад хүргүүлж, биелэлтэд хяналт тавьж ажилласан. Өнөөдөр 2525 хоригдол хөдөлмөр эрхэлж, хөдөлмөр хангалт 59 хувьтай байна. Тайлант хугацаанд 432,9 сая төгрөгийн цалин бодогдсоноос 93,2 саяыг гэм хорын төлбөрийг барагдуулсан. ШШГЕГ-ын харьяа МСҮТ нь 409-р хаалттай хорих ангийн 28 хоригдолд барилгын засал чимэглэлч, оёдолчин мэргэжлээр сургасан. 415, 417, 423, 425, 427 ангийн 207 хоригдлыг барилгын өрөгч, угсрагч, тогооч, засал чимэглэлч, цахилгаанчин, мужаан, сантехникч, оёдолчин, гагнуурчин мэргэжлээр сургасан. Цар тахлын үеэр цахим сургалт явуулсан. Орон нутгийн МСҮТ, Политехникийн коллежтой мөн хамтран ажилладаг. Хохирлыг төлөх эх үүсвэр бүрдүүлж, хариуцагч нь тодорхойгүй, эсхүл төлбөрийн чадваргүй иргэдийн хохирлыг

	төр урьдчилан төлж, хариуцагчаар нөхөн төлүүлэх ажлыг хуулиар тогтоон хэрэгжүүлж бүрэн чадаж байна.
2.1.5.3	Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаатай холбоотой 547 өргөдөл, гомдол хүлээн авснаас албадан дуудлага худалдаатай холбоотой 22, төлбөрт хураагдсан эд хөрөнгийн талаар 44 гомдлыг хянан шийдвэрлэсэн. 3-дагч этгээдийн өмчлөх эрх хөндөгдсөн тохиолдолд хуулийн дагуу эрх хөндөгдсөн этгээдэд мэдэгдэж, эрхийг ханган ажиллаж байна. Төлбөр төлөгч, 3-дагч этгээдийн өмчлөлийн хөрөнгөөс төлбөр гаргуулах иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах явцад 465 төлбөр төлөгч, 22 төлбөр авагч, 70 3-дагч этгээдээс гомдол гаргасан. Шүүхэд хандсан нийт нэхэмжлэлийн 14.1 хувийг ханган шийдвэрлэснийг үндэслэн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг хуульд нийцүүлэн явуулсан. Гүйцэтгэх баримт бичиггүйгээр өмчлөгчийн эрхийг хязгаарлах шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явагдаагүй.
2.1.5.4	ХЗДХС-ын 2020 оны А/52 тушаалаар ШШГЕГ-ын зохион байгуулалтын бүтцийг шинэчилсэн. Шийдвэр гүйцэтгэлийн биелэлт, чанар, үр нөлөөг дээшлүүлэх, ачааллыг оновчтой тогтоох зорилгоор Шийдвэр гүйцэтгэх албыг бие даасан нэгж болгосон. ШШГТХ-ийн 2017 оны шинэчилсэн найруулгаар алба хаагч нь цэргийн цол, дүрэмт хувцастай байхаар тогтоосон. Улсын хэмжээнд 241 шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны тойрог байхаар ХЗДХС-ын тушаалаар тогтоосон ч 2018 оноос хойш 4 тойргийн орон тоо, цалингийн санг шийдээгүй. 2022 оны эхний хагас жилийн байдлаар биелүүлбэл зохих 31700 гүйцэтгэх баримт бичгийн 2,2 их наяд төгрөгөөс 11688 баримт бичгийн 219.7 тэрбум төгрөгийг биелүүлж, бодит биелэлт 36.8 хувь, мөнгөн дүн 9.9 хувьтай байна. Хүүхдийн тэтгэлгийн 12345 гүйцэтгэх баримт бичгийн 42,1 тэрбум төгрөгөөс 651 баримт бичгийн 10.1 тэрбумыг бодитой биелүүлснээс 7.2 тэрбумыг хэсэгчлэн төлүүлсэн. Бодит биелэлт 5.3 хувьтай. Шүүхийн шийдвэрийн биелэлт, чанар, үр нөлөөг дээшлүүлэх шаардлагатай.
2.1.5.5	Бүтэц, зохион байгуулалтыг ШШГТХ-иар тогтоосон. Сахилга, ёс зүйн дүрмийг ХЗДХС-ын 2018 оны А/183 тушаалаар батлан мөрдүүлсэн. ШШГЕГ-ын салбар нэгжийн ёс зүйн салбар хороо нь хэрэгжилтэд хяналт шалгалт, үзлэг явуулж, байгууллагын захиргаанд зөвлөмж, дүгнэлт өгч ажилладаг. Байгууллагын даргын тушаалаар сахилгын шийтгэл ногдуулах, Сахилгын талонд тэмдэглэгээ хийх журмыг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна. Сахилга, ёс зүйн зөрчлийн мэдээг сар бүр ШШГЕГ-т хүргүүлж хэвшсэн. Алба хаагчдын мэргэжлийн ур чадварыг цогц хэлбэрээр, системтэй хөгжүүлэх үүднээс ур чадвар тус бүрд чиглэсэн мэргэшүүлэх сургалтыг батлагдсан хөтөлбөр, төлөвлөгөөний дагуу жил бүр зохион байгуулдаг. Тайлант хугацаанд 17 удаагийн сургалтад давхардсан тоогоор 27963 алба хаагч оролцсон, 2022 оны эхний 5 сарын байдлаар 43.4 сая төгрөгийг сургалт, хөгжилд зарцуулсан. Сахилга, ёс зүйг дээшлүүлэх сургалтыг тогтмол зохион байгуулах.
2.1.6	Чөлөөтэй зорчих, оршин суух газраа сонгох, гадаадад явах, оршин суух, эх орондоо буцаж ирэх эрхийг хангах талаар
2.1.6.1	ЗГ-ын 2018 оны 332 дугаар тогтоолоор МУ-ын нутаг дэвсгэрт иргэн шилжин суурьших хөдөлгөөнийг бүртгэх, мэдээлэх журам баталсан. Улсын бүртгэлийн багц хууль батлагдсантай холбогдуулан бусад хууль тогтоомжид өөрчлөлт оруулахаар байгаа. ЗГ-ын 2018 оны 144-р тогтоолоор "Нэг иргэн-нэг бүртгэл" үндэсний хөтөлбөр баталсан. Иргэд бүртгэл, лавлагааны үйлчилгээг 2018 оноос эхлэн интернэт сүлжээ ашиглаг гэрээсээ авах боломжтой болсон. 2000 оноос төрийн үйлчилгээний хүртээмжээс үүдэн дотоодын шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэж, жилд дунджаар 25000 иргэн УБ хотод шилжин ирж байгаа бөгөөд хүн амын тал нь нийслэлд амьдарч байна. НҮБ-ын Шилжилт хөдөлгөөний байгууллагын судалгаагаар (2020-2021) УБ хотод хөдөө орон нутгаас шилжигсдийн дийлэнх эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам буюу 20-29 насны бүрэн дундаас дээш боловсролтой иргэд байна. Бүртгэлтэй шилжигсэд өрхийн орлогоо 45 хувь буюу 363 мянга орчим төгрөгөөр, бүртгэлгүй нь 29 хувиар нэмэгдүүлжээ. Үүнтэй холбогдуулан нийслэлийн ЗД 2017-2020 онд шилжилт хөдөлгөөнийг хязгаарласан шийдвэр гаргасан бөгөөд энэ талаар судалгаанд оролцогчдоос асуухад хязгаарлалтыг мэддэг эсэхээс үл хамааран 83 хувь нь шилжин ирэх байсан гэж хариулжээ. Мөн тус хязгаарлалт УБ хотын оршин суугчдын амьдрах орчныг сайжруулах зорилгодоо хүрээгүй. УБ-т шилжин ирэгчдийн бүртгэл 2017 онд 25000, 2019 онд 6800 болж эрс буурсан ч бүртгэлгүй шилжин суурьшигчдын тоо багтаагүй. Бүртгэлгүй шилжигсдийн тоог үнэн зөв тогтоох, мөн шилжигсдийн тоо буурч

	байгаа нь дан ганц хязгаарлалтаас бус тухайн үеийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, байгалийн гамшигт үзэгдэл буурах, хөдөө орон нутагт гамшгийн бэлэн байдал сайжирсан зэрэгтэй холбоотой байж болох юм. Мөн хязгаарлалт нь эрсдэлт бүлгийн нийгмийн суурь үйлчилгээ авах боломжийг хязгаарласнаар хууль бусаар тог ашиглах, хүүхдээ сургуульд оруулахын тулд хахууль өгөх зэрэг сөрөг арга зам сонгоход хүргэснийг судалгаагаар илрүүлсэн. Эрүүл мэндийн байгууллага бүртгэл харгалзахгүй үйлчилдэг ч нэмэлт ачаалал, зардал үнэлэгддэггүй. Шилжилт хөдөлгөөн цаашид ч үргэлжлэх төлөвтэй байгаа бөгөөд шилжилт нь уугуул болон шилжин суурьшигсдад аль алинд нөлөө гарч байгаа тул шилжилтийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх, үүнтэй холбоотой зардлыг бууруулахад анхаарах.
2.1.6.2	2020 оны 33НДНТУТХ-иар хүн ам, өрх, иргэний түр оршин суух бүртгэлийг баг, хорооны 3Д зохих журмын дагуу хийнэ. Иргэний улсын бүртгэлийн тухай хуулийн 19.4-т иргэний байнга оршин суугаа хаягийн бүртгэлийг түдгэлзүүлэх, Сонгуулийн тухай хуулийн 63.2, 66.1-д шилжилт хөдөлгөөний бүртгэлийг түр зогсоох талаар зохицуулсан. Төрөөс хүн амын талаар баримтлах бодлогод хотын иргэдэд эзлэх хөдөө орон нутгийн иргэд 2025 онд 50 хувь болгоно гэсэн зорилт дэвшүүлсэн. Нийслэлийн 3Д иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах үүднээс 2018 оны 1 сар хүртэл УБ хот руу шилжин суурьших хөдөлгөөнийг хязгаарлахаар тогтоосон. Тус шийдвэр 2020 оны 1 сар хүртэл дахин сунгагдсан. Тус шийдвэрийг 2027 он хүртэл сунгахаар санал гаргасан ч тус төслийг түр хойшлуулсан.
2.1.6.3	2000 оны Дипломат албаны тухай хуульд 13 удаагийн нэмэлт, өөрчлөлт орсон. УИХ-ын 61-р тогтоолоор Гадаадад байгаа иргэдийнхээ эрх ашгийг хамгаалах бодлого баталж бүртгэл, туслалцаа дэмжлэг, төрийн үйлчилгээ, гадаад улстай хамтран ажиллах асуудлыг тусгасан. МУ-ын иргэн гадаадад, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн монголд ажил хөдөлмөр эрхлэх, тэдний эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор Ажиллах хүчний шилжилт хөдөлгөөний тухай хуулийг 2021 онд баталсан. Гадаадад байгаа иргэн и-монголиа үйлчилгээг авах боломжтой болсон. Дэлхийн монголчууд-II цогц арга хэмжээний төслийг төр, төрийн бусын саналыг тусган боловсруулсан. Энэ хүрээнд монгол иргэд үндэсний хэл, бичиг, соёлоо сурахад дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор гадаад улс дахь монгол сургууль, цэцэрлэг, хэл, соёлын төвийн удирдлагуудтай уулзалт зохион байгуулсан. 16 улсад 48 хэл, соёлын төв ажиллаж байна. ГХЯ монгол хэл, соёлын төвийг байгуулж байна. Хилийн чанад дахь монголчуудын зөвлөл ТББ-ын IV чуулганыг ГХЯ Ерөнхийлөгчийн ивээл доор зохион байгуулсан.
2.1.6.4	2019 оны байдлаар 197 мянган иргэн гадаад улсад амьдарч, сурч байгаагаас 158 мянга нь АНУ, ЕХ-ны улсууд, БНСУ, Япон, Австралид байгаа бөгөөд нийт иргэдийн 80 орчим хувь хууль ёсоор оршин сууж байна. МУ 20 оронтой эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх, 4 оронтой гэмт этгээдийг шилжүүлэн өгөх тухай, 2 улстай ялтан шилжүүлэх гэрээтэй байна.
2.1.6.5	Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай хуулийн нэмэлт, өөрчлөлттэй холбогдуулан түүнийг дагаж гарах журмуудыг 2021 онд шинэчлэн баталсан. Тус журмуудаар гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнд үзүүлэх үйлчилгээг хялбаршуулах, тэдний хууль ёсны эрхийг хамгаалах орчныг бүрдүүлсэн.
2.1.7	Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөг хангах талаар
2.1.7.1	1993 оны Төр сүм хийдийн харилцааны тухай хуульд 6 удаагийн нэмэлт, өөрчлөлт орсон. Дээрх өөрчлөлт нь төр сүм хийдтэй харилцах, шашны үйл ажиллагаа нээлттэй байх, шашин хоорондын харьцааг зохицуулах, иргэний шашин шүтэх, эс шүтэх эрхийг хангахад чиглэсэн.
2.1.7.2	Төр сүм хийдийн харилцааны тухай хуулийн 9.1-д зааснаар сүм хийд байгуулах иргэний өргөдлийг аймаг, нийслэлийн ИТХ хянаж, зөвшөөрөл олгоно. Тус зөвшөөрлийг үндэслэн улсын бүртгэл хариуцсан төрийн байгууллага бүртгэдэг. Энэ зохицуулалтад 2015 онд өөрчлөлт орсон.
2.1.7.3	Шашин шүтэх, эс шүтэх эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад учруулах, шашны байгууллага, төлөөлөгч шашны үзэл номлолоо хүчээр тулгах, хууран мэхэлж оруулах, шашны харгис үзэл номлолыг сурталчлахыг хориглосон заалт 2015 оны Эрүүгийн хуульд туссан, мөн Зөрчлийн хуульд хүүхдийн хүсэл зоригийн эсрэг шашны үйл ажиллагаанд татан оруулах, өөрөө хүссэнээс бусад тохиолдолд шашин шүтлэгийн байдлыг албан баримт бичигт тусгах, хуульд зааснаас бусад тохиолдолд сүм хийдийн дотоод хэрэгт хөндлөнгөөс оролцох зэргийг хориглосон. 2019 оны байдлаар 453 сүм хийд үйл

	ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд 2010 онтой харьцуулахад 93,6 хувиар өсжээ. 2010 оны хүн ам, орон сууцны тооллогоор 15, түүнээс дээш насны хүн амын 38.6 хувь шашин шүтдэг гэсэн бол 2020 оны дүнгээр шашин шүтдэг хүн 2 пунктээр өссөн. Нийт сүм хийдийн 49.9 хувь УБ хотод, 51.4 хувь нь христийн байна. Төр сүм хийдийн харилцааны тухай хуулийн 4.2-т ард түмний эв нэгдэл, соёл иргэншлийн түүхэн уламжлалаа эрхэмлэх үүднээс буддын шашны зонхилох байр суурийг хүндэтгэн үзнэ, энэ нь бусад шашин шүтэхэд саад болохгүй гэж заасан ч энэ байдал алдагдсаар байна.
--	--

ХЭХҮХ-ийн зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх явцад зарим зорилтын тухайд хөндлөнгийн байгууллагын үнэлгээ, мэдээлэл хэрэгжилтийг үнэлэхэд илүү ач холбогдолтой. Тухайлбал, халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийн асуудлаар ихэвчлэн цагдаа, шүүхийн шийдвэр, ХЗДХЯ-ны мэдээлэлд тулгуурласан байгаа нь хэрэгжилтийг үнэлэхэд учир дутагдалтай юм. Мөн хөтөлбөрийн зорилтыг бүрэн дүүрэн ойлгосон эсэх эргэлзээтэй дүгнэлт байна. Тухайлбал, ХЭХҮХ-ийн 2.1.5.2 нь гэмт этгээдийн учруулсан хохирлыг бүрэн төлүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх үүднээс хоригдлыг ажлаар хангах, тэдний хийж гүйцэтгэсэн ажлын хөлсийг ижил төрөл хэмжээний ердийн ажил, үйлчилгээний хөлс, үнэлгээний дунджаас багагүй байхаар тогтоохоор зорьсон байтал ХЗДХС-ын тушаалаар баталсан журмаар ХХДХ-ээс багагүй байхаар тогтоосонд дүгнэлт хийлгүй, тухайн зорилт хэрэгжиж буй мэт дүгнэсэн нь учир дутагдалтай. Энэ мэт зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн талаарх мэдээллийг судлаач, шүүмжлэгчид шүүн тунгаах буй заа.

3.2.2. Хүний улс төрийн эрх, эрх чөлөө

Хүснэгт 8. ХЭХҮХ-ийн 2-р бүлэг, Хүний улс төрийн эрх, эрх чөлөөг хангах зорилт

№	Зорилт	Дэд зорилтын тоо
2.2.1	Төрийг удирдах хэрэгт оролцох, төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрх	8
2.2.2	Төрийн жинхэнэ (захиргааны болон тусгай) алба хаших эрх	4
2.2.3	Нутгийн удирдлагад иргэдийн оролцоо, өөрөө удирдах эрх	4
2.2.4	Иргэд чөлөөтэй, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх, нам, олон нийтийн байгууллага байгуулах эрх	6
2.2.5	Мэдээллийн эрх чөлөө, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх	8
2.2.6	Эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн тэгш эрх, хүйсийн тэгш байдлыг хангах	6

Жич: Тайланд чиглэл тус бүр дэх зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн явцыг тодотгож харуулаагүй тул нарийвчилсан мэдээллийг оруулах боломжгүй байв.

ХЭХҮХ-ийн 2-р бүлэгт буй хүний улс төрийн эрх, эрх чөлөөг хангах нийт 36 зорилт дэвшүүлснээс 13 (36%) зорилт тодорхой үр дүн гаргасан, эхэн шатанд 6 (16%), тодорхой арга хэмжээ авагдаагүй 17 (47%) зорилт байна.

Тайланд ээлжит сонгууль болохоос өмнөх 6 сарын дотор Сонгуулийн хуульд өөрчлөлт оруулахыг хориглох заалт хууль тогтоомжид тодорхой хэмжээнд тусгагдсан, Жендэрийн тэгш байдлын тухай, Мэдээллийн ил тод байдал, мэдээлэл авах эрхийн тухай хуулиуд тус тус батлагдсан, төрийн алба мэргэшсэн байх мерит зарчим тогтсон, хүн амын мэдээлэл авах нөхцөл бололцоо сайжирсан үр дүн гарсныг онцолжээ. Хэрэгжихгүй байгаа ихэнх зорилт нь нутгийн удирдлагад иргэдийн оролцоо, өөрөө удирдах, мэдээллийн эрх чөлөө, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, нам, олон нийтийн байгууллага байгуулах эрхийг хангах хүрээнд багтаж байна хэмээн дүгнэжээ.

Хөтөлбөрт давхардсан гэж үзэхээр зорилтуудыг дурдсан байна. Тухайлбал, 2.2.1.4 "Олон намын тогтолцоог төлөвшүүлэхэд нийцүүлэн улс төрийн нам байгуулж ажиллуулахад тавих шаардлагыг хуулиар шинэчлэн тогтооно", 2.2.4.1 "Иргэд нам, олон нийтийн байгууллага байгуулах, бүртгүүлэх ажиллагааг хялбаршуулж хуульчилна", 2.2.4.4 "Улс төрийн намын тухай хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоно" гэж тус тус заасан нь агуулгын хувьд давхардсан хэмээн үзжээ.

Хяналт шинжилгээ, үнэлгээний тайланд дараах саналыг тусгажээ.

- Хөтөлбөрийг нийгэм, эдийн засгийн хүрээнд үүссэн хүний эрхийн шинэ харилцаанд нийцүүлэн шинэчлэх;
- Сонгуулийн явцад иргэдийн бие даасан оролцоог хангах үүднээс хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн бие даан санал өгөх боломжийг хангах;
- Иргэний шинэчилсэн бүртгэл явагдсантай холбогдуулан гадаад улс дахь иргэдийг сонгуульд санал өгөх боломжийг бүрдүүлэх;
- Сонгогчдын саналтай холбоотой аливаа маргаан гарахгүй байхаар хуульчлах, маргаан гарсан тохиолдолд тухай бүрд нь төгс шийдвэрлэх журмыг тусгах;
- Албан тушаалтны буруутай үйл ажиллагааны улмаас төрд учирсан хохирлын талаар судлах;
- Албан тушаалтны буруутай үйл ажиллагааны улмаас төрд учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх хуулийн хэрэгжилтийг хангах. Ингэхдээ буруутай албан тушаалтан өөрийн хөрөнгөөр төлж байгаад хяналт тавих;
- Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын эдийн засгийн эрхийг өргөтгөх;
- Иргэдийн нийтийн хурлын ажил хэрэгч байдал, эрх хэмжээг нэмэгдүүлэх, бодитоор дэмжих;
- Хэвлэлийн эрх чөлөөний суурь харилцааг зохицуулсан хуулийг яаралтай батлах;
- Гэр бүл дэх жендэрийн тэгш байдал, тэгш оролцоо, үүргийг хэвшүүлэх нь урт удаан хугацааны асуудал байдаг бөгөөд гэр бүлийн өмнө хүлээсэн эцэг, эхийн үүрэг хариуцлагыг нэмэгдүүлэх талаар тогтмол үйл ажиллагаа явуулах.

Хүснэгт 9. 2022 онд хийсэн Түргэвчилсэн үнэлгээ, Хүний улс төрийн эрх, эрх чөлөөг хангах зорилтын хэрэгжилтэд өгсөн үнэлгээний тойм¹¹

Зорилтын дугаар	Хэрэгжсэн эсэх дүгнэлт
2.2.1	Төрийг удирдах хэрэгт оролцох, төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрх
2.2.1.1	2011 онд Сонгуулийн автоматжуулсан системийн тухай хууль баталснаар санал хураалт, дүгнэхэд гардаг олон зөрчлөөс сэргийлсэн. 2012 онд төлөөллийн ардчиллыг хөгжүүлэхэд чухал холимог сонгуулийн тогтолцоо ашигласан ч 2015 онд мажоритор системийг дахин оруулж ирсэн.
2.2.1.2	2019 оны УИХ-ын сонгуулийн тухай хуульд сонгууль болохоос 1 жилийн өмнө нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг хориглосон. Гэвч орон нутгийн болон ерөнхийлөгчийн сонгуулийн хуульд энэ зарчим тусаагүй. Сонгуулийн хуулийг бие даасан тогтвортой байхад энэ заалтыг мөрдөх нь чухал.
2.2.1.3	УИХ, орон нутгийн сонгуулийн хуульд нэр дэвшигчийн 20%-иас доошгүй нь аль нэг хүйсийн төлөөлөл байхаар заасан. Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуульд мөн квот тогтоосон. Сонгуулийн болон томилогдох албан тушаалд нэр дэвшигчдэд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх бодлого баримталж байна.
2.2.1.4	МУҮХ-ийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн 1%-иас доошгүй тооны иргэд нэгдэж нам байгуулахаар заасан бөгөөд энэ заалт 2028.01.01 өдрөөс мөрдөгдөнө. Энэ заалт иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хаасан ноцтой заалт мөн.
2.2.1.5	УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулийн 24.1-т зааснаар сонгогчийн шилжилтийг санал авахаас 14-өөс доошгүй хоногийн өмнө бүртгэхээр заасан. Эрүүгийн хуулийн 14.5.1-д иргэний сонгох, сонгогдох, ард нийтийн санал асуулгад оролцох, сонгуулийн хорооноос хуулийн дагуу явуулж байгаа ажилд саад учруулах гэмт хэргийг тусгасан.
2.2.1.6	2005 оны УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль 2011 оны хуулиар хүчингүй болсон тул хэрэгжилтийн бүтэц байхгүй.
2.2.1.7	Ерөнхийлөгч, УИХ-ын сонгуулийн зардлын тайланг СЕХ, орон нутгийн сонгуулийн зардлын тайланг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Сонгуулийн хороо нийтэд мэдээлнэ. УИХ, БХ, Дэд хороо, түр хороодын хурал төрийн нууц, хуулиар хаалттай явахаас бусад тохиолдолд нээлттэй мэдээлэгддэг.
2.2.1.8	УИХ-ын гишүүн нийт улс орон, ард иргэдийн ашиг сонирхлыг илэрхийлэх эрх зүйн орчин бүрдсэн, хэрэгжилтэд анхаарах шаардлагатай.

¹¹ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, 368-469-р тал, пара 1506-1934

2.2.2	Төрийн жинхэнэ (захиргааны болон тусгай) алба хаших эрх
2.2.2.1	ШШҮХ, УБЕГ-ын ажилтанд хамаарах мэдээллийг л тусгасан.
2.2.2.2	Төрийн албаны тухай хуулийг 2017 онд шинэчилснээс хойш 14 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. Тус хуульд төрийн албан хаагчийн аль нэг нам, улс төрөөс ангид мэргэшсэн байх боломжийг тусгасан. Үүнтэй уялдуулан сонгон шалгаруулалт, мэргэшлийн шалгалтын журмыг мерит зарчмын шаардлагад нийцүүлэхийг шаардаж, хуулийн шаардлагыг зөрчсөн буруутай албан тушаалтныг үүрэгт ажлаас чөлөөлөх, төрийн албан тушаалд томилох явцад аливаа хэлбэрээр нөлөөлөхийг хориглож, нөлөөлсөн нь тогтоогдвол албан тушаалаас огцруулах үндэслэл болохоор зохицуулсан.
2.2.2.3	Төрийн албаны тухай хуулиар төрийн албан хаагч шат шатны сонгуульд нэр дэвших бол тодорхой хугацааны дотор төрийн албанаас чөлөөлөгдсөн байх үүрэг хүлээлгэсэн. Улс төрийн албан тушаалтан, төсвийн ерөнхийлөн захирагч, шууд захирагч өөрчлөгдөх нь ТАХ-ийг өөрчлөх үндэслэл болохгүй.
2.2.2.4	УИХ-ын 2019 оны 17-р тогтоолоор ТА3-ийн дүрмийг баталсан.
2.2.3	Нутгийн удирдлагад иргэдийн оролцоо, өөрөө удирдах эрх
2.2.3.1	МУЗЗНДНТУТХ-иар нутгийн удирдлагын байгууллагыг тодорхойлсон, хууль тогтоомжоор нутгийн өөрөө удирдах ёсыг хүлээн зөвшөөрч, баталгаажуулсан хэвээр байна.
2.2.3.2	МУЗЗНДНТУТХ-ийг 2020 онд шинэчлэн баталж, хурал, ЗД-ын бүрэн эрхийг хуульчилсан. Аймгуудын нэгдсэн тайлан байхгүй тул хүний эрхийн хэрэгжилтийг дүгнэх боломжгүй.
2.2.3.3	НӨУБ-ын бүрэлдэхүүн, тэргүүлэгчдийн тоог орон нутгийн иргэд биш, хуулиар зохицуулдаг.
2.2.3.4	НӨУБ-ын нийтлэг бүрэн эрхийг МУЗЗНДНТУТХ болон бусад хуулиар зохицуулдаг. Энэ зорилт хэт тунхагийн шинжтэй бөгөөд НӨУБ-ын бие даасан байдлыг хангах зорилтууд үндсэндээ хангагдаагүй.
2.2.4	Иргэд чөлөөтэй, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх, нам, олон нийтийн байгууллага байгуулах эрх
2.2.4.1	Улс төрийн намд холбогдох зарим мэдээлэл зорилт 2.2.1.4-тэй давхцсан. ТББ байгуулах асуудлыг ТББ-ын тухай хуулиар зохицуулж, УБЕГ, эсхүл орон нутгийн салбарт бүртгүүлэхээр зохицуулсан нь хөтөлбөрийн зорилтод нийцэж байна.
2.2.4.2	ҮЭ байгуулах эрх нь ҮХ, ҮЭ-үүдийн эрхийн тухай, ТББ-ын тухай, Хөдөлмөрийн тухай, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хууль болон ОУХБ-ын 87, 98-р конвенцоор баталгаажсан. МҮЭ 200 гаруй мянган гишүүнтэй. Тайлан хомс тул дүгнэх боломжгүй.
2.2.4.3	Хөдөлмөрийн тухай хууль 2021 онд шинэчлэн батлагдсан. Сэлэнгэ аймгийн Хөдөлмөрийн маргааныг шуурхай зохицуулах салбар хорооны мэдээлэл туссан. Эрх зүйн орчин бүрдсэн, аймаг, орон нутгийн мэдээлэл хомс тул хэрэгжилтийг дүгнэх боломжгүй.
2.2.4.4	Улс төрийн намын тухай хуульд 2011 оноос хойш 6 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон бөгөөд энэ зорилтыг хэрэгжүүлэхэд ганц хууль батлах бус хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь байнгын шинжтэй зорилт юм.
2.2.4.5	18000 ТББ бүртгэгдсэн ч, ТББ-ын тухай хуульд төрийн санхүүжилтийн талаар зүйл тусаагүй, төрийн санхүүжилт 2 хувийг эзэлж байгаа бөгөөд гадаад орноос санхүүжилт авдаг ТББ олны шүүмжлэлд өртөх нь цөөнгүй. Хуулийн шинэчлэлээр ТББ-ын институцийн орчин, санхүүжилтийг тодорхойлохоор зэхэж байна. Хүний эрхийн асуудлаар ТББ-д бодит дэмжлэг олгогдоогүй.
2.2.4.6	Төрийн албанд нам, төрийн бус байгууллагын гишүүнчлэлээр гадуурхах явдал түгээмэл, Төрийн албаны тухай хуулийн 37.1.5 буюу намын гишүүнээс түдгэлзэх заалтын хэрэгжилт хангалтгүй. ТАХ-ийн шилжилт хөдөлгөөн сонгуулийн дараа ихэсдэг. 2016, 2020 сонгуульд МАН дараалан ялалт байгуулсан тул төрийн алба тогтвортой байгаа бөгөөд энэ нь сонгуулийн дүн ТАХ-ийн шилжилт хөдөлгөөнтэй шууд холбоотойг баталж байна.
2.2.5	Мэдээллийн эрх чөлөө, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх
2.2.5.1	Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль 2021 онд батлагдаж, нууцад хамаарахгүй мэдээлэл олж авах, хөндлөнгийн дүн шинжилгээ хийх эрх зүйн үндэс бүрдсэн.

2.2.5.2	Энэ хүрээнд 2012-2022 онд дорвитой ажил хийгдээгүй.
2.2.5.3	Энэ хүрээнд 2012-2022 онд дорвитой ажил хийгдээгүй.
2.2.5.4	МУ 2020 оны Ардчиллын индексээр 167 улсаас 61-д эрэмбэлэгдэж, төгс бус ардчилал гэсэн ангилалд байна. 1998 оны Хэвлэлийн эрх чөлөөний тухай хууль нь ИУТЭОУП, ҮХ-д нийцсэн. Уг хууль хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг хамгаалах суурь зохицуулалтыг хуульчилсан ч эрх чөлөөг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай механизмыг орхигдуулсан гэх шүүмжлэл дагуулдаг. Сэтгүүлчийн нууц эх сурвалжийг хамгаалах механизм бүрдээгүй, ЭХ-иар үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг хязгаарласаар байна. ОУ-ын зарим эх сурвалж дурдагдсан. Сонгуулиас бусад харилцаанд хаалтын гэрээг хуулиар хориглоогүй. Нууц эх сурвалжийг хамгаалах асуудлыг зарим гадаад улсын жишгээр Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуулиар зохицуулах, нууцалсан үйлдлийг хангалттай буруутгах үндэслэлгүй бол эрүү, зөрчлийн хуулиар шийтгэхгүй байх, задруулахаас татгалзсаны төлөө шүүхийг үл хүндэтгэсэн хэрэгт буруутгахгүй байх шаардлагатай.
2.2.5.5	Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөний эрх зүйн үндэс болон тайлбар туссан. ЭХ-иар үзэл бодол, итгэл үнэмшлийн төлөө эрүүгийн хариуцлага хүлээхгүй гэсэн зарчмыг тусгаж, мэдээлэл хайх, хүлээн авахад саад учруулах, үзэл бодлоо илэрхийлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөнд халдах гэмт хэргийг хуульчилсан нь чухал хууль зүйн баталгаа юм. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай хуулийн үзэл бодлоо илэрхийлэхтэй холбоотой заалтуудыг НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай конвенцын 21-д нийцүүлэх шаардлагатай. Фрийдом хаус байгууллагын 2020 оны үзүүлэлтээр хангалтгүй үнэлгээ авсан нь энэ чиглэлээр ахиц гаргах шаардлагатайг илтгэж байна. Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай хууль хүний эрхийн шаардлагад нийцэхгүй байна. Хатуу зөвшөөрлийн тогтолцоо үйлчилж, цар тахлын үед үнэмлэхүй хязгаарлалт тогтоосон, суулт, өлсгөлөн, цахим жагсаал, % цуглаан, аяндаа үүссэн жагсаал цуглаан зэргийг зохицуулах шаардлагатай, албадан тараах үедээ баримтлах хуулийг бус хэрэглэх ёсгүй хуулийг хэрэглэдэг практик тогтсон.
2.2.5.6	Зорилт 2.2.5.4-тэй мэдээлэл давхацсан.
2.2.5.7	Хүн амын 3,8% болох казах, 0,1% тува иргэд байх бөгөөд хос хэлний төрийн бодлого дутмагаас сурч боловсрох эрх нь зөрчигдөж байна. Казах хүүхдүүдийн сурлагын амжилт бусад бүлгээс доогуур байна. Энэ чиглэлээр гадаад, дотоодын донор байгууллагын олон төсөл хэрэгжиж байгаа ч бодлогын хувьд нэгтгэсэн төрийн бодлого үгүйлэгдэж байна.
2.2.5.8	Мэдээллийн эрх чөлөөтэй холбоотой олон улсын хэм хэмжээ, зарчмыг ишилсэн. 2011 оны Мэдээллийн ил тод байдал, мэдээлэл авах эрхийн тухай хуулийн хэрэгжилт хангалтгүй байсан. Дэлхийн мэдээллийн эрх чөлөөний рейтингийн 2011-2019 оны дүнг тавьсан. 2019 онд 124 улсаас 63-т эрэмбэлэгдсэн нь мэдээлэл өгөхөөс татгалзах боломжийг хуулиар хэт өргөн тогтоосон, хариуцлагын механизм сул, хуулийг олон нийт таниулах зохицуулалт хангалтгүй байсантай холбоотой. Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулиар төрийн нууцын жагсаалт батлах эрхийг ЗГ-т олгосон нь хүний мэдээлэл авах эрхийг зөвхөн хуулиар хязгаарлах ОУ-ын зарчмыг зөрчсөн, нууц мэдээлэлд хамруулах үндэслэл, тавигдах шаардлагыг хуулиар нарийвчлан зохицуулах, нууцлах хугацаа дууссан тохиолдолд ил тод болгох журмыг тодорхой хуульчлах, хэрэгжилтэд хяналт тавих үүргийг ХЭҮК гэх мэт хүний эрхийн байгууллагад хүлээлгэх, мөн мэдээлэл авах зорилго, мэдээллийн эзнээс зөвшөөрөл авсан байх шаардлага нь мэдээлэл олж авах эрхэд хэт хязгаарлалт тогтоосон байна.
2.2.6	Эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн тэгш эрх, хүйсийн тэгш байдлыг хангах
2.2.6.1	УИХ-ын гишүүдийн 17,6% эмэгтэйчүүд байгаа нь дэлхийн дундаж 25%, Азийн дундаж 21%-иас доогуур байна. Квот нэвтрүүлсэн ч хэрэгжүүлэх хөшүүрэг байхгүй. ХНХЯ, ШШГЕГ, УБЕГ-ын мэдээлэл дурдагдсан.
2.2.6.2	1999 оны Хөдөлмөрийн хуульд ажлын байрны дарамт, бэлгийн дарамт, хүчирхийллээс ангид байх эрхийг тусгайлан хамгаалаагүйгээс эрх зөрчигдөх нөхцөлийг бүрдүүлсэн. ЭЗНСЭОУП болон Хорооны зөвлөмжөөс ишилсэн. 2020 онд гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас үйлдэгдсэн 279 гэмт хэргийн хохирогчийн 87% эмэгтэйчүүд, 22 хувь хүүхэд байжээ. НҮБ-ын ЭЯГБХУХ-оос ЖҮХ, ХЭҮК-ыг бэхжүүлэхийг зөвлөсөн.

2.2.6.3	Олон улсын гэрээ болон дотоодын хуулийг дурдсан. 2021 оны Хөдөлмөрийн хуульд тодорхой хамгаалалт туссан. НҮБ-ын ЭЯГБХУХ эмэгтэйчүүд эрт тэтгэвэрт гарч байгааг шүүмжилсэн.
2.2.6.4	Хууль тогтоомж, хөтөлбөрийг ишилсэн. Дарамт, хүчирхийлэл, бэлгийн дарамтаас урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, гомдлыг шийдвэрлэх, сургалт явуулах ажил олгогчийн үүргийн Хөдөлмөрийн хууль, Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах хуульд тусгасан. Хэрэгжилт хангалтгүй. Австралийн жишээ дурдсан. Ажил олгогчийн үүрэг хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, энэ чиглэлээр үлгэрчилсэн гарын авлага удирдамж гаргах үүрэг бүхий этгээдийг хуульд тусгах шаардлагатай. Хүн худалдаалах, бэлгийн мөлжлөгийн гэмт хэргийн хохирогч хүүхэд болсоор байна. 2018-2020 онд 131 хохирогчийн 47 хүүхэд байсан. Энэ чиглэлээр АНУ, НҮБ-ын ХЭЗ, Хүний эрхийн форумын зөвлөмжийг ишилсэн.
2.2.6.5	НҮБ-ын ЭЯГБХУХ-оос эмэгтэйчүүд эрт тэтгэвэрт гарч байгаа болон ЖҮХ-г ХАХНХЯ-ны харьяанд шилжүүлснийг шүүмжилсэн.
2.2.6.6	Эмэгтэйчүүдийн эрхийн чиглэлээр нэгдэн орсон гэрээг дурдсан, үндэсний хууль тогтоомж нь олон улсын гэрээнд нийцэж буй эсэх талаарх экспертийн үнэлгээгээр дунд дүн авсан.

Хүний улс төрийн эрх, эрх чөлөөг хангах зорилтын хэрэгжилтийн талаарх мэдээлэл дүгнэлт нь асуудалд хүний эрхийн өнцгөөс нэлээд хандсан шинжтэй байгаа нь хөндлөнгийн судлаач, шинжээч, НҮБ-ын хүний эрхийн механизмын дүгнэлтэд тулгуурласантай холбоотой байхаар байна.

3.2.3. Хүний эдийн засгийн эрх

ХЭХҮХ-ийн 2-р бүлэгт буй хүний эдийн засгийн эрхийг хангах нийт 20 зорилт дэвшүүлснээс 2 (10%) зорилт тодорхой үр дүн гаргасан, хэрэгжих шатанд 15 (75%), тодорхой арга хэмжээ авагдаагүй 3 (15%) зорилт байна.

Хүснэгт 10. Хүний эдийн засгийн эрхийг хангах зорилтын хэрэгжсэн байдал

№	Чиглэл (дэвшүүлсэн зорилтын тоо)	Бүрэн хэрэгжсэн	Хэрэгжих шатанд	Эхлэл байгаа	Арга хэмжээ аваагүй
2.3.1	Өмчлөх эрхийг хангах талаар (5)	2.3.1.3	4		
2.3.2	Оюуны өмчийн эрхийг хангах талаар (9)		6		2.3.2.3; 2.3.2.6; 2.3.2.7
2.3.3	Иргэдийн аж ахуй эрхлэх эрхийг хангах талаар (6)	2.3.3.4	5		

ХЭХҮХ-ийн зорилттой холбоотой зарим санал гарсан байх бөгөөд тухайлбал, зорилт 2.3.1.3-т "...хамгаалалтыг хүчтэй болгох..." гэснийг "хамгаалалтыг боловсронгуй болгохыг анхаарах" гэж, зорилт 2.3.1.2-т "...их хувьчлалыг..." гэснээс "их" гэдэг үгийг хасах гэсэн санал гаргажээ. Мөн зорилт 2.3.1.1-д 2.3.3.2, 2.3.3.4-ийг багтаан томъёолох нь зүйтэй гэж үзжээ.

Хяналт шинжилгээ, үнэлгээний тайланд дараах саналыг тусгажээ.

- ЗГ-аас 2012 онд нийслэл, дүүрэг, аймаг, сумдын татварын орлогын төлөвлөгөөнд эрхийн шимтгэл, эрх худалдан борлуулсны орлогыг тусгах талаар холбогдох арга хэмжээ авах;
- ЗГ-аас 2012 онд оюуны өмчийн бүртгэл, түүнд хяналт тавих анхан шатны нэгжийг бий болгох асуудлыг үндэсний хөтөлбөрийн зорилтод тусгах;
- ЗГ-ын нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд биет бус хөрөнгийн "Магадлан тогтоох шинжээчийн зөвлөлийн үйл ажиллагааг зохицуулах журам"-ыг батлах, мөрдүүлэх, "Франчайзыг нэвтрүүлэх бэлтгэл ажил"-ыг эрчимжүүлэх талаар тусгах,

хэрэгжүүлэх, мэргэжлийн төрийн бус байгууллагуудаар гүйцэтгүүлэх чиг үүргийн жагсаалт гаргах, мэдээлэл солилцох журам батлах, мөрдүүлэх;

- Шинжлэх ухаан, технологийн тухай хуульд салбарын онцлогийг харгалзан эрдэм шинжилгээний байгууллага, эрдэмтдийн биет бус хөрөнгийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах эрхийг дэмжсэн нэмэлт, өөрчлөлт оруулах;
- Оюуны өмчийн эрхээр хамгаалагдах биет бүх хөрөнгийн нийт хэмжээ, түүний бүтэц, өмчлөгчийн тоо, улсын төсөв, олон улсын байгууллагаас санхүүжүүлсэн хөрөнгийн хэмжээ, ДНБ-д эзэлж буй хувь, өмчлөгчийн эдийн засгийн эрхийг хангасан талаар статистик үзүүлэлтийг жил бүрээр гаргах.

Хүснэгт 11. 2022 онд хийсэн Түргэвчилсэн үнэлгээ, Хүний эдийн засгийн эрхийг хангах зорилтын хэрэгжилтэд өгсөн үнэлгээний тойм¹²

Зорилтын дугаар	Хэрэгжсэн эсэх дүгнэлт
2.3.1	Өмчлөх эрхийг хангах талаар
2.3.1.1	2012 оноос хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрт өрхийн үйлдвэрлэл эрхлэх, ажлын байраа өргөжүүлэх, аж ахуй эрхлэх зорилгоор эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй санхүүгийн дэмжлэг олгох, борлуулалтын болон ажлын байрны түрээсийн дэмжлэг үзүүлж байгаа бөгөөд 2020 оны байдлаар 6791 иргэн 12,079.6 сая төгрөг зарцуулсан. Цар тахлын үеэр аж ахуй эрхлэгчдийн үйл ажиллагааг сэргээх хөтөлбөрт 2021 оны байдлаар 14,045 иргэн 8,357,823.2 мянган төгрөг зарцуулж, 9,615 ажлын байр бий болсон.
2.3.1.2	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.1.3	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.1.4	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.1.5	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.2	Оюуны өмчийн эрхийг хангах талаар
2.3.2.1	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.2.2	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.2.3	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй. Оюуны өмчийн эрхтэйгээр уран бүтээлийн франчайзинг 4 театрт хэрэгжүүлсэн. Урлаг ба хүн, Урлагийн боловсролын хөтөч хөтөлбөрт нийт 800, 500 сурагч хамрагдсан. Бүх нийтийн хөгжмийн баяр 2020 аяныг орон даяар зохион байгуулсан.
2.3.2.4	Холбогдох хууль тогтоомжийг 2021 онд баталсан. Хууль тогтоомжийг ишилж, 2020 онд Соёлын яам байгуулсан, 2012 онд төрөөс соёлын талаар баримтлах бодлого баталсан.
2.3.2.5	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй. Оюуны өмчийн эрхтэйгээр уран бүтээлийн франчайзинг 4 театрт хэрэгжүүлсэн.
2.3.2.6	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.2.7	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.2.8	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.3	Иргэдийн аж ахуй эрхлэх эрхийг хангах талаар
2.3.3.1	Төлбөртэй эсэх лавлагааг цахим шуудан, ТҮЦ машинаар олгож байна. ШШГЕГ, Сэлэнгэ аймгийн мэдээ туссан. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих мэдээлэл 2.3.1.1 зорилттой давхацсан.
2.3.3.2	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.3.3.3	ТББ-уудад хамгийн том санхүүгийн ачаалал татвар байна. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжиж ажил олгогчид урамшуулал олгох, орлогын албан татвараас чөлөөлөх, ХБХ үүсгэн байгуулсан ТББ-д өгсөн 10 сая хүртэлх хандивыг албан татвар ногдох орлогоос хасч тооцдог. Цар тахлын үеэр татвар, нийгмийн даатгалаас чөлөөлсөн. Татварын албаны үйл ажиллагаа бүрэн цахимжсан. 2016 онд

¹² Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, 469-518-р тал, пара 1935-2118

	ААНОАТ-ын хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, газар нутгийн алслалыг харгалзан татвараас 50, 90 хувь чөлөөлөх болсон.
2.3.3.4	ШШГЕГ-т холбогдох мэдээлэл 2.3.3.1-тэй давхацсан. 205 нэр төрлийн тусгай зөвшөөрлийн үйлчилгээг цахимжуулахаар судалж байна. Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгох үйл ажиллагаанд иргэдийн оролцоог бодитой хангах процессын хэм хэмжээ тодорхойгүй. ЗЕХ-ын оролцоог хангах зарчим нь захиргааны акт, гэрээг гаргахад хамаарч байгаагаас бус тусгай зөвшөөрөл олгоход үйлчлэхгүй тул энэ процедурыг тодорхой болгох.
2.3.3.5	Халамжийн хуулийн шинэчилсэн найруулга дээр ажиллаж байна. Ядуурал нь хоол тэжээлийн дутмаг байдалд хүргэж зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрх зөрчигдөж байна. Эдийн засгийн өсөлт өрхийн эдийн засагт бодитоор нөлөөлөхгүй байна, хүүхдүүд ядууралд илүүтэй өртөж байна (15-аас доош насны 5 хүүхэд тутмын 2 нь ядууралд нэрвэгдсэн). Нийгмийн эмзэг бүлэгт хоол тэжээлийн дэмжлэг үзүүлэх ажил 2008 оноос эхэлсэн бөгөөд хөтөлбөрт хамрагдаж байгаа иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх шалгуур үзүүлэлтийг уг журамд тусгасан. Туслах малчны хөдөлмөр эрхлэлтийг анхаарах. Ядуурлыг бууруулах хөтөлбөрүүд хэрэгжиж, тодорхой зорилт дэвшүүлсэн ч ядуурлын хувь хэмжээнд өөрчлөлт гараагүй. Тэтгэврийн даатгалын тогтолцоонд суурь өөрчлөлт хийх шаардлагатай.
2.3.3.6	Ажлын байр дэмжих хүрээнд малчдыг дэмжих зээлийн хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн. Мал үржүүлэг, технологийн ажил үйлчилгээг улсын хэмжээнд 155 нэгж үзүүлж байна. Усны хайгуулын ажлыг хийж байна. Үлийн цагаан оготготой тэмцэх, малын тоо толгой, албан татварын тухай хуулийг 2017 онд хэрэгжүүлж эхэлснээр сум хөгжүүлэх санд 5 тэрбум төгрөг төвлөрүүлсэн. Дэлхийн банкны төслийн санхүүжилтээр 200 орчим мянган малчин өрхөд 17,7 орчим тэрбум төгрөг буюу өрх бүрд 100 мянгыг олгов. Сүү нийлүүлсэн 1724 малчдад 948,7 сая төгрөг, хонь, тэмээний ноос бэлтгэсэн 90 орчим мянган малчинд 30.7 тэрбум төгрөгийн урамшуулал олгосон. ХАА зээлийн хүрээнд ноос, ноолуур, арьс ширний салбарын нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч 51 ААН-д 111.3 тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээл олгосон. Ноолуур, ноос, арьс шир бэлтгэлийн чиглэлээр хөнгөлөлттэй зээл олгож байна.

Хүний эдийн засгийн эрхийг хангах хүрээнд 19 зорилт дэвшүүлсэн боловч 2012-2022 оны үнэлгээнд 11 зорилтын хүрээнд дорвитой хийсэн ажилгүй гэж дүгнэсэн нь ихээхэн анхаарал татаж байна. Иргэний өмч, оюуны өмчийн хамгаалалтыг сайжруулах, аж ахуй эрхлэх эрхийг баталгаажуулах нь иргэн эрхээ эдлэх угтвар нөхцөлүүдийн нэг байтал энэ чиглэлээр нийт зорилтын 57 хувийг хэрэгжүүлэх хүчин чармайлт огт аваагүй байгаа нь анхаарал татаж байна. Мэдээлэл тусгасан хэсгүүд ч мөн зорилтыг хэрэгжүүлэх чиглэлээр хангалттай хүчин чармайлт авсан гэж үзэхээргүй байгааг анхаарах шаардлагатай.

3.2.4. Нийгэм, соёлын эрх

ХЭХҮХ-ийн 2-р бүлэгт буй хүний нийгэм, соёлын эрхийг хангах хүрээнд нийт 43 зорилт дэвшүүлснээс 19 (44%) зорилт хэрэгжиж, хэрэгжих шатанд 23 (53%), тодорхой арга хэмжээ авагдаагүй 1 (2%) зорилт байна.

Хүснэгт 12. Хүний нийгэм, соёлын эрхийг хангах зорилтын хэрэгжсэн байдал

№	Чиглэл (дэвшүүлсэн зорилтын тоо)	Бүрэн хэрэгжсэн	Хэрэгжих шатанд	Эхлэл байгаа	Арга хэмжээ аваагүй
2.4.1	Хөдөлмөрлөх эрхийг хангах талаар (9)	5	4		
2.4.2	Төрөөс эд мөнгөний туслалцаа авах, нийгмийн хамгаалал хүртэх эрхийг хангах талаар (10)	3	6		1
2.4.3	Сурч боловсрох эрхийг хангах талаар (8)	3	5		

2.4.4	Эрүүл хамгаалуулах, мэндээ эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах талаар (10)	5	5		
2.4.5	Шинжлэх ухаан, соёлын эрхийг хангах талаар (3)	1	2		
2.4.6	Тусгай хэрэгцээ, онцлог эрх ашиг бүхий бүлгийн эрхийг хангах талаар (3)	2	1		

Жич: Тайланд зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн явцыг тодотгож харуулаагүй тул нарийвчилсан мэдээллийг оруулах боломжгүй байв.

Нийгэм, соёлын эрхийг хангах хүрээнд хөдөлмөрийн холбогдолтой хуулиуд шинээр болон шинэчлэгдэн найруулагдаж батлагдсан, нийгмийн даатгалын багц хуулиудад нэмэлт, өөрчлөлт орсон мөн тус хуулиудыг шинэчлэн найруулах ажлыг эхлүүлсэн, ЕБС-ийн 12 жилийн сургалтын хөтөлбөрийг Кембрижийн олон улсын ерөнхий боловсролын хөтөлбөртэй уялдуулан шинэчлэн боловсруулах, шинэ стандарт, хөтөлбөрийг туршиж эхэлсэн, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах эрх зүйн орчин бүрдсэнийг тайланд сайшаасан байна.

Хөтөлбөрийн зорилттой уялдуулан нэг санал гаргасан бөгөөд орлогогүй ядуу өрх, хүмүүсийг татвараас чөлөөлөх бус хөдөлмөр эрхлэлт, халамжийн оновчтой бодлого явуулах нь зүйтэй тул хөтөлбөрийн 2.4.2.5, 2.4.2.3 зорилтын томъёоллыг өөрчлөх нь зүйтэй гэж үзжээ.

Хяналт шинжилгээ, үнэлгээний тайланд дараах саналыг тусгажээ.

- Батлагдсан хууль тогтоомжийг аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдэд сурталчлан таниулах, хэрэгжилтийг хангахад анхаарах;
- Хөдөлмөрийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, Төрөөс цалин хөлсний талаар баримтлах бодлогын баримт бичгийн төслийг холбогдох эрх бүхий байгууллагуудаар батлуулах;
- Хүрээлэн буй орчин, эрүүл аюулгүй орчны хяналтын үр нөлөөг дээшлүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх чиглэлээр үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх;
- Хот, хөдөөгийн боловсролын ялгаатай байдлыг арилгахад анхаарч, бодлогыг чиглүүлэх;
- Соёл, урлагийг ивээн тэтгэж байгаа байгууллага, иргэдэд төрийн зүгээс татварын бодлогоор дамжуулан дэмжлэг үзүүлэх, судалгаа шинжилгээний үйл ажиллагааг урамшуулах, бүтээл туурвилынхаа үр нөлөөг хүртэх боломжийг сайжруулах чиглэлээр холбогдох хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгож, эрх зүйн орчныг сайжруулах;
- Барилга хүлээн авах комиссын бүрэлдэхүүнд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн буюу тэдний эрхийг хамгаалах байгууллагын төлөөллийг оруулах, барилга байгууламж, зам барихад хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд ээлтэй орчныг бүрдүүлэхэд зориулсан татаасыг бий болгох зэрэг хөшүүргийг бий болгох нь зүйтэй. Мөн тусгай хэрэгцээ, онцлог сонирхол бүхий хүмүүсийг ялгаварлан гадуурхах нийгмийн гаж сэтгэл зүй, хандлагыг өөрчлөхөд чиглэсэн ухуулга, сургалт, сурталчилгааг тогтмол явуулж нийгэмд зөв ойлголт төлөвшүүлэх.

Хүснэгт 11. 2022 онд хийсэн Түргэвчилсэн үнэлгээ, Хүний нийгэм, соёлын эрхийг хангах зорилтын хэрэгжилтэд өгсөн үнэлгээний тойм¹³

Зорилтын дугаар	Хэрэгжсэн эсэх дүгнэлт
2.4.1	Хөдөлмөрлөх эрхийг хангах талаар
2.4.1.1	Олон улсын гэрээ, ерөнхий зөвлөмжөөс ишилсэн. Хөдөлмөрийн хууль ЭЗНСЭОУП-д заасан шударга, зохистой амьдрахад хүрэлцэхүйц цалин хөлсний шаардлагыг

¹³ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, 518-708-р тал, пара 2119-3000

	тусгаагүй. Дэлхийн банкны 2020 оны судалгаагаар төрийн албаны цалин хөлсний тогтолцоог шүүмжилсэн. Хөдөлмөрийн гэрээ байгуулахгүй, ХХДХ-ний өөрчлөлттэй уялдуулж цалин хөлс нэмдэггүй, амралтын болон нийтээр амрах баярын өдөр ажилласан ажилтныг нөхөн амрах эсхүл нэмэгдэл хөлс олгохгүй байх зөрчил түгээмэл.
2.4.1.2	Хууль тогтоомж, олон улсын гэрээг дурдсан. Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн шаардлагад нийцсэн хөдөлмөрийн орчин нөхцөлөөр хангагдах эрх зөрчигдсөн ажилтны нийт хувь хэмжээнд ХБХ, шилжин суурьшигч зэрэг нийгмийн эмзэг бүлгийн эзлэх хувь хэмжээгээр гаргасан судалгаа хангалтгүй. Цар тахлын үеэр цагдаа, эмнэлгийн ажилтан, онцгой байдлын алба хаагчдын энэ эрхийн асуудлыг анхаарах шаардлага тулгарсан. Хууль тогтоомжийн хэрэгжилт хангалтгүй, ялангуяа зам, барилга, эрчим хүч, уул уурхайн салбарт хангалтгүй байгааг НҮБ-ын ЭЗНСЭХ онцолж, ОУХБ-ын 81, 129-р конвенцыг соёрхон батлах, хөдөлмөрийн байцаагчийн тоог нэмэгдүүлж, улс орон даяар тэгш хуваарилан ажиллуулахыг зөвлөсөн. Үйлдвэрлэлийн осолд өртсөн иргэний ар гэрт учирсан хохирлыг барагдуулах асуудал хангалтгүй байна. ХБХ-ийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хүрээнд ажил олгогчийн зохистой тохируулга хийх үүргийг өргөтгөх, энэ үүргийг хэрэгжүүлэх боломжгүй нөхцөлийг хуульчлах нь зүйтэй. Хөдөлмөрийн тухай хуулиар дарамт, хүчирхийлэл, бэлгийн дарамтыг хориглосон зохицуулалт олон улсын жишигт ойртсон. Албадан хөдөлмөрийн чиглэлээр ОУХБ-ын 29, 105-д нэгдэж, шинэ Хөдөлмөрийн хууль үүнд нийцүүлэн тодорхойлсон, ЭХ-д гэмт хэргийг тусгасан зэргээр эрх зүйн орчин бүрдсэн. МХХ-ны судалгаагаар албадан хөдөлмөрийн талаар олон нийт, төрийн албан хаагч, хууль сахиулагчдын мэдлэг хангалтгүй, үүний улмаас энэ хүрээнд шүүхээр шийтгэгдсэн хэрэг байхгүй, мэргэжлийн хяналт энэ хэргийг илрүүлж байгаагүй нь үүнийг нотолно. 2019 онд хүн худалдаалах гэмт хэрэгт 12 хүнийг холбогдуулан шалгаснаас 3 нь албадан хөдөлмөрлүүлэх зорилготой байжээ. Хоригдлын болон цэргийн хөдөлмөрт албадан хөдөлмөрийн шинж байна. Мөн БНАСУ, БНХАУ-ын иргэдийг албадан хөдөлмөртэй дүйцэхүйц нөхцөлд ажиллуулсан. Хүүхдийн морь унах, уран нугарах, бичил уурхайд ажиллуулах зэрэг нь албадан хөдөлмөр, бэлгийн мөлжлөгт өртөх эрсдлийг нэмэгдүүлж байна.
2.4.1.3	УБЕГ болон нэгэн эмнэлгийн үйл ажиллагааны мэдээллийг оруулсан.
2.4.1.4	Хууль тогтоомж, шинэчлэл, бодлого хөтөлбөрийг дурдсан. Тодорхой зорилтот бүлгийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хүрээнд үзүүлсэн дэмжлэгийг дурдсан.
2.4.1.5	Шинэ Хөдөлмөрийн хуулиар насанд хүрээгүй хүний хөдөлмөрлөх эрхийн баталгааг улам нэмэгдүүлсэн. Сүүлийн жилүүдэд хөдөлмөр эрхэлж байгаа хүүхдийн судалгаа хийгдээгүй нь асуудлыг шийдвэрлэх боломжийг хязгаарлаж байна. ОУХБ-ын 2015 оны судалгаанд дурдсанаар хүүхдийг 7 хоногт 60-аас илүү цаг ажиллуулсан, хориглосон ажил хийлгэсэн, хөдөлмөр, аюулгүй ажиллагааны заавар өгдөггүй, хөдөлмөрийн гэрээ бичгээр байгуулдаггүй байна. Хүүхдийн албадан хөдөлмөртэй холбоотой хэсэг 2.4.1.2-т дурдагдсан.
2.4.1.6	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй. Цэргийн албан хаагчийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаар ажиллаж байна.
2.4.1.7	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.4.1.8	Суурь зарчмыг шинэ Хөдөлмөрийн хуульд тусгасан. Хууль тогтоомжийг дурдсан. Гэсэн ч чөлөөтэй эвлэлдэн нэгдэх эрхийн хэрэгжилт хөдөлмөрийн харилцаанд хангалтгүй байгааг судалгаануудад дурдсан. Үүнийг зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хуулийн хариуцлага тодорхойгүй байна. Хөдөлмөрийн хуулиар энэ эрхийг зөрчсөн бол Зөрчлийн хуулиар хариуцлага хүлээлгэнэ гэсэн ч тухайн хуульд тусгаагүй. ҮЭ-үүдийн хуулийг шинэчлэх, албан бус салбар болон цагаач ажилчдын эвлэлдэн нэгдэх эрхийг баталгаажуулах. Хамтын гэрээ, хэлэлцээр байгуулахгүй тохиолдлууд байна. Хамтын гэрээ, хэлэлцээртэй байгууллага ажилтны нийгмийн хамгаалалд илүү их мөнгө төсөвлөдөг, цалин хөлс, нэмэгдэл олговор харьцангуй өндөр, хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааны заавар илүү сайн өгдөг гэсэн судалгаа байна. Хамтын хэлэлцээрт зааснаас бага цалин авч байгаа нь энэ талаар хөдөлмөрийн харилцаанд оролцогчдод сурталчлах, хяналт тавих ЗД, Үндэсний хорооны үүргийг эрчимжүүлэхийг шаардаж байна. Мөн үнийн өсөлт, мөнгөний ханшаас хамааруулан цалин хөлсний хэмжээг нэмэгдүүлэх асуудлыг тусгахгүй байх хандлага байна.
2.4.1.9	2012 оноос хойш дорвитой ажил хийгээгүй.
2.4.2	

	Төрөөс эд мөнгөний туслалцаа авах, нийгмийн хамгаалал хүртэх эрхийг хангах талаар
2.4.2.1	Нийгмийн халамжийн хуулийг шинэчлэхээр ажиллаж байна, орлогыг орлуулан тооцох аргачлалыг шинэчлэн боловсруулах, холбогдох хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар хүүхдээ гэртээ харж байгаа аав хүүхэд асарсны тэтгэмж авах боломжтой болсон бөгөөд нийт 20000 орчим аав хамрагдана. Насны хишгийн тэтгэмжийг 2021 оноос и-халамж цахим хуудаст холбосноор ахмадууд хүсэлтээ цахимаар гаргах боломж бүрдсэн.
2.4.2.2	ХХДХ 2023 оноос 550 мянга болсон. Хөдөлмөрийн харилцааны нийтлэг зөрчил 2.4.1.1-тэй давхацсан. Туслах малчны хөдөлмөртэй холбоотой зөрчлүүд дурдагдсан бөгөөд шинэ Хөдөлмөрийн хуулиар зохицуулсан ч хуулийн хэрэгжилтээс ихээхэн хамаарна. Хамтын хэлэлцээр хамаарах хэсэг 2.4.1.8-тай давхацсан.
2.4.2.3	Олон нийтийн оролцоонд түшиглэсэн халамжийн үйлчилгээ үзүүлэх иргэн, ААН, ТББ-ыг магадлан итгэмжлэх журмыг шинэчлэн боловсруулснаас өөр дорвитой ажил хийгээгүй.
2.4.2.4	Алсын хараа-2050, МУ-ыг 2021-2025 хөгжүүлэх 5 жилийн үндсэн чиглэл, ЗГ-ын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр нь нийгмийн даатгалын цогц шинэтгэл хийх бодлогын үндэслэл болсон бөгөөд 2021 онд ЗГ нийгмийн даатгалын багц хуулийн төслийг УИХ-д өргөн барьсан. Тодорхой зорилтот бүлэгт халамжийг чиглүүлж байгаа нь тэгш эрхийн зарчмыг зөрчиж буй бөгөөд цаашдаа үр дүнтэй, авлига үүсэх боломжийг хязгаарладаг, захиргааны зардал бага нийтийг хамарсан оролцоонд суурилаагүй халамжийн бодлогыг хэрэгжүүлэхийг зөвлөсөн. Ядуурал, хоол тэжээлийн хомсдолтой холбоотой мэдээлэл зорилт 2.3.3.5-тай давхацсан. Хөдөлмөр эрхлэх боломжтой бүлгийг хөдөлмөр эрхлэгч болгох зарчмыг баримтлах. Төрийн бус өмчийн боловсролын байгууллага эмзэг бүлгийн суралцагчийг тэтгэлэгтэй, төлбөргүй, хөнгөлөлттэй үнээр суралцуулах үүргийг хуульчлах боломжийг судлах. ОУХБ-ын 102-р конвенцод нэгдэн орох асуудлыг судлах. Нийгмийн халамжийн тэтгэмжийг халамж хүртэгч болон тэдгээрийн гэр бүлийн амьжиргааг хангахад хүрэлцэхүйц байхаар тогтоох. Эмзэг бүлгийн эрүүл мэндийн үзүүлэлтийг нарийвчлан тогтоож, чанартай, хүрэлцээтэй, хүртээмжтэй, хүлээн зөвшөөрөгдсөн үйлчилгээ үзүүлэхэд анхаарах.
2.4.2.5	Ядуу айл өрх, хүнийг татвараас хөнгөлж, чөлөөлөх эрх зүйн зохицуулалтгүй тул ажил хийгдээгүй.
2.4.2.6	Бодлогын төсөл хөтөлбөр байгаа ч үр дүн бага байгаа тул уялдуулах шаардлагатай.
2.4.2.7	Шаардлагад нийцсэн орон байртай байх эрх нь олон улсын гэрээгээр баталгаажсан, эмзэг бүлгийг орон сууцаар хангахдаа ашиглалтын зардлыг хариуцах нь дарамтад оруулж, эцэстээ орон байраа алдах эрсдэлтэй тул амьжиргааг дээшлүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх хөтөлбөртэй уялдуулах шаардлагатай.
2.4.2.8	Хууль тогтоомжийг дурдсан. НД-ын шинэчлэлтэй холбоотой хэсэг 2.4.2.4-тэй давхацсан. Нийгмийн даатгалын дэвтрийг цахимжуулсантай холбогдуулан зарим үйлчилгээг цахимаар авах боломжтой болсон.
2.4.2.9	Олон нийтийн оролцоонд түшиглэсэн халамжийн үйлчилгээг 12 бүлгийн өрх, иргэнд, 10 төрлийн дэмжлэг, туслалцаа үзүүлж байна. 2010 оноос уг үйлчилгээнд хамрагдагсад өссөн ч 2015 оноос огцом буурсан. Тиймээс уг үйлчилгээнд өөрчлөлт оруулах хэрэгцээ байгаа эсэхийг судлах, үйлчилгээ авсан иргэдийн мэдээллийн сан үүсгэх, үйлчилгээ үзүүлэгчдийн мэдээллийг ил тод болгох.
2.4.2.10	Гэр оронгүй тэнэмэл амьдралтай иргэдийг бүртгэлжүүлэх, нийгэмшүүлэх чиглэлээр ажил хийхийг ЗД-д үүрэг болгосон ЗГ-ын тогтоол 2014 гарсан бөгөөд нийслэлийн ЗД Э.Бат-үүл "Гэртээ харим зам" хөтөлбөрийг баталсан байна. Мөн нийслэлийн ЗД-ын 2021 оны а/837 захирамжаар гэр оронгүй тэнэмэл амьдралтай иргэдийн талаар авах арга хэмжээг баталж, цар тахлын үеэр 239 иргэнийг бүртгэлжүүлж, арга хэмжээ авчээ. Нийслэлд түр хоноглох 6 газар ажиллаж байна.
2.4.3	Сурч боловсрох эрхийг хангах талаар
2.4.3.1	Нийслэлийн ЗД-ын шилжилт хөдөлгөөнийг хязгаарлах шийдвэр нь хүний эрхийг хязгаарлах шаардлагад нийцэхгүй байна. Бүртгэлгүй шилжин суурьшигсад хүүхдээ сургуульд хамруулахад саад тулгардаг ч суурь боловсрол заавал эзэмших үүрэгтэй уялдан хамруулдаг бол СӨБ-д хамруулах нь хүнд сорилттой тулгардаг. Шилжин суурьшсан өрхийн 40% орлого багатай, нийгмийн эмзэг бүлэгт хамаардаг бөгөөд

	ихэвчлэн дэд бүтэцгүй хотын захад суурьшидгаас сургууль, цэцэрлэгтээ хүрэх зам нь хүүхдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдалд ноцтой аюул учруулж байна. 2019 онд 55 сургуульд 152 автобус үйлчилгээнд гарсан бөгөөд орлого багатай өрхийн хувьд үйлчилгээний төлбөр нь багагүй дарамт болдог. Мөн хамран сургах тойрогт бүртгэлгүй өрхийн хүүхдийг сургуульд авахаас татгалзаж байгааг анхаарах. Гадаадад төрсөн монголын харьяат, гадаад улсын иргэний бүртгэлтэй хүүхдийн сурч боловсрох эрхийн асуудал шинэ тутам тулгамдсан асуудал болж байна. БЗД-ийн гэр хорооллын 4 хороог сонгон сургуульд хамрагдалтын судалгаа хийхэд сургуульд хамрагдаагүй 96 хүүхэд тогтоогдсоноос 27% сургуульд огт хамрагдаагүй, 67% завсардсан, 27% ХБ-тэй, 64% эрэгтэй байв. Мөн 18-аас дээш зохих шатны сургуулиа дүүргээгүй 502 хүний 46% бичиг үсэгт тайлагдаагүй, зонхилох нь эрэгтэй. Орлого багатай өрхийн сургууль завсардсан эрэгтэй хүүхэд харьцангуй өндрийн зэрэгцээ хөдөлмөр эрхлэлт өндөр байна. Аюулгүй байдал хангагдаагүй, зохистой орон гэргүй хүүхдийн талаарх нарийвчилсан судалгаа байхгүй. Ядуурал нь хүүхдийн сурч боловсрох эрхээ эдлэхэд хүндрэл учруулж байна. Нийслэлд гэхэд 10,000 өрх эрчим хүчний эх үүсвэрт холбогдоогүй. Орлого багатай хүүхдүүд сургууль завсардалтад илүү өртдөг гэсэн судалгаа байгаа ч тодорхой судалгаа байхгүй. Хот тосгоны төлөвлөлтөд нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийг хамтад нь тусгаж байх шаардлагатай.
2.4.3.2	Цахим хичээлд шилжүүлсэн тухай, ЕБС-д 1000, СӨБ-д 2200 зөөврийн компьютер авч өгсөн, 2021 онд ЕБС-д мэдээлэл зүйн кабинет байгуулахад 1 тэрбум төсөвлөсөн, ЕБС, СӨБ-ын байгууллагын тусгай зөвшөөрлийн лавлагааг цахимаар олгож эхэлсэн. 2011 оноос хойших ЕБС-ийн элсэлт, төгсөлт, журнал хөтлөлт, шалгалт, багшийн эрхийн бүртгэл зэргийг цахимд шилжүүлсэн. Бусад үйлчилгээг цахимд шилжүүлэхээр ажиллаж байна. ЗГ-ын 2021 оны 127-р тогтоолын хүрээнд боловсролын байгууллагын нүхэн жорлонг орчин үеийн стандартад нийцсэн ариун цэврийн байгууламжаар солих ажлыг эхлүүлж, эхний ээлжид 16 аймгийн 103 суманд эхэлсэн. Мэдээллийн технологийн боловсрол, аутосорсингийн төслийг БНЭУ-ын хөнгөлөлттэй зээлээр эхлүүлсэн. Цар тахлын үеэр боловсролын байгууллага бэлэн биш байснаас сурч боловсрох эрх өргөнөөр зөрчигдөхөд хүрсэн. Эдийн засгийн хамтын ажиллагааны хөгжлийн байгууллагаас 3 жил тутамд ЕБС-ийн 15 настай хүүхдийг хамруулан сурлагын амжилтыг үнэлдэг шалгалтад монгол хүүхдүүд оролцсон. Ерөнхийлөгчийн тэтгэлэг олгож байгаа шалгуур, Хүүхдийн төлөө сангийн хөрөнгөөс олон улсын тэмцээнд амжилттай оролцсон хүүхдийг шагнаж байгаа, улсын олимпиад зохион байгуулах журам боловсруулж байгаа, орон нутагт сургалт-эрдэм шинжилгээ-үйлдвэрлэлийн цогцолбор байгуулах ажлын талаар дурдсан. Цар тахлын үеэр боловсролын чиглэлээр баримтлах НҮБ-ын зөвлөмжийг тусгасан.
2.4.3.3	Иргэний ёс зүйн боловсрол хичээлийн хөтөлбөрийг 2019 онд шинэчлэн баталж, 1-12-р ангид оруулж байна. 2021 оноос ЕБС-д сэтгэл зүйч ажиллуулж эхэлсэн бөгөөд 124 сургуульд ажиллаж байна. Орон нутагт сургалт-эрдэм шинжилгээ-үйлдвэрлэлийн цогцолбор байгуулах хүрээнд багш, ажилтны нийгмийн асуудлыг шийдэж байгаа тухай, Боловсролын зээлийн сангаас орон нутагт сувилагч, багш мэргэжлээр суралцаж буй оюутнуудад тэтгэлэг олгосон тухай, орон нутгийн их дээд сургуулийн байр барьсан, тоног төхөөрөмж нийлүүлсэн тухай дурдсан. Өөр дорвитой ажил хийгдээгүй.
2.4.3.4	Боловсролын түвшин ахих тусам хот, хөдөөгийн ялгаа нэмэгдэж байна. Малчин өрхийн хүүхдийг СӨБ-д хамруулахад анхаарах, энэ талаар тоо мэдээ байхгүй, гадны донор байгууллагын хувилбарт хөтөлбөрийг дотоод чадавхаар тогтвортой үргэлжлүүлэх, дотуур байрыг хүүхдэд ээлтэй орчин бүрдүүлэх. 6 настай орох болсноос хүүхдийг 8-10 хүртэл сургууль завсардуулах, эсхүл дүүтэй нь хамт оруулахаар хүлээлгэх, эсхүл эцэг эх тусдаа амьдарч улмаар гэр бүл цуцлах, төв суурин руу шилжих зэрэг үр дагавар дагуулж байна. Сүм хийдэд шавилан суугаа хүүхдийн сурч боловсрох эрхийн зөрчил, НҮБ-ын Хүүхдийн сангийн дэмжлэгээр дүйцсэн хөтөлбөрийн сургалтад хамруулсан ч энэ нь хангалтгүй. Мөн стандарт байхгүйгээс дотуур байранд 15м2 өрөөнд 10 хүүхэд байгаа зөрчил байна. Тэднийг зодож шийтгэх хэлбэр байсаар байна. Насан туршийн боловсролын эрх зүйн орчин бүрдсэн ч 2007 оноос ажиллаж буй Насан туршийн боловсролын төвөөр төлөөлүүлэн ойлгох өрөөсгөл хандлага байна. 2020-21 онд 134 цэцэрлэг улсын хэмжээнд байна, 2021-22 онд эдгээрээс 60 цэцэрлэгийн дэргэд яслийн анги нээж багадаа 8000 хүүхдийг хамруулж, улмаар ээжид ажил хийх боломж олгох ажил хийж байна. Мөн хүүхэд харах үйлчилгээнд тавих шаардлага, журмыг шинэчилж,

	нялх балчир насны хүүхдийн хөгжлийг дэмжих хөтөлбөр баталсан. 2020-21 онд СӨБ-д хамрагдалт 79,7% байгаа нь өмнөх оноос 4,5%-иар буурсан. Боловсролын эрх зүйн шинэчлэл дурдагдсан. ЕБС, СӨБ-ийн хөрөнгө оруулалтыг дурдсан. Зөвлөмжүүд
2.4.3.5	НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, тусгай илтгэгчээс өгсөн зөвлөмжийг дурдсан. Үндэстний цөөнхийн хүүхдийн сурч боловсрох эрхийн хэрэгжилт хангалтгүй байгаа болон хос хэлний хөтөлбөр хангалтгүй, нарийвчилсан зохицуулалт байхгүй. Хос хэлээр сурахад сургалтын хэрэглэгдэхүүн болгохоор толь бичиг зохиож, хэвлэн туршиж байна. Иргэний ёс зүйн боловсрол хөтөлбөрийн мэдээ 2.4.3.3-тай давхацсан.
2.4.3.6	АХБ-ны төслөөр Чадварлаг багш хөтөлбөр боловсруулж, энэ хүрээнд Английн ЗГ-ын дэмжлэгээр 669 ЕБС-ийн захирал, багш, менежерийг "Дэлхийн түвшний менежер" 12 багц сургалтад хамруулсан. Багш мэргэжлээр суралцагсдад олгож буй тэтгэлэг, нийт 42,830 ЕБС, СӨБ багшаас судалгаа авч, ур чадвар, гүйцэтгэлд тулгуурласан урамшуулал олгох АХ байгуулсан. Багшийн хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэл, дарамтаас хангалттай урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах, хариуцлага тооцох эрх зүйн орчин бүрдээгүй. Өөр дорвитой ажил хийгээгүй.
2.4.3.7	Төрөөс хувийн өмчийн боловсролын байгууллагад олгож буй татаас нь боловсролын тэгш бус байдлыг арилгахад үзүүлж буй нөлөө тодорхойгүй бөгөөд нийгэм, эдийн засгийн тэгш бус байдлаас үүдсэн давуу эрх болохгүй байхад анхаарах шаардлагатай. Төрөөс энэ хүрээнд авч буй бодлого тодорхойгүй. Төрөөс олгож буй татаас нь хувийн өмчийн боловсролын байгууллагад эрх тэгш байдлыг хангах, эмзэг бүлэгт хүртээмжтэй байлгах үүрэг хүлээлгэдэггүй. Суралцагчийн ололт амжилтыг бизнесийн сурталчилгаанд ашиглахын зэрэгцээ гоц авьяас, ур чадвар бүхий суралцагчдыг элсүүлэн тусгай хөтөлбөрөөр сургах нь боловсролын тэгш бус байдлыг улам бүр нэмэгдүүлэх эрсдэлтэй. Үүний улмаас маргинальчлагдсан бүлгийн эрх ноцтой зөрчигдөх эрсдэл улам бүр нэмэгдэж байна. Сургалтын төлбөрөө үндэслэлгүй нэмэх, санхүүжилт, зарцуулалт ил тод биш зэрэг бусад асуудал дагалддаг. Зөвлөмжүүд
2.4.3.8	ХБ-тэй хүүхдийн боловсролын чиглэлээр тусгай хэрэгцээт сургуулийн барилга барьсан боловсролд тэгш хамран сургах зорилгоор орон нутагт хийсэн ажлууд туссан. Японы Хүүхдийг ивээх сан 16 сургуульд тохирох хэрэглэгдэхүүн нийлүүлсэн. ЕБС-ийн барилга байгууламж, нүхэн жорлонг өөрчлөх төсөл, үдийн хоол хөтөлбөрийн талаар дурдагдсан. Энэ хүрээнд гал тогооны тоног төхөөрөмжид 2020 онд 4 тэрбум төгрөг төсөвлөсөн. 2021 онд 155 сургуулийг ус цэвэршүүлэх төхөөрөмж хангахаар ажиллаж байна. Мөн ЕБС спорт заалны төхөөрөмжид 650 сая, хөгжмийн тоног төхөөрөмжид 320 сая, СӨБ-ийн хөгжмийн тоног төхөөрөмжид 320 сая төсөвлөсөн. Нийслэлд 320 цэцэрлэгээс 42 нь 50 жилээс дээш насжилттай буюу ашиглалтын хугацаа дууссан, 37 цэцэрлэг 36-49 жилийн насжилттай. Гэвч нурааж шинээр барилга барих асуудал шийдэгдээгүйгээс хүүхдийн амь нас эрсдэлд байна. Мөн шаардлагад нийцэх газартай 32, бага газартай 196, газаргүй 2 цэцэрлэг байна. ЕБС, СӨБ-ийн орчны газарт анхаарал хандуулж, хэмжээг багасгахгүй байхад анхаарах шаардлагатай.
2.4.4	Эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах талаар
2.4.4.1	Агаар, орчны бохирдлыг бууруулах хөтөлбөр, төлөвлөгөө, хүрээлэн буй орчинд хамаарах хууль тогтоомжийг дурдсан. Энэ хүрээнд хандивлагч байгууллагуудаас 45 сая, ДБ-ын 15 сая долларын зээлийг төвлөрүүлсэн. УБ хотын агаар дахь нарийн ширхэгт тоосны агууламж 2018 оны 1-р сард ДЭМБ-ын хүлээн зөвшөөрсөн агууламжаас 133 дахин их байсан. АШУҮИС гадаад улсуудын их сургуулиудтай хийсэн судалгаагаар агаарын бохирдол хүн амын нас баралтын шалтгаан болж буйг дурдсан. Эвдэрсэн газар 6,782.1 га талбайг эзэлж байна.
2.4.4.2	Төсвөөс эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ, ЭМДС-д төлөх шимтгэлүүд бага байгаагаас ЭМДС-аас үзүүлэх үйлчилгээний нэр төрөл хязгаарлагдмал, иргэд нэмж өндөр төлбөр төлж байна. Эрүүл мэндийн хууль тогтоомжийг дурдаж, эрх зүйн орчин бүрдсэн гэж дүгнэсэн. Хүн амын дундаж наслалт өссөн, 5 хүртэлх насны эндэгдлийн төвшин буурсан эерэг үзүүлэлт дурдсан. 2012 онд Эрүүл хүүхэд аян өрнүүлж 18 хүртэлх насны хүүхдийг урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамруулсан. Мөн бусад стратеги, хөтөлбөрийг дурдсан.
2.4.4.3	Эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль 2015 онд шинэчлэгдэж, ЭМД-ын эрсдэлийн сан байгуулж, эрүүл мэндийн сангийн 2021 оны орлогын 8 хувьтай тэнцэх хэмжээгээр байгуулсан. МУ-д буй хувийн хэвшлийн 241 ортой эмнэлгийн 177 буюу 73%-тай ЭМДЕГ

	гэрээ байгуулсан. Мөн өдрийн эмчилгээний тусламж, үйлчилгээ зөвхөн төрийн ЭМБ үзүүлдэг байсныг 2021 оны ЭМДҮЗ-ийн тогтоолоор өөрчилж, хувийн хэвшлийн ЭМБ нээлттэй болгож, ижил тарифаар санхүүжүүлэх болсон. ЭМД төлдөг хэн бүр УС үзлэгт хамрагдах боломжтой, тусламж, үйлчилгээний бүх зардлыг ЭМДС-аас төлүүлэх боломж бүрдсэн.
2.4.4.4	Нийгмийн халамжийн тэтгэврийн заалтыг ишилж, ахмад настны урт хугацааны тусламж, үйлчилгээний асуудлыг даатгалаар шийдэх хуулийн хэрэгжилт 50% гэж дүгнэсэн. БЗДХ, ХДХВ/ДОХ-оос сэргийлэх хөтөлбөр дурдаж, энэ хүрээнд төлөвлөсөн ажлуудыг дурдсан. 2015 оны эхний хагас жилийн байдлаар ХДХВ, ДОХ-ын 187 тохиолдол бүртгэгдсэн бөгөөд 772 халдвартай байх магадлалтай гэсэн дүн байна. Эмчилгээ үнэ төлбөргүй ч төрөөс 25%-ийг л санхүүжүүлдэг.
2.4.4.5	Төрийн өмчийн ЭМБ болон бусад салбарын байгууллагад 25 жил, өрх, сум, тосгоны ЭМТ-д болон анхан шатны тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх тусгай эмнэлэгт 10 түүнээс дээш жил ажилласан эмнэлгийн мэргэжилтэн, бусад ажилтанд тэтгэвэрт гарахад нэг удаагийн тэтгэмж олгох эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн.
2.4.4.6	Сум, тосгон, багийн эмчийн салбар, анхан шатны тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх тусгай эмнэлэгт 5 түүнээс дээш жил ажилласан эмнэлгийн мэргэжилтнийг мэргэжил дээшлүүлэх сургалтад 5 жил тутамд улсын зардлаар сургана. Цар тахлын үеийн бодлогыг дурдсан. Эмнэлэгт үзүүлэх цаг захиалгын нэгдсэн төв нээгдсэнээр дараалал 86% буурч, тус төвд ЭМЯ харьяа 9 төв эмнэлэг, аймаг, нийслэлийн НЭ хамардаг. ЭМБ-д цахим сүлжээг нэвтрүүлэх ажил дурдагдсан. 2021 онд УБ хотод 10, орон нутагт 17 SARS CoV-2 вирус илрүүлэх шинжилгээг хийх лаборатори шинээр байгуулсан.
2.4.4.7	Хог хаягдлын хууль 2017 онд шинэчлэн батлагдаж, УБ хот, Архангай, Дархан-Уул, Говь-Алтай, Сүхбаатар, Өвөрхангай, болон зарим орон нутагт хийгдэж буй хог хаягдлын менежментийг сайжруулах, хог хаягдлыг дахин ашиглах зэрэг ажлыг танилцуулсан. 2019 онд УБ хотын хог хаягдлын бүтцийг судалсан.
2.4.4.8	2017 онд Орчны эрүүл мэнд үндэсний хөтөлбөр батлагдсан. Бусад хууль тогтоомж, хөтөлбөр дурдсан.
2.4.4.9	Хот суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хуулийг 2015 онд баталсан. БХБС-ын тушаал 2016 онд баталсан.
2.4.4.10	Нэмэлт ажил хийгдээгүй.
2.4.5	Шинжлэх ухаан, соёлын эрхийг хангах талаар
2.4.5.1	ЗГ-ын 2020-2024 хөтөлбөрт Чингис хаан музейн барилгын ажлын явц, Хөвсгөл нуур музей, соёл, мэдээллийн төв байгуулах ТЭЗҮ хийгдэж байна, 7 аймгийн театрын барилгын явц, төсөв, 2020 онд 163,7 тэрбумын 68 соёлын төв ашиглалтад орсон, мөн удахгүй ашиглалтад орох 63 соёлын төв байна, цахим соёл арга хэмжээнд 378 бүтээл цахим үзэсгэлэн хэлбэрээр түгээгдэж, 3,5 сая хэрэглэгчдэд хүрсэн, 4 орон нутгийн театрт уран бүтээлийн франчайзинг хэрэгжүүлсэн, аймгийн ЗДТГ-т соёлын хэлтсийг 4 орон тоотой байгуулахаар баталсан, Чойжин ламын сум музейн сэргээн засварлалт, хөгжмийн зэмсэг нийлүүлсэн, хууль сахиулах байгууллагад соёлын өвийн эсрэг гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх нэгж байгуулж, чадавхжуулах хүрээнд Соёлын яам Бээжин дэх ЮНЕСКО-гийн газартай гэрээ байгуулсан зэргийг дурдсан.
2.4.5.2	Мэргэжилтэн бэлтгэх тогтолцоог төгсөгчдийн мэргэжлээрээ хөдөлмөр эрхлэхтэй уялдуулсан өрсөлдөөнт санхүүжилтийн тогтолцоог бий болгоно, АХБ дэмжлэгтэйгээр судалгааны их сургууль хөгжүүлэх төслийг эхлүүлэх бэлтгэл хангаж байна. 210 мянган цахим номтой санг үнэ төлбөргүй ашиглах эрхийг төрийн өмчийн 6 их сургуульд олгосон. ЗГ-ын 2020 оны 70-р тогтоолоор тэргүүлэх мэргэжлийн жагсаалтаар 13 чиглэлийн 37 мэргэжлийн хөтөлбөр баталсан. Энэ мэргэжлээр сургадаг сургуулийг судалж үзэхэд мэргэжлээрээ ажиллах нь сүүлийн 4 жилийн дунджаар 81.5% байна. Шинжлэх ухаан, технологи, инновацийн хүний нөөц бэлтгэх хүрээнд магистр, докторын сургалтад хамрагдаж буй оюутанд хувийн хэвшилтэй хамтран тэтгэлэг олгосон. Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг дэмжих чиглэлээр гадаад, дотоодод хийгдэж буй ажлыг дурдсан.
2.4.5.3	Соёл урлагийн байгууллагын материаллаг баазыг бэхжүүлэх, хот, хөдөөгийн номын санд баяжилт хийх, соёлын өвийг дэлхийн соёлын өвд бүртгүүлэх, гадаад сурталчилгааг сайжруулах чиглэлээр ажилласан. 4 орон нутгийн театрт уран бүтээлийн франчайзинг хэрэгжүүлсэн, Урлаг ба Хүн хөтөлбөрийн мэдээлэл зорилт 2.3.2.3-тай

	давхацсан. 2020-2021 онд ОХУ-д 7 оюутныг суралцуулахаар төлөвлөсөн, соёл урлагийн салбарын хүний нөөцийн хөгжлийн 2021 оны төлөвлөгөө, 2021-2024 оны хөтөлбөрийг боловсруулж байна. Номын санчдын 7-р зөвлөгөөнийг 2020 онд зохион байгуулж, 170 соёлын ажилтныг мэргэшил дээшлүүлж, соёлын ажилтны мэргэжил дээшлүүлэх институтын зураг төсөл боловсруулж байна.
2.4.6	Тусгай хэрэгцээ, онцлог эрх ашиг бүхий бүлгийн эрхийг хангах талаар
2.4.6.1	ХБХ-ий хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлогыг танилцуулсан. Хөдөлмөрийн хуулийн 111-р зүйлийн хэрэгжилт хангалтгүй бөгөөд ажил олгогч ХБХ ажиллуулахаас илүү төлбөрийг төлөхийг чухалчилж байна. Гэвч цаашид төлбөр төлөх биш ажиллуулах сонирхол өндөр байгааг судалгаагаар тогтоосон. ХБХ ажиллуулах ААН-ийн 39,4% ХБХ ажиллуулж байна. Гэвч ХБХ ажиллуулаагүй байгууллага илрүүлж, арга хэмжээ авах байдал хангалтгүй. 2019 оны байдлаар хүн амын 3,3% ХБХ байгаа гэсэн ерөнхий статистик байгаа ч энэ чиглэлээр нарийвчилсан судалгаа байхгүй. Цаашид ХБХ судалгаа тоон мэдээг үнэн зөв гаргаж, салбар хоорондын уялдааг хангах.
2.4.6.2	ХБХ-ий эрхийн талаарх НҮБ-ын гэрээний заалт, зарчим, хууль тогтоомжийг ишилсэн. БНХАУ-ын буцалтгүй тусламжаар ХБ-тэй хүүхдийн хөгжлийн төв барьж, 2019 онд 3Г хүлээн авсан. ХНХЯ, Япон улстай хамтран "УБ хот дахь ХБИ-ийн нийгмийн оролцоог дэмжих төсөл" хэрэгжүүлсэн талаар мэдээлэл туссан. ХНХЯ, ХБХХЕГ-тай хамтран хөтөч цагдаа бэлтгэх сургалтыг 33 алба хаагчдыг хамруулсан.
2.4.6.3	Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай хуулийг 2016 онд баталсан. Инчеоны стратегийг 2014 онд соёрхон баталсан. Үндэсний хөтөлбөрийг 2017 онд баталсан. Биет хүртээмж дээшлүүлэх чиглэлээр УБ-т хийсэн зарим ажил дурдагдсан.

Нийгэм, соёлын эрхийг хангах хүрээнд дэвшүүлсэн зорилтын хэрэгжилтэд өгсөн дүгнэлт мэдээллийн нэлээдгүй хэсэгт хүний эрхийн өнцгөөс шүүмжлэлттэй хандсан, олон улсын хэм хэмжээг ишилж өгсөн зэрэг нь ач холбогдолтой байв. Гэвч багагүй хэсэгт үйл ажиллагаа тоочиж, зорилтын хэрэгжилтийг тодорхой үнэлэх боломжгүй байсны зэрэгцээ зарим хэсэгт мөн л ганц нэг байгууллагын тайлан мэдээг оруулсан нь учир дутагдалтай байсан. Зарим зорилт хэд хэдэн чиглэлээс бүрдэж байгаа ч үүнийг анхаараагүй байгаа нь зорилтын хэрэгжилтэд дүгнэлт хийх боломжийг мөн л хязгаарлаж байна. Тухайлбал, зорилт 2.4.5.3 нь соёл, урлаг, шинжлэх ухаанд зарцуулах улс, орон нутгийн төсвийг тасралтгүй нэмэгдүүлэх, энэ салбарт хөрөнгө оруулсан байгууллага, иргэдэд татварын бодлогоор дэмжлэг үзүүлэх, эрдэмтдийн судалгааны ажлыг урамшуулах, бүтээл, туурвилынхаа үр нөлөөг хүртэх чиглэлээр хууль тогтоомж боловсронгуй болгох гэсэн 4 чиглэлийн ажил багтаж байна. Гэтэл энэ хэсэгт соёл урлагийн чиглэлээр хэрэгжиж байгаа ажил, бодлого, төсвийн зарцуулалт л дурдагдсан байх жишээтэй.

3.3. Хүний эрхийн талаарх олон улсын гэрээний биелэлт ба мониторинг

Хүснэгт 12. ХЭХҮХ-ийн 3-р бүлэг, Хүний эрхийн талаарх олон улсын гэрээний биелэлт, мониторинг хийх зорилт

№	Зорилт	Дэд зорилтын тоо
3.1	Хүний эрхийн олон улсын гэрээ, хэлэлцээрт нэгдэн орох, хэрэгжүүлэх нь	
3.1.1	Хүний эрхийг хангах олон улсын механизмыг ашиглах болон хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх талаар	5
3.1.2	Хүний эрхийн талаарх Монгол Улсын гэрээг хэрэгжүүлэх талаар	9
3.2	Хүний эрхийн талаарх олон улсын гэрээний биелэлтэд тавих хяналт, шинжилгээ, үнэлгээ	6

ХЭХҮХ-ийн 3-р бүлэг буюу Хүний эрхийн талаарх олон улсын гэрээний биелэлт, мониторинг хийх хүрээнд нийт 20 зорилт дэвшүүлснээс 12 (60%) зорилт хэрэгжих шатанд, 6 (30%) зорилт хэрэгжилтийн эхлэл шатанд, тодорхой арга хэмжээ авагдаагүй 2 (10%) зорилт байна.

Хөтөлбөр батлагдсанаас хойш НҮБ-ын 8 конвенц соёрхон баталсан, ойрын хугацаанд нэгдэн орох шаардлагатай гэрээнүүд ГХЯ-ны төлөвлөгөөнд багтсан, гэрээний хэрэгжилтийн тайлан гаргахад ахиц

гарсан, Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээний хэрэгжилтийн тухай үндэсний илтгэл бэлтгэх журмыг ЗГ баталсан, НҮБ-ын ХЭЗ-ийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлэг механизмаас өгсөн зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө баталсан, хүний эрхийг хангах, баталгаажуулах чиглэлээр НҮБ болон олон улсын байгууллагатай санаачилгатай хамтран ажиллаж байгаа, МУ-ын нэгдэн орж, соёрхон баталсан олон улсын гэрээнд үндэсний хууль тогтоомжийг нийцүүлэхэд анхаарч ажиллаж байгаа, УДШ-ээс "Монгол Улсын Олон улсын гэрээ болон олон улсын эрх зүйн нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээ, зарчмыг шүүхийн практикт хэрэглэх тухай тайлбар" баталсан, ГХЯ-аа МУ-ын нэгдэн орсон гэрээ, конвенцийн эх бичвэрүүдийн монгол орчуулгыг хянан баталгаажуулж, салбар бүрээр "Төрийн мэдээлэл" сэтгүүлийн нийт 9 дугаар хэвлүүлсэн, мөн МУ-ын нэгдэн орсон олон талт болон хоёр талт гэрээг нийтэд хүртээмжтэй болгох зорилгоор ГХЯ-ны төв архив цахим мэдээллийн сан бүрдүүлэх ажлыг зохион байгуулж байгаа зэргийг тайланд сайшаан дурдсан байна.

Хяналт шинжилгээ, үнэлгээний тайланд дараах саналыг тусгажээ.

- Хүний эрхийн чиглэлээр хэрэгжүүлж буй нийт төсөл, хөтөлбөрийн мэдээг нэгтгэн нэгдсэн мэдээллийн сан бий болгох нь хамтын ажиллагааг үр өгөөжтэй үргэлжлүүлэхэд тустай;
- Хүний эрхийн олон улсын эрх зүйн боловсрол олгох ЗГ-ын хөтөлбөр боловсруулах;
- Хүний эрхийн олон улсын гэрээний биелэлтийг хангах асуудал хариуцсан ажлын хэсгийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх, шинээр боловсруулж буй хуулийн төсөл хүний эрхийн гэрээгээр хүлээсэн үүрэгтэй нийцэж буй хуулийн төслийн үзэл баримтлалд тусгах талаар Хууль, Улсын их хурлын бусад шийдвэрийг боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах;
- ГХЯ-аас олон улсын гэрээний орчуулгыг гүйцэтгэх, олон нийтийн хүртээл болгох;
- Монгол Улс олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээг дагаж мөрдөх зохицуулалттай ч Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжийн зөрчилтэй холбоотойгоор шүүхийн практикт хэрэглэдэггүй тул Монгол Улсын Олон улсын гэрээний тухай хуулийг шинэчлэн найруулахдаа энэ асуудлыг шийдвэрлэх, энэ чиглэлээр судалгаа хийх;
- Шүүх болон бусад оролцогчдын олон улсын эрх зүйн мэдлэгийг дээшлүүлэх ажлыг ХЗДХЯ, Өмгөөлөгчдийн холбоо болон холбогдох шүүхийн байгууллагууд зохион байгуулах;
- Олон улсын гэрээний биелэлтэд хяналт тавих аргачлалыг ГХЯ, ХЗДХЯ хамтран боловсруулж, батлах;
- Гэрээний хэрэгжилтийн тайланг цаг хугацаандаа хүргүүлээгүй тохиолдолд хариуцлагын механизмыг тодорхой болгох;
- Гэрээний хэрэгжилтийг хэлэлцээд Хорооноос өгсөн дүгнэлт зөвлөмжийг албан ёсоор орчуулж, хэвлэн нийтлэх.

Хүснэгт 13. 2022 онд хийсэн Түргэвчилсэн үнэлгээ, Хүний эрхийн талаарх олон улсын гэрээний биелэлт, мониторинг хийх зорилтын хэрэгжилтэд өгсөн үнэлгээний тойм¹⁴

Зорилтын дугаар	Хэрэгжсэн эсэх дүгнэлт
3.1	Хүний эрхийн олон улсын гэрээ, хэлэлцээрт нэгдэн орох, хэрэгжүүлэх нь
3.1.1	Хүний эрхийг хангах олон улсын механизмыг ашиглах болон хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх талаар
3.1.1.1	МУ-ын ЗГ-ын 2016 оны 204-р тогтоолоор НҮБ-ын ХЭЗ-ийн зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө баталсан тухай мэдээлэл тусгасан. НҮБ-ын ХЭЗ-ийн гишүүнд сонгогдсон. МУ-ын хүний эрхийн төлөв байдлын 3-р илтгэл хэлэлцүүлэх үеэр ХБХ-ий эрхийн тулгамдсан асуудал яригдсан. Үндэсний зөвлөлдөх уулзалтын үеэр илтгэлээ хэлэлцүүлсэн.
3.1.1.2	НҮБ-ын ХЭЗ, ТИ-ээс МУ-д өгсөн зөвлөмжийг ишилсэн. УИХ-аас Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцын Мэдээлэл хүргүүлж, хэлэлцүүлэх журмын тухай нэмэлт протоколыг 2015 онд соёрхон баталсан. Шинэ Эрүүгийн хуулиар хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийг тусгай бүлэгт тусгасан. Гар аргаар алт, өнгөт болон хагас үнэт чулуу, бусад ашигт малтмал

¹⁴ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн түргэвчилсэн үнэлгээ, 2022 он, Стратегийн академи, 709-762-р тал, пара 3001-3210

	олборлох, уул уурхайн туслах үйл ажиллагаанд хүүхэд хөдөлмөр эрхлэхийг хориглож, хяналт тавьж байна. Агаарын бохирдолтой холбогдуулан УБ хотын хүүхдэд вакцин хийх, чанартай, хямд эм тариа нийлүүлэх, НҮБ-ын Хүүхдийн сангийн судалгааны зөвлөмжийг хэрэгжүүлэхэд анхаарч байна. Хууль сахиулагч бэлтгэх сургуульд Хүний эрх хичээлийг тогтмол оруулж, шинэчлэлийг тухай бүрд хийдэг.
3.1.1.3	Нэмэлт ажил хийгээгүй.
3.1.1.4	ХЭҮК нь "А" статусаар магадлан итгэмжлэгдсэн, АНДХЭҮБЧ-ны бүрэн эрхт гишүүн. ХЭҮК-ын тухай хуулийг 2020 онд шинэчлэн баталсан.
3.1.1.5	МУ ЦАЯ халах олон улсын хамтын нийгэмлэгийн хүчин чармайлтыг дэмжиж, ЦЯ-ын эсрэг ОУХ-г Дэмжих бүлгийн гишүүнээр идэвхтэй ажиллахын зэрэгцээ ЕХ, Аргентиний талтай хамтран "Цаазаар авах болон эрүүдэн шүүхэд ашигладаг бүтээгдэхүүний худалдааг хориглох дэлхий нийтийн холбоо" санаачилгыг 2017 онд эхлүүлсэн. 2016-2018 онд НҮБ-ын ХЭЗ-ийн гишүүнээр анх удаа ажиллаж, ХЭҮБ-ыг дэмжих, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, бэлгийн чиг хандлага, жендэрээс үүдэлтэй ялгаварлан гадуурхалтаас сэргийлэх, ХЭЗ-ийн тусгай процедур, мандат эзэмшигчидтэй хамтран ажиллах, цаазын ял халах, хүүхэд, эмэгтэйчүүд, ХБХ-ийн эрхийн төлөө идэвхтэй байр суурь баримталсан. 4 ТИ ирж ажилласан.
3.1.2	Хүний эрхийн талаарх Монгол Улсын гэрээг хэрэгжүүлэх талаар
3.1.2.1	ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтийн 2021 оны тайланд ЗГХЭГ-т ХЭҮК-ын 18 илтгэлийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой УИХ-ын 2019 оны 62-р тогтоолын салбарын хүрээнд хамаарах заалтын хэрэгжилтийг гаргаж, 2021 онд хүргүүлсэн гэсэн нь ойлгомжгүй байна. Хөдөлмөрийн тухай хууль, МУЗЗНДНТУТХ, Нийслэл УБ хотын эрх зүйн байдлын тухай, Соёлын тухай хуулиудад томоохон өөрчлөлт орсон ч олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүрэгтэй хэрхэн уялдаж байгаа талаар судалгаа хийгдээгүй.
3.1.2.2	Хүний эрхийн гэрээнд нэгдэн орох, соёрхон батлах, хэрэгжүүлэх, тайлагнах журмын талаар хууль, Хууль тогтоомжийн тухай, УИХ-ын чуулганы дэгийн тухай, Олон улсын гэрээний тухай хууль үйлчилж байна. ЗГ-ын тухай хуулиар ЗГ олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргийг хянаж, зохион байгуулах бүрэн эрх олгосон. Үндэсний илтгэл бэлтгэхтэй холбогдуулан ЗГ-ын 2009 оны 362-р тогтоол баталсан. Нэгдэн орж, соёрхон баталсан гэрээг жагсаасан. ОУ гэрээний заалтыг хэрэгжүүлэх, тайлагнах журмыг хуулиар зохицуулах, 1993 оны Олон улсын гэрээний хуулийг шинэчлэх
3.1.2.3	Энэ хүрээнд хийсэн ажил, тооцоо, судалгаа, үнэлгээ, ил тод мэдээлэл хангалтгүй.
3.1.2.4	2012 оноос хойш ОУ гэрээг эх хэлээр, олон нийтэд зориулан хэвлэсэн гарын авлагын жагсаалт тусгасан. Эдгээр бүтээл энэ зорилтыг хэрэгжүүлэхэд хангалтгүй бөгөөд ТББ-ын оролцоог бүрэн хангасан эсэх тодорхойгүй.
3.1.2.5	ХЭҮК-ын тухай хуулийн 6.2-т заасан төсөв үйл ажиллагаагаа хараат бус явуулах шаардлага хангасан байх заалтын хэрэгжилт хангалтгүй. Хүний эрхийн боловсролтой холбоотой хэсэг зорилт 1.1.2.6-тай давхцсан.
3.1.2.6	МУҮХ-ийн 10-р зүйл зааснаар МУ-ын ОУГ-нд заасан эрх, эрх чөлөөг бүх хүн адил эдлэх, хамгаалуулах боломжтой. МУОГ-нд заасан эрх зөрчигдсөн гомдлыг шуурхай барагдуулах, маргааныг хуулийн хугацаанд үнэн зөв шийдвэрлэх, зөрчлийн шалтгаан нөхцөлийг арилгах асуудлыг ЗГ, Шүүхийн хяналтад байлгаж, тусгайлан судалж дүгнэж буй эсэх нь тодорхойгүй.
3.1.2.7	Эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээг 19 улстай байгуулсан. Орлого ба хөрөнгийн татварыг давхардуулж ногдуулахгүй байх, татвар төлөхөөс зайлсхийх явдлаас урьдчилан сэргийлэх тухай хэлэлцээрийг 2018 оны байдлаар 26 улстай хийжээ. Энэ чиглэлээр 35 гэрээ хийж байсан ч муу гэрээний улмаас эдийн засаг, байгаль экологийн хувьд хохирч байна. Иймд гэрээний хэрэгжилтийг судалж, сайжруулах асуудлыг тодорхойлох нь тулгамдсан асуудал юм. ЗГ-ын 2015 оны 41-р тогтоолоор "Ажлын байрны төлбөр авах, хөнгөлөлт үзүүлэх, чөлөөлөх журам"-ыг баталсан. Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хууль 2021 онд хүчингүй болсон. Гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах чиглэл, гэрээ байгуулахад тусгах нөхцөл, тооны хязгаар зэрэг зохицуулалт тусгасан. Гадаадын иргэний хөдөлмөр эрхлэх хугацаа, зөвшөөрөл авах нөхцөл, гадаадын иргэн ажиллуулах тохиолдолд ажил олгогч нь ХХДХ 2 дахин нэмэгдүүлсэн хэмжээгээр ажлын байрны төлбөр төлнө. ААН хөнгөлөх, чөлөөлүүлэх бол ЗГ-ын журмыг баримтална.

3.1.2.8	Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль 2013 онд батлагдаж, 9 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон. Тус хуулийн 7.2.4-т ХОУА нь хэрэглэгчийн эрх ашгийг дээдэлж, байгаль орчинд ээлтэй байж, хүний хөгжлийг дэмжих гэсэн заалт оруулсан.
3.1.2.9	ХЭҮК-ын тухай хуулийн 3.1 дагуу ХЭҮК нь ОУ-ын гэрээний хэрэгжилтэд хяналт тавих, ЗГ-ын илтгэлд санал өгөх, олон нийтэд сурталчлах, ОУ гэрээг соёрхон батлах, нэгдэн орохыг дэмжих бүрэн эрхтэй. Жил бүр хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын тухай илтгэл УИХ-д өргөн барьдаг. Хуульд ХЭҮК үйл ажиллагаа явуулах байртай байна гэсэн ч хэрэгжээгүй. ХЭҮК-ыг бие даасан, хараат бусаар ажиллах боломжийг бүрдүүлэх шаардлагатай.
3.2	Хүний эрхийн талаарх олон улсын гэрээний биелэлтэд тавих хяналт, шинжилгээ, үнэлгээ
3.2.1	МУ-ын ОУ-ын гэрээний тухай хууль 2016 онд шинэчлэн батлагдсан. Тус хуулийн 5-р бүлэгт ОУ-ын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлэх, биелэлтэд хяналт тавих, хэрэгжилтийг тайлагнах тухай зохицуулсныг ишилсэн. Тус хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтөөр УИХ-аас соёрхон баталсан ОУ гэрээг соёрхон баталсан хуулийн хамт Төрийн мэдээлэл эмхэтгэлд нийтлэхээр зохицуулсан.
3.2.2	ЗГ-ын 2017 оны 193-р тогтоолоор МУ-ын олон талт гэрээгээр хүлээсэн үүргийн хэрэгжилтийн тайлан боловсруулах журмыг баталсан. Тус журмаар ЗГ-аас баталсан хуваарийн дагуу хариуцсан төрийн байгууллага, тухайн гэрээгээр салбар хоорондын асуудал зохицуулсан бол холбогдох төрийн байгууллагатай хамтран хэрэгжилтийн тайланг боловсруулахаар зохицуулсан. Төрийн байгууллагуудад хуваарилсан жагсаалтыг тус тогтоолоор мөн баталсан.
3.2.3	ХЭҮК-ын тухай хуулийн 7-р зүйлд ХЭҮК-ын чиг үүргийг заасан бөгөөд жил бүр хүний эрх, эрх чөлөөний хэрэгжилтийн тайланг УИХ-д хүргүүлэх нь мөн үүнд хамаарна. Хэрэгжилтийн тайлан боловсруулах төрийн байгууллага нь тайланг боловсруулж, шаардлагатай хэл дээр орчуулан, гадаад харилцааны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагатай тохиролцсоны үндсэн дээр ЗГ-ын хуралдаанаар хэлэлцүүлнэ гэж зохицуулсан. МУ-ын ОУ-ын гэрээний тухай хуулийн 24.2-т гэрээ хэрэгжүүлэх үүрэг, 24.3-т гадаад харилцааны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хэрэгжилтэд хяналт тавих, санал боловсруулж УИХ, ЗГ-т танилцуулах талаар тусгасан. ХЭҮК нь гадаад харилцааны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад ирүүлсэн гэрээний биелэлтийн мэдээллийг нэгтгэн дүн шинжилгээ хийж, УИХ, ЗГ-т хүргүүлнэ гэж заагаагүй.
3.2.4	ЗГ нь ЗГ-ын тухай хуулийн 14-р зүйлээр хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хэв журмыг бэхжүүлэх үүргийг хүлээнэ. ХЭҮК бол жил бүр илтгэл УИХ-д хүргүүлж, УИХ хаврын чуулганаар хэлэлцэж, тогтоол гаргахаар зохицуулсан.
3.2.5	Шүүх нь хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх эрхэм зорилготой. УДШ-ийн дэргэд Шүүхийн практик судлалын хэлтэс статистик тайлан мэдээ гаргах, судлах, боловсруулах, шүүн таслах болон шүүхийн захиргааны практик судлах, шүүхийн цахим болон мэдээллийн сан бүрдүүлэх, шинэчлэх, ашиглалтыг зохион байгуулах чиг үүрэгтэй. ОУ гэрээ, хууль тогтоомжид заасан эрх зөрчигдсөн гомдол, нэхэмжлэлийг шүүх хэрхэн шийдвэрлэснийг нэгтгэн дүгнэсэн судалгаа байхгүй. Шүүгчдэд сургалт зохион байгуулсан. Иргэдийн гомдол, шүүгчид ногдуулсан сахилгын шийтгэлд холбоотой мэдээлэл тусгасан ч хэдэн оны, хэн шалгаж шийдвэрлэсэн зэрэг нь бүрхэг байв.
3.2.6	ЗГ-ын 2017 оны 193-р тогтоолоор МУ-ын олон талт гэрээгээр хүлээсэн үүргийн хэрэгжилтийн тайлан боловсруулах журмыг баталсан. Тус журмаар тайлан боловсруулахдаа холбогдох яам, газраас мэдээлэл, судалгаа гаргуулах буюу мэргэжлийн зөвлөгөө авч болохоос гадна төрийн бус, мэргэжлийн болон судалгааны байгууллага, эрдэмтэн, судлаачдын саналыг авч, тусгах чиглэл баримтлахыг үүрэг болгосон. 2010 онд НҮБ-ын ХЭЗ МУ-ын хүний эрхийн төлөв байдал хэлэлцсэнтэй холбогдуулан Монголын хүний эрхийн ТББ-уудын форум байгуулагдсан, 40 гаруй гишүүнтэй, тогтвортой үйл ажиллагаа явуулж байна. Тус механизм нь аль нэг гэрээгээр хязгаарлагдахгүй бүх асуудлыг нэг дор авч хэлэлцэх боломж олгосноос гадна НҮБ-ын бүх гишүүн улсыг хамрах болсноороо ач холбогдолтой.

Хүний эрхийн талаарх олон улсын гэрээний биелэлт ба мониторинг хэсгийн зорилтын хүрээнд цөөн тооны ажлыг давхцуулан дурдсан нь түгээмэл байх бөгөөд мөн л зорилтын гол агуулгыг ташаа ойлгосон байж болзошгүй нь ажиглагдлаа. Тухайлбал, ХЭХҮХ-ийн 3.1.1.4 хэсэгт НҮБ, АНД бүсийн хүний эрхийг хамгаалах талаар зохион байгуулж байгаа үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг Монгол Улс дэмжиж, оролцохын зэрэгцээ бүс нутгийн хүний эрхийн байгууллага бий болгоход санаачлага гаргана гэсэн 2 чиглэлийн үйл ажиллагаа туссан. Гэтэл энэ зорилтын биелэлтийн талаарх мэдээлэл нь ХЭҮК-ын тухай байгаа нь учир дутагдалтай. Үүнтэй ижил төстэй зорилт 1.1.2.3-т ч мөн адил ташаа хариулт өгсөн байсан бөгөөд эндээс тухайн зорилтыг одоог хүртэл хэрэгжүүлэгчид ойлгоогүй явж ирсэн байх магадлалтай байна. Энэ чиглэлээр огт үйл ажиллагаа хийгээгүй гэж үзэхээргүй бөгөөд тухайлбал, зорилт 3.1.1.5-д Монгол Улс 2016-2018 онд НҮБ-ын ХЭЗ-ийн гишүүнээр анх удаа ажиллаж, хийсэн ажлаа дурдсан байсан бөгөөд энэ ажил энэ хэсэгт илүүтэй хамаарахаар байсныг анхаараагүй байна.

Зорилт 1.1.2.6, 3.1.2.5 нь хүний эрхийн боловсролтой хамаарч буй байтал энэ ажил ХЭҮК-т ганц хамаарахаар ойлгож байгаа нь тун ноцтой юм. Учир нь иргэдийн эрх зүйн боловсрол, хүний эрхийн боловсрол олгох чиг үүрэг төрд, тэр дундаа гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагын чиг үүрэг бөгөөд өөрийн албан болон албан бус боловсролын тогтолцоогоор дамжуулан олгох асуудал билээ. Тиймээс энэ мэт ташаа ойлголтыг залруулж, чиг үүргийг оновчтой ногдуулж, хариуцлага шаардах нь хүний эрхийн хэрэгжилтэд эерэг нөлөө үзүүлнэ.

3.4. Үндэсний хөтөлбөрийн удирдлага, зохион байгуулалт, санхүүжилт

ХЭХҮХ-ийн удирдлага, зохион байгуулалт, санхүүжилтийн асуудлыг тус хөтөлбөрийн 4-р бүлгээр зохицуулсан бөгөөд үүний дагуу Монгол Улсын Засгийн газрын 2005 оны 167 дугаар тогтоолоор Үндэсний хөтөлбөрийн хорооны дүрэм, бүрэлдэхүүнийг баталсан байна. ЗГ-ын 167 дугаар тогтоол 2009 оны 82 дугаар тогтоолоор батлагдсан "Засгийн газрын комисс, хороо, үндэсний зөвлөл, ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүний тухай" шийдвэрээр хүчингүй болсон байна. Хөтөлбөрийн хороо нь өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд дараах баримт бичгийг батлан мөрдүүлжээ. Үүнд:

1. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн хорооны хуралдааны дэг¹⁵
2. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн хорооны Ажлын хэсгийн ажиллах журам, бүрэлдэхүүн¹⁶
3. Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн зорилтыг хэрэгжүүлэх зарим ажлыг төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлэх журам болон Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн зорилтын хүрээнд төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлэх ажлын чиглэл¹⁷
4. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн Салбар хороодын ажил дүгнэх журам болон ажил дүгнэх шалгуур үзүүлэлт¹⁸
5. Салбар хорооны загвар дүрэм, Салбар хорооны нарийн бичгийн даргын ажлын байрны загвар тодорхойлолт¹⁹

ХЭХҮХ-ийг хэрэгжүүлэх хүрээнд төр, төрийн бус байгууллагын төлөөлөл бүхий орон тооны бус 30 гишүүнтэй Хөтөлбөрийн хороо, өдөр тутмын үйл ажиллагааг Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны үндсэн бүтцэд байх ХЭХҮХХАА гүйцэтгэж, улсын хэмжээнд нийт 411 салбар хороо байгуулагдан ажилласан байна.

Хөтөлбөрийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд доор дурдсан бэрхшээл тулгарсныг тайланд дурджээ. Үүнд:

¹⁵ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн хорооны 2006 оны 11 дүгээр сарын 13-ны өдрийн 1 дүгээр тогтоол

¹⁶ Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн хорооны 2008 оны 4 дүгээр сарын 24-ний өдрийн 6 дугаар тогтоол

¹⁷ Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн хорооны 2009 оны 10 дугаар сарын 27-ны өдрийн 9 дүгээр тогтоол

¹⁸ Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2007 оны 240 дүгээр тогтоол

¹⁹ Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны Төрийн нарийн бичгийн даргын тушаал

- Хэрэгжүүлэх чиглэлээр тодорхой алхам хийгдээгүй 57 зорилт буюу нийт зорилтын 23 хувь болж байна.
- Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн тайланг 3Г хоёр жил тутам хэлэлцэж, УИХ-д танилцуулахаар шийдвэрлэдэг ч УИХ-аар хэлэлцсэн тохиолдол байхгүй.
- Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, үр дүн нь Сайд, аймаг, нийслэлийн Засаг даргын ажлын үндсэн үзүүлэлт болгохоор заасан ч үүнд анхаарал хандуулахгүй байна.
- Салбар хороо үйл ажиллагаагаа дээд шатанд тайлагнахаас бус орон нутгийн иргэдэд тайлагнах зохицуулалт байхгүй байгаа нь анхан шатны нэгжийн түвшинд хэрэгжилтийг үнэлэх, эрчимжүүлэхэд шахалт үзүүлэх боломжийг хязгаарлаж байна.
- ХЭХҮХХАА нь яамны нэгж тул Салбар хороодын дарга буюу яамдын ТНБД, аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нарт хяналт тавих эрх хэмжээ хязгаарлагдмал.
- Санхүүжилтийн хувьд тухайн жилийн төлөвлөлттэй уялдуулах бус жил бүр адил хэмжээгээр тогтоосон дүнгээр олгодгоос тодорхой үйл ажиллагаа хэрэгжүүлэхдээ байгууллагын өөр зардлаас эсхүл Засаг даргын нөөц сангаас гаргаж байгаа тул хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ цөөн ажлаар хязгаарлагдахад хүрч байна.
- Салбар хороодын НБД нар нь Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хангах чиг үүргийг өөр бусад 2-5 чиг үүрэгтэй хавсран гүйцэтгэдэг бөгөөд энэ хүрээнд ямар нэг урамшуулал авдаггүй. Энэ нь идэвх санаачилгатай ажиллахад сөргөөр нөлөөлж байна.

Тайланд хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх зорилгоор зарим саналыг тусгажээ.

- Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөний төсөлд санал авах тусгай журам батлан мөрдүүлэх, ингэхдээ тухайн чиглэлээр ажилладаг ТББ-уудаас санал авахыг Салбар хороодод даалгах;
- Хэрэгжиж эхлээгүй, хэрэгжилт зогсонги байдалд байгаа зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд анхаарч, тодотгосон төлөвлөгөө болон 3Г-ын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлд тусгах;
- Төлөвлөгөөний төслийг холбогдох цахим хуудаснуудад байршуулан ТББ, иргэдээс санал авч, оролцоог өргөтгөх;
- Хорооны АХ-үүдийг эрчимжүүлэх, Салбар хороодыг арга зүйгээр хангах салбар дундын зохицуулалт бий болгох;
- Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг 2 жил тутам УИХ-д тайлагнах үүргийг Хорооны дүрэмд нэмж тусгах;
- Аймаг, нийслэл, сум дүүргийн Салбар хороодын бүрэлдэхүүн, төлөвлөгөө батлах, үйл ажиллагаанд хяналт тавих чиг үүргийг шат шатны Хуралд олгох;
- Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх санхүүжилтийг бодит хэрэгцээнд тулгуурлан тусгайлан төсөвлөж, жил бүрийн төсөвт суулгах ажлыг эрчимжүүлэх;
- Салбар хороодын НБД нарыг орон тоогоор ажиллуулах асуудлыг судалж шийдвэрлэх.

Хөтөлбөрийн удирдлага, зохион байгуулалттай холбоотой дүгнэлт 2022 оны түргэвчилсэн үнэлгээнд тусаагүй.

Дөрөв. ДҮГНЭЛТ

ХЭХҮХ-ийг 2003 онд батлан мөрдүүлж, хэрэгжилтийн зохион байгуулалтын бүтэц 2006 оноос ажиллаж эхэлсэн нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд сөргөөр нөлөөлсөн байна. Мөн хөтөлбөрийн өдөр тутмын хэрэгжилтийг хариуцан ажиллаж байсан ХЗДХЯ-ны ХЭХҮХХАА-ыг татан буулгаснаар үндсэндээ ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтийг хариуцан зохион байгуулах ажил эзэнгүйдсэн нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд таагүй нөлөөлжээ. Тус хөтөлбөр хэрэгжээд 20 жил болж буй ч үндсэндээ 10 гаруй жилийн хугацаанд хэрэгжилтийг хариуцах бүтэц зохион байгуулалтгүй явж ирсэн нь хөтөлбөрийн хэрэгжилт хангалтгүй байх үндэс болж байна. Энэ хугацаанд хэрэгжилтэд хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх ажлыг 1 удаа, түргэвчилсэн үнэлгээг нэг удаа тус тус хийжээ.

2011 онд хийсэн хяналт шинжилгээ, үнэлгээг үндэсний хэмжээнд өргөн далайцтай хийсэн боловч зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн талаар мэдээллийг харах боломжгүй байгаа нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг цогц үнэлсэн гэж үзэх боломжгүй болгож байна. Хэдийгээр зорилт тус бүрийн хүрэх

түвшин, үр дүнг үнэлэх шалгуур үзүүлэлт боловсруулсан²⁰, үндэсний хөтөлбөр батлахаас өмнөх болон хэрэгжилтийн эхний шатны нөхцөл, өнөөгийн хүрсэн түвшнийг харьцуулсан²¹ хэмээн арга зүй, мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийсэн тухай тайлбар бичсэн байгаа ч тайланд энэ мэдээлэл тусаагүй. Тайлангаас ХЭХҮХ-ийн 2-р бүлгийн гурван дэд хэсэг, 3-р бүлгийн зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийн түвшнийг харах боломжгүй байгаа бөгөөд энэ нь нийт 146 зорилт буюу нийт зорилтын 60 хувь юм.

Хяналт шинжилгээ, үнэлгээний тайланд зорилтын хэрэгжилтийг хэрэгжсэн, хэрэгжих шатанд, эхлэл шатанд, хэрэгжээгүй гэсэн 4 үзүүлэлтээр тодорхойлсон хэдий ч үүнийг хэрхэн тодорхойлсныг тайлангаас харах боломжгүй байна. Жишээлбэл, хүний хувийн ба гэр бүл, захидал харилцааны нууц, эд хөрөнгө халдашгүй байх эрхийг хангах хүрээнд 5 зорилт дэвшүүлсэн байх бөгөөд хэрэгжиж байгаа 1, хэрэгжээгүй 4 зорилт гэж тодорхойлсон ч тухайлан аль зорилт хэрэгжиж байгаа, аль нь хэрэгжээгүй гэдгийг дүгнэлтээс харах боломжгүй. Үндсэн хэсгээс ч мөн зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийг ялгаж харах боломжгүй байгаа нь хүндрэлтэй байгаа юм. Ялангуяа нэг зорилтод хэд хэдэн үйл ажиллагаа багтсан байгаа нь цөөнгүй бөгөөд эдгээрийг үйл ажиллагаа тус бүрээр ялгаж гаргаагүй ажээ.

Мөн түүнчлэн хэрэгжсэн гэж үзэж байгаа зарим зорилт ч эргэлзээ төрүүлэхээр байна. Тухайлбал, ЗГ-ын хүрээнд дэвшүүлсэн зорилт 1.1.2.5 буюу "Хүний эрхийн чиглэлээр ажилладаг байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах зорилгоор Үндэсний хөтөлбөрийн хороог Ерөнхий сайдын дэргэд төр, иргэний нийгэм, хувийн хэвшлийн тэгш төлөөлөлтэйгээр байгуулж, эрх хэмжээг нь тогтоон тогтвортой ажиллуулна." гэснийг хэрэгжсэн хэмээн үнэлсэн. Энэ нь хороо байгуулагдсанаар хэрэгжсэн гэж үзэх боломжгүй бөгөөд тогтвортой ажиллаж байгаа эсэх нь хөтөлбөрийн хэрэгжилттэй шууд хамааралтай тул энэ чиглэлээр тайланд тодорхой дүгнэлт байхгүй байв. Тиймээс нэг зорилтод хэд хэдэн үйл ажиллагаа байгаа тохиолдолд тус бүрийн хэрэгжилтийг ялгаж үнэлэх нь хэрэгжилтийг бодитой үнэлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтэд 2022 онд хийсэн түргэвчилсэн үнэлгээнээс мөн хөтөлбөрийн 243 зорилтын хэдэн хувь хэрэгжсэн болохыг харах боломжгүй байсан. Өмнөх үнэлгээний тайланд байсан сул талууд буюу зорилтын хэрэгжилтийг үнэлэх мэдээлэл гэхээс илүүтэй тухайн салбарын ерөнхий мэдээллийг тоочсон, зорилтын зарим хэсгийг орхигдуулсан, зарим зорилтыг ташаа ойлгож дүгнэсэн гэх мэтийг дурдах нь зүйтэй. Тус тоймд 2022 оны түргэвчилсэн үнэлгээний мэдээллийн гол агуулгыг тоймлон оруулсан бөгөөд цаашид судлаачид энэ чиглэлээр судлахад цаг үеийн хувьд сүүлийн 10 жилийн үнэлгээ тул ач холбогдолтой гэж үзлээ. Мөн тус мэдээлэлд тулгуурлан зорилтын хэрэгжилтийн хувь гаргах боломжгүй бөгөөд чиглэл чиглэлээр судалгаа хийдэг судлаачид, төрийн болон төрийн бус байгууллагууд энэ мэдээлэлд тулгуурлан тодорхой зорилтын хэрэгжилтийг гүнзгийрүүлэн судлахад ач холбогдолтой гэж үзлээ.

-оОо-

²⁰ Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явц, 11-р тал

²¹ Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн явц, 12-р тал

ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ХАНГАХ ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨР II

Оршил

Монгол Улс НҮБ-ын гишүүнээр элссэн цагаас эхлэн хүний эрхийн 50 орчим гэрээнд нэгдэн орж, соёрхон баталсны зэрэгцээ бусад хүний эрхийн процедуруудтай идэвхтэй хамтран ажиллаж ирснийг тэмдэглэх нь зүйтэй. 1992 онд баталсан ардчилсан Үндсэн хуулиар төр нь хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцахаар заасан. Мөн 1993 онд Вена хотноо болсон НҮБ-ын Хүний эрхийн дэлхий дахины бага хуралд оролцож, хүний эрхийг хангах үндэсний баримт бичиг батлан хэрэгжүүлэх тухай тунхаглалыг дэмжиж, үүрэг хүлээсэн. Тиймээс хүний эрхийн суурь судалгаа хийж, олон нийт, мэргэжилтэн, шинжээчид, төр, төрийн бус байгууллагын өргөн төлөөлөлтэй хэлэлцүүлэгт тулгуурлан Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр (ХЭХҮХ гэх) боловсруулж, 2003 онд УИХ-ын 41-р тогтоолоор баталсан. Энэ онд тус хөтөлбөрийг баталсны 20 жилийн ой тохиож байгаа бөгөөд ЗГ-аас тус хөтөлбөрийг шинэчлэн батлах ажлыг эхлүүлж, төсөл боловсруулах ажлыг Хүний эрхийн Үндэсний Комисс манлайлан ажилласан нь бусад улс орны жишигт нийцсэн хэрэг юм.

Анхны ардчилсан Үндсэн хууль баталсны 31 жил, ХЭХҮХ баталсны 20 жилийн ойн босгон дээр Үндсэн хуулийн 2-р бүлгийн 19 дүгээр зүйлийн 19.1-ийг хэрэгжүүлэх болон НҮБ-ын гишүүний хувьд олон улсын хамтын нийгэмлэгийн өмнө хүлээсэн үүрэг амлалтаа шударгаар сахин биелүүлэх зорилгоор хоёр дох ХЭХҮХ-ийг төр, төрийн бус байгууллагын хүний эрхийн мэргэжилтэн, шинжээчдийн оролцоотой боловсруулаад байна. Монгол Улс 1992 онд хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдлэх эрхэм зорилго дор 2-р бүлгийн 16-р зүйлд 18 заалтаар хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаажуулсан бөгөөд төрөөс иргэдийнхээ хүний эрхийг баталгаажуулах нэгдмэл бодлогыг тодорхойлох нь туйлын чухал юм. Нөгөө талаас хүний эрхийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэхэд хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн ач холбогдол нэн шаардлагатай болохыг НҮБ-аас байнга уриалах болсон, улс орнууд ХЭХҮХ батлах явдал 2012 оноос илүү эрчимжсэн энэ цаг үед Монгол Улс хоёр дох ХЭХҮХ-өө баталж буй нь цаг үеэ олсон түүхэн чухал алхам билээ. Тус ХЭХҮХ нь Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, төлөвлөлттэй давхцах биш, харин тус хөтөлбөрүүдийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд түлхэц болж, дэлхий нийтээрээ хэнийг ч үл орхин хөгжихийг зорьж буй тогтвортой хөгжлийн зорилтод хүрэх, амжилтаа үнэлэх шалгуур болох боломжтой. Нөгөө талаас Үндсэн хуулийн хамгийн суурь зорилт, зарчим болсон хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хөгжлийн бодлогоор дамжуулан хэрэгжүүлнэ гэх нь өрөөсгөл бөгөөд хүний эрхийн суурь зарчим болох эрхийн хуваагдашгүй, харилцан хамааралтай, түгээмэл байхтай зөрчилдөхийн зэрэгцээ асуудалд цогц хандах боломжийг хязгаарлах эрсдэлтэй. Мөн түүнчлэн ХЭХҮХ нь үндэсний баримт бичиг болохын зэрэгцээ олон улсын тавцанд тухайн улсын хүний эрхийн чиглэлээр баримтлах байр суурийг илэрхийлэн харуулдаг олон улсын шинжтэй баримт бичиг болохыг НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газар гарын авлагадаа онцлон тэмдэглэсэн.

ХЭХҮХ-ийг боловсруулахдаа НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газраас гаргасан гарын авлагыг иш үндэс болгосон бөгөөд хүний эрхийн хэрэгжилтэд хийсэн судалгаа, шинжилгээ, хүний эрхийн төлөв байдалд НҮБ болон бусад хөндлөнгийн байгууллагаас өгсөн дүгнэлт, зөвлөмж, Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын жил тутмын "Монгол Улсын хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх илтгэл", бусад тайлан, зөвлөмж, иргэний нийгмийн байгууллагын судалгаа, дүгнэлт, "Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, шийдэл" тайлан зэрэг судалгаа, дүн шинжилгээ, дүгнэлт зөвлөмжийг анхааралтай судлан үзсэн. Мөн ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтэд 2011 онд хийсэн хяналт, үнэлгээ, 2022 онд хийсэн түргэвчилсэн үнэлгээний үр дүн, дүгнэлт, Монгол Улсын олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн хөгжлийн болон хүний эрхийн бусад зорилт, үүрэг амлалт, дэлхийн бусад орны ХЭХҮХ боловсруулж, баталж буй туршлагыг харгалзан үзлээ. Хөтөлбөрт 2021 онд Ерөнхийлөгчийн ивээл доор зохион байгуулсан Хүний эрхийн үндэсний форумын зөвлөмж, Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд өмнө байгуулсан Ажлын хэсгийн санал мөн туссан. Үүний зэрэгцээ Алсын хараа 2050, дагаж гарах 7 зорилтот хөтөлбөрийн төсөл, Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, Шүүхийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төсөл, Бизнес ба хүний эрх төлөвлөгөөтэй уялдуулах, зорилтыг давхцуулахгүй байхад анхаарахын зэрэгцээ харилцан бие биенээ нөхөх, хөгжлийн зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд түлхэц болох алхмуудыг тусгах замаар аль аль хөтөлбөрөөс гарах үр дүнг улам нэмэгдүүлэхийг зорьсон. Мөн хөтөлбөрт хэнийг ч орхигдуулахгүй хөгжих зарчмын хэрэгжилтийг хангах зорилгоор Монгол Улсын төлөв байдлын шинжилгээнд орхигдож байгаа буюу орхигдох эрсдэлтэй хүн амын бүлгүүдийг

хөтөлбөрийн бүхий л хэсэгт анхаарч тусгахыг зорьсон. Ингэхдээ НҮБ-аас тодорхойлсон хүүхэд, өсвөр үе; хөдөөгийн ядуу иргэд, малчид; үндэстний цөөнх; ажилгүй, ур чадваргүй залуус; охид, эмэгтэйчүүд (болон эмзэг бүлгийн эрчүүд); хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс; ахмад настан; хот, суурин газрын ядуу иргэд, дотоодын шилжин суурьшигсад; бэлгийн цөөнх; хүн худалдаалах гэмт хэргийн хохирогчид; хүний эрх хамгаалагч гэсэн бүлгүүдийг анхаарч үзсэн.

Хөтөлбөрт туйлын эрхээс бусад үндсэн эрхийг хязгаарлах бол Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаар (1) хүний эрхэд тавьж буй аливаа хязгаарлалтыг хуульд тодорхой заах; (2) хязгаарлалт нь үндэсний аюулгүй байдал, бусад хүний эрх, эрх чөлөө, эсхүл нийгмийн дэг журам гэсэн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилготой байх; (3) хязгаарлалт нь эдгээр зорилгын нэгэнд хүрэхэд зайлшгүй, тохирсон байх; (4) үндсэн эрхийг аль болох эдлүүлэх; (5) ялгаварлан гадуурхахгүй байх, туйлын эрхийг зөрчөөгүй байх; (6) хараат бус шүүхээр хянагддаг байх гэсэн тулгуур зарчмыг мөрдлөг болгож ажиллахыг хууль тогтоох, гүйцэтгэх, нутгийн удирдах байгууллагын хүлээх үүрэг хариуцлагад тусгаж өгсөн бөгөөд эдгээр зарчим хөтөлбөрт тусгасан эрх тус бүрийн хэрэгжилттэй холбоотой аливаа шийдвэрт хамаарах бөгөөд хэрэгжилтийг хэмжихэд нэг гол шалгуур болох юм.

Анхны ХЭХҮХ нь бичгэн форматтай, зорилт тус бүрийн хэрэгжилтийг үнэлэх шалгуур үзүүлэлт тусгаагүй, хариуцах байгууллага хангалттай тодорхой биш, хэрэгжих хугацааг тодорхойлоогүй зэргээс үүдэн хэрэгжилтийг үнэлэхэд багагүй бэрхшээл тулгарсныг 2011, 2022 оны үнэлгээнд дурдсан байв. Тиймээс энэ хөтөлбөрийг дэлхийн бусад улсын жишгийг баримтлан хосолсон форматаар хийсний зэрэгцээ өмнө тулгарч байсан асуудлыг шийдэх үүднээс зорилт тус бүрийн шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжих хугацаа, хариуцах этгээдийг тодорхойлж өгөхийг зорив. Харин төсвийн тухайд олон салбарын огтлолцол болдог тул тухайлан төсвийг тавих боломжгүй, харин тус хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх хүрээнд төрийн байгууллагууд төсвөө тусгаад явах боломжтой гэж үзсэн. Бусад улсын жишиг ч мөн адил байгаа болно. Энэ бүхэнд үндэслэн Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II баримт бичгийг 2024-2034 онд хэрэгжүүлэхээр төлөвлөлөө.

Нэг. Хүн бүрийн эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдлүүлэх хүний эрхийн түгээмэл соёл төлөвшүүлэх

1.1. Хүний эрхэм чанарыг хүндэтгэх

■ Асуудал

Үндсэн хуульд шууд нэрлэн заагаагүй ч үндсэн эрхийг хамгаалах эх үндэс болсон хүний эрхэм чанарыг хүндэтгэх, түүнийг хамгаалан баталгаажуулах нь тулгамдсан асуудал хэвээр байна. Ялангуяа хүний эрхийг дур зоргоор, хэтрүүлэн хязгаарлах явдал түгээмэл байгааг залруулах шаардлагатай.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Үйл ажиллагаа	Хэрэгжих хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлж, цаазаар авах ялын хор хөнөөлийг олон нийтэд таниулах соён гэгээрүүлэх ажил зохион байгуулах	2024-2026	ЗГ, ХЗДХЯ, ХЭҮК	Соён гэгээрүүлэх чиглэлээр зохион байгуулсан ажил
2.	Бүх насаар хорих болон урт хугацааны хорих ялтай этгээдийн хоригдох нөхцөл, бие махбод, сэтгэцийн эрүүл мэндэд анхаарсан бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх, ийм ялтай хоригдлуудтай ажилладаг хорих байгууллагын ажилтнуудыг сургах	2024-2028	ЗГ, ХЗДХЯ, ХЭҮК	- Хоригдогсдын нөхцөл, бие махбод, сэтгэцийн эрүүл мэндийн талаар хийсэн судалгаа, зөвлөмж - Өөрчлөлт орсон бодлого, шийдвэрийн тоо - Холбогдох ажилтнуудад зориулсан сургалтын хөтөлбөр, хийсэн сургалтын тоо

3.	Эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийг хараат бусаар, шударгаар мөрдөн шалгах бие даасан албыг НҮБ-ын бүх шаардлагад нийцүүлэн нэн даруй байгуулах	2024-2026	УИХ, ЗГ, ХЗДХЯ, ХЭҮК	Зөвхөн эрүүдэн шүүх, зүй бус харьцаатай холбоотой хэргийг мөрдөн шалгах эрх бүхий дагнасан, мэргэшсэн, хараат бус, цомхон мөрдөн шалгах алба
4.	Эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргийн томъёоллыг олон улсын хэм хэмжээнд бүрэн нийцүүлэх, оногдуулах ял шийтгэлийг тухайн гэмт хэргийн онц хүнд, ноцтой байдалд тохирсон байхаар хуульчлах	2024-2026	УИХ, ХЗДХЯ	Холбогдох хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт
5.	Эрүү шүүлтэд өртсөн хохирогч хохирлоо арилгуулах, шударга нөхөн төлбөр авах, түүний дотор эрүүл мэндээ бүрэн сэргээхэд шаардлагатай нөхөн төлбөр авах эрх зүйн орчин бүрдүүлэх	2024-2028	УИХ, ЗГ, ХЗДХЯ, ХЭҮК	- Гэм хорыг тооцох аргачлал боловсруулж, батлагдсан байх - Энэ чиглэлээр бүртгэгдсэн гомдлыг шийдвэрлэсэн шүүхийн жишиг тогтсон байх
6.	Эсэргүүцлээ илэрхийлж өлсгөлөн зарласан хүн болон хоригдогчдод албадан эмчилгээ хийх, хооллох арга хэмжээг ямар албан тушаалтан, хэрхэн хэрэгжүүлэх, албан ёсоор өлсгөлөн гэж бүртгээгүй ч хоол идэх, шингэн зүйл уухаас татгалзсан хоригдогчдод хяналт тавих зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, энэ харилцаанд прокурор хяналт тавих эрх зүйн орчин бүрдүүлэх	2024-2026	ЗГ, ХЗДХЯ, ХЭҮК	- Өөрчлөлт орсон, шинээр батлагдсан хууль тогтоомж, шийдвэр - Өлсгөлөн зарласан эдгээдэд хүнлэг бус, эрхэм чанарт нь халдсан хүч, хязгаарлалт хийсэн тухай гомдол, мэдээллийн тоо
7.	Хүний халдашгүй байх, шударга шүүхээр шүүлгэх, хууль зүйн туслалцаа авах зэрэг процессын эрхийг баталгаажуулсан, тэр дундаа хүний бие болон орон байрт үзлэг, нэгжлэг хийх, хүний биеэс биологийн дээж авах, нууцаар мөрдөн шалгах зэрэг хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх рүү халдах ажиллагааны үндэслэл, журмыг нарийвчлан хуульчилсан, энэ процесст прокурорын бус, шүүхийн зөвшөөрөл шаардсан шинэчлэлийг тусгасан эрүүгийн хууль тогтоомж батлах	2023-2028	ЗГ, ХЗДХЯ	- Монгол Улсын олон улсын гэрээ, Монгол Улсын Үндсэн хуульд бүрэн нийцсэн эрүүгийн хууль тогтоомж - НҮБ-ын хүний эрхийн механизмуудаас ирүүлсэн зөвлөмжийн хэрэгжилт

8.	Хэрэг бүртгэгч, мөрдөгч, прокурор, шүүгч, шийдвэр гүйцэтгэгчийн ажил дүгнэх, алдар цол, одон медалиар шагнах, албан тушаалд дэвшүүлэх зэрэгт хүний эрхийн шалгуур үзүүлэлтийг нэг үндсэн шалгуур болгох	2028-2034	ЗГ, ХЗДХЯ, ШЕЗ, УЕПГ, ШШГЕГ, ЦЕГ	Өөрчлөлт оруулсан хууль тогтоомж, дүрэм журамд туссан хүний эрхийн шалгуур үзүүлэлт
9.	Хүний эрхийг хязгаарлах, халдах эрх олгосон бүх дүрэм, журмыг хүний эрхэд суурилсан хандлага арга зүйг баримтлан боловсруулж, мөрдүүлэх	2024-2028	ЗГ, ХЗДХЯ, УЕПГ, ШШГЕГ, ЦЕГ	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон, шинээр баталсан заавар, журам, стандарт
10.	Иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагыг тагнах, чагнах зориулалтын хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж гадаадаас оруулах, худалдах, эзэмших, ашиглахыг хуулиар хориглож, хүлээлгэх хариуцлагын тогтолцоо бий болгох	2024-2026	ЗГ, ХЗДХЯ, ТЕГ, УЕПГ	- Холбогдох хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт - Хил, гааль болон цахимд суурилсан дэд бүтцэд хяналт тавих алба бий болсон эсэх - Энэ асуудлаар гомдол хүлээн авч шийдвэрлэх тогтолцоо, шийдвэрлэсэн гомдлын тоо
11.	Хүний хувийн мэдээллийг цуглуулах нийтлэг тандалтад суурилсан аливаа бизнес загвар ашиглаж буй аж ахуйн нэгж, бизнес эрхлэгч, технологийн компаниудад тавих стандартыг тогтоож, хэрэгжилтэд нь хяналт тавих зохицуулалтыг бий болгох	2024-2026	ЗГ, ЦХХХЯ, ХЗДХЯ	- Холбогдох стандартууд - Стандартыг танилцуулсан арга хэмжээ, оролцогчдын тоо - Хэрэгжилтэд хяналт тавих мэргэшсэн хүний нөөц, хүрэлцэхүйц төсөв
12.	Тодорхой мэдээлэл нууцлах мэргэжлийн үүрэг хүлээсэн хүмүүсийн орон байр, бусад газарт нэгжлэг явуулахад шүүгч эсхүл тухайн мэргэжлийн нийтийн эрх зүйн этгээдээс томилсон этгээдийг байлцуулах өөрчлөлтийг хуульд тусгах	2024-2026	ХЗДХЯ, ШЕЗ, УЕПГ	Холбогдох хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт
13.	Хэрэг бүртгэх, мөрдөн шалгах шатанд жирэмсэн эмэгтэйчүүд, өндөр настан, бэлгийн цөөнх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст хүртээмжтэй байх нөхцөлийг бүрдүүлэх	2024-2028	ХЗДХЯ, УЕПГ, ЦЕГ, АТГ, ТЕГ	- Хүртээмжийг сайжруулах чиглэлээр зарцуулсан төсөв, санхүүжилт - Хүртээмжтэй үйлчилгээ авсан зорилтот бүлгийн хүний тоо
14.	Гэмт хэргийн улмаас учирсан амь нас, сэтгэл санаа, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, эдийн бус хохирлыг мөнгөн дүнгээр шударгаар үнэлэх, тооцох, хохирол нөхөн төлөхтэй холбогдсон	2026-2034	ЗГ, ХЗДХЯ, ШШГЕГ	- Шинээр баталсан хууль тогтоомж - Хохирол барагдуулалтын хувь

	харилцааг цогцоор зохицуулсан хууль тогтоомж батлах			
15.	Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хараат бус алба байгуулж, үр дүнтэй ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх	2024-2028	УИХ, ЗГ, ХЗДХЯ	- Хараат бус алба - Хамгаалалтад орсон гэрч, хохирогчийн тоо
16.	Хүн худалдаалах гэмт хэрэг, хөдөлмөрийн болон бэлгийн мөлжлөг, дарамтаас хамгаалсан хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийж, хариу арга хэмжээ авах	2024-2028	УИХ, ЗГ, ХЗДХЯ, ЦЕГ	- Холбогдох хуулиудын хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээний тайлан - Шинэчлэн батлагдсан хууль тогтоомж, дүрэм, журам - Төсөв, хүний нөөц, туслалцаа авсан хохирогчийн тоо

1.2. Хүний эрхийн боловсролтой байх

■ Асуудал

Монгол Улсын хүний эрхийн нөхцөл байдал, гэрээний хэрэгжилтэд өгсөн дүгнэлт зөвлөмжид байнга давтагдаж буй асуудал бол хүний эрхийн боловсрол мэдлэгийг түгээн дэлгэрүүлэх, эрх эдлэгч, үүрэг хүлээгчийг чадавхжуулах сургалт зохион байгуулах, олон нийтийг соён гэгээрүүлэх асуудал байсныг онцгой анхаарах нь зүйтэй. Өмнө баталсан Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрт хүний эрхийн боловсролын дэд хөтөлбөр батлах зорилт дэвшүүлсэн ч хэрэгжүүлээгүй бөгөөд хожим Засгийн газар "Бүх нийтийн эрх зүйн боловсролын үндэсний хөтөлбөр"-ийг 2018 онд баталсан ч үр дүн гарсан талаар мэдээлэл хомс байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Үйл ажиллагаа	Хэрэгжих хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Хүний эрхийн боловсролын дэлхийн хөтөлбөрт нийцсэн, боловсролын бүх түвшин, салбар хоорондын уялдаа холбоог хангасан Хүний эрхийн боловсролын үндэсний үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулж, хэрэгжүүлэх	2023-2025	ЗГ, Холбогдох яамд	Олон улсын хүний эрхийн стандарт, зарчимд нийцсэн, оролцогч талуудын оролцоог хангаж боловсруулсан Хүний эрхийн боловсролын үндэсний стратеги
2.	Албан болон албан бус боловсролын салбар дахь хүний эрхийн боловсролын өнөөгийн байдлын талаарх суурь судалгаа хийх	2024-2025	ЗГ, Холбогдох яамд	- Хүний эрхийн сургагч, суралцагчид болон бусад оролцогч талуудын хүний эрхийн боловсролын талаарх мэдлэг, чадвар, хандлагын түвшин - Үндэсний судалгаанд хамрагдсан оролцогчдын тоо, судалгааны санал, зөвлөмж
3.	БШУЯ, ХЭҮК, иргэний нийгмийн байгууллага, эрдэм шинжилгээний болон хөгжлийн санхүүжүүлэгч байгууллагуудын	2024-2025	ЗГ, Холбогдох яамд	Хүний эрхийн боловсролын чиглэлээр үндэсний, бүс нутаг, олон улсын түвшинд бий болсон хамтын ажиллагаа, зохицуулалт, түншлэл, сүлжээ

	төлөөллийг хангасан Хүний эрхийн боловсролын үндэсний зохицуулалтын механизмыг бий болгож, чадавхыг бэхжүүлэх			
4.	Сонин, телевиз, цахим хуудас зэрэг олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл, платформыг ашиглан хүний эрхийн боловсролын агуулга, хөтөлбөрийг хүн амын бүлгүүдэд хүртээмжтэй хэлбэрээр хүргэх	2024-2034	ЗГ, БШУЯ, МҮОНРТ	- Хүний эрхийн боловсролын агуулга, аргачлал, хэрэглэгдэхүүний чанар, хамаарал сайжирч, иргэдийн хүний эрхийг хүндэтгэх, нийгэмд хандах хандлага, зан үйлд эерэг үр нөлөө гарсан байна. - Хэрэгжүүлсэн хөтөлбөр, арга хэмжээний тоо, хувь, хамрагдсан оролцогчдын тоо, хувь, бэлтгэгдсэн сургагч багшийн тоо, хувь.
5.	Хүний эрхийн боловсролд холбогдох үндэсний бодлого, хөтөлбөр, үйл ажиллагааны хэрэгжилт, үр нөлөөг хүний эрхийн боловсролын дэлхийн хөтөлбөрийн үзүүлэлт, шалгуурт нийцүүлэн хянаж, үнэлэх, НҮБ-д тайлагнах	2025-2026	БШУЯ	- Хүний эрхийн боловсролын үйл ажиллагаа, үр дүнгийн чанар, үр нөлөө сайжирсан байна. - Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний оролцогчдын тоо, хувь, цуглуулсан, дүн шинжилгээ хийсэн мэдээллийн тоо, хувь, боловсруулж түгээсэн тайлангийн тоо, хувь.
6.	Хүний эрхэм чанарын тухай ойлголтыг нийгмийн харилцаанд орж эхэлсэн цагаас нь олгох суурь боловсролын тогтолцоо бий болгох	2024-2028	БШУЯ, ХЗДХЯ	- СӨБ,ЕБС-ийн хөтөлбөрт энэ агуулга туссан эсэхэд хүний эрхийн мэргэжлийн шинжээчийн дүгнэлт, зөвлөмж гарсан байх - Хүүхдэд зориулсан ТВ-ийн хөтөлбөрт энэ агуулга туссан эсэх
7.	Хуульчид, хууль сахиулагчид, төрийн алба хаагч, боловсрол, эрүүл мэндийн салбарын ажиллагсдын ажлын байрны сургалтын хөтөлбөрт "Хүний эрхэд суурилсан хандлага, арга зүй" сэдэвт сургалтыг заавал үзэх хичээл болгон тогтмол явуулах	2024-2034	ЗГ, холбогдох яамд, агентлаг, Хувийн хэвшлийн эрүүл мэнд, Боловсролын байгууллага	- Салбар салбарын онцлогт нийцүүлсэн сургалтын хөтөлбөр, сургагч багшийн тоо, үүнд зарцуулж буй төсөв - Сургалтын хөтөлбөрт хөндлөнгийн үнэлгээ хийсэн тайлан
8.	Иргэд үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхээ эдлэх, ингэхдээ бусдын эрхийг хүндэтгэх соёл хэвшүүлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөнд тавих онцгой үүрэг, хариуцлагын тухай иргэд, хүүхэд, залуучууд, бэлгийн	2024-2029	УИХ, ЗГ, БШУЯ, ХЭҮК	Идэвхтэй сургалтад татагдан оролцсон сургууль, хүүхдүүд, залуучууд, бэлгийн цөөнх, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хувь хэмжээ, тэдэнд өөрсдийгөө чөлөөтэй илэрхийлэх

	цеөнх, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд, бусад бүлгүүдэд идэвхтэй сургалт зохион байгуулах			боломж олгосон хувь хэмжээ
9.	Хэвлэл мэдээлэл, мэдээллийн суурь боловсролыг хөхиүлэн дэмжих төрийн бодлого, эрх зүйн зохицуулалт бий болгох	2024-2029	УИХ, ЗГ, БШУЯ, ХЭҮК, ГХУСАЗЗ	Хэвлэл мэдээлэл, мэдээллийн суурь боловсролын бодлого, хөтөлбөр баталсан огноо
10.	Хуульч, хууль сахиулагч бэлтгэх сургалтын хөтөлбөрт хүний эрхийн дүн шинжилгээ хийж, шинэчлэх	2027-2028	ХЗДХЯ,	Хүний эрхийн дүн шинжилгээний тайлан, зөвлөмж
11.	Хуульч, хууль сахиулагчийг давтан сургах сургалтын хөтөлбөрт хүний эрхийн агуулгыг тусгах, ингэхдээ сургалтын хөтөлбөрийг Станбулын протоколд нийцүүлэн боловсруулах, хуульч, хууль сахиулагчдаас гадна эмнэлгийн мэргэжилтэн, бусад холбогдох ажилтнуудыг сургахад анхаарах, мөн сургалтын чанарт хөндлөнгийн байгууллагаар үнэлгээ хийлгэх	2027-2028	ХЗДХЯ,	- Сургалтын хөтөлбөр, зохион байгуулсан сургалт, оролцогчдын бүлэг, тоо - Сургалтад хийсэн хөндлөнгийн үнэлгээ

1.3. Эрх тэгш байх, үл ялгаварлах

■ Асуудал

НҮБ-ын хүний эрхийн механизмуудаас өгсөн дүгнэлт зөвлөмж, иргэний нийгмийн байгууллагын хүний эрхийн тайланд олонтоо дурдагдсан асуудал бол ялгаварлан гадуурхахын эсрэг цогц хууль тогтоомж байхгүй, ялгаварлан гадуурхах үйлдэлд үзүүлж буй хариу арга хэмжээ сул байгаа явдал болно.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Үйл ажиллагааны саналууд	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Монгол Улсын олон улсын гэрээнд заасан ялгаварлан гадуурхахыг хориглосон бүх үндэслэлийг зохих ёсоор хууль тогтоомжид суулгах	2024-2028	УИХ, ХЗДХЯ	- Холбогдох хуулиудад хийсэн дүн шинжилгээ - Олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлсэн хууль тогтоомжийн тоо
2.	Ялгаварлан гадуурхалттай тэмцэх эрх зүйн орчин, тогтолцоонд үнэлгээ хийж, хариу арга хэмжээ авах	2024-2028	УИХ, ХЗДХЯ	- Үнэлгээний тайлан - Төлөвлөгөөний санал
3.	Улс төрийн намын дүрэмд улс төр, шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн суудал хадгалах квотыг нэмэгдүүлэн тогтоох, дүрмийн заалтыг биелүүлээгүй тохиолдолд	2024-2026	УИХ, СЕХ, ХЗДХЯ	Хууль тогтоох, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагад сонгогдсон эмэгтэйчүүдийн тоо, хувь

	хариуцлага тооцох механизмыг бүрдүүлэх			
4.	Аливаа арьс үндэстэн, үндэстний цөөнх, хүүхэд, залуучууд, өндөр настан, ажилгүй, хөгжлийн бэрхшээлтэй, охид эмэгтэйчүүд, бэлгийн цөөнх, хот, хөдөө орон нутгаас шилжин ирсэн иргэдийн эсрэг үзэн ядсан үг хэллэг хэлсэн, өдөөн турхирч байгаа байгууллага, хувь хүмүүст хариуцлага тооцох тогтолцоог бий болгох	2024-2026	УИХ, ХЗДХЯ	- Нэмэлт, өөрчлөлт орсон хууль тогтоомж - Хариуцлага хүлээсэн этгээдийн тоо, хувь - Эрх нь сэргээгдсэн хохирогчдын тоо, хувь
5.	Нийгмийн цөөнх, эмзэг бүлгийн эсрэг ялгаварлан гадуурхсан үйлдэл нэг бүрийг шалгах, буруутай этгээдэд хариуцлага хүлээлгэх, хохирогчийн эрхийг сэргээх, хохирлыг барагдуулах арга хэмжээ авах	2024-2034	ХЗДХЯ	Ялгаварлан гадуурхсан гэмт хэргийн тоо, шийдвэрлэлт, хохирогч эрхийн хамгаалал, хохирол барагдуулалтын хувь

1.4. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх, мэдээлэл хайх, хүлээн авах, эрж сурвалжлах, хуваалцах, түгээх

▪ **Асуудал**

Үзэл бодлоо илэрхийлэх, чөлөөт, хараат бус, олон ургальч хэвлэл мэдээлэлтэй байх эрх, эрх чөлөөний тухай үндэсний хууль тогтоомжууд илүүц хязгаарлалт ихтэй, олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцээгүй. Мэдээлэл бол нийтийн өмч (public good) гэж үздэг бөгөөд цахим орчинд иргэд үзэл бодлоо илэрхийлэхээс эмээхгүй байх ёстой. Энэхүү эрх чөлөөг хууль бусаар, хэтрүүлэн хязгаарлаж, саад учруулахгүй байх нь хүний эрхийг хүндэтгэж буй хэрэг юм. Гэвч тодорхойгүй буюу хэт өргөн хүрээний ойлголтыг хэрэглэж цахим орчин дахь үзэл бодол, мэдээллийн ил тод байдлыг хязгаарлах үр дагавартай эрх зүйн зохицуулалтууд үйлчилсээр байна. Иймд хууль, эрх зүйн орчныг хүний эрхийн олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлэх шаардлагатай. Төрийн байгууллагын иргэдэд мэдээллээр үйлчлэх үүрэг хангалтгүй, Нийтийн мэдээллийн тухай хуулийн хэрэгжилт сул, энэ болон бусад хууль тогтоомжийн хүрээнд зүй бусаар тогтоосон өргөн хязгаарлалт иргэдэд эрхээ эдлэхэд нь саад учруулж байна.

▪ **Зорилт, хийх үйл ажиллагаа**

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүлээгдэж буй үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхийг аливаа байдлаар хязгаарлахдаа "хууль ёсны байх", "зайлшгүй байх", "зохист хэм хэмжээнд байх" зарчмыг дээдлэх, эрх чөлөөнд тавих онцгой үүрэг, хариуцлагын хүрээнд ИБҮТЭТОУП-ын 20 зүйлд нийцсэн хязгаарлалтыг нарийвчлан тогтоох	2024-2025	УИХ, ЗГ	Эрхийг хязгаарлахад Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тавьдаг дараах нөхцөлийг хуульчлах, тууштай хэрэгжүүлэх: (1) хүний эрхэд тавьж буй аливаа хязгаарлалтыг хуульд тодорхой заах; (2) хязгаарлалт нь үндэсний аюулгүй байдал, бусад хүний эрх, эрх чөлөө, эсхүл нийгмийн дэг журам гэсэн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилготой; (3) хязгаарлалт нь эдгээр зорилгын нэгэнд хүрэхэд зайлшгүй, тохирсон байх; (4) үндсэн эрхийг аль болох эдлүүлэх; (5) ялгаварлан

				гадуурхахгүй байх, туйлын эрхийг зөрчөөгүй байх; (6) хараат бус шүүхээр хянагддаг байх ▪ Дайнд турхирсан суртал ухуулгыг хориглосон дотоодын хуулийн хүчин төгөлдөр болсон хугацаа болон хамрах хүрээ ▪ Алагчлан дайсагналцах болон хүчирхийллийг өдөөн турхирдаг хэт үндсэрхэг үзлээр, арьс үндсээр болон шашин шүтлэгээр үзэн ядах байдлыг дэмжсэн аливаа ухуулга сурталчилгааг хориглосон дотоодын хуулийн хүчин төгөлдөр болсон хугацаа болон хамрах хүрээ
2.	Нэр төр, алдар хүнд, нэр хүнд гутаах нь эрх чөлөөг үгүйсгэх шалтаг болгохгүй байхын тулд эрүүгийн хуулиас бүрэн халах, бусад хууль тогтоомж үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг нухчин дарахад үйлчлэхгүй байх эрх зүйн өөрчлөлт хийх	2024-2025	УИХ,ЗГ	▪ Нэр хүнд гутаах, доромжлох, гүтгэхийг эрүүгийн гэмт хэрэгт тооцохгүй байхыг агуулсан, хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг хамгаалсан хууль тогтоомжийн хүчин төгөлдөр болсон огноо, хамрах хүрээ ▪ Тусгай Илтгэгчдийн захидал, мэдэгдэлд Засгийн газраас үр дүнтэй хариу өгсөн тоо, хувь хэмжээ ▪ Шүүхээс нэр төр гутаах, доромжлох, гүтгэхтэй холбоотой хэргийг хянан хэлэлцсэн болон буруутайд тооцсон шийдвэрийн хувь хэмжээ ▪ Нэр хүнд гутаах, доромжлох, гүтгэхтэй холбоотой хэргийн улмаас нөхөн төлбөр авсан болон цагаатгагдсан хохирогчдын хувь хэмжээ
3.	Хүний эрх хамгаалагч, ИНБ-ын ажилтан, сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн ажилтнуудын эсрэг аливаа хэлбэрээр хянан хавчих, сүрдүүлэхээс хамгаалах, иймэрхүү бүхий л халдлагыг зохих ёсоор мөрдөх, ийм хэрэг үйлдэгчдэд шударга ёсоор хариуцлага ногдуулж, тохирсон шийтгэлийг хүлээлгэх	2024-2029	ЗГ, АТГ, ЦЕГ, ШЕЗ	▪ Хууль сахиулах байгууллага, шүүх эрх мэдлийн байгууллагын чадавхыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн сургалтын тоо ▪ Сэтгүүлч, хүний эрх хамгаалагч эсвэл үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхээ эдэлснийхээ төлөө хохирсон, хоригдсон тохиолдлын тоо. ▪ Шүүхээр хариуцлага ногдуулж, шийтгэл хүлээлгэсэн хэргийн тоо ▪ ХЭҮК, хүний эрхийн гомдол хүлээн авагч эсвэл бусад төрлийн хүний эрхийн механизмуудад ирсэн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийн талаарх гомдлыг шалган шийдвэрлэсэн тоо болон Засгийн газраас эдгээрт үр дүнтэй хариу үзүүлсэн хувь хэмжээ ▪ Мэдээлэл нийтлэхэд хориг тавьсан, улс төрийн болон компанийн

				дарамт шахалтын талаар мэдээлсэн сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн ажилтны тоо
4.	Интернэтийн эрх чөлөө, цахим эрхийг хамгаалах чиглэлээр олон талт арга хэмжээ авах, тухайлбал хязгаарлалтыг зөвхөн Мета /фэйсбүүк/ гэх мэт нийгмийн хэвлэл мэдээллийн платформ руу чиглүүлсэн буюу тэдэнд үүрэг хүлээлгэсэн зохицуулалт хийх гэх мэт	2024-2025	УИХ,ЗГ, ЦХХХЯ, ХХЗХ	- Интернэтийн эрх чөлөөг хамгаалахтай холбоотой дотоодын хууль эрх зүйн орчинд хийсэн үнэлгээний тайлан хэвлэгдсэн огноо - Хууль ёсны байх, зайлшгүй байх, зохист хэмжээнд байх шалгуурт нийцсэн зохицуулалт батлагдсан огноо, хамрах хүрээ
5.	Сэтгүүлчдийг хамруулан олон нийтийн хувьд нэргүйгээр буюу нэрээ нууцлан мэдээлэл хайх, хүлээн авах, түгээх эрх, эрх чөлөөг технологийн арга, хэрэгслээр бэхжүүлэх, үүний тулд мэдээллийг шифрлэх технологи, хэрэгслийг өргөн хүрээнд, тогтмол ашиглах замаар цахим харилцааны аюулгүй байдлыг хангах, нэрээ нууцлах эрхийг хуульчлан баталгаажуулах	2024-2025	УИХ,ЗГ, ЦХХХЯ, ХХЗХ	- Нэрээ нууцлах эрхийг баталгаажуулж, цахим харилцааны аюулгүй байдлыг хангасан хууль, зохицуулалтын огноо, хамран хүрээ - Иргэдийн IP хаяг ил тод байх зохицуулалт хүчингүй болсон огноо
6.	Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хуулийг хувийн мэдээлэл хамгаалах механизмыг үр дүнтэй болгох, үр дагаварт нийцсэн торгуулийн хэмжээг тогтоох, гадаад улсаас МУ-д мэдээлэл дамжуулах харилцааг тусгах, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан кодчиллын систем бий болгох зэргээр хувийн өгөгдөл хамгаалах олон улсын стандартад нийцүүлэх	2024-2025	УИХ,ЗГ, ЦХХХЯ, ХХЗХ	- Эрх бүхий байгууллага буюу ХЭҮК-оос хүний хувийн мэдээлэл алдагдсантай холбоотой өндөр дүнтэй торгуулийн хариуцлага хүлээлгэх зохицуулалт бий болгосон огноо, хамрах хүрээ - Гадаад улсаас мэдээллийг Монгол Улсад дамжуулах үеийн харилцааг тусгасан хуулийн заалт батлагдсан огноо, хамрах хүрээ - Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн цахим аюулгүй байдлыг хангасан хууль зохицуулалтын огноо, хамрах хүрээ
7.	Хэвлэл мэдээллийн хараат бус байдал, эрх чөлөөг хамгаалах, бүх төрлийн цагдан хяналтаас ангид байх	2024-2025	УИХ, ЗГ	НҮБ-ын хүний эрхийн механизмуудаас өгсөн зөвлөмжид тулгуурлан олон талын оролцоог хангасан байдал

	орчин бүрдүүлэх, сэтгүүлчдийн нууц эх сурвалжийг хамгаалах			- Эх сурвалж хамгаалахаас эхлээд хэвлэл мэдээллийн байгууллагын ажилтан, сэтгүүлчдийн аюулгүй байдлыг хамгаалсан дотоодын хууль хүчин төгөлдөр болсон огноо болон хамрах хүрээ - Сэтгүүлч эсвэл хэвлэл мэдээллийн аливаа хэрэгслийн ажилтнаас ирүүлсэн гомдлыг шүүх болон түүнтэй адилтгах механизмаар шалгасан, эцэслэн шийдвэрлэсэн болон баталгаажуулсан байдлын харьцаа
8.	Хэвлэл мэдээллийн өмчлөл, агуулга, төрөл хэлбэрийн олон талт байдлыг баталгаажуулах, ОНРТ-ийн хараат бус байдлыг хангах чадавхтай Үндэсний зөвлөл бүрдүүлэх зохицуулалтыг бий болгох, төрийн эзэмшилд ХМБ байхыг хориглосон хуулийг нэг мөр хэрэгжүүлэх	2024-2025	УИХ,ЗГ	- Өргөн нэвтрүүлгийн тухай хуульд хүйн (community) хэвлэл мэдээллийн байгууллагыг хүлээн зөвшөөрсөн зүйл заалт баталсан хуулийн огноо - Мэдээллийн МОНЦАМЭ агентлагийг олон нийтийн болгон өөрчилсөн хуулийн огноо - ОНРТ-ийн хараат бус байдлыг хангах чадавхтай Үндэсний зөвлөл байгуулах эрх зүйн орчныг бий болгосон, хэрэгжүүлсэн огноо - Өмчлөлийн статусыг тодорхойлж, өөрчлөлт хийсэн орон нутгийн ХМБ-ын тоо
9.	ХХЗХ-ны хараат бус байдлыг хангаж, хэвлэл мэдээллийн өмчлөл, төвлөрөл, ил тод байдалд тогтмол мониторинг хийн олон нийтэд мэдээлэх	2024-2025	УИХ,ЗГ, АТГ, ЦХХХЯ, ХХЗХ	- Харилцаа холбооны тухай хуульд өөрчлөлт оруулсан огноо - Олон нийтэд ил тод болсон тайлангийн тоо - Зохицуулах эрх бүхий газраас сонин, нийтлэл, интернэт сайт, эсвэл бусад төрлийн хэвлэл мэдээллийн нэвтрүүлгийг хаасан, эсвэл цагдан хянасан хувь хэмжээ - Төсвөөс ХМБ-д олгосон санхүүжилтийн хувь хэмжээ - Радио болон ТВ-ийн долгион ашиглах тэгш боломжийг нээж өгсөн дотоодын хуулийн хүчин төгөлдөр болсон огноо болон хамрах хүрээ
10.	Нийтийн мэдээллийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах, тухайлбал, зорилтот бүлгүүдэд хүртээмжтэй байх зохицуулалт тусгах, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулан "Вэб-цахим хуудасны агуулгын хүртээмжийн удирдамж 2.2"-ыг үндэслэн мэдээллийн	2024-2025	УИХ, ЗГ	- Олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн хууль батлагдсан огноо "Веб-цахим хуудасны агуулгын хүртээмжийн удирдамж"-ийг үндэслэн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн мэдээллийн хүртээмжийг сайжруулах стандарт, зохицуулалт батлагдсан огноо, хамрах хүрээ - Хараат бус мониторингийн механизм-мэдээллийн комиссар бий болсон огноо.

	хүртээмжийн стандарт боловсруулах, мэдээллийн комиссартай болох, мэдээллийн хязгаарлалтыг нарийвчлах, мэдээлэл хариуцсан ажилтан, төсвийг шийдэх, мэдээлэл хариуцагч мэдээллийн хүсэлт хүлээж авах, ангилж бүртгэх, хадгалах аргачлалыг баталж мөрдүүлэх, мэдээлэл өгөхөөс татгалзсан албан хаагчид хариуцлага тооцох			- Хуулийн төсөл боловсруулах шатанд бүх талын оролцоог бодитой хангасан байдал. - Мэдээлэл хариуцагч мэдээллийн хүсэлт хүлээж авах, ангилж бүртгэх, хадгалах аргачлалыг баталж мөрдүүлсэн огноо
11.	Төрийн болон албаны нууцын тухай хуульд өөрчлөлт оруулах, тухайлбал, дур зоргоор нууцалсан мэдээллийг ил тод болгох, бодит хор хохирол учруулах үндэслэлийг нарийвчлан тогтоосны үндсэн дээр нууцын жагсаалтыг хуулиар батлах, байгууллагын нууцын жагсаалтыг хуулиар нарийвчлан зохицуулах	2023-2025	УИХ, ЗГ, ҮАБЗ, ТЕГ	- Олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн хууль тогтоомжууд батлагдсан огноо. - Ил тод болсон мэдээллийн хувь хэмжээ өссөн дүн - Хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудын хүссэн мэдээлэлд Засгийн газраас үр дүнтэй хариу үйлдэл үзүүлсэн хувь хэмжээ
12.	Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль, бусад хуулийн мэдээлэл нээлттэй, ил тод байх ёстой заалтуудын үр дүнтэй хэрэгжилтийг хангах, ялангуяа төрийн албан хаагчдын үүрэг, хариуцлагыг ойлгуулах, иргэдийн хууль ашиглах чадавхыг дээшлүүлэх, нээлттэй, ил тод засаглалыг хөхиүлэн дэмжихийн төлөө соён гэгээрүүлэх ажлыг тогтмол зохион байгуулах	2024-2029	УИХ,ЗГ, зохих яам, агентлаг	- Хууль, хуулийг хэрэгжүүлэх тухай мэддэг ТАХ-ын тоо, хувь - Иргэдээс хүлээн авсан мэдээллийн хүсэлт, түүнийг хангасан хувь, тоо - Мэдээллийн хүсэлттэй холбоотой гомдлыг үр дүнтэй шийдвэрлэсэн тоо - Олон нийтийн ашиг сонирхол бүхий архивын мэдээ, баримт бичиг, төрийн болон компанийн мэдээллийг ил болгохоос татгалзсан хэргүүд
13.	Нээлттэй, ил тод мэдээллээс ашиг шим хүртэгсэд, ялангуяа хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ахмад настан,	2024-2029	УИХ,ЗГ, зохих яам, агентлаг	Мэдээлэл олж авах эрхэд зориулсан технологийг хөхиүлэн дэмждэг үндэсний бодлогын цаг хугацааны үечлэл болон хамрах хүрээ

	ядуу иргэд, үндэсний цөөнх, бусад зорилтот бүлгийн төрийн үйл ажиллагааны тухай илүү мэдээлэлтэй болж, тэрхүү мэдээллээ үр дүнтэй ашиглах чадварыг дэмжихийн тулд нээлттэй өгөгдлийн системийг төгөлдөржүүлэх, мэдээлэл түгээх сувгийг илүү боловсронгуй болгох замаар мэдээллийн хүртээмжийг сайжруулах			- Төрийн статистик мэдээллийн чанар, хараат бус байдлыг хамгаалсан хууль тогтоомжийн хүчин төгөлдөр болсон хугацаа, хамрах хүрээ - Нээлттэй өгөгдөл ашигласан иргэд, тэдний тавьсан санал, хариу үйлдлийн тоо, хэмжээ - Ашиг шим хүртэгсэд нь санаа зовж буй асуудлаараа төрд дуу хоолойгоо хүргэх, бодлогод нөлөөлөх механизм, эсвэл бодлоготой болсон огноо - Дохионы хэлмэрчтэй телевизийн тоо, хувь хэмжээ - Хэлний цөөнхийн төрөлх хэл дээр үйл ажиллагаа явуулдаг хэвлэл мэдээллийн байгууллагын тоо, хувь хэмжээ
--	--	--	--	---

1.5. Эвлэлдэн нэгдэх

■ Асуудал

Сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн 1%-ээс доошгүй тооны иргэд нэгдэж нам байгуулахаар байгаа нь иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хязгаарлаж байна. 1991 онд батлагдсан "Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай БНМАУ-ын хууль"-д 2003, 2015 онд нэмэлт, өөрчлөлт орсон боловч дорвитой шинэчлэл хийгдээгүй байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа, шалгуур үзүүлэлт

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүлээгдэж буй үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	2019.11.14-ний өдрийн Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр Үндсэн хуульд оруулсан "Арван ес ¹ дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт "Намыг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн нэг хувиас доошгүй тооны иргэн эвлэлдэн нэгдэж байгуулна" гэсэн заалтыг хүчингүй болгох	2024-2026	УИХ	Үндсэн хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт
2.	Засгийн газрын 2023 оны 231 дүгээр тогтоолоор батлагдсан "Бизнесийн үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хамгаалах, хүний эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө"-ний Хоёр дахь хэсэгт зааснаар Үйлдвэрчний эвлэлийн хороод бие даан, хараат бусаар ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор олон талт хэлэлцүүлгүүд зохион байгуулж, дүгнэлт, зөвлөмж	2024-2025	ЗГ, ХНХЯ, Ажил олгогч, ажилтны төлөөллийн байгууллага	Шинэчлэн баталсан хууль тогтоомж

	гаргах, 1991 онд батлагдсан Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай БНМАУ-ын хуулийг шинэчлэх			
3.	Олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн, ялангуяа бүртгэл болон санхүүжилтийн асуудлыг анхаарч үзсэн, зохицуулалт нь төрийн бус байгууллагын ажлыг хязгаарлах бус ажлаа явуулах боломжоор хангасан хуулийг оролцоонд тулгуурлан боловсруулж батлах	2024-2028	УИХ, ХЗДХЯ	Шинээр баталсан хууль тогтоомж

1.6. Тайван жагсах, цуглах

■ Асуудал

Жагсаал, цуглаан хийх хатуу зөвшөөрлийн тогтолцоо нь иргэдийн үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг хэрэгжүүлэхэд зүй бус хязгаарлалт болж байна. Цар тахал зэрэг гамшгийн нөхцөл байдалд тус эрхийг нөхцөл байдлын хэр хэмжээнд нийцүүлэхгүйгээр үнэмлэхүй хязгаарлалт тогтоох боломжтой байгааг засах нь зүйтэй. Хууль сахиулагчид тухайн эрхээ эдэлж буй хүмүүсийн эрхийг хүндэтгэх, хангах үүрэгтэй байтал хууль хэрэглээний ноцтой алдаа гаргах, аль болох албадан тараах хандлагатай байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүлээгдэж буй үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Иргэдийн тайван жагсаал цуглаан хийх эрхийн баталгааг бүрэн дүүрэн хангасан, ялангуяа жагсаал, цуглааныг бүртгүүлэх гэсэн нэртэй зөвшөөрөл авдаг тогтолцоог халсан, аяндаа үүссэн бөгөөд бүртгүүлэх боломжгүй эсхүл цахим орчинд өрнөж буй жагсаал, цуглааныг хүлээн зөвшөөрсөн, жагсаал, цуглааныг албадан тараах журмыг нарийвчлан зохицуулсан эрх зүйн орчныг олон улсын хэм хэмжээ, зарчим, чиг хандлагад нийцүүлэн бүрдүүлэх	2023-2025	УИХ, ЗГ	НҮБ-ын гэрээний хороод, бусад механизмын зөвлөмж, МУҮХ-ийн шаардлага, ХЭҮК-ын зөвлөмжид нийцсэн хууль, дүрэм, журам
2.	Хуульчид, хууль сахиулагчдын энэ эрхийн талаарх мэдлэгийг нэмэгдүүлэх, хүндэтгэж, хангаж ажиллах чадавхыг бэхжүүлэх	2024-2026	ЗГ, ХЗДХЯ, ЦЕГ, Хууль сахиулагч бэлтгэдэг их дээд сургууль	- Сургалтын хөтөлбөр, сургагч багшийн тоо, суралцагчдын тоо, хувь - Сургалтад хийсэн хөндлөнгийн үнэлгээ
3.	Жагсаал, цуглааны үеэр дрон нисгэх, сүлжээ унагах тохиолдлыг хуульд нарийвчлан тусгаж, үүнд	2024-2026	УИХ, ЗГ, ХЭҮК	Нарийвчилсан зохицуулалт тусгасан хууль тогтоомж

	хяналт тавих хараат бус, хөндлөнгийн тогтолцоог бүрдүүлэх			Хяналт шалгалт хийх, гомдол барагдуулах үр дүнтэй механизм бий болсон байх
4.	Жагсаал цуглаан ажиглах, мониторинг хийх, баримтжуулалт хийх эрхийг баталгаажуулах	2024-2026	УИХ, ЗГ, ХЭҮК	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон хууль тогтоомж
5.	Цагдаагийн албаны тухай, Дотоодын цэргийн тухай, Терроризмтой тэмцэх болон хүч албадлага хэрэглэхээр тогтоосон хууль тогтоомжид цогц шинжилгээ хийж, хөндлөнгийн хяналтын зохистой механизм бий болгох	2024-2026	УИХ, ЗГ, ХЭҮК	- Дүн шинжилгээний тайлан - Хөндлөнгийн хяналтын механизм бий болсон байх
6.	Хууль сахиулах ажиллагаанд хэрэглэсэн тусгай хэрэгслийг олон нийтэд ил тод мэдээлдэг болох	2024-2026	ЦЕГ	- Засгийн газрын болон хууль сахиулах байгууллагын цахим хуудаст тавигдсан энэ талын мэдээлэл - Хөндлөнгийн хяналт тавьсан тоо, тайлан, зөвлөмж
7.	Хүүхдийн үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхийг олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлэн баталгаажуулж, тайван жагсаал цуглаанд оролцсон хүүхдийг мөрдөж мөшгөх, хариу арга хэмжээ авахаас хамгаалсан эрх зүйн орчин бүрдүүлэх	2024-2026	УИХ, ЗГ, ХЭҮК	- Олон улсын хүний эрхийн хэм хэмжээнд нийцсэн, илүүц хязгаарлалт тавиагүй нэмэлт, өөрчлөлт - Жагсаал, цуглаанд оролцсон хүүхдийн тоо, зөрчил, шийдвэрлэлт

1.7. Өргөдөл, гомдлоо үр дүнтэй шийдвэрлүүлэх

■ Асуудал

Өргөдөл гомдол гаргаж үр дүнтэй шийдвэрлүүлэх эрх нь иргэд төрийн байгууллагад хандаж асуудлаа шийдвэрлүүлэх, Үндсэн хуулиар баталгаажсан эрхүүдээ төрөөр хангуулахад чухал хөшүүрэг болж өгдөг онцлогтой. Өргөдөл гомдол гаргасан иргэний аюулгүй байдлыг хангах, иргэний хувийн мэдээллийг нууцлах баталгааг төр хангах шаардлагатай. Цаашид өргөдөл гомдол гаргах процессыг хялбарчилж, цахим технологийн боломжуудыг ашиглах, өргөдөл гомдлын шийдвэрлэлтийг сайжруулж, нэгдсэн байдлаар үнэлэх боломжтой болгох, иргэдээс төрийн байгууллага албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл гомдлыг хуулийн дагуу шийдвэрлээгүй албан тушаалтанд хүлээлгэх хариуцлагыг нарийвчлан тодорхойлж, хэрэгжилтийг сайжруулах шаардлагатай.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүлээгдэж буй үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Өргөдөл, гомдол гаргасан иргэний хувийн мэдээллийг нууцлах, аюулгүй байдлыг хангах, хариу дарамт, эрсдэлд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх, нийтийн эрх ашгийн асуудлаар	2024-2025	УИХ, ЗГ, ЦХХХЯ	- Шинэчлэн найруулж баталсан хууль - Хуулийн дагуу өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлээгүй хариуцлага хүлээсэн албан тушаалтны тоо

	хамтарсан өргөдөл гаргах эрх, боломж олгосон, цахим технологи нэвтрүүлэх, буруутай албан тушаалтанд оногдуулах хариуцлагын механизмыг тусгасан Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл гомдлыг шийдвэрлэх тухай хуулийг шинэчлэн найруулж батлах			Төрийн бүх байгууллагад өргөдөл, гомдлоо цахимаар гаргах боломжтой болсон байх
2.	Төрийн албан хаагчдын өргөдөл, гомдол шийдвэрлэх чадавхыг бэхжүүлэх	2023-2027	УИХ, Засгийн газар	- Сургалтын хөтөлбөр, оролцогчдын тоо - Хариу өгөөгүй, шийдвэрлээгүй (гээгдсэн), (дарагдсан) өргөдөл гомдлын тооны бууралт
3.	Иргэдээс төрийн байгууллага албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл гомдлын бүртгэлийн нэгдсэн систем нэвтрүүлж, иргэдээс гаргасан өргөдөл, гомдолд тогтмол дүн шинжилгээ хийж, нийтлэг асуудлыг тогтолцооны түвшинд шийдвэрлэж ажиллах	2024-2034	Засгийн газар, холбогдох төрийн байгууллагууд	- Иргэдээс төрийн байгууллагад гаргасан өргөдөл, гомдлын нэгдсэн бүртгэл үүссэн байх - Өргөдөл, гомдлын агуулгад дүн шинжилгээ хийсэн тоо
4.	Өргөдөл, гомдол гаргах асуудлаар иргэдэд зориулсан мэдээлэл, гарын авлага боловсруулж, цахим хуудаст байршуулах, ингэхдээ хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст хүртээмжтэй байх зарчмыг баримтлах	2023-2033	УИХ, ЗГ, Нутгийн удирдлагын байгууллага	- Цахим хуудаст байршсан гарын авлага, мэдээлэл - Өргөдөл, гомдол гаргасан иргэдийн тоо, хувь

1.8. Төрийн үйл хэрэгт оролцох

■ Асуудал

Сонгуулийн тэгш эрхийн зарчим алдагдаж ирснийг хүний эрхийн судлаачид ихээхэн шүүмжилдэг бөгөөд НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас өгсөн дүгнэлтэд нэр дэвшигчдэд тавигдаж буй шаардлага нь зохих ёстой шаардлагаас хэтэрсэн гэсэн дүгнэлт өгсөн. Мөн сонгуулийн бүх нийтийн байх зарчмын хүрээнд хөгжлийн бэрхшээлтэй, гадаадад буй, цагдан хоригдож буй болон хорих ял эдэлж буй хүмүүсийн сонгох эрхийг олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлэн баталгаажуулах шаардлагатай.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүлээгдэж буй үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Сонгуулийн хууль тогтоомжийг олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн буюу тэгш, бүх нийтийн, чөлөөтэй, шударга, тогтмол байх зарчимд нийцүүлэн боловсронгуй болгох	2024-2034	УИХ, СЕХ, ХЗДХЯ	- Шинээр баталсан хууль тогтоомж - Сонгуулийн бүх нийтийн, тэгш байх зарчмын хэрэгжилт
2.	Ээлжит сонгууль болохоос өмнөх 1 жилийн дотор	2024	УИХ, СЕХ, ХЗДХЯ	Шинээр баталсан хууль тогтоомж

	сонгуулийн хууль тогтоомжид өөрчлөлт оруулахыг хориглох			
3.	Сонгуулийн эрхийн зөрчил, маргааныг шуурхай шийдвэрлэх эрх зүйн орчин, чадавхыг бэхжүүлэх	2024-2026	УИХ, СЕХ, ХЗДХЯ	- Шаардлагатай хууль тогтоомжийн нэмэлт, өөрчлөлт - Зөрчил шийдвэрлэлтийн тоо, хувь, үр дүн, хугацаа
4.	Төрийн үйл хэрэгт иргэдийн оролцоог баталгаажуулсан хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх, сонсгол зохион байгуулах замаар үнэлж, хариу арга хэмжээ авах	2024-2034	УИХ, ХЗДХЯ	- Хяналт шинжилгээ хийсэн тайлан, зөвлөмж, хэрэгжилтийн хувь - Зохион байгуулсан сонсголын тоо, тайлан - Хяналт шинжилгээ, сонсголын мөрөөр зохион байгуулсан арга хэмжээ

1.9. Шударгаар шүүлгэх

■ Асуудал

Монгол Улсын шүүх эрх мэдлийн хөгжлийн бодлого тусдаа батлах бөгөөд энэ хүрээнд шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийг баталгаажуулах олон чухал зорилт багтсан тул энэ хөтөлбөрийн хүрээнд цөөн зорилт тусгалаа.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүлээгдэж буй үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Насанд хүрээгүй хүмүүсийг шүүн таслах мэргэшсэн шүүх байгуулах	2026-2028	УИХ, ШЕЗ	Насанд хүрээгүй хүмүүс холбогдсон хэрэг, шүүхийн шийдвэр
2.	Шүүгч, прокурорын хүний эрхийн хэм хэмжээг үйл ажиллагаандаа хэрэглэх чадавхыг нэмэгдүүлэх	2024-2028	ШЕЗ, УЕПГ	- Сургалтын хөтөлбөр, сургалт, оролцогчийн тоо - Сургалтад хийсэн хөндлөнгийн үнэлгээ
3.	Шүүх эрх мэдлийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх	2024-	УИХ, ШЕЗ	- Шүүхийн хараат бус байдлын хөндлөнгийн үнэлгээ - Шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийн хэрэгжилтийн үнэлгээ
4.	Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх шатанд аль болох эрт шатнаас хууль зүйн туслалцаа авах эрх зүйн болон эдийн засгийн боломжийг бүрдүүлэх	2024-2028	ЗГ, ХЗДХЯ, ШЕЗ, УЕПГ, ЦЕГ, АТГ, ТЕГ, ХЗТТ	- Үнэ төлбөргүй хууль зүйн туслалцаа авах платформууд - Судалгаанд үндэслэсэн хууль тогтоомжийн нэмэлт, өөрчлөлт - Шаардлагатай, хүрэлцэхүйц төсөв
5.	Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх шатанд төлбөрийн чадваргүй иргэн үнэ төлбөргүй хууль зүйн туслалцаа авах боломж нөхцөлийг бүрдүүлэх	2028-2034	ЗГ, ХЗДХЯ, ШЕЗ,	- Үнэ төлбөргүй хууль зүйн туслалцаа авсан хүний тоо - Үүнд зарцуулсан төсөв, хүний нөөц
6.	Гэмт хэрэг үйлдсэн гэж буруутгагдаж буй хэн боловч гэм буруу нь хуулийн дагуу шүүхээр нотлогдох хүртэл гэм буруугүйд тооцогдох	2024-2034	ЗГ, МӨХ, МХХ, ШЕЗ	Шүүхээр шийдвэрлээгүй хэргийг олон нийтэд зарлан мэдээлж буй хувийн бууралт

зарчмыг сахин хэрэгжүүлэх соёлыг төлөвшүүлэх			
---	--	--	--

Хоёр. ЭРХ ТЭГШ, ШУДАРГА, ТЭГШ ХАМАРСАН НИЙГЭМ ЦОГЦЛООХ

2.1. Баялгийн шударга хуваарилалт

■ Асуудал

2019 онд Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтөөр “Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны төрийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах, газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж, тэгш, шударга хүртээхэд чиглэнэ” хэмээн заасан. Гэвч Үндсэн хуульд заасан дээрх зохицуулалтыг хэрхэн хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчин хараахан бүрдээгүй байна. Төсвийн болон татварын бодлого, зохицуулалт нь нийгмийн баялгийг дахин хуваарилах, хүний эрхийг дэвшилттэйгээр хангах төрийн үүргийг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой хэдий ч төсөв, татварын харилцааны бодлого, зохицуулалтыг хүний эрхийн агуулга, зарчимд нийцүүлэх, хүний эрхийн дүн шинжилгээ хийх явдал бүрэн орхигдсон.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт
1.	Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан газрын баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж иргэн бүрд тэгш, шударга хүртээх зохицуулалтыг бодитоор хэрэгжүүлэх эрх зүйн баталгааг хангах	2023-2025	УИХ, ЭЗХЯ, ХЗДХЯ, СЯ, МБ	■ Найдвартай, тогтвортой, урт хугацааны, арилжааны хөрөнгө оруулалтад тулгуурласан, улс төрийн зорилгоос хараат бус Үндэсний баялгийн сан ■ Засаглалын бие даасан, хараат бус, ил тод, үр нөлөөтэй хяналт-хариуцлагын тогтолцоо ■ Баялгийн сангаас өнөө болон ирээдүй үеийнхэн тэгш, шударга хүртэх арга, журам нь үл ялгаварлах зарчимд үндэслэсэн ойлгомжтой, тодорхой болсон байх
2.	Хүний эрхийг дэвшилттэйгээр хэрэгжүүлэх зорилгоор татварын бодлого, татварын тогтолцоо, татварын тарифыг эдийн засгийн тэгш бус байдлыг бууруулах, хүний эрхэд үзүүлэх үр нөлөөтэй холбон авч үзэх	2024-2026	УИХ, ЭЗХЯ, ХЗДХЯ, СЯ, МБ	■ Татварын бодлого, тогтолцоо, тарифыг тогтоохдоо хүний эрхийг хангах, нийгэм-эдийн засгийн тэгш бус байдлыг бууруулахуйц байдлаар боловсруулахад анхаардаг болсон байна. Ингэхдээ нийгмийн ядуу болон маржиналагдсан бүлэгт үзүүлэх үр дагаврыг сайтар харгалзан үздэг хандлага тогтсон байна. ■ Татварын бодлого, арга хэмжээ нь хүний эрхийг дэвшилттэйгээр хэрэгжүүлэх хөрөнгө оруулалтыг бүрдүүлэх хангалттай нөөцийг бүрдүүлэхэд чиглүүлэх хандлага тогтсон байна. ■ Татвараас зайлсхийх /tax avoidance/, татвараас зугтах /tax

				evasion/ болон сөрөг үр дагавар бүхий татварын өрсөлдөөн /harmful tax competition/, tax abuse, татварын алдагдал нь хүний эрхийг дэвшилттэйгээр хэрэгжүүлэхэд ямар сөрөг нөлөө үзүүлж байгаа талаар судалгаа, дүн шинжилгээ хийсэн байна.
3.	Төсвийн харилцааг хүний эрхэд суурилсан шалгуур үзүүлэлтээр дүгнэж, хүний эрхийг дэвшилттэйгээр хэрэгжүүлэх боломжит нөөцийг үр дүнтэй ашиглах	2024-2034	УИХ, ЗГ, СЯ	Төсвийн харилцаанд хүний эрхийн дүн шинжилгээ хийхдээ хүний эрхийн хэрэгжилт "дэвшилттэй байх", "ухрахгүй байх", "боломжит бүх нөөцийг ашиглах", "үл ялгаварлах" зарчмыг баримтлахын зэрэгцээ хүний эрхийг хангах үйлчилгээ нь хүрэлцээтэй, хүртээмжтэй, хүлээн зөвшөөрөгдсөн, чанартай байх баталгааг хангадаг болох
4.	Төрөөс хэрэгжүүлэх эдийн засгийн шинэчлэлийн хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээг зохих аргачлал, журмын дагуу хийх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх боломжийг судлах	2024-2026	УИХ, ЭЗХЯ, ХЗДХЯ, СЯ, МБ	2019 оны 3 дугаар сард НҮБ-ын Хүний Эрхийн Зөвлөлөөс боловсруулсан "Эдийн засгийн шинэчлэлийн хүний эрхэд нөлөөлөх нөлөөллийн үнэлгээ хийхэд баримтлах зарчим"-ыг удирдлага болгон эдийн засгийн шинэчлэлийн хүний эрхийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийхийн ач холбогдол, үр нөлөөний талаар төрийн болон төрийн бус оролцогчид ойлголттой болсон байх - Эдийн засгийн шинэчлэлийн хүний эрхэд нөлөөлөх нөлөөллийн үнэлгээ хийх аргачлал, журмын талаар зохих судалгаа, шинжилгээ хийсэн байх

2.2. Зохистой хөдөлмөр, хүрэлцээтэй цалин хөлс

■ Асуудал

Хөдөлмөрлөх эрх хүний бусад эрх, эрх чөлөө хэрэгжих, хүн нэр төртэй амьдрах баталгааг хангах суурь эрх юм. Аливаа хүн өөрийн чөлөөтэй сонгосон болон хүлээн зөвшөөрсөн хөдөлмөрийг эрхлэх замаар өөрөө болон гэр бүлийн гишүүдэд хангалуун амьдрах нөхцөлийг хангахад бүх талын дэмжлэг үзүүлэх нь төрийн үндсэн үүрэг юм. Монгол Улсад хөдөлмөрлөх эрхийн баталгааг бүрдүүлэх чиглэлд бодлого, эрх зүйн зохицуулалтад мэдэгдэхүйц ахиц гарсан хэдий ч хууль тогтоомжийн хэрэгжилт хангалтгүй, ажилтны зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хохирлыг барагдуулах үр дүнтэй арга механизм дутагдалтай хэвээр байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Хөдөлмөрлөх эрхийн харилцаанд эвлэлдэн	2023-2025	ХНХЯ, ХЗДХЯ	Төрийн болон хувийн хэвшлийн гэх мэт

	нэгдэх, ажилчид үйлдвэрчний эвлэл байгуулах эрхээ чөлөөтэй хэрэгжүүлэх боломжийг бодитоор хангах, эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг хүндэтгэх нийгмийн соёл, хандлагыг дээшлүүлэх, уг эрхийг зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагын механизмыг сайжруулах			хөдөлмөрийн харилцааны бүхий л орчинд эвлэлдэн нэгдэх, үйлдвэрчний эвлэл байгуулах эрх чөлөөний ач холбогдлыг сайтар таниулан сурталчилсан байх Хөдөлмөрийн харилцаанд эвлэлдэн нэгдэх, үйлдвэрчний эвлэл байгуулах эрх чөлөөг хэрэгжүүлэхэд аливаа хэлбэрээр саад учруулсан этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг Зөрчлийн тухай хуульд тодорхой тусгасан байх
2.	Гадаад улсад хөдөлмөр эрхлэгч Монгол улсын иргэний хөдөлмөрлөх эрхийн баталгааг сайжруулах чиглэлд анхааран ажиллах	2023-2026	ХНХЯ, ХЗДХЯ, ГХЯ,	- Монгол Улсын иргэд олон тоогоор ажиллаж, амьдарч буй гадаад улстай иргэдийн хөдөлмөр эрхлэх асуудлаар байгуулсан хоёр талт гэрээ, хэлэлцээр - Бүх нийтийн нийгмийн хамгааллын үр дүнтэй тогтолцоог бий болгох чиглэлд гарсан бодитой өөрчлөлт
3.	Хугацаат цэргийн албан хаагч, ялтнаар хөдөлмөр эрхлүүлэхтэй холбогдох эрх зүйн зохицуулалтыг Олон улсын Хөдөлмөрийн байгууллагын Албадан хөдөлмөрийн тухай 29 дүгээр конвенц, Албадан хөдөлмөрийг устгах тухай 105 дугаар конвенцод тус тус нийцүүлэх	2024-2026	ЗГ, ХНХЯ, БХЯ, ХЗДХЯ, ШШГЕГ	Үндэсний эрх зүйн зохицуулалтыг олон улсын конвенцын агуулгад бүрэн нийцүүлсэн байх

2.3. Бүх нийтийн эрүүл мэндийн хамрагдалт

■ Асуудал

Бүс нутаг, нийгэм, эдийн засгийн байдлаас шалтгаалан эрүүл мэндийн үйлчилгээнд тэгш бус байдал бий болсон, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрх, эрүүл мэндийн цогц боловсрол хангалтгүй, эрүүл мэндийн салбарт тодорхой бүлгийн эсрэг ялгаварлан гадуурхалт шууд болон шууд бус хэлбэрээр оршиж байгаад хүний эрхийн шинжээчид гол санаа зовинож байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Хүрээлэн буй орчны бохирдол, хариуцлагагүй бизнесийн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй өвчлөлийн шалтгааныг	2024-2030	ЭМЯ БОАЖЯ	Хүрээлэн буй орчны бохирдол, хариуцлагагүй бизнесийн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй өвчлөлийг оношлох арга

	оновчтой тогтоох үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх			зүй, хүний болон техникийн нөөц
2.	Өсвөр үеийн, хөгжлийн бэрхшээлтэй, бэлгийн цөөнх, ахмад настан, ХДХВ/ДОХ-той иргэдийн эрүүл мэндээ хамгаалуулах эрхийг баталгаатай хэрэгжүүлэхэд төрийн бодлогыг тусгайлан чиглүүлэх, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх	2024-2026	ЭМЯ	- Бүх шатны эрүүл мэндийн байгууллагын барилга байгууламж, тоног төхөөрөмж ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд ээлтэй болсон байна. (Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан дохионы хэлтэй эмч, эрүүл мэндийн ажилтан, брайл үсгээр бичигдсэн эрүүл мэндийн мэдээлэл, эмнэлгийн орц, гарч, налуу зам); - ХДХВ, ДОХ, ЛГБТИ хүмүүс аливаа ялгаварлалгүйгээр эрүүл мэндийн тусламж авах боломж бүрдсэн байна.
3.	Хөгжлийн бэрхшээлтэй эмэгтэйчүүдийн нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн эрхээ эдлэхэд ээлтэй орчин бүрдүүлэх	2024-2026	ЭМЯ	Бүх шатны эрүүл мэндийн байгууллагад тулгуур эрхтэний бэрхшээлтэй эмэгтэйчүүдийн нөхөн үржихүйн эрүүл мэндээ хамгаалуулахад шаардлагатай тоног төхөөрөмж, техник хэрэгслээр бүрэн хангагдсан байна.
4.	Гэр бүл төлөвлөлтийн орчин үеийн арга хэрэгслийн мэдээлэл, хэрэгцээг хүртээмжтэй, хангагдахуйц байлгах эрх зүйн, тусламж үйлчилгээний санхүүжилтийн орчныг бүрдүүлэх, бэхжүүлэх	2024-2028	ЭМЯ, ХНХЯ, СЯ	- Гэр бүл төлөвлөлтийн орчин үеийн арга хэрэгслийн талаарх мэдээллийн хүртээмж - Энэ чиглэлээр төлөвлөж хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагаа, төсөв
5.	Иргэдэд эрүүл мэндийн боловсрол олгох хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх (сургалт, сурталчилгаа нөлөөллийн үйл ажиллагааг хэвлэл мэдээллийн бүх хэрэгсэл, арга хэлбэрээр зохион байгуулах)	2024-2026	ЭМЯ, БШУЯ, НЭМҮТ, Хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд	- Эрхээ шаардах иргэдийн тоо, хувь - Бусдыг эрүүл мэндийн байдлаар нь ялгаварлан гадуурхах үзэл, хандлагад гарсан өөрчлөлт
6.	Хувь хүний эрүүл мэндийн нууцтай холбоотой мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах	2024-2023	ЦХХЯ ЭМЯ	- Эрүүл мэндийн нууц алдагдсан гэх гомдол мэдээллийн тоо - Тогтолцоонд хийсэн хөндлөнгийн үнэлгээ

2.4. Чанартай, бүх нийтийн, тэгш хамарсан, үнэ төлбөргүй боловсрол

■ Асуудал

Боловсролын салбарын төрийн бодлогын тогтвортой, тасралтгүй байдал хангалтгүй, боловсролд бүх хүүхэд тэгш хамрагдаж чадахгүй байгаа, хөгжлийн бэрхшээлтэй, үндэстний цөөнх, хэлний цөөнх, хөдөөгийн эрэгтэй хүүхдүүд зэрэг бүлгийн боловсролын хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай, газар нутгийн байршлаас хамааран сургууль, дотуур байрны хэрэглэгдэхүүн, ундны цэвэр ус, ариун цэврийн байгууламж, халаалтын системийн хангалт эрс ялгаатай байна.

■ **Зорилт, хийх үйл ажиллагаа**

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Боловсролын салбарын төсөв ДНБ-ний 6 хувь, улсын төсвийн 20 хувьтай тэнцэхүйц байх	2024-2034	БШУЯ, СЯ	Боловсролын салбарын төсвийн ДНБ, улсын төсөвт эзлэх хувь
2.	Ариун цэврийн байгууламж, ундны цэвэр ус, шаардлага хангахуйц халаалтгүй ерөнхий боловсролын сургуулиудад хөрөнгө оруулалт хийж, асуудлыг шийдвэрлэх	2024-2034	ЗГ, БШУЯ, СЯ, ЭЗХЯ	Ариун цэврийн байгууламж, ундны цэвэр ус, шаардлага хангахуйц халаалттай болсон ерөнхий боловсролын сургуулийн тоо, эзлэх хувь
3.	Хүүхдийн эрүүл, аюулгүй орчинд сурч боловсрох эрхийг хангах, боловсролын байгууллагын орчинд хүүхдийн эсрэг аливаа хүчирхийлэл, дарамтыг бүх тохиолдолд хориглох, урьдчилан сэргийлэх, гарсан тохиолдолд шуурхай таслан зогсоож, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх механизмыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх	2024-2028	БШУЯ, ХЗДХЯ	Хүүхдийн эсрэг аливаа хүчирхийлэл, дарамтын тоо, үр дүнтэй шийдвэрлэсэн тоо, хувь
4.	Казах, Тува болон хөгжлийн бэрхшээлтэй суралцагчдад зориулсан сурах бичгийг хэвлүүлэх зардлыг улсын төсөвт жил бүр тусган, санхүүжилтийг тогтмолжуулах	2024-2028	БШУЯ, СЯ	Казах, тува хэл дээрх сурах бичгийн тоо, хүрэлцээ, зарцуулсан төсөв
5.	Нүүдлийн гэр цэцэрлэгийн санаачилгыг улам дэлгэрүүлэх	2024-2028	БШУЯ, ХНХЯ, СЯ	Нүүдлийн гэр цэцэрлэг, хамрагдсан хүүхдийн тоо
6.	Төрийн өмчийн ерөнхий боловсролын сургуулийн бүлгийн дүүргэлтийг Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайд, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайд, Сангийн сайдын 2007 оны 307/91/237 дугаар хамтарсан тушаалаар баталсан бага ангид 30-35, дунд, ахлах ангид 32-35 хүүхэдтэй байх гэсэн шаардлагад нийцүүлэх ажлыг дэвшилттэйгээр, бүх боломжийг дайчлан хэрэгжүүлэх	2024-2028	БШУЯ	Бүлгийн дүүргэлт эрх бүхий этгээдээс баталсан норматив, шаардлагад нийцсэн төрийн өмчийн ерөнхий боловсролын сургуулийн тоо, хувь

2.5. Өмчлөх эрхийн хамгаалал, аж ахуй эрхлэх баталгаа

■ **Асуудал**

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон Монгол Улсын Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан өмчийн эрхийн баталгааг хангах нь шударга ёсны баталгааг бүрдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Хэдийгээр өмчийн эрх халдашгүй байх баталгааг Иргэний хуулиар баталгаажуулсан хэдий ч Хот суурин газрыг дахин хөгжүүлэх, нийгмийн хэрэгцээг үндэслэн газрыг чөлөөлөх, хөгжлийн төсөл хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотойгоор төр болон бизнестэй харилцах харилцаанд өмчлөгчийн эрхийг хамгаалах, эзэмшлийн аюулгүй байдлыг хангах, шударга нөхөх олговор олгох, газар чөлөөлөх журам, процедур тодорхойгүй байгаагаас хүний эрх зөрчигдөх эрсдэл өндөр байна. Түүнчлэн аж ахуй эрхлэхтэй холбоотой эрхийг баталгаажуулах, төрөөс үзүүлэх дэмжлэг, туслалцааг шударга, хүртээмжтэй болгох, хууль ёсны байдлыг хангах, хяналт, хариуцлагын үр дүнтэй механизм бий болгох замаар аж ахуй эрхлэх эрхийн баталгааг хангах асуудал чухлаар хөндөгдөж байна.

■ **Зорилт, хийх үйл ажиллагаа**

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Төрөөс хот суурин газрыг дахин хөгжүүлэх, нийгмийн болон дэд бүтцийн гэх зэрэг аливаа төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэхдээ газар болон үл хөдлөх хөрөнгө өмчлөгчийн эрхийг хүндэтгэх, эзэмшлийн аюулгүй байдлыг хамгаалах, эрх ашиг нь хөндөгдөх иргэдтэй бодитоор зөвлөлдөх зэрэг зарчмыг бодитоор хэрэгжүүлэх журам% процедурыг тодорхой болгох	2024-2028	БХБЯ, ХЗДХЯ, Аймаг, нийслэлийн ЗД	- Хот суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай, Хот төлөвлөлтийн тухай, Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай, Газрын тухай зэрэг хуулиудад өмчлөгчийн эрхийг хүндэтгэх талаарх төрийн болон бизнесийн байгууллагын үүргийг тодорхой хуульчилсан байх - Холбогдох журмыг хүний эрхийн олон улсын хэм хэмжээ болон Үндсэн хууль, хууль тогтоомжид нийцүүлсэн байх
2.	Нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийг төрийн өмчлөлд шилжүүлэх үндэслэл, журам, процедурыг олон улсын хүлээн зөвшөөрөгдсөн хэм хэмжээнд нийцүүлэн хуульчлах, хувийн хэвшлийн байгууллага албадан нүүлгэх гэх зэргээр өмчийн эрхэд халдахгүй байх баталгааг хангах	2024-2028	ХЗДХЯ БХБЯ	- Нийгмийн зайлшгүй хэрэгцээг үндэслэн хувийн өмчийн эд хөрөнгийг шилжүүлэн авах, газар чөлөөлөх эрх зүйн орчныг Үндсэн хууль, олон улсын хүний эрхийн агуулга, зарчимд нийцүүлэн боловсруулсан байх - Газрын тухай, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулиудын газар чөлөөлөх тухай зохицуулалтыг Үндсэн хууль, олон улсын хүний эрхийн агуулга, зарчимд нийцүүлсэн байх
3.	Хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрийн улмаас хэн ч орон гэргүй болох, өмчийн эрх зөрчигдөхгүй байх эрх зүйн баталгааг бий болгох, өмчлөх эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд төрийн хүлээх үүрэг, хариуцлагыг тодорхой болгох	2024-2028	ХЗДХЯ, БХБЯ	Хот суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хуульд өмчлөх эрхийг хүндэтгэх төрийн болон бизнесийн үүргийг ойлгомжтой, тодорхой тусгаж хуульчлах, холбогдох журамд нэмэлт, өөрчлөлт орсон байх

4.	Хүүхдийн өмчлөх эрхийг хамгаалах үр дүнтэй механизм бий болгох	2024-2026	ХЗДХЯ	- Иргэний хууль, Нотариатын тухай, Улсын бүртгэлийн тухай хуулиудад тусгасан хүүхдийн өмчлөх эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлсэн зохицуулалтыг практикт хэрхэн хэрэгжүүлэх талаар нэг мөр ойлголттой болох - Хүүхдийн өмчлөх эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор гэрээ, хэлцлийн харилцаанд төрийн зохих байгууллагад мэдэгдэх, эсхүл зөвшөөрөл авах зэрэг нарийвчилсан зохицуулалтыг бий болгох эсэхийг тодорхойлсон байх
5.	Өмчийн эрхийн харилцаанд эрх эзэмшигчийн хууль ёсны итгэлийг хамгаалагдах зарчим алдагдсаны улмаас иргэнд учирсан хохирлыг нөхөн төлөх механизмыг боловсронгуй болгох	2024-2028	ХЗДХЯ	Газрын тухай, Барилгын тухай, Зөвшөөрлийн тухай зэрэг хуулиудад заасан газар, барилга гэх зэрэг хөрөнгөтэй холбоотой олгосон зөвшөөрөл хожим хууль бус болсны улмаас гуравдагч этгээдэд учирсан эд хөрөнгийн хохирлыг хэн, хэрхэн хариуцах талаар эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхой болгосон байх
6.	Оюуны өмчийн зөрчлийг шийдвэрлэх, учруулсан хохирлыг арилгах, дахин оюуны өмчийн зөрчил гаргахгүй байх баталгааг хангахын тулд хариуцлагын механизмыг сайжруулах, хуулийн хэрэгжилтийг бодитоор хангуулах	2024-2028	ХЗДХЯ, ОӨГ	- Аж үйлдвэрийн өмчийн зах зээлийн үнэлгээг тогтоох арга, журам, стандартыг тодорхой болгох замаар зөрчигдсөн эрхийг бодитоор сэргээх механизмыг бүрдүүлсэн байх - Зөрчлийн тухай хуулийн хариуцлагын үр нөлөөнд дүн шинжилгээ хийх, цаашид оюуны өмчийн эрхийг зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг үр дүнтэй болгох
7.	Аж ахуй эрхлэх эрхийг хангах чиглэлээр хэрэгжүүлэх төрийн санхүүгийн дэмжлэгийн нээлттэй, ил тод байдал, шалгаруулалтын процедурын шударга байдлыг хангах замаар санхүүгийн дэмжлэгийн хүртээмжтэй, хүрэлцээтэй, үр ашигтай байдлыг хангах	2024-2026	ХЗДХЯ СЯ	Хууль ёсны, шударга, ил тод байдлыг хангах талаарх эрх зүйн зохицуулалт, хяналт-хариуцлагын механизмыг бодитоор хэрэгжүүлсэн байх
8.	Төрийн сангуудын шударга, хүртээмжтэй, ил тод, хариуцлагатай байдлыг хангахын тулд нэгдсэн	2024-2026	ЗГ	Нэгдсэн мэдээллийн тогтолцоо бий болж, нээлттэй ил тод байдлыг хангасан байх

мэдээллийн санд холбох, сангуудын үйл ажиллагааны үр нөлөөнд үнэлгээ, дүн шинжилгээ хийх, хяналт тавих тогтолцоог үр дүнтэй болгох, сангийн санхүүжилт зорилтод бүлэгтээ үр дүнтэй, бодитой хүрч байгаа эсэх баталгааг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн механизмыг боловсронгуй болгох			Шударга, хүртээмжтэй байдлыг хангах хяналт-хариуцлагын үр дүнтэй механизм бий болсон байх
--	--	--	---

Гурав. Шинэ сорилт, тулгамдаж байгаа асуудлыг даван туулах

3.1. Уур амьсгалын өөрчлөлт ба хүний эрх

■ Асуудал

Монгол Улс эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай, хүн амын амьжиргааны эх үүсвэр болон ахуй соёл, ахуй нь хүрээлэн байгаа орчноос ихээхэн хамааралтай учир уур амьсгалын өөрчлөлтөд ихээхэн өртөмтгий улсад хамаардаг. Хүн ам цөөн хэдий ч нэг хүнд ногдох хүлэмжийн хийн ялгаруулалтаар дэлхийд дээгүүр бичигддэг бөгөөд шингээгч хүчин зүйлийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай улсын тоонд ордог. Уур амьсгалын өөрчлөлттэй тэмцэх даян дэлхийн хөдөлгөөнд нэгдэж тодорхой үүрэг амлалт авч, энэ талаарх бодлогын баримт бичгийг цөөнгүй баталсан хэдий ч бодит үр дүн хангалтгүй байна. Шударга эрчим хүчний шилжилтийг хэрхэн хийх талаарх үндэсний бодлого тодорхойгүй, уур амьсгалын өөрчлөлт нь хүн амд, ялангуяа нийгмийн маржиналагдсан бүлэгт ямар гарз, хохирол, эрсдэл учруулж байгаа талаарх шинжлэх ухаанд тулгуурласан үнэн зөв, бодит статистик, тоо мэдээ, дүн шинжилгээ маш хангалтгүй. Уур амьсгалын дасан зохицох чадавхыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр төсөл төлбөр хэрэгждэг хэдий ч хүртээмжтэй, чанартай, үр дүнтэй байх чиглэлд ахиц дэвшил гаргах шаардлагатай. Байгаль орчны зорилтот хөтөлбөр өнөөг хүртэл батлагдаагүй. Эдийн засгийг эрчимжүүлэх төсөл, хөтөлбөр болон байгаль орчны зорилтот хөтөлбөр хоорондын уялдаа холбоог хангах, зөв балансыг хангах асуудал өнөөг хүртэл хүртэл тодорхойгүй байсаар байна. Аливаа хөгжлийн төсөл, хөтөлбөрийн байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг бодитой, үнэн зөв тодорхойлдог эсэх нь эргэлзээтэй бөгөөд уур амьсгалын өөрчлөлтөд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийх талаарх бодлого, зохицуулалт, хандлага, соёл үндэсний түвшинд огт бүрдээгүй.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Цэвэр агаар амьсгалах, цэнгэг ус уух, байгалийн гоо үзэмжийг мэдрэх гэх зэрэг ногоон эрхийг олон улсын хөгжлийн чиг хандлагад нийцүүлэн бүрэн, дүүрэн хуульчлан хамгаалах	2024-2028	ХЗДХЯ, БОАЖЯ	- Усны тухай хууль Агаарын тухай, Байгаль орчныг хамгаалах тухай зэрэг хуулиудаар тухайлан хүлээн зөвшөөрч, хамгаалсан байх - Ногоон эрх зөрчигдсөн тохиолдолд эрх, ашиг сонирхол нь хөндөгдсөн этгээд гомдол, нэхэмжлэл дангаараа болон хамтран гаргах, шийдвэрлүүлэх журам, процедурыг тодорхой хуульчилсан байх
2.	Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс хүний эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг үнэлж, нөхөх олговор олгох	2024-2033	ХЗДХЯ ЭМЯ БОАЖЯ	- Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс хүний эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг үнэлэх аргачлал - Шүүх уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдсэн хохирлыг нөхөн төлөхтэй

				холбоотой хэрэг маргааныг хүлээн авч шийдвэрлэсэн практик
3.	Хүрээлэн буй орчны бохирдлыг багасгаж, бохирдлыг зөвшөөрөгдсөнөөс хэтрүүлэхгүй хэмжээнд байлгах, хот, суурин газрын агаар, ус, хөрс болон бусад бохирдлыг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх, хяналт-шинжилгээг тогтмолжуулж, хариуцлагын арга хэмжээг чангатгаж, үр нөлөөг нэмэгдүүлэх	2024-2028	БОАЖЯ, Аймаг, нийслэлийн ИТХ, ЗД	Хууль, стандартын хэрэгжилтийн үр нөлөөг дээшлүүлсэн байх
4.	Дэлхийн дулаарал, уур амьсгалын өөрчлөлтөд өндөр эрсдэлтэй малчин, уугуул иргэд, эмэгтэйчүүд гэх мэт нийгмийн бүлгийн эрхийг хамгаалахад тусгайлан анхаарч, ямар хэмжээний гарз, хохирол учруулж байгааг судлан шинжлэх, дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлэх арга хэмжээг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх	2024-2028	БОАЖЯ, Аймаг, нийслэлийн ИТХ, ЗД	- Шинжлэх ухаанд тулгуурласан, үнэн зөв, бодитой судалгаа хийгдсэн байх - Гарз, хохирлыг тооцох, түүнийг барагдуулах арга журмыг тодорхойлоход чиглэсэн судалгаа, шинжилгээ хийгдсэн байх
5.	Үндэсний хэмжээний томоохон төсөлд уур амьсгалын өөрчлөлтөд үзүүлэх нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийх талаар улс орнуудын сайн туршлагыг судлах, үндэсний түвшинд бий болгох асуудалд анхаарах	2024-2026	БОАЖЯ, УУХҮЯ, ЭЗХЯ	Үндэсний хэмжээнд уг асуудлыг цаашид хэрхэн шийдвэрлэх бодлогыг тодорхойлоход шаардлагатай судалгаа шинжилгээ хийгдсэн байх
6.	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үндэсний чадавхыг нэмэгдүүлэх стратеги боловсруулах, ингэхдээ эдийн засаг, нийгмийн маржиналагдсан бүлэг, ялангуяа малчин, тариалан эрхлэгч, хүүхдүүд, эмэгтэйчүүд, уугуул иргэдийн эрхийн асуудлыг онцгойлон авч үзэх	2024-2028	ЗГ	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадавхийг нэмэгдүүлэх үндэсний стратегийг боловсруулсан байх
7.	Ногоон эрчим хүчний шударга шилжилт хийх үндэсний бодлого, стратегийг тодорхойлж, нөлөөлөлд өртөх иргэдийн эрхийг сэргээх механизмыг хүний эрхийн хэм хэмжээ,	2024-2028	ЭХЯ, БОАЖЯ, БХБЯ, ХЗДХЯ, ЭЗХЯ, СЯ	- Ногоон эрчим хүчний шударга шилжилт хийх үндэсний бодлого, стратеги батлагдсан байх - Ногоон эрчим хүчний шилжилт хийхэд шаардлагатай дэд бүтцийн төслийн нөлөөлөлд өртсөн

	зарчимд нийцүүлэн боловсронгуй болгох			иргэдийн зөрчигдсөн эрхийг сэргээх хууль эрх зүйн зохицуулалт бүрдсэн байх, ингэхдээ нөлөөлөлд өртсөн иргэдтэй бодитоор, мэдээлэлтэйгээр, урьдчилан зөвшилцөх, бүхий л үе шатанд тэдний утга учиртай оролцоог хангах зарчмыг хуульд тодорхой, ойлгомжтой байдлаар хуульчилсан байх
8.	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.7 дахь хэсэгт заасан "Хүний эрх, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээний аргачлал"-ыг нэн даруй боловсруулж, батлах	2024-2026	БОАЖЯ, НХХЯ	Нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээний аргачлал батлагдсан байх

3.2. Гамшиг, онцгой байдал ба Хүний эрх

■ Асуудал

Цар тахлын үед үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, тайван замаар жагсах цуглах эрх хамгийн их зөрчигдсөний зэрэгцээ сурч боловсрох, аж ахуй, хөдөлмөр эрхлэх, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ авах зэрэг эрх зөрчигдөхөд хүрсэн нь цаашид гамшиг, онцгой байдлын нөхцөл байдалд гаргаж буй аливаа шийдвэр хүний эрхэд нийцсэн, хязгаарлалт тогтоож буй бол хүний эрхийн хязгаарлалтад тавигдах шаардлагад нийцсэн байх шаардлагатай болохыг харуулж байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ болон гамшиг, онцгой байдлын үед мөрдөгдөж буй дүрэм, журмын хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийх	2024-2025	ЗГ, ХЗДХЯ, ОБЕГ	- Үр дагаврын үнэлгээний тайлан - Нэмэлт, өөрчлөлт орсон хууль тогтоомж
2.	Химийн хорт болон аюултай бодис нэвтрүүлэх эрх бүхий боомтуудад мэргэжлийн лаборатори ажиллуулах, тухайн бодис урвалжийг устгах, саармагжуулах үйлдвэр, хадгалах цэгүүдийг тогтоох, ашиглалтад тавих хяналтыг сайжруулах, химийн бодисын хор хөнөөлийн талаар иргэдэд мэдээлэл хүргэх ажил зохион байгуулах	2024-2034	УИХ, ЗГ, ГЕГ, ХХЕГ	- Эрх бүхий боомтуудад мэргэжлийн лаборатори бий болсон эсэх - Хилээр нэвтрүүлж буй химийн хорт болон аюултай бодис, урвалжид тавих хяналт, илрүүлсэн зөрчил - Иргэдээс энэ талын зөрчлийг мэдээлэх байдал
3.	Гамшиг, цар тахал зэрэг шалтгаанаар эх орондоо буцаж ирэх эрхийг хангах			Шаардлагатай дэмжлэг тусалцаа үзүүлэх төсвийг улсын төсөвт тусгасан эсэх

	боломжгүй нөхцөл байдал үүсвэл гадаадад байгаа санхүүгийн хүндрэл бэрхшээлтэй иргэдийн тооцоо, судалгааг тухай бүрд гаргаж, шаардлагатай дэмжлэг тусалцааг Элчин сайдын яамд, Консулын газар, Өргөмжит Консулаар дамжуулан үзүүлэх	2024-2034	УИХ, ЗГ, ГХЯ, ЭСЯ	- Дэмжлэг тусалцааг цаг алдалгүй үзүүлдэг болсон эсэх - Дэмжлэг тусалцаа авсан хүн, авсан тусламжийн дүн
4.	Гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх арга, аргачлал, гамшгаас учирсан хохирол, сэргээн босгох хэрэгцээг тооцох арга, технологи боловсруулж, гамшгийн мэдээллийн сан, үндэсний гамшгийн менежментийг хөгжүүлэх	2024-2028	ЗГ, Шадар сайд, ОБЕГ	- Гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх арга, аргачлал сайжирсан байдал - Гамшгийн менежмент шинэ шатанд гарч, мэдээллийн сангаас холбогдох мэдээллийг шуурхай авдаг болсон байх
5.	Өндөр настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, хүүхдийн эрхийг гамшиг, онцгой байдлын үед хэрхэн хамгаалах төлөвлөлт, зохион байгуулалт, эрх зүйн орчныг тодорхой болгох	2024-2028	УИХ, ЗГ, Шадар сайд, ОБЕГ	Гамшиг, онцгой байдлын үед иргэдийн эрхийг хамгаалах эрх зүйн орчин, төлөвлөлт сайжирч, иргэдийг эрх хамгаалагдсан байдал
6.	Гамшигт нэрвэгдсэн болон гамшгийн улмаас эд хөрөнгөөрөө хохирсон иргэдийг орон байраар хангах, учирсан хохирлыг арилгах, нөхөн олговор олгох, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх төсвийн болон эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхой болгох	2024-2028	УИХ, ЗГ, Шадар сайд, ОБЕГ	Иргэдийн хохирлыг арилгах эдийн засгийн болон эрх зүйн орчин тодорхой болсон байдал

3.3. Технологи ба Хүний эрх

■ Асуудал

Олон нийтийг холбосон цахим мэдээллийн сүлжээ хөгжиж, тэндээс иргэд мэдээлэл олж авахын зэрэгцээ, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх боломжууд нэмэгдсэн. Технологи нийгмийн амьдралд өргөн нэвтэрч буйтай холбоотойгоор хүний хувийн мэдээллийг хамгаалах талаарх төр, бизнесийн болон бусад байгууллагын үүрэг, хариуцлагыг сайжруулах, цахим орчинд аюулгүй байдлаа хангах иргэдийн мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх асуудал тулгамдаж байна. Олон улсын Цахилгаан холбооны байгууллагаас хоёр жил тутам гаргадаг "Кибер аюулгүй байдлын индекс"-ээр Монгол Улс 2020 онд 193 орноос 120 дугаарт оржээ. Бүх нийтийн цахим ур чадварын үзүүлэлт 2018 онд 31% гэж тодорхойлогдсон. 2021 оны судалгаагаар иргэдийн 27% нь интернэт банк хэрэглэх, программ хайх, татаж авах, тохируулах, цахим худалдаа хийх, дөнгөж 6.4% нь аюулгүй байдлын ур чадвартай гэж тодорхойлогджээ. Хотын захын алслагдсан хороололд амьдардаг иргэд, хөдөөгийн малчин өрхүүдийн хувьд интернэтийн хурд, сүлжээний хүртээмж хангалтгүй байна. Өндөр настай, үндэстний цөөнх, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн цахим орчинд харилцах мэдлэг, ур чадвар муу байгаагаас шалтгаалан төрийн болон хувийн хэвшлийн нэвтрүүлсэн цахим бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг авч чадахгүй, нийгмийн амьдралд оролцож чадахгүй байгаа нь судалгаагаар тогтоогдсон. Энэ нь нийгэмд цахим хуваагдлыг бий болгож байна. Хиймэл оюун ухаан бүхий технологитой (AI) төхөөрөмж, программ хангамжийг ашиглах, нэвтрүүлэхдээ хүний эрхийг хөндөх, хязгаарлахгүй байх, тийм технологид үндэслэн хүний эрхийг хязгаарлах шийдвэр гаргахгүй байх эрх зүйн орчин, чадавхыг бий болгох шаардлагатай байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа, шалгуур үзүүлэлт

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Харилцаа холбооны зохицуулах хорооны 2011 оны 08 тоот тогтоолын хавсралтаар баталсан "Тоон контентын үйлчилгээний зохицуулалтын ерөнхий нөхцөл шаардлага", Сонгуулийн ерөнхий хорооны 2020 оны 21 дүгээр тогтоолын 1 дүгээр хавсралт, Цагдаагийн ерөнхий газар, Харилцаа холбооны зохицуулах хорооны даргын 2020 оны А/200, А/169 дүгээр хамтарсан тушаалын хавсралтаар баталсан "Цар тахлын талаар олон нийтийг төөрөгдүүлэх, илт худал мэдээлэл цахим орчинд тархахаас сэргийлэх зорилгоор цахим орчинд зохицуулалт хийх журам"-ыг хүний эрхийн хэм хэмжээнд нийцүүлэх	2023-2024	ХЗДХЯ, ХХЗХ	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон, хүчингүй болсон журам
2.	Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 26.2 дугаар зүйлд заасан харилцаа холбооны сүлжээнд хяналт тогтооход шүүгчийн зөвшөөрөл авах зохицуулалт бий болгох	2023-2024	ХЗДХЯ, ЗГ, УИХ	Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 26.2 дахь заалтыг шүүгчийн зөвшөөрөл авахаар өөрчлөн баталсан байх
3.	Мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах, ашиглах үед мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах шаардлага, үнэлгээ хийх зааварчилгаа, хадгалах технологид тавигдах шаардлагыг төр, бизнесийн байгууллагуудад нэвтрүүлэх	2023-2025	ЦХХХЯ	- Журам, шаардлага бий болсон байх - Хэрэгжилтэд үнэлгээ хийсэн байх
4.	"Цахим үндэстэн" 2022- 2027 , "Бүх нийтийн цахим ур чадвар, чадамжийг дээшлүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө" 2022-2026-д заасан зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд нийгмийн зорилтот бүлгүүдийн оролцоог хангаж, тэдний хэрэгцээ шаардлагыг системтэйгээр тусгах, "хэнийг ч хөгжлөөс үл орхигдуулах" зарчмыг баримтлах, хэрэгжилтийг үнэлэх судалгаа явуулах	2024-2027	ЦХХХЯ	- Нийгмийн зорилтот бүлгийн интернэтийн хэрэглээ, цахим ур чадварт тоон болон чанарын зэрэг өөрчлөлт гарсан байх - Хэрэгжилтийг үнэлсэн судалгаа хийгдсэн огноо
5.	Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд заасан дүрс бичлэгийн техник, хэрэгслийг цагдаагийн байгууллагын мэдээллийн нэгдсэн сүлжээнд холбож ашиглахдаа халдашгүй байх эрхийн олон улсын зарчимд нийцсэн, хүний хувийн мэдээллийг халдлага болон өөр бусад зорилгоор ашиглахаас хамгаалсан журам	2023 – 2025	ХЗДХЯ	- Хүний халдашгүй, дархан байх эрхийг хангах журам батлагдсан байна. - Дүрс бичлэг, нүүр царай таних технологи ашиглан сэжигтнээр тооцогдсон хүний тоо болон хэрэгсэхгүй болгосон хэргийн

	боловсруулж, мөрдүүлэх, энэ талаар холбогдох төрийн албан хаагчдын мэдлэг, чадавхыг дээшлүүлэх			тооны харьцуулалт зөрүүгүй байна. Дүрс бичлэг, нүүр царай таних технологийг ашиглахдаа хүний халдашгүй дархан байх эрх чөлөөг зөрчихгүй байх талаар сургалтын агуулга боловсруулагдаж, албан хаагчдын 70%-аас доошгүйг сургалтад хамруулж, мэдлэг олж авсан эсэхийг тестийн дүнгээр нотолсон байна.
6.	Монгол бичгийн юникодын стандартыг шинэчлэн батлуулж, цахим орчинд эх хэл, соёлоороо харилцах орчин бүрдүүлж, хэрэглээг хөхиүлэн дэмжих	2024-2028	ЗГ, ЦХХХЯ	- Эх хэлний онцлогт нийцсэн Монгол бичгийн юникод стандарт - Тус стандартыг хангасан программ хангамжийн хэрэглээний өсөлт

3.4. Био ёс зүй ба Хүний эрх

■ Асуудал

Техник, технологи хурдацтай өөрчлөгдөж буй сүүлийн жилүүдэд түүнийг дагаж эрүүл мэнд анагаах ухаан, хүнсний салбарт туршилт, судалгаа шинжилгээ ихээр хийгдэж, гарсан бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нь улсын хил харгалзахгүйгээр хүмүүсийн амьдралд шуурхай нэвтэрч байна. Монгол улсын хувьд вакцинжуулалт, тээгч эх, өндгөн эсийн донор, эд эрхтэн шилжүүлэх, эмийн үйлдвэрлэл болоод сэтгэцийн эрүүл мэндийн үйлчилгээ эрүүл мэндийн тэгш байдал, эмнэлгийн аялал жуулчлал, тэдгээрийн зохицуулалт, хяналтын асуудалд онцгой анхаарч ялангуяа хүний эрхэм чанарт халдахгүй байх баталгааг нэн даруй хангах шаардлагатай байна. 2023 онд хүний эд эрхтнийг зөвшөөрөлгүй шилжүүлэн авсан тухай нийгмийг цочроосон мэдээ цацагдаж, энэ хүрээнд багагүй хэлэлцүүлэг өрнөсөн.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Эд, эрхтэн шилжүүлэн суулгах асуудлаарх эрх зүйн орчинд хүний эрх, био ёс зүйн өнцгөөс дүн шинжилгээ хийж, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох	2024-2025	ЭМЯ, ХЗДХЯ, СХЗГ	- Цогц шинжилгээний тайлан - Хууль тогтоомжид оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт, шинэ зохицуулалт
2.	Үр шилжүүлэн суулгах эрх зүйн орчныг хүний эрхэд суурилсан хандлага, арга зүйд тулгуурлан боловсронгуй болгох	2024-2026	ЭМЯ, ХЗДХЯ, СХЗГ	- Шинээр баталсан хууль тогтоомж - Үр шилжүүлэн суулгах харилцаатай холбоотой хүний эрхийн зөрчил, шийдвэрлэлтийн тоо, хувь

3.	Эрүүл мэндийн үйлчилгээ, эмийн үйлдвэрлэл, худалдаа, борлуулалтад холбогдох аливаа хууль, тогтоомж, дүрэм журмын хэрэгжилтийн нэгдсэн тайлан, датаг 2 жил тутам гаргаж УИХ, ЗГ, олон нийтээр хэлэлцүүлдэг тогтолцоо бүрдүүлэх	2025-2026	ЭМЯ, ХЗДХЯ, СХЗГ	- Холбогдох мэргэжилтэн шинжээчид орсон ажлын хэсэг - Хуулиудын хэрэгжилтийн үнэлгээний тайлан, холбогдох дата мэдээлэл - Оролцоог хангасан уулзалт, хэлэлцүүлэг, оролцогчдын тоо
4.	Хуурамч эмийг таних лабораториудын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, шинэчлэх, хэрэглэгчийн энэ талаар гаргасан гомдлыг хүлээн авч шийдвэрлэдэг болох, эм, эмнэлгийн хэрэгслийн худалдан авах ажиллагааг ил тод болгох, хуурамч эмийн нийлүүлэлтийг илрүүлэх механизмын чадавхыг бэхжүүлэх	2024-2026	ЭМЯ, ХЗДХЯ, ЗГ-ын Хяналт хэрэгжүүлэх газар	- Лабораториудын хүчин чадлыг үнэлсэн тайлан - Үнэлгээнд үндэслэн лабораторийн техник, тоног төхөөрөмжид хийсэн шинэчлэл, бэлтгэсэн хүний нөөц - Хүн амд хуурамч эмийн талаар гомдол гаргах механизмыг танилцуулсан мэдээлэл хүргэж буй суваг, арга хэлбэр - Хуурамч эмийн талаар гомдол хүлээж авах түргэвчилсэн суваг, мэдээллийн тоо
5.	Вакцинтай холбогдсон мэдээллийг нийтэд ил болгох замаар иргэдийг вакцины төөрөгдүүлэлтэд өртүүлэхгүй байхад анхаарсан арга хэмжээ авах	2024-2030	ЭМЯ, СХЗГ	- Монгол Улсад ашиглагдаж байгаа бүх вакцины мэдээллийг нэг дороос авах суваг бий болсон байх - Вакцинд тавьсан хяналтын тайлан нийтэд ил тод болсон байх
6.	Хүнсний стандартыг шинэчлэх, Хүнсний аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн лабораториудын хүчин чадал, хүртээмжтэй байдал, хараат бус үйл ажиллагаа явуулах орчинд дүн шинжилгээ хийх, нийтийн эрх ашгийг өмгөөлж эдгээр лабораториудад хандсан тохиолдолд холбогдох зардлыг төрөөс нөхөн олгодог байх	2024-2030	ЭМЯ, ХХААХҮЯ, СХЗГ	- Лабораториудын хүчин чадал, хүртээмжийн талаар хийсэн үнэлгээ - Лабораториудад хийсэн шинэчлэл, зарцуулсан төсөв - Нийтийн эрх ашгийг өмгөөлж буй этгээдэд шинжилгээний зардлыг төрөөс нөхөн олгосон байдал - Лабораториудад ажиллах хүний нөөцийн хүрэлцээ, мэргэшсэн байдал
7.	Аялал жуулчлалтай холбоотой статистикт эрүүл мэндийн аялал жуулчлалтай холбоотой үзүүлэлтийг оруулж	2024-2030	ЭМЯ, БОАЖЯ	Тодорхой статистик үзүүлэлт

	тусгайлан бүртгэх			
8.	Сэтгэцийн эрүүл мэндийн үйлчилгээ, хэрэглэгдэж буй эм хэрэгсэлд хүний эрх, био ёс зүйн үүднээс дүн шинжилгээ хийх	2026-2030	ЭМЯ, ХЗДХЯ, СХЗГ	Дүн шинжилгээний тайлан

3.5. Хөгжих эрх

■ Асуудал

Ядуурал, тэгш бус байдал; хот-хөдөөгийн хүн ам, ахмад-залуу үеийн хоорондох үл ойлголцол, харилцан зөвшөөрөхгүй байдал, ялгаварлан гадуурхалт; нийгэмд тархсан үндсэрхэг үзэл, популизм, хот, хотын зах, хөдөөгийн иргэдийн хоорондох хөгжлийн ялгаа, цахим хуваагдал; уур амьсгалын өөрчлөлт, цөлжилт, байгаль орчны бохирдол, биологийн төрөл зүйлийн хорогдол, хүнсний аюулгүй байдал, хүн амын олонх шим тэжээлт, баталгаат хүнсээ худалдан авах чадамж буурснаас эрүүл мэндээр доройтох, эрчим хүчний хомсдол, хөдөөнөөс хот руу чиглэсэн нүүдэл, хотын түгжрэл, утаа, ажлын байрны хомсдолоос гадаад улс руу чиглэсэн залуусын урсгал зэрэг олон асуудал шийдлээ хүлээн гүнзгийрч Монгол Улсын хөгжилд ноцтой сорилт тулгарч байна. Эдгээр сорилт нь зөвхөн Монголд бус дэлхий нийтэд тулгамдсан түгээмэл хандлагатай. Үүний шалтгааныг эдийн засгийн өсөлтийг хангахад түлхүү анхаарч тогтвортой бус эдийн засгийн хөгжлийн бодлого баримталж, хөгжих эрхийн хэрэгжилтийг орхигдуулсантай холбоотой гэж үздэг. Дэлхий даяар хэрэгжүүлж буй Тогтвортой хөгжлийн 2030 хөтөлбөрийн хөгжлөөс хэнийг ч орхихгүй байх үндсэн үзэл санаа, тавьсан зорилго, зорилтууд нь хүн бүрийн хөгжих эрхийг эдийн засаг, нийгэм, соёл, улс төрийн хөгжлийн хүрээнд хангахад хувь нэмэр оруулах болно. Монгол Улс энэ хөтөлбөрт нэгдэн хэрэгжүүлж байна.

Монгол Улсад хөгжих эрхийг хэрэгжүүлэх суурь нөхцөлийг бүрдүүлэхэд нэн тэргүүнд анхаарч үндэсний, орон нутгийн (хот, дүүрэг, хороо, аймаг, сум), салбарын болон салбар хоорондын хөгжлийн бодлогыг боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд уялдаа, нийцлийг хангах, зөрчлийг арилгах зорилготой төр, бизнес эрхлэгчид, иргэдийн байгууллагын олон талын түншлэлийг хөгжүүлэх шаардлагатай. Энэ түншлэлийг хөгжүүлэхэд талуудын хөгжих эрхийг хэрэгжүүлэх тус тусын хүлээсэн үүргийг мэдүүлж, ойлгуулах, хөгжлийн асуудлаар баримт, нотолгоо, шийдэлтэй ярьж хэлэлцүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, олон талын тэгш оролцоог хангасан, хэлэлцүүлгийн механизмыг үндэсний, орон нутгийн, салбаруудын түвшинд бий болгож, байр, нарийн бичгийн дэмжлэгийг төрийн байгууллагын зүгээс үзүүлж тогтмол ажиллуулах хэрэгтэй байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

No	Үйл ажиллагааны саналууд	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Хөгжих эрх, түүний үндсэн бүрэлдэхүүн, хэрэгжүүлэх арга замын тухай талуудын (төрийн, бизнесийн иргэдийн байгууллагууд) мэдлэг, ойлголт, хэрэгцээг үнэлэх	2024-2025	ХЭХҮХ	Талууд хөгжих эрх, түүнийг хэрэгжүүлэх арга замын тухай нэгдмэл ойлголттой болно.
2.	Үнэлгээнд суурилсан сургалт, хэлэлцүүлгийг төрийн албан хаагчид, бизнесийн байгууллага, ИТХ-ын гишүүд, иргэдийн байгууллагуудын холбогдох төлөөлөлд зохион байгуулах	2025	ХЭХҮХ	
3.	Хөгжлийн бодлогын боловсруулалт, төлөвлөлт, хэрэгжилт, үнэлгээний дүнг хэлэлцэх зорилготой олон талын хэлэлцүүлгийг зохион байгуулах	2024	ХЭХҮХ, ЗГХЭГ, ЭЗХЯ	Үндэсний, орон нутгийн, салбарын болон салбар хоорондын бодлогын уялдаа нийцэл хангагдаж, зөрчлийг арилгах ба

	аргачлал, бизнес эрхлэгчид, иргэдийн байгууллагын төлөөллийг сонгон оролцуулах журам боловсруулж батлах, олон талын хэлэлцүүлгийг тогтмол зохион байгуулахыг холбогдох төрийн байгууллагуудад даалгах, хэрэгжилтийг хянах			бодлогын хэрэгжилтийн үр дүн сайжирна. - Олон талын хэлэлцүүлэг 2025 оноос эхлэн жил бүр тогтмолжсон байна. - Зарим тохиолдолд тодорхой сэдэв, салбарын, эсхүл орон нутгийн бодлогоор нэмэлт хэлэлцүүлэг зохион байгуулдаг болсон байна.
4.	Үндэсний, орон нутгийн, салбарын болон салбар хоорондын бодлого, хэрэгжилтийн уялдаа, нийцлийг хангах, зөрчлийг арилгах зорилготой олон талын хэлэлцүүлгийг жилд нэг удаа зохион байгуулж гарсан зөвлөмжийг хэрэгжүүлж эхлэх ба дараагийн хэлэлцүүлэгт үр дүнг тайлагнадаг байх. Шаардлагатай тохиолдолд 2-3 салбар хамтран салбар хоорондын хэлэлцүүлэг зохион байгуулах.	2024-2034	ЭЗХЯ, Салбарын яамд, Бүх шатны ЗД	

Дөрөв. Хүний эрхийг хангах үндэсний чадавхыг бэхжүүлэх

4.1. Хууль тогтоох байгууллага

■ Асуудал

УИХ-аас 2015 онд хууль тогтоох үйл явцыг боловсронгуй болгож, иргэний оролцоог хангах, хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандах, төслийн үр нөлөөг үнэлэх, зардлын тооцоо хийх зэрэг шинэ шаардлага тогтоож, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт, дүн шинжилгээ хийх чиг үүргийг хуульчилсан. Гэсэн хэдий ч аргачлалыг илүү боловсронгуй болгох, хууль тогтоох байгууллагын чиг үүргийн хүрээнд шинээр тогтоосон арга механизмыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, боловсронгуй болгох шаардлага тулгарч байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Туйлын эрхээс бусад үндсэн эрхийг хязгаарлахад Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тавьдаг дараах нөхцөлийг хуульчлах, тууштай хэрэгжүүлэх: (1) хүний эрхэд тавьж буй аливаа хязгаарлалтыг хуульд тодорхой заах; (2) хязгаарлалт нь үндэсний аюулгүй байдал, бусад хүний эрх, эрх чөлөө, эсхүл нийгмийн дэг журам гэсэн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилготой; (3) хязгаарлалт нь эдгээр зорилгын нэгэнд хүрэхэд зайлшгүй, тохирсон байх; (4) үндсэн эрхийг аль болох эдлүүлэх; (5) ялгаварлан гадуурхахгүй байх, туйлын эрхийг зөрчөөгүй байх; (6)	2024-2028	УИХ	Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.2-т зааснаас бусад эрхийг хязгаарлах бол Үндсэн хуулиар шаардсан нөхцөлийг хангасан хууль тогтоомжийн тоо, хувь

	хараат бус шүүхээр хянагддаг байх			
2.	Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын жил тутмын хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх илтгэлийг хэрэгжүүлэх асуудлаарх УИХ-ын тогтоолын биелэлтийг дараагийн илтгэлийг УИХ-аар хэлэлцэхийн өмнө дүгнэж байх эрх зүйн орчныг бий болгох	2024-2025	УИХ, ЗГХЭГ	- Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт өөрчлөлт - УИХ-ын тогтоолын биелэлтэд хийсэн дүгнэлт гарсан огноо
3.	Хуулийн төслүүд хүний эрхийг хангасан эсэхэд үнэлгээ, экспертийн дүн шинжилгээ хийж, хүний эрхийн олон улсын гэрээ болон НҮБ-аас хүний эрхийн асуудлаар өгсөн зөвлөмжүүдтэй нийцүүлж баталдаг болох	2024-2025	УИХ, ХЗДХЯ, ГХЯ	- Нэмэлт, өөрчлөлт орсон хууль тогтоомж, дүрэм, журам, аргачлал - Хууль тогтоомжийн төслийн бүрдэлд хүний эрхийн дүн шинжилгээ, НҮБ-ын зөвлөмжийн нийцлийн дүгнэлт туссан байх
4.	Хүний эрхэд суурилсан төсөвлөлт, төсвийн хөрөнгө оруулалт, зарлагын хуваарилалтын үзүүлэх үр нөлөөний үзүүлэлтийг эрэмбэлэх шалгуурыг тодорхойлох	2024-2025	УИХ, ЭЗХЯ, СЯ, УАГ	- Нэмэлт, өөрчлөлт орсон хууль тогтоомж, дүрэм, журам, аргачлал - Шалгуур тогтоосон аргачлал
5.	Хүний эрхийн дэд хороог байнгын хороо болгож, хуулийн төсөл, УИХ-аас соёрхон батлах, нэгдэн орох олон улсын гэрээ, конвенц бүрт хүний эрхийн үүднээс дүгнэлт гаргаж чуулганд оруулдаг, хэрэгжилтэд хяналт шалгалт хийх эрх хэмжээтэй болгох	2024-2025	УИХ	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон хууль тогтоомж
6.	Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаврыг судлах, хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандах, төслийн үр нөлөөг үнэлэх, зардлын тооцоо хийх аргачлалыг боловсронгуй болгох, УИХ-аар батлах	2024-2028	УИХ, ХЗДХЯ, СЯ	Шинэчлэн боловсруулагдсан аргачлал
7.	УИХ-ын хяналт, шалгалтын шинэ механизм, нийтийн сонсгол зэргийг үр дүнтэй явуулах чадавхыг бэхжүүлэх	2024-2028	УИХ	- Нэмэлт, өөрчлөлт орсон хууль тогтоомж, дүрэм, журам, аргачлал - Сургалтын хөтөлбөр, сургалт, оролцогчдын тоо
8.	УИХ-ын гишүүн "УИХ-ын чуулганы нэгдсэн хуралдаанд болон өөрийн харьяалагддаг Байнгын, дэд, түр хорооны хуралдаанд таслах эрхтэй оролцох" эрхээ хэнээс ч хараат бус, бие даасан байдлаар эдэлснийх нь төлөө гишүүнчлэлтэй байгаа намынх нь зүгээс хариуцлага тооцдоггүй байх баталгааг бий болгох	2024-2026	УИХ	Холбогдох хуулиудад орсон нэмэлт, өөрчлөлт
9.	Хууль тогтоомж батлах үед дагаж гарах хууль тогтоомжид орох, нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл	2024-2026	УИХ	Холбогдох хуулиудад орсон нэмэлт, өөрчлөлт

	боловсруулахад тусгай шаардлага тавих замаар одоогийн тулгарч буй асуудлыг шийдвэрлэх			
--	---	--	--	--

4.2. Бүх шатны гүйцэтгэх байгууллага

■ Асуудал

НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас ирүүлж буй гол шүүмж бол хүний эрхийг баталгаажуулах эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн ч хэрэгжилт хангалтгүй, төрийн албан хаагчдын хүний эрхийн мэдлэг боловсрол сул, хүний эрх зөрчигчид ял шийтгэл, хариуцлагаас мултрах явдал түгээмэл, авлигын гэмт хэрэг хавтгайрсан явдал юм. Гэвч УИХ-аас Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр баталсан тул авлигатай холбоотой зорилтыг давхцуулахгүй үүднээс оруулаагүй болно.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт, хүлээгдэж буй үр дүн
1.	Туйлын эрхээс бусад үндсэн эрхийг хязгаарласан аливаа шийдвэр гаргах бол Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тавьдаг дараах нөхцөлийг тууштай хэрэгжүүлэх: (1) хүний эрхэд тавьж буй аливаа хязгаарлалтыг хуульд тодорхой заах; (2) хязгаарлалт нь үндэсний аюулгүй байдал, бусад хүний эрх, эрх чөлөө, эсхүл нийгмийн дэг журам гэсэн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилготой; (3) хязгаарлалт нь эдгээр зорилгын нэгэнд хүрэхэд зайлшгүй, тохирсон байх; (4) үндсэн эрхийг аль болох эдлүүлэх; (5) ялгаварлан гадуурхахгүй байх, туйлын эрхийг зөрчөөгүй байх; (6) хараат бус шүүхээр хянагддаг байх	2024-2034	ЗГ	Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.2-т зааснаас бусад эрхийг хязгаарласан шийдвэрийг хэрэгжүүлэхдээ Үндсэн хуулиар шаардсан нөхцөлийг хангасан байдал
2.	Хүний эрхийн олон улсын гэрээг хэрэгжүүлэх, Засгийн газрын үйл ажиллагааны салбар дундын уялдаа холбоог хангах, гэрээний хэрэгжилтийн талаар НҮБ-ын хүний эрхийг хамгаалах тогтолцоонд хүргүүлэх тайлан боловсруулах ажлыг удирдан зохион байгуулах чиг үүрэг бүхий оновчтой, үр нөлөөтэй бүтцийг Засгийн газрын түвшинд бий болгох	2024-2026	ЗГ	Хүний эрхийн олон улсын гэрээний хэрэгжилтийг хариуцсан бүтэц бий болсон байх
3.	Цагдаа, хил хамгаалах, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагаанд мөрдөгдөж байгаа эрх зүйн баримт бичиг хүний эрхийн	2024-2028	ЗГ, ХЗДХЯ, ЦЕГ, ШШГЕГ, ХХЕГ	- Дүн шинжилгээний тайлан - Нэмэлт, өөрчлөлт орсон, шинэчлэн батлагдсан дүрэм, журам, код

	зарчим, хэм хэмжээнд нийцэж байгаа эсэхэд үе шаттайгаар дүн шинжилгээ хийж, шинэчлэн боловсруулах			
4.	Хүний эрхийн олон улсын гэрээний орчуулгыг нэг мөр болгох, олон улсын гэрээний хэм хэмжээ, агуулгыг тогтоох үндсэн эх сурвалж болох НҮБ-ын гэрээний хороодын ерөнхий тайлбарыг монгол хэлнээ орчуулах ажлыг үе шаттай хэрэгжүүлэх	2024-2030	ЗГ, ХЗДХЯ, ГХЯ	- Хүний эрхийн гэрээний орчуулга шинэчлэгдсэн байх - НҮБ-ын гэрээний хороодын ерөнхий тайлбар монгол хэлнээ хөрвүүлэгдсэн байх
5.	Олон улсын байгууллагын санхүүгийн дэмжлэгийг хүний эрхэд суурилсан, уялдаа холбоотой, үр дүнтэй байдлаар төлөвлөж хэвших	2024-2026	ЗГ, Холбогдох яамд	Төлөвлөлтийн баримт бичиг
6.	Салбарын онцлогт тохирсон хүний эрхийн суурь стандартыг боловсруулж, хэрэгжүүлэх	2024-2030	ЗГ, Холбогдох яамд	Салбар салбарын хүний эрхийн суурь стандарт тогтоосон баримт бичиг
7.	Төрөөс хэрэгжүүлж буй эдийн засаг, төсвийн бодлого, хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрүүдийг хүний эрхийн суурь зарчимд нийцүүлэн боловсруулах	2024-2034	ЗГ, Холбогдох яамд	Хүний эрхэд суурилсан эдийн засаг, төсвийн бодлого, хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр
8.	Төрийн албан хаагчийг шагнах, урамшуулах, албан тушаал дэвшүүлэх, хариуцлага тооцоход хүний эрхийн шалгуурыг үндсэн шалгуур болгон тусгах	2024-2030	ЗГ, ТАЗ, Холбогдох яамд	Ажил дүгнэх, шагнал, урамшуулал, хариуцлага тооцох дүрэм, журамд туссан хүний эрхийн шалгуур
9.	Төсөв, санхүүгийн ил тод байдлыг хангах, төсвийн зардлын хэмнэлтийн горимд шилжих хэрэгцээ, шаардлагыг зорилтот бүлгүүд, салбарын мэргэжилтнүүдтэй зөвлөлдөж тодорхойлох, нээлттэй хэлэлцүүлж хэвших	2024-2026	УИХ, ЗГ, СЯ	- Зохион байгуулсан хэлэлцүүлэг, үүнд оролцсон талуудын бүтэц, тоо - Үүнтэй холбоотой мэдээллийн ил тод байдал
10.	Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ажлыг үнэлэх, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийхдээ хүний эрхийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээг ажил дүгнэх үзүүлэлтийн голлох үнэлгээ болгож оруулах	2024-2026	ЗГ	- Нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан хууль тогтоомж - Ажил дүгнэх үзүүлэлтэд туссан хүний эрхийн шалгуур үзүүлэлт - ЗГ-ын дэргэдэх ХЭХҮХорооны даргын энэ асуудлаар баталсан тогтоолыг МУЗЗНДНТУТХ, Хөгжлийн бодлого төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуульд тусгаж хуульчлах
11.	Уул уурхайн төсөл, орон сууцжуулах, дахин төлөвлөлт гэх мэт иргэдийн эрх, ашиг сонирхлыг хөндсөн бүтээн	2024-2026	ЗГ	Төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэхдээ иргэдийн оролцоог хэрхэн хангаж, төлөвлөлтийг зохион

	байгуулалтын ажлыг гүйцэтгэхдээ Захиргааны ерөнхий хуулийн Долоодугаар бүлэгт заасан Төлөвлөлтийн эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэглэж хэвших, иргэдийн оролцоог хангаж, төрийн үйл ажиллагаа болон иргэд хооронд зөрчил, үйл ойлголцол үүсэхээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах			байгуулах талаарх гарын авлага материал Төлөвлөлтийн эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэглэн иргэдийн оролцоог хангаж гүйцэтгэсэн, гүйцэтгэж буй бүтээн байгуулалтын ажлын тоо
12.	Ерөнхийлөгч, Засгийн газраас баталсан захиргааны хэм хэмжээний актын хүчин төгөлдөр болох нөхцөл, журмыг хуулиар нарийвчлан зохицуулах	2024	УИХ, ХЗДХЯ	Холбогдох хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт
13.	Улсын Их Хурлаас удирдлагыг нь томилж буй байгууллагуудаас баталсан захиргааны хэм хэмжээний актыг "Захиргааны хэм хэмжээний актын эмхэтгэл"-д бүртгүүлэх арга хэмжээг нэг мөр бөгөөд хийдэлгүй хэрэгжүүлэх	2024-2025	ХЗДХЯ	Захиргааны хэм хэмжээний актын эмхэтгэлд бүртгэгдсэн захиргааны хэм хэмжээний актын тоо
14.	Захиргааны ерөнхий хуулийн 69 дүгээр зүйл буюу Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх зохицуулалтын хэрэгжилтэд хөндлөнгийн үнэлгээ, дүн шинжилгээ хийж, хариу арга хэмжээ авах	2024-2025	ЗГ	Дүн шинжилгээний тайлан, зөвлөмж

4.3. Хүний эрхийн төрөлжсөн байгууллага

4.3.1. Шүүх эрх мэдлийн байгууллага

■ Асуудал

Шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хугацаа их авдаг, удаашралтай гэсэн шүүмжлэл байнга гарах болсон. Түүнчлэн иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээнд аль ч төрлийн маргааныг ижил процессоор хянан шийдвэрлэж байгаа нь үүнд нөлөөлж байна. Шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг цахимаар явуулах буюу цахим шүүх (E-Court)-ийг нэвтрүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж эхэлсэн. Үндсэн хуулийн цэц хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн тухай гомдлыг шийдвэрлэх механизмыг хуульчлаагүйн улмаас иргэд Үндсэн хууль болон олон улсын гэрээ, конвенцоор баталгаажсан эрх, эрх чөлөө хангагдахгүй, эрх, эрх чөлөөгөө эдэлж чадахгүй байх суурь нөхцөл болж байна.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт
1.	Шүүхийн үйлчилгээг хүртээмжтэй, түргэн шуурхай болгох зорилгоор бага үнийн дүнтэй иргэний хэргийг хянан шийдвэрлэх	2024-2025	УИХ, ЗГ, ШЕЗ	Холбогдох хууль баталсан огноо

	шуурхай хялбаршуулсан хуульчлах	бөгөөд журмыг			
2.	Цахимаар явуулах боломжтой хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүрээ, хязгаарыг үе шаттай тодорхойлж, нэвтрүүлэх		2024- 2026	ХЗДХЯ, ШЕЗ	- Цахим шүүхийн энтерпрайз архитектур болон техник, эдийн засгийн үндэслэл - Холбогдох процессын хуулиудад орсон шаардлагатай нэмэлт, өөрчлөлт - Мэдээлэл технологийн систем - Цахимаар шийдвэрлэсэн маргааны тоо - Шүүх эрх мэдлийн хөгжлийн бодлогод заасан зорилт, арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн байдал - Засгийн газрын 2023 оны 231 дүгээр тогтоолоор батлагдсан "Бизнесийн үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хамгаалах, хүний эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө"-ний Дөрөв дэх хэсэгт заасан "Шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх тогтолцоог бэхжүүлэх" зорилтын хүрээнд цахим шүүхтэй холбогдох арга хэмжээнүүдийн биелэлтийн байдал
3.	Үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийг шүүхээр хянуулсны дараа эрх нь зөрчигдсөн хувь хүн Үндсэн хуулийн цэцэд өргөдөл гаргах эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгож, Үндсэн хуулийн цэцийг дэлхийн Үндсэн хуулийн шүүхүүдийн түгээмэл зорилгод илүүтэй нийцсэн, хүний үндсэн эрх зөрчигдсөн тохиолдлыг хянан шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй институц болгон хөгжүүлэх эрх зүйн шинэтгэлийг эхлүүлэх		2024- 2027	УИХ, ҮХЦ, ЗГ	Холбогдох хууль баталсан огноо
4.	Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр зөвхөн хуульч мэргэжилтэй хүн томилогддог байх эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох		2024- 2026	УИХ, ҮХЦ, ЗГ	Холбогдох хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт
5.	Улсын ерөнхий прокурор, түүний орлогчийг нээлттэй, олон нийтийн оролцоотой томилох журмыг хараат бус байдлыг нь хангахуйц байдлаар тогтоох, прокурорыг сонгон		2024- 2030	УИХ, ХЗДХЯ, УЕПГ	Шинэчлэн баталсан хууль тогтоомж, бусад шийдвэр

	шалгаруулах, дэвшүүлэх, албан тушаал бууруулах, сэлгүүлэн ажиллуулах, сахилгын шийтгэл оногдуулах асуудлыг прокурор, хуульч, хууль зүйн эрдэмтний тэнцвэртэй төлөөлөл бүхий хараат бус бүрэлдэхүүнээр шийдвэрлүүлэх, прокурор бие даан ажиллах, дээд шатны прокуророос хараат бус байх, Улсын ерөнхий прокурор болон прокурорыг огцруулах болон сахилгын бусад шийтгэл оногдуулах үндэслэл, журмыг тодорхой, үр нөлөөтэй, ил тод болгох замаар прокурорын байгууллагын мэргэжлийн, хараат бус байдлыг бэхжүүлэх эрх зүйн шинэтгэлийг эхлүүлэх			
6.	Өмгөөлөгчид мэргэжлийн болон ёс зүйн хариуцлага тооцох механизмыг боловсронгуй болгох	2024-2026	УИХ, ХЗДХЯ, МӨХ	Өмгөөлөгчийн мэргэжлийн болон ёс зүйн хариуцлага тооцох механизм
7.	Иргэн, захиргааны хэрэг дээр гарсан шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг сайжруулах арга хэмжээ авах	2024-2034	УИХ, ШЕЗ, ХЗДХЯ	- Иргэн, захиргааны хэрэг дээр гарсан шүүхийн шийдвэрийг үр нөлөөтэйгөөр, шуурхай биелүүлдэг тогтолцоо - Шүүхийн шийдвэр биелэгдсэн хувь, тоо

4.3.2. Хүний эрхийн үндэсний байгууллага

■ Асуудал

ХЭҮК-ын хууль тогтоомжийг Парисын зарчимд нийцүүлэх, хараат бус байдлыг бэхжүүлэх, мандатыг бэхжүүлэх, чадавхжуулах, хүний болон санхүүгийн нөөц хуваарилах, үндэсний урьдчилан сэргийлэх механизмыг бэхжүүлэх талаар зөвлөмж авч ирсэн.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Шалгуур үзүүлэлт
1.	Комиссын гишүүнийг нээлттэй, ил тод сонгон шалгаруулах журам, Комиссын даргыг Комиссын гишүүд дотроосоо сонгох, Комиссын гишүүний бүрэн эрхийн баталгааг сайжруулах зохицуулалтыг Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай хуульд тусгах замаар Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын хараат	2024-2028	УИХ	Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт

	бус, мэргэжлийн байдлын баталгааг бэхжүүлэх			
2.	Хууль тогтоох байгууллага, хүний эрхийн үндэсний байгууллага хоорондын үйл ажиллагааны талаарх Белградын зарчмуудад үндэслэн УИХ, ХЭҮК-ын харилцан ажиллах эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох	2024-2028	УИХ	■ Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт
3.	Үндсэн хуулийн цэцэд хүний үндсэн эрх зөрчигдсөн тохиолдлыг хянан шийдвэрлэх чиг үүргийг бий болгох эрх зүйн шинэтгэлтэй уялдуулан, ХЭҮК-ын гомдол, мэдээлэл шалгаж, шийдвэрлэх бүрэн эрхийг оновчтой тодорхойлох, ялангуяа халдашгүй, чөлөөтэй байх, хэргээ шударгаар шийдвэрлүүлэх, эрүү шүүлт, хэрцгий, хүнлэг бус харьцаа, шийтгэлээс ангид байх эрх зөрчигдсөн тухай гомдол, мэдээллийг шалгах, шийдвэрлэх талаар ХЭҮК-оос цагдаа, прокурор, шүүхтэй харилцан үр дүнтэй ажиллах зарчмыг судлан тодорхойлж, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлийн 22.2 дахь заалтыг хянан үзэх.	2024-2028	УИХ	■ Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт
4.	ХЭҮК-т тодорхой асуудлаар тусгай чиг үүрэг оногдуулж хуульчлахдаа хүний эрх, эрх чөлөөний асуудлаар хөндлөнгийн хяналт хэрэгжүүлэх үндсэн зориулалтад нийцүүлэх. Энэ хүрээнд ХЭҮК-оос Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хуулийн хэрэгжилтэд шууд оролцож буй чиг үүргийг Засгийн газарт шилжүүлэх.	2026-2030	УИХ	■ Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт
5.	Комиссын гишүүнээс шинжээч томилох, төрийн болон албаны, байгууллагын болон хувь хүний нууцтай саадгүй, даруй танилцах зэрэг хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн тухай гомдол, мэдээллийг шалгах хүрээнд хэрэгжүүлэх бүрэн эрх,	2024-2028	УИХ	■ Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт

	шүүхэд төлөөлөн нэхэмжлэл гаргах, талуудыг эвлэрүүлэн зуучлах зэрэг гомдол, мэдээллийг шийдвэрлэх бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх ажиллагааны зохицуулалтыг нарийвчлан тогтоож, Комиссын гишүүн гомдол, мэдээлэл шийдвэрлэхэд саад учруулсан, тайлбар, мэдээлэл өгөх үүргээ биелүүлээгүй албан тушаалтанд хариуцлага тооцох тухай зохицуулалтыг бий болгож, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай болон холбогдох бусад хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах			
6.	Эрүүдэн шүүхээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний ажиллагааг ХЭҮК-ын бүтцэд ажиллуулж буй өнөөгийн практикийг судлан үзэж, Монгол Улсын төрийн албаны тухай, төсвийн тухай хууль тогтоомжийг эдгээр механизмуудын хүрээнд хэрэгжүүлэх зарчмуудыг нарийвчлан тодорхойлох	2024-2028	УИХ	Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт

4.4. Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага

■ Асуудал

Байгалийн нөөц баялгийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах үйл явцад орон нутгийн иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, эрүүл мэнд, өмч хөрөнгө, өв соёлоо хамгаалах эрхийнхээ төлөө хэлсэн үг, тэмцэл нь зохих шатанд хүрч шийдвэрлэгдэхгүй байх, иргэдийн оролцоог бодитоор хангах, байгаль орчныг нөхөн сэргээх чиглэлээр орон нутгийн удирдлагад хуулиар олгогдсон бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх журам тодорхойгүйгээс үр дүнтэй үйл ажиллагаа явуулж чадахгүй байдлууд олон судалгаа, хэлэлцүүлэгт тэмдэглэгдсэн байдаг. Уул уурхай, тээвэрлэлтийн нөлөөлөлд өртсөн орон нутагт амьдарч буй малчид болон бусад иргэд сөрөг нөлөөлөл ихтэй олон жижиг уурхайнуудыг зогсоож, стратегийн том ордуудаа л ажиллуулах саналыг хэлдэг. Төрийн хяналт шалгалтын тухай хууль, Ашигт малтмалын тухай хууль, Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуульд орон нутгийн удирдлагын бүрэн эрхэд хамаарах чиг үүргийг тодорхойлоогүй, нарийвчлан зохицуулаагүйгээс өөрийн харьяалах нутаг дэвсгэрт өрнөж буй байгаль орчны сөрөг нөлөөлөл, хүний эрхийн зөрчилд хяналт заавал тавих үйл ажиллагаа үр дүнтэй явагдаж чадахгүй байна. Уул уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэн сөрөг нөлөөлөлд өртөж болзошгүй иргэд, байгаль орчинд учирч болох хохирол, нөлөөллийг бодитой тогтоох болон газар чөлөөлөлт, нүүлгэн шилжүүлэлт хийхдээ иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах эрх зүйн орчин байхгүй байна.

Түүнчлэн орон нутагт амьдарч буй иргэдийн хувьд хүний эрхийн дараах асуудлууд тулгамдаж байна. Үүнд гэр бүлийн хүчирхийллийн хохирогчдод зориулсан түр хамгаалах байрны хүртээмж муу, өсвөр насны охид бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн үйлчилгээ, мэдээлэл авахад хүндрэлтэй, хүнсний аюулгүй байдал, тэжээлийн дутагдал, залуучуудын дундах ажилгүйдэл, туслах малчдын хөдөлмөрийн нөхцөл хүнд, хөдөлмөрийн хөлснөөс доогуур цалин өгч хохироох, нийгмийн даатгалд хамруулахгүй байх, засаг захиргааны нэгжийн харьяаллаас шалтгаалан төрийн үйлчилгээ авахад хүндрэлтэй байдал үүсэх, сургууль, цэцэрлэг, төрийн болон хувийн хэвшлийн үйлчилгээний

байгууллагууд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд хүртээмжтэй орчныг бий болгодоггүй, багшлах боловсон хүчний дутагдал, төрөөс баталсан бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх хөрөнгө нөөцийг орон нутагт хуваарилдаггүй.

Орон нутагт тулгамдаж буй хүний эрхийн эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд нутгийн удирдлагын байгууллагын үйл ажиллагааны үнэлгээг (KPI) илүү боловсронгуй болгож, сонгогчдынхоо өмнө хариуцан тайлагнах журам, чадавхыг дээшлүүлэх, Засгийн газраас аймгуудын ажлын үнэлгээг гаргахдаа хүний эрхийн үзүүлэлтүүдийг тусгаж, хүний эрхэд суурилсан хандлагаар ажиллах шаардлагыг тавьдаг болох хэрэгтэй байна.

■ **Зорилт, хийх үйл ажиллагаа**

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Туйлын эрхээс бусад үндсэн эрхийг хязгаарласан аливаа шийдвэр гаргах бол Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тавьдаг дараах нөхцөлийг тууштай хэрэгжүүлэх: (1) хүний эрхэд тавьж буй аливаа хязгаарлалтыг хуульд тодорхой заах; (2) хязгаарлалт нь үндэсний аюулгүй байдал, бусад хүний эрх, эрх чөлөө, эсхүл нийгмийн дэг журам гэсэн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилготой; (3) хязгаарлалт нь эдгээр зорилгын нэгэнд хүрэхэд зайлшгүй, тохирсон байх; (4) үндсэн эрхийг аль болох эдлүүлэх; (5) ялгаварлан гадуурхахгүй байх, туйлын эрхийг зөрчөөгүй байх; (6) хараат бус шүүхээр хянагддаг байх	2024-2034	Аймаг, нийслэлийн ИТХ	Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.2-т зааснаас бусад эрхийг хязгаарласан шийдвэрийг хэрэгжүүлэхдээ Үндсэн хуулиар шаардсан нөхцөлийг хангасан байдал
2.	Хүний эрхийг хангах хүрээнд баримтлах бодлого, хүний эрхийн тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх зорилт туссан эсэхийг аймаг, орон нутгийн бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөө, төсөв батлахад гол шалгуур болгох журмыг Засгийн газраас боловсруулан мөрдүүлэх.	2024 -	ЗГХЭГ	- Хүний эрхэд суурилсан үйл ажиллагааны (KPI) үнэлгээний журмын дагуу орон нутгийн бодлого, хөтөлбөр, төлөвлөгөө, төсвийг үнэлж дүгнэдэг болсон байна. - Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлийн 6.8.3, 6.8.4-т буюу Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөний шаардлага хэсэгт нэмж тусгасан эсэх
3.	Аймгийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд Хүний эрхийн хороо байгуулж, нутгийн захиргааны байгууллага болон аж ахуйн	2024 - 2025	ЗГХЭГ, Аймаг, нийслэлийн ИТХ	Аймгийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд Хүний эрхийн хороо байгуулагдаж, хүний эрхийн асуудлаар иргэдийг

	нэгж, байгууллага хүний эрхийг хангаж байгаа байдал, хэрэгжүүлж буй арга хэмжээний биелэлтэд хяналт шалгалт хийж, тайланг жил бүр хурлаараа хэлэлцэн дүгнэж байх. Тус хорооны даргаар цөөнхийн төлөөлөл ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх			оролцуулсан хэлэлцүүлэг, сонсголууд зохион байгуулж, үр дүнг ИТХ-аар хэлэлцсэн байна.
4.	Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга болон бусад удирдах албан тушаалтныг нэр дэвшүүлэхдээ нэр дэвшигчийн сонсгол зохион байгуулах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх	2024 - 2025	ЗГ, Аймаг, нийслэлийн ИТХ	Томилгооны сонсгол зохион байгуулах талаарх хууль тогтоомж, журам бий болсон байх
5.	Уул уурхайн хайгуулын үйл ажиллагаа эхлэхээс өмнө тухайн нутгийн иргэдтэй зөвлөлдөх талаарх хуулийн зохицуулалтыг чөлөөтэй, урьдчилан мэдээлж, зөвшөөрөл авах (Free Prior Informed Consent) талаарх олон улсын зарчимд нийцүүлэн сайжруулах, тус зарчмын дагуу үүргээ хэрэгжүүлээгүй тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагыг хуульд тусгах	2023 - 2025	БОАЖЯ, УУХҮЯ	Холбогдох хууль тогтоомжийг чөлөөтэй, урьдчилан мэдээлж, зөвшөөрөл авах (Free Prior Informed Consent) талаарх олон улсын зарчимд нийцүүлэн өөрчилсөн байна.
6.	Уул уурхай, зам, тээвэр, хүнд үйлдвэрлэлийн идэвхтэй бүс нутагт амьдарч, ажиллаж байгаа малчид, иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхийг хангах, хамгаалах зорилгоор тухайн үйл ажиллагааны нөлөөллийн бүсийг тодорхойлох, хууль тогтоомжид дүн шинжилгээ хийж малчид, иргэдийн мэдээлэл авах эрх чөлөө, өмчийн эрх, соёлын эрхийг хангаж хамгаалах, сөрөг нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх, хянах, хариуцан арилгах талаар төрийн байгууллага, нутгийн удирдлагын байгууллага болон аж ахуйн нэгжийн үүрэг хариуцлагыг сайжруулах арга хэмжээ авах (Засгийн газрын 2023 оны 231 дүгээр тогтоолоор батлагдсан	2023 - 2025	БОАЖЯ, УУХҮЯ, АМГТГ	Байгаль орчны хохирлын үнэлгээ, нөхөн төлбөр тооцох аргачлал, нөлөөллийн бүсийг тогтоох, хохирлыг барагдуулах журамд малчид, иргэдийн мэдээлэл авах эрх чөлөө, өмчийн эрх, соёлын эрхийг хангаж хамгаалах, сөрөг нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх, хянах, хариуцан арилгах талаар төрийн байгууллага, нутгийн удирдлагын байгууллага болон аж ахуйн нэгжийн үүрэг хариуцлагыг тусгасан нэмэлт, өөрчлөлт батлагдсан байна.

	“Бизнесийн үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хүний эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө”-нд заасан зорилт, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх)			
7.	Орон нутгийн удирдлага, нөлөөллийн бүсэд амьдарч буй иргэд болон уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулж буй компанийн хооронд байгуулдаг гурван талт хамтын ажиллагааны гэрээг хүний эрхэд суурилсан зарчмын дагуу стандартчлан журамлах	2023 - 2025	ХЗДХЯ	Жишиг гэрээний загвар батлагдсан байна.
8.	Нутгийн өөрийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх иргэний эрх, иргэний оролцооны талаарх Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 29, 30, 31 дүгээр зүйлийг иргэдэд сурталчлан таниулах, үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх шинэлэг арга барилыг турших, хэрэгжүүлэх	2024- 2034	Бүх шатны ИТХ	ЗЗНДНТУХ-ийн 29, 30, 31 дүгээр зүйлийг иргэдэд сурталчлан таниулах, үйл ажиллагаандаа хэрэгжүүлсэн талаар жил тутам хийсэн ажлын тайлан

4.5. Иргэний нийгэм

■ Асуудал

ТББ-ын тухай хуулийг шинэчлэн найруулах ажил эхлээд 10 орчим жил болж байгаа ч өнөөдрийг хүртэл нийгэмд гүйцэтгэх үүргээ чөлөөтэй хэрэгжүүлэх боломжийг бүрэн хангахуйц төсөл боловсруулагдаагүй, үүний зэрэгцээ хууль санаачлагч, ТББ-ын хооронд зарчмын зөрүүтэй байр суурийг нэгтгэх асуудалд ахиц дэвшил гарахгүй байгаа, төсөл боловсруулах явцад ТББ-ыг нэр төдий оролцуулж байгааг анхаарах шаардлагатай.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, төлөвлөлттэй уялдуулж, иргэний нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлох	2024	УИХ	Иргэний нийгмийн хөгжлийн бодлого
2.	Төрийн бус байгууллагын тухай хуульд тусгаагүй тайлан, мэдээлэл шаардах, үйл ажиллагааг шууд болон шууд бусаар хориглосон шийдвэр гаргах, мэдээлэл өгөхөөс үндэслэлгүйгээр татгалзах зэрэг зүй бус үйлдлийг хориглож, буруутай	2024- 2028	УИХ, ХЗДХЯ	- Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт - Буруутай этгээдэд хариуцлага хүлээлгэсэн тоо мэдээ - Мэдээллийн ил тод байдал

	этгээдэд хариуцлага тооцож, энэ талаар нийтэд тогтмол мэдээлдэг тогтолцоо бүрдүүлэх			
3.	Төрийн зарим чиг үүргийг нээлттэй, шударга сонгон шалгаруулалтын дүнд төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлэх ажлыг бодитой хэрэгжүүлэх	2024-2034	УИХ, ЗГ, Холбогдох яамд	Төрийн зарим чиг үүргийг гэрээгээр гүйцэтгүүлэх журамд орсон нэмэлт, өөрчлөлт
4.	Нийтэд тустай /хүний эрх, нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах/ үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох	2024-2028	УИХ, ХЗДХЯ	- Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт - Нийтийн эрх ашгийг нэхэмжилсэн хэрэг, шийдвэрийн тоо
5.	Аж ахуйн нэгж байгууллага, хувь хүнээс нийгмийн хариуцлагын хүрээнд, нийтэд тустай үйл ажиллагааг санхүүжүүлсэн тохиолдолд уг хандив, санхүүжилтийг татвараас чөлөөлөх, урамшуулах зохицуулалтыг хуульчлах	2025-2028	УИХ, ХЗДХЯ, СЯ	Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт
6.	Хүний эрх, нийтийн эрх ашгийн төлөө ажиллаж буй иргэний нийгмийн байгууллага, хүний эрх хамгаалагчдад тулгарч байгаа дарамт, дайралтыг таслан зогсоох, хамгаалах шуурхай арга хэмжээг авах замаар иргэний орон зайг тэлэх	2024-2034	УИХ, ЗГ, Холбогдох яамд	- Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт өөрчлөлт - Буруутай этгээдэд хүлээлгэсэн хариуцлага - Хүний эрх хамгаалагчийн нийгэмд гүйцэтгэж буй үүргийг олон нийтэд таниулахаар төрөөс хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ

4.6. Хувийн хэвшлийн байгууллага

■ Асуудал

Бизнесийн салбарт хүний эрхийг хангах суурь орчин нөхцөлийг үнэлэх, бизнесийн үйл ажиллагаатай холбоотойгоор тулгамдаж буй хүний эрхийн асуудлыг тодорхойлох суурь судалгааг Монгол Улсын Гадаад харилцааны яам, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр хамтран 2022 онд хийж гүйцэтгэсэн. Суурь судалгааны үр дүнд бизнесийн үйл ажиллагаанаас хүний эрх, нийгэм, хүрээлэн буй орчинд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийн талаар 100 орчим асуудал хөндөгдөж гарч ирснийг эрэмбэлж, хамгийн их тулгамдаж буй арван асуудлыг тодруулсан бөгөөд эдгээр нь эдийн засгийн болон хөдөлмөрлөх эрх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид эрх тэгш байх, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх, бүлгийн эрх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээлгэхтэй холбоотой байна. Монгол Улсын Засгийн газар 2023 оны 231 дүгээр тогтоолоор "Бизнесийн үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хүний эрхийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө (2023-2027)" баталсан бөгөөд хувийн хэвшлийн үүрэг хариуцлагыг дээшлүүлэх хүрээнд тодорхой зорилтууд тус төлөвлөгөөнд туссан тул давхцуулахгүй байх үүднээс зарим зорилтыг тодорхойлов.

■ Зорилт, хийх үйл ажиллагаа

№	Хийх ажил	Хугацаа	Хариуцах этгээд	Хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт
1.	Хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж, байгууллага нь өөрийн болон бизнесийн сүлжээнд хүний эрхийн зөрчлийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, бууруулах, таслан зогсоох, хүний эрхийн хэрэгжилтийн шалгалтыг тогтмол үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, эрх зөрчигдсөн талаарх гомдлыг үр нөлөөтэй шийдвэрлэх, хохирол барагдуулах механизмыг бий болгох зэргээр хүний эрхийг хүндэтгэх үүргээ хэрэгжүүлэх	2023-2027	МҮХАҮТ, мэргэжлийн холбоод, ААН	НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс баталсан "Бизнес ба хүний эрхийн удирдах зарчмууд"-ын дагуу хүний эрхийн магадлан шинжилгээ хийх талаар сургалтад хамрагдаж, үйл ажиллагааны хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ хийсэн ААН-үүдийн тоо нэмэгдсэн байна.
2.	Төрийн өмчит аж ахуйн нэгж байгууллага нь өөрийн үйл ажиллагаа болон санхүүгийн харилцаатай байгууллага, болон ханган нийлүүлэлтийн сүлжээнд хүний эрхийн магадлан шинжилгээ хийх үүргийг тодорхой тусгах. Түүнчлэн магадлан шинжилгээнд үндэслэн хүний эрхийн сөрөг нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх, бууруулах, арилгах, гомдлыг шийдвэрлэх, сургалт явуулах гэх зэрэг хүний эрхийг хүндэтгэх идэвхтэй үүргийг хуульчлах	2023-2027	ЗГХЭГ, Төрийн өмчит аж ахуйн нэгжүүд	Төрийн өмчит томоохон аж ахуйн нэгжүүдийн наад зах нь 30% нь НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс баталсан "Бизнес ба хүний эрхийн удирдах зарчмууд"-ын дагуу хүний эрхийн магадлан шинжилгээ хийх талаар сургалтад хамрагдаж, үйл ажиллагааны хүний эрхэд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ хийсэн байна.
3.	Төрөөс нийгмийн үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллагыг хувьчлах, менежментийн удирдлагаар хувийн хэвшлийн байгууллагад шилжүүлэх зэрэг үйл ажиллагааг хүний эрхийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, нийгмийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, жендерийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээнд тулгуурлан хийдэг байх эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох	2024-2028	УИХ, ЗГ	- Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт - Хувьчлал, менежментийн удирдлагаар хувийн хэвшлийн байгууллагад шилжүүлэх үйл ажиллагаанд хийсэн хүний эрхийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, нийгмийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, жендерийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээ
4.	Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил үйлчилгээ худалдан авах, төрийн болон олон улсын санхүүжилттэй төсөл, хөтөлбөрт хамрагдах аж	2024-2025	СЯ, ТХААГ	Холбогдох хууль тогтоомжид хүний эрхийн шалгуур үзүүлэлтийг харгалзан үзэх зохицуулалт тусгагдсан байна.

	ахуйн нэгж, байгууллагыг сонгон шалгаруулахдаа хүний эрхийг хүндэтгэж байгаа эсэхийг үндсэн шалгуур үзүүлэлт байхаар холбогдох хууль тогтоомжид тусгаж, хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих үр дүнтэй механизмыг бий болгох			
5.	Бизнесээс үүдсэн нүүлгэн шилжүүлэлт, тэр дундаа биет болон эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлтийг төрийн эрх бүхий байгууллагаас олон улсын болон үндэсний хууль тогтоомжид нийцүүлэн явуулахаас бусад тохиолдолд аливаа этгээд хэрэгжүүлэхийг хуулиар бүрэн хориглох	2024-2028	УИХ, ЗГ	Хууль тогтоомжид орсон нэмэлт, өөрчлөлт
6.	Засгийн газрын 2023 оны 231 дүгээр тогтоолоор баталсан "Бизнесийн үйл ажиллагаанд хүний эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах, хүний эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө"-г аж ахуйн нэгжид сурталчлан таниулах	2023 - 2027	МҮХАҮТ, мэргэжлийн холбоод	- Аж ахуйн нэгжүүдэд зориулсан сургалтын хөтөлбөр - Сургалтад хамрагдсан хүн, ААН-ийн тоо - Сургалтын үр дүн, хэрэгжилтэд хийсэн дүн шинжилгээний тайлан

Тав. Хөтөлбөрийн удирдлага, зохион байгуулалт, санхүүжилт

- 5.1. Энэхүү хөтөлбөр нь 2024-2034 онд хэрэгжүүлэх бөгөөд хөтөлбөрт туссан ажил, арга хэмжээг хариуцан хэрэгжүүлэх төрийн захиргааны төв болон холбогдох бусад байгууллага салбарын нарийвчилсан төлөвлөгөө баталж, хэрэгжүүлнэ.
- 5.2. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хороо Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийг сурталчлан таниулах төлөвлөгөөг баталж, хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллана.
- 5.3. Төрийн захиргааны төв болон холбогдох бусад байгууллага нь хариуцсан ажил, арга хэмжээний биелэлтийг гаргаж, жил бүрийн 12 дугаар сарын 01-ний дотор Хүний эрхийг хангах Үндэсний хорооны Ажлын албанд хүргүүлнэ.
- 5.4. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хороо нь төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг жил бүрийн 12 дугаар сарын 20-ны дотор дүгнэж, хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх талаар зөвлөмж өгч ажиллана.
- 5.5. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хороо нь хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн тухайн жилийн тайланг нэгтгэн ирэх оны I улиралд багтаан Засгийн газрын хуралдаанд танилцуулна.
- 5.6. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хорооны Ажлын алба нь энэхүү хөтөлбөр хэрэгжиж эхэлснээс хойш 18 сараас доошгүй хугацааны дараа үр дүнд суурилсан явцын үнэлгээ, шаардлагатай тохиолдолд хөндлөнгийн үнэлгээг Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн дагуу хийлгэх бөгөөд дүнг цаашид авах арга хэмжээний саналын хамт тухайн жилийн 12 дугаар сарын 10-ны дотор Засгийн газарт танилцуулна. Үнэлгээг хийхэд хөндлөнгийн шинжээч, төрийн бус байгууллагыг татан оролцуулна.
- 5.7. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хорооны Ажлын алба нь хөтөлбөр хэрэгжиж дуусах хугацаанаас 18 сараас доошгүй хугацааны өмнө үр дүнд суурилсан эцсийн үнэлгээ хийлгэж, үр дүнг Засгийн газарт танилцуулж, олон нийтэд мэдээлнэ.
- 5.8. Хүний эрхийг хангах Үндэсний хороо нь үр дүнд суурилсан эцсийн үнэлгээний дүнд тулгуурлан Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр III боловсруулах ажлыг олон талын оролцоотой,

- зөвлөлдөх хангалттай хугацаатай байхаар зохион байгуулж, батлуулах ажлыг хариуцан зохион байгуулна.
- 5.9. Хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд хяналт, шинжилгээ хийх өдөр тутмын ажлыг Хүний эрхийг хангах Үндэсний хорооны Ажлын алба хариуцан зохион байгуулах тул энэ чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хүний болон бусад нөөцөөр хангах журмыг Засгийн газар тогтооно.
- 5.10. Хөтөлбөрийг дараах эх үүсвэрээс санхүүжүүлнэ:
- 5.10.1. улс, орон нутгийн төсөв;
- 5.10.2. гадаад улс, олон улсын байгууллагын хандив, тусламж;
- 5.10.3. хуулиар хориглоогүй бусад эх үүсвэр.

-oOo-

МОНГОЛ УЛСЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛД ӨГСӨН ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ, ШҮҮМЖ

НЭГ. ОРШИЛ

Парламентын ардчиллыг төлөвшүүлэх, засаглах эрхийг хангах, шүүх эрх мэдлийн хариуцлагыг дээшлүүлж, хараат бус байдлыг хангах, нутгийн удирдлагыг бэхжүүлэх хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулж, үүнийг дагаад шүүхийн хууль тогтоомж, засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгжийн тухай хууль шинэчлэн батлагдаж, улмаар бусад хуулийн шинэчлэл өрнөж, шүүхийн хараат бус байдлыг бэхжүүлэх чиглэлээр авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ чухал ач холбогдолтой.

Хүний эрхийг хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлэх хүрээнд ХЭҮК-ын хараат бус байдлыг бататгасан, гишүүдийн сонгон шалгаруулалтыг ил тод, олон нийтийн оролцоотой болгосон, эрүүдэн шүүхээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний тогтолцооны эрх зүйн үндсийг тогтоосон зэрэг дэвшилтэт зохицуулалтууд ХЭҮК-ын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгаар батлагдсаныг мөн онцолж байна. Тус хуулийн хүрээнд ХЭҮК-ын гишүүдийг нээлттэй сонгон шалгаруулалтаар сонгосон бөгөөд нэр дэвшигчдийн томилгооны сонсголыг анх удаа хийсэн нь түүхэнд тэмдэглэгдэх чухал үйл явдал юм. Мөн Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийг баталсан Азийн анхны орон болсон.

Хүмүүнлэг иргэний нийгмийг байгуулахаар зорьж байгаа Монгол Улсын тухайд төрийн үйл хэрэгт оролцох иргэдийн оролцоог баталгаажуулж, зохицуулалтын чанарыг нэмэгдүүлэх зорилгоор хууль тогтоох, захиргааны шийдвэр гаргах үе шатыг стандартчилж, иргэдийн оролцооны арга хэрэгслүүд болох зөвлөлдөх санал асуулгын тухай, нийтийн сонсголын тухай, хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулийг баталсныг онцлон дурдах нь зүйтэй. Оролцоо бол хүний эрхийн суурь зарчим, нөгөө талаас хүний эрх билээ.

Мөн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх хүрээнд эрүүгийн эрх зүйн шинэчлэл эрчимтэй өрнөж, Эрүүгийн хууль тогтоомж, Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай, Цагдаагийн албаны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, Зөрчлийн хууль тогтоомжийг шинээр баталсан нь хүний эрхийг хамгаалах төрийн чухал зорилтыг бататгасан хэрэг юм. Эдгээр хууль нь иргэдийн аюулгүй орчинд амьдрах, халдашгүй байх, шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийг баталгаажуулахад гол хөшүүрэг болдог. Гэсэн хэдий ч засч сайжруулах зүйл багагүй байгааг анхаарах шаардлагатай. Тухайлбал, эрүүгийн эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд хохирогчийн эрхийн хамгаалалт дээшилнэ, хохирол барагдуулалт 70 хувь хүртэл өснө хэмээх хүлээлт байсан ч хууль хэрэгжээд 5 жил гаруй хугацаа өнгөрч буй ч энэ чиглэлээр дорвитой ахиц гарсангүй. Эрүүгийн процесст хүний халдашгүй байх эрх бүрэн хангагдаагүй байгааг яаралтай засах шаардлагатай.

Монгол Улсын олон улсын гэрээнд нийцүүлсэн, зайнаас ажиллах, гэрээс ажиллах, бүрэн бус цагаар ажиллах зэрэг хөдөлмөрийн шинэ харилцааг зохицуулсан, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний хөдөлмөр эрхлэлтийг баталгаажуулах дэвшилттэй зохицуулалт агуулсан, ажлын байрны бэлгийн дарамтыг хориглосон, хөдөлмөрийн харилцааны гурван тал хамгийн боломжит түвшинд зөвшилцөлд хүрч боловсруулсан хөдөлмөрийн шинэ хуультай болсныг мөн онцлон тэмдэглэж байна.

Хүний эрхийг хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлэх чиглэлээр хуулийн зохицуулалтыг бий болгосон ч хэрэгжилт хангалтгүй байгааг анхаарах шаардлагатай. Төрийн ил тод, хариуцлагатай байдлыг бэхжүүлэхэд мэдээллийн ил тод байдал ус агаар мэт чухал байтал энэ чиглэлийн эрх зүйн орчныг бүрхэгдүүлсэн, төр, албаны нууцад хамаатуулсан мэдээ эрс нэмэгдсэн, мэдээлэл олж авах боломжийг хязгаарласан зохицуулалт бүхий хуулийн төслүүд яригдаж байгаа зэргээс үзэхэд МУҮХ-иар баталгаажуулсан иргэдийн мэдэх эрхийг зөрчиж буй хэрэг юм. Энэ нь хүний эрхийн зөрчлөөс сэргийлэх, гарсан даруйд залруулах боломжийг хязгаарлаж, улмаар хүний эрхийн зөрчил ужгирах сөрөг үр дагаврыг дагуулдаг.

1.1. Дүн шинжилгээ хийсэн арга зүй

Монгол Улсын нэгдэн орж, соёрхон баталсан гэрээний хэрэгжилтэд НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас ирүүлсэн дүгнэлт, зөвлөмж, АНУ-ын жил бүр гаргадаг улс орнуудын хүний эрхийн тайлан, Тогтвортой хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилтийн Үндэсний сайн дурын илтгэл зэрэг баримт бичигт тулгуурлан хүний эрхийн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээний тоймыг бэлтгэв. Тус тоймоор Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажсан хүний эрхийн хэрэгжилт, бүлгийн эрх, шинэ тутам хүний эрхийн асуудлыг авч үзэхийн зэрэгцээ хүний эрхийг хамгаалах үндэсний механизмын хүрээнд өгсөн дүгнэлт, зөвлөмжийг тусгахыг зорив.

Хүний эрх-дэвшилтэт бодлогын хүрээлэнгээс судлаач доктор О.Мөнхсайхан, судлаач Р.Очирбал нарын 2021 онд хийсэн "Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, шийдэл" тайланд хүний эрхийн онол, практикийн асуудлыг дэлгэрэнгүй авч үзсэний зэрэгцээ дотоод, гадаадын судалгааны дүнг оруулсан тул энэхүү дүн шинжилгээ нь тус тайлангийн агуулгатай давхцах биш харин хүний эрхийн хэрэгжилтэд НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас өгсөн дүгнэлт, зөвлөмжид тулгуурлаж, бусад улс, төрийн бус байгууллагын зарим дүгнэлтийг авч үзсэнээрээ онцлогтой. Тус тайланд НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлгээс өгсөн зөвлөмжийг дурдахдаа НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс хэмээн товчлон оруулсан болно.

Тайланд дүгнэлт бичигдээгүй хэсэгт бид хөндлөнгийн хяналтын байгууллагаас дүгнэлт, зөвлөмж аваагүй гэсэн үг болно.

ХОЁР. ХҮНИЙ ЭРХИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

2.1. МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИАР ХАМГААЛАГДСАН ЭРХ

2.1.1. Амьд явах эрх

Монгол Улс Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын II нэмэлт протоколд 2012 онд нэгдэн орж, 2015 оны Эрүүгийн хуулиас цаазаар авах ялыг халсан. Гэсэн хэдий ч Монгол Улсын Үндсэн хууль, Онц байдлын тухай хууль зэрэгт цаазаар авах ялтай холбоотой зохицуулалт байсаар байгаа тул үүнийг тус хуулиудаас халах шаардлагатай. Энэ нь зарим хүмүүс цаазаар авах ялыг сэргээх санаачилга гаргах үндэс болж байгаа гэдгийг анхаарах нь зүйтэй. Учир нь Монгол Улс ИУТЭОУП-ын II протоколд нэгдэн орсон тул цааш ухрах замгүй болсон билээ. Нөгөө талаас цаазаар авах ялын мөн чанар, хор хөнөөлийг олон нийтэд таниулах, тухайн ял шийтгэл нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд оруулж буй хувь нэмэр бага тухай бодит мэдээллийг хүргэхэд анхаарах нь зүйтэй юм.

НҮБ-ын Хүний эрхийн хорооноос цаазаар авах ялыг халсныг сайшаасан ч энэ төрлийн ялыг 30 жил хорих, үүнээс 10 жилийг ганцаарчлан хорих ял шийтгэхээр заасныг НҮБ-ын Хоригдлуудтай харьцах наад захын жишиг дүрэмд нийцүүлэхийг зөвлөсөн.¹

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлэг механизмаас цаазаар авах ялыг эрүүгийн хуулиас халах, хоригоо үргэлжлүүлэх, цаазаар авхуулсан хүмүүсийн гэр бүлд цаазаар авсан тухай мэдээллийг ил болгож, цаазаар авах ялын гүйцэтгэлийг улсын нууцаас гаргахыг тус тус зөвлөсөн байна.²

2.1.2. Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрх

Хүрээлэн буй орчны доройтол, бохирдол нь манай улсын хувьд тулгамдсан асуудал болж байгаа бөгөөд нийт нутаг дэвсгэрийн 76,9 хувь доройтсон болохыг 2020 онд хийсэн цөлжилтийн судалгаанд дурдсан байна.³ Уул уурхай болон хөгжлийн бусад хөтөлбөрийн хүрээнд хүрээлэн буй орчинд

¹ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 19-20

² НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.9, 84.10, 84.11, 84.12, 84.65-84.70, 2-р цикл, 2015 он, 108.63-108.70

³ МУ-ын Засгийн газар, Үндэсний сайн дурын илтгэл, 2023 он, 64-р тал

нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийх, нөлөөлөлд өртөж буй иргэдтэй зөвлөлдөх асуудал үр дүнтэй биш байгаа болон Пактад заасан эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлж чадахгүй байна хэмээн шүүмжилсэн.⁴

2018 оны байдлаар дэлхийн агаарын бохирдол ихтэй 73 улсаас Монгол Улс 6-д орж байгаа бөгөөд агаарын бохирдол ихтэй 62 нийслэлээс Улаанбаатар 5-д орж байна.⁵ Нийслэл болон бусад орон нутагт агаар, хөрс, усны бохирдол тулгамдсан асуудал болж байна. Агаарын бохирдол нь зөвхөн амьсгалын зам бус зүрх судас, мэдрэлийн тогтолцоо, хорт хавдрын өвчлөл үүсгэх эрсдэлтэй бөгөөд 2021 онд хийсэн "Амьсгал, зүрх судасны тогтолцооны өвчлөл, нас баралт, өвчний дарамтад гадаад орчны агаарын бохирдлын үзүүлэх нөлөө" судалгаагаар уушгины хатгалгааны 18.03, уушгины архаг бөглөрөлт өвчний 13.29, зүрхний ишимет өвчний 31.45, тархины судасны өвчний 30.98 хувьд агаарын бохирдол нөлөөлдөг болохыг тогтоожээ.⁶ Мөн 2017 онд агаарын бохирдол хүүхдийн эрүүл мэндэд болон эдийн засагт хэрхэн нөлөөлж байгааг судалсан бөгөөд агаарын бохирдлоос шалтгаалсан өвчний улмаас 0-18 насны хүүхдийг эмчлэхэд 2016 онд 10,4 тэрбум төгрөг зарцуулж байна гэсэн дүн гарчээ.⁷ Хэрэв агаарын бохирдлыг бууруулах арга хэмжээг эрчимтэй хэрэгжүүлэхгүй бол 2025 он гэхэд дээрх мөнгөн дүн 24,8 тэрбум төгрөгт хүрэхийг сануулсан. НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо нь агаарын бохирдол нь хүүхдийн эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж, тэр дундаа 5 хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийн тэргүүлэх шалтгааны нэг болсныг шүүмжилсэн байна.⁸ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо ч мөн энэ талаар шүүмж хэлсэн.⁹ Агаарын бохирдлыг бууруулах хүрээнд 2008-2016 онуудад нийт 550 тэрбумыг зарцуулсан байна.¹⁰

Агаарын бохирдлыг бууруулах хүрээнд Улаанбаатар хотод түүхий нүүрсийг түлэхийг хориглож, шахмал түлш нийлүүлэх болсон бөгөөд энэ хүрээнд угаартаж нас барсан хүний тоо нэмэгдсэн, тухайн түлшнээс гарч буй хүнд металлын хэмжээ түүхий нүүрснээс өндөр байна, иргэд хангалттай хэмжээний түлшгүйгээс өвлийн тэсгим хүйтнийг давахад хүндрэл учирч байгаа зэрэг мэдээлэл гарсаар байгаа бөгөөд үүнд дорвитой хариулт өгөхгүй байгаа нь мөн асуудал дагуулж байна. Энэ асуудлыг мэдээлсэн мэргэжилтнүүдийг айлгаж, сүрдүүлж байна гэх мэдээллийг УИХ-ын гишүүн С.Одонтуяа мэдээлсэн.¹¹

Ундны цэвэр ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах эрхийн хот, хөдөөгийн ялгаатай байдал их байгаагаас гадна усны бохирдол, ялангуяа уул уурхайгаас үүдэлтэй, энэ нь ноцтой асуудал болж байгаа бөгөөд зарим газарт дундаж төрөлтөд эзлэх хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн хувь өндөр байгаа нь үүнтэй холбоотой гэж үзэж байна.¹² Мөн ундны цэвэр устай холбоотой мэдээлэл олон нийтэд хангалтгүй байгааг шүүмжилсэн.

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс эрүүл, аюулгүй орчныг бүрдүүлэх арга хэмжээгээ үргэлжлүүлэх, байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх үр нөлөөг сайжруулах хүрээнд хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох, энэ талаар олон нийтийн мэдлэг ойлголтыг нэмэгдүүлэх, дэлхийн дулаарал, уур амьсгалын өөрчлөлт болон хүний буруутай үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй, ялангуяа эрүүл ахуйн тогтолцооны хүрээнд тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд үндэсний хөтөлбөр боловсруулах зэргээр ажиллах, энэ чиглэлээр олон улсын техникийн хамтын ажиллагааг эрэлхийлэх, хүмүүс, ялангуяа малчид, тариаланчдын амьжиргаа, уламжлалт соёл, сайн сайхан аж амьдралыг хадгалахын тулд цэвэр орчин, цэвэр усаар хангагдах эрхийг хамгаалахад чиглэсэн хүчин чармайлтаа сайжруулах, агаар, орчны бохирдлыг бууруулах үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай нөөцөөр хангах, байгаль орчны эрсдэлийг бууруулах бусад холбогдох арга хэмжээг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг хангах чиглэлээр хүчин чармайлтаа нэмэгдүүлэх, салбар дундын

⁴ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 8

⁵ МУ-ын Засгийн газар, Үндэсний сайн дурын илтгэл, 2023 он, 49-р тал

⁶ "Цэвэр агаар" АНД-н дээд түвшний чуулган, Д.Баярболд, Агаарын бохирдол эрүүл мэнд илтгэл, <https://moh.gov.mn/news/6265>, (2023.08.07)

⁷ Агаарын бохирдол эрүүл мэнд илтгэл,

⁸ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017 он, пара 34

⁹ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 36

¹⁰ МУ-ын Засгийн газар, Үндэсний сайн дурын илтгэл, 2023 он, 58-р тал

¹¹ С.Одонтуяа: Шахмал түлшинд угаартаж 46 хүн нас барсан гэх мэдээлэл байна. Хариуцлага хүлээж, дуугарах байгууллага алга | iSee.mn (2023.08.07)

¹² НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 34

байгаль орчинд тулгамдсан асуудал, түүний дотор уур амьсгалын өөрчлөлт, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах тогтолцоог сайжруулахад шаардлагатай хууль, эрх зүйн орчныг бий болгож, бэхжүүлэх хүчин чармайлтыг эрчимжүүлэх, байгаль орчинд хохирол учруулснаас үүдэлтэй хүний эрхийн зөрчлийг таслан зогсоохыг тус тус зөвлөсөн байна.¹³

НҮБ-ын Хүний эрх ба хүрээлэн буй орчны асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч агаарын бохирдолтой холбогдуулан бохирдуулагчдад төлбөр ногдуулах, шилжих хөдөлгөөнийг хязгаарлахаас зайлсхийх, нүүрснээс зайлсхийж сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрийг эрчимтэй нэвтрүүлэх, бохирдлын холбоотой мэдээллийг ил тод болгохыг зөвлөсөн бөгөөд уул уурхайд холбогдуулан уурхайн нөхөн сэргээх стандартыг тодорхой болгож, нөхөн сэргээхэд тавих хяналтыг сайжруулах, гэрээний ил тод байдлыг сайжруулах, орон нутгийн бүлгүүдийг зөвлөлдөхөд илүү урт хугацаа олгох, уурхайн байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд байгаль орчны үнэлгээний үр дүнг харгалзан үзэх, нөхөн сэргээх сан, орон нутгийн санд уурхайгаас олгож буй төлбөрийг бүрэн ил тод болгох, малчид, бусад нөлөөнд өртсөн нийгмийн бүлгүүдэд гомдол гаргах механизмыг бий болгохыг зөвлөсөн.¹⁴ Мөн Алт-2 хөтөлбөрийн байгаль орчны үнэлгээг хийж, Алт-1 хөтөлбөрийн үр дагаврыг нөхөн сэргээх, нөхөн төлбөр олгох, уул уурхайн үйл ажиллагааг шалгах МХЕГ-ын төсвийг нэмэгдүүлэхийг зөвлөж, байгалийн унаган төрхийг хадгалахтай холбогдуулан тусгай хамгаалалттай бүс нутгийг тогтоох, удирдах удирдамжийг илүү тодорхой болгох, экосистем болон төрөл зүйлийн статусыг хамааруулан биологийн олон янз байдлыг хадгалах системтэй, бүрэн мэдээлэлтэй болох, ан хийх, байгалийн экосистемийг ашиглахыг хязгаарлахдаа уламжлалт бүлгүүдийн хүний эрхийг хүндлэхийг зөвлөсөн.¹⁵ Тэрээр байгаль орчны чанар, уул уурхайн үйл ажиллагаатай холбоотой мэдээллийг ил тод болгох, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, нөхөн сэргээлтийн тайлан, байгаль орчны менежментийн тайлан болон бусад холбогдох мэдээллийг илүү хүртээмжтэй болгох, уул уурхайтай холбоотой шийдвэр гаргах явцад иргэний нийгэм, хамааралтай хувь хүмүүсийн оролцоог бодитой хангах, олон нийтийн эрх ашгийн төлөөх шүүхийн маргаанд тэмдэгтийн хураамж болон бусад хураамжаас чөлөөлөх зэргээр байгаль орчны маргаанд нэхэмжлэл гаргах саад бэрхшээлийг арилгах, энэ чиглэлээр хууль сахиулагч, шүүгчдийг сургах, байгаль орчны омбудсмэний албан тушаал бий болгох, Аархусын конвенцод түргэн хугацаанд нэгдэн орохыг тус тус уриалсан.¹⁶

НҮБ-ын Аюулгүй ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах эрхийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч аюулгүй ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах эрхийг эрх зүйн хүрээнд хүлээн зөвшөөрөх, ус, ариун цэврийн байгууламж, эрүүл ахуйн бодлого хөтөлбөрт хүний эрхийн зарчмыг тусгах, ус, ариун цэврийн байгууламжийн асуудал эрхэлж буй тогтолцоонд дүн шинжилгээ хийх, ялангуяа гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийн асуудал хариуцсан төрийн байгууллага байгуулах, Тогтвортой хөгжлийн зорилтыг хүний эрхэд суурилсан байдлаар хэрэгжүүлэх, сургууль, дотуур байрыг ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангах, гэр хороолол болон орон сууц, хот болон хөдөөгийн ундны ус, ариун цэврийн байгууламжийн хувьд ялгаатай байдалд анхаарч энэ чиглэлээр богино, урт хугацааны арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх, усны нөөцийн менежментэд хүний эрхийн хэм хэмжээг нэвтрүүлэх, үйлчилгээ үзүүлэгч төр, хувийн хэвшлийн байгууллагуудыг зохицуулах журам батлах, ундны усны чанарт анхаарах, усны үйлчилгээг цуцлах журмыг тодорхой болгох, усны тарифын системийг шинэчлэх санаачилгад хүний эрхийн хэм хэмжээг нэвтрүүлэхийг тус тус зөвлөсөн.¹⁷

НҮБ-ын Гадаад өр болон холбогдох бусад санхүүгийн үүрэг хариуцлагаас хүний эрх, тухайлбал эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхээ бүрэн эдлэхэд үзүүлэх нөлөөллийг хариуцсан бие даасан шинжээч уул уурхайн салбарт байгаль орчин, хүний эрхэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг системтэй, цогцоор хийхэд

¹³ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.106, 84.108, 84.109, 84.118, 3-р цикл, 2020 он, 116.44, 116.46, 116.47, 116.48, 116.73

¹⁴ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 905-р тал

¹⁵ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 906-р тал

¹⁶ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 906-907-р тал

¹⁷ НҮБ-ын Аюулгүй ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангагдах эрхийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгчийн тайлан, A/HRC/39/55/Add.2, 2018 он, пара 82. (a)-(l)

нь зориулж БОАЖЯ-д илүү их хөрөнгө оруулах, нөлөөлөлд өртсөн иргэд, иргэний нийгмийн хараат бус нөлөөллийн шинжилгээнд оролцох чадавхыг бэхжүүлэх, уул уурхайн салбарын ажиллагсад, нутгийн иргэдийн эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөө болон хүрээлэн буй орчинд нөлөөлөх байдалд хяналт тавих холбогдох яамдаас бүрдсэн хамтарсан нэгж байгуулах, уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл олгоход байгаль орчинд нөлөөлөх байдлыг хараат бусаар үнэлсэн эсэхийг нягтлах, уул уурхайн компани, нөлөөлөлд өртөж буй иргэдийн хэлэлцүүлэг өрнөх талбарыг бий болгох үүднээс олон талт, байнгын зөвлөлдөх уулзалтыг бий болгох, холбогдох талуудтай өргөн хүрээнд, мэдээлэлтэйгээр зөвлөлдсөний дүнд олон улсын хүний эрхийн хэм хэмжээнд суурилсан хот дахин төлөвлөлт, нөхөн олговрын асуудлыг зохицуулсан хууль батлах, ОУХБ-ын 169-р конвенцод нэгдэн орох, нөлөөлөлд өртсөн иргэд, иргэний нийгэм мэдээлэл авах, үйл явцад оролцох чадавхыг дэмжих арга хэмжээ авахыг зөвлөсөн байна.¹⁸

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч компанид тусгай зөвшөөрөл өгөхийн өмнө хангалттай хугацаанд олон ургалч, найдвартай мэдээллээр хангагдсан иргэний нийгэм, нөлөөлөлд өртсөн иргэдтэй утга учиртай, ил тод, үр дүнтэй зөвлөлдөх, нөлөөллийн шинжилгээний үр дүнг нэгтгэн авч үзэх, нөлөөлөлд өртсөн иргэдийн санал бодол, санаа зовниж буй асуудал, зөвлөмжийн дагуу зохих хариу арга хэмжээ авах, хүний эрхийн зөрчлөөс сэргийлэх, багасгах боломжгүй бол төслийг хэрэгжүүлэхээс татгалзах, компаниуд "нөлөөлөлд өртсөн хүн" хэмээх ойлголтыг нүүдэлчид, малчид зэрэг өргөн хүрээнд авч үзэхэд анхаарах, компанийн хувийн хамгаалалтын алба, бусад гэрээлэн гүйцэтгэгчийн зүгээс хүний эрхийг хамгаалагч, нөлөөлөлд өртсөн иргэдийн эсрэг айлган сүрдүүлсэн, хүч хэрэглэсэн, дарамталсан аливаа үйлдэлд хууль зүйн зохих арга хэмжээ авах, хүрээлэн буй орчны асуудлаар иргэдийг мэдээллээр хангах, хараат бус шалгалт хийх, гомдол хүлээн авах эрх хэмжээтэй хүрээлэн буй орчны омбудсмэний албан тушаалыг бий болгохыг зөвлөсөн.¹⁹

2.1.3. Өмчлөх, аж ахуй эрхлэх эрх

Миниматагийн конвенцыг соёрхон батлах асуудлыг судлан үзэж, бичил уурхай эрхлэгчдийн эрхийг хамгаалах, тэдгээрийн үйл ажиллагааг аль болох хурдан хугацаанд албан ёсны болгох үүднээс бичил уурхайд үйлчилж буй Ашигт малтмалын тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.23 дахь заалтыг шинэчлэх, гар аргаар уурхай эрхэлж буй ажилчдын эрүүл мэндийг хамгаалах, байгаль орчныг хамгаалах зорилгоор тус салбар дахь мөнгөн усны хэрэглээг зохицуулсан үндэсний хөтөлбөр баталж хэрэгжүүлэх, НҮБ-ын Бизнес болон хүний эрхийн асуудлаарх үндсэн зарчмыг хэрэгжүүлэх үүднээс нүүдэлчин малчдын нөхцөл байдал, эрхээ сэргээлгэх боломжийг сайжруулахад онцгой ач холбогдол өгсөн Бизнес болон хүний эрхийн асуудлаарх Үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр бий болгох, ингэхдээ холбогдох бүх тал, иргэний нийгмийн оролцоог хангах, олборлох үйлдвэрлэлийн салбарт аюулгүй байдлыг тогтоохдоо хүний эрхийг хангах зорилгоор Аюулгүй байдал, хүний эрхийн санаачилгын талаарх Сайн дурын зарчимд нэгдэх, ашигт малтмалын үйл ажиллагааны зөвшөөрөл олгох үйл явцад хүний эрх, хүрээлэн буй орчинд үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэх, төслийн нөлөөлөлд өртөх бүх хүнийг үнэлгээний үйл явцад үр дүнтэй оролцох нөхцөл боломжийг бүрдүүлэхийг НҮБ-ын ХЭЗ-ийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлгээс зөвлөсөн.²⁰

НҮБ-ын Хоол хүнсээр хангагдах эрхийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч бэлчээрийг хувьчлах нь даац хэтрэх асуудлыг шийдэх биш баталгаагүй хүнс, ядуурлыг нэмэгдүүлэх эрсдэлтэй болохыг анхааруулсан.²¹

¹⁸ НҮБ-ын Гадаад өр болон холбогдох бусад санхүүгийн үүрэг хариуцлагаас хүний эрх, тухайлбал эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхээ бүрэн эдлэхэд үзүүлэх нөлөөллийг хариуцсан бие даасан шинжээчийн тайлан, А/HRC/43/45/Add2, 2020 он, пара 102. (e), (g), (i), (m), (p), 103. (c)

¹⁹ НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгчийн тайлан, А/HRC/43/51/Add2, 2020 он, пара 73. (m), (n), (p)

²⁰ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2-р цикл, 2015 он, 108.161, 3-р цикл, 2020 он, 116.42, 116.43, 116.45

²¹ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 816-р тал

2.1.4. Хөдөлмөрлөх эрх

ЗГ-аас ажилгүйдлийг бууруулах хүчин чармайлт гаргаж байгаа нь сайшаалтай ч авсан арга хэмжээний үр нөлөөг харуулах статистик хангалтгүй байгаагийн зэрэгцээ залуучууд, малчид, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн дунд ажилгүйдлийн хувь өндөр байна.²² Ажил хөдөлмөр эрхлэгсдийн 25 хувь хөдөлмөрийн аятай таатай нөхцөлд ажиллаж чадахгүй байгаа, албан бус салбарт ажиллагсад албан салбарт шилжих үйл явц удаан, шинэ хөдөлмөрийн хуульд туссан ажлын байран дахь бэлгийн дарамтыг бууруулах зохицуулалтын нөлөөг харуулах болон ажлын байран дахь КОВИД-19-өөс хамгаалах эрүүл ахуй, аюулгүй байдлын арга хэмжээний талаарх мэдээлэл тус тус хангалтгүй байгаад НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо шүүмжлэлттэй хандсан.²³ Цар тахлын үеийг оролцуулан үйлдвэрчний эвлэлд нэгдэх эрхийг хэрхэн баталгаажуулсан болох, ялангуяа хувийн хэвшил тэр дундаа уул уурхайн компаниудад үйлдвэрчний эвлэл байгуулах, ажил хаях ажилчдын эрхийг хүндэтгэх баталгааг хангасан арга хэмжээ авсан эсэх талаарх мэдээлэл хангалтгүй байна.²⁴

Бүх салбарт өргөн цар хүрээтэй нэмэгдэж буй цалин хөлсний ялгаатай байдал, эмэгтэйчүүд албан болон албан бас салбарт бага цалинтай хөдөлмөр эрхэлж, эмэгтэйчүүд ажиллахыг хориглосон ажлын байрны улмаас эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн боломж хязгаарлагдаж, хөдөлмөрийн хяналтын тогтолцооны эрх хэмжээ, чадавх, үр нөлөө хязгаарлагдмал, эмэгтэйчүүд эрт тэтгэвэрт гардаг, ажлын байран дахь бэлгийн дарамтыг хориглосон хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн талаарх мэдээлэл хомс байгаа зэргийг НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо шүүмжилсэн.²⁵ Үндэсний статистикийн хорооны сүүлийн хүн амын тооллогоор эрэгтэйчүүдийн сарын дундаж орлого эмэгтэйчүүдийнхээс 20 хувиар өндөр байна.²⁶

Эрүүгийн хуулиар албадан хөдөлмөрийг гэмт хэрэгт тооцсон хэдий ч уул уурхай, бүтээн байгуулалт болон бусад салбарт БНХАУ, БНАСУ-ын цагаач ажилчид албадан хөдөлмөртэй адилтгах нөхцөлд ажиллаж байна хэмээн НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо үзсэн.²⁷ Энэ нь хөдөлмөрийн хяналт тавих боловсон хүчин, төсөв хангалтгүй, олон нийтийн ойлголт сул байгаатай холбоотой гэж үзжээ. НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо ч мөн энэ асуудлаар зөвлөмж өгсөн.²⁸

Хөдөлмөрийн тухай хуулиар 25 түүнээс дээш ажиллагсадтай ажил олгогч нийт ажилтны 4 хувьд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн ажиллуулахаар заагаад ажиллуулаагүй бол орон тоо тус бүрд хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээтэй тэнцүү хэмжээний төлбөрийг олгохоор заасан нь хэт бага босго тул хөгжлийн бэрхшээлтэй хүнийг ажиллуулахаас илүү төлбөрийг төлөхийг илүүд үзэж байгаа, мөн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний ажиллах цагийг 7 хоногт 36 цагаар тогтоосон нь ажил олгогчид тэднийг ажиллуулахгүй байх нөхцөл болж байна гэж НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо дүгнэсэн.²⁹ Хөдөлмөрийн хуулийн квотоо төрийн байгууллага биелүүлдэггүй гэж ТББ-ууд шүүмжилсний зэрэгцээ тус квотоор ажилд орсон ч нийтийн тээврийн хүртээмжгүй байдал ажлаа хамгаалж үлдэхэд нь хүндрэл учруулдаг хэмээн мэдээлсэн.³⁰

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөл тогтвортой хөгжлийн зорилтыг хэрэгжүүлэхэд ажилгүйдлийг бууруулах хөтөлбөрийн салбар хоорондын хэрэгжилтийг бэхжүүлэх, хөтөлбөрийг бүрэн хэрэгжүүлэх, Эрүүгийн хууль, Хөдөлмөрийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа Олон улсын хөдөлмөрийн

²² НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 22

²³ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 24

²⁴ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 26

²⁵ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 26

²⁶ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), [Mongolia - United States Department of State](#)

²⁷ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 29

²⁸ НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CERD/C/MNG/CO/23-24, 2019, пара 17-18

²⁹ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 40-41

³⁰ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), [Mongolia - United States Department of State](#)

байгууллагын зөвлөмжийн дагуу ажлын байрны бэлгийн дарамтыг хориглох тухай заалт оруулах асуудлыг судлан үзэхийг зөвлөсөн.³¹

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч ажил хаялт зарлах эрхийг аливаа хуулиар хязгаарлахгүй байх, энэ эрхийг хамтын хэлэлцээр хэрэгжихгүй байх нөхцөлд баталгаажуулсан байхыг зөвлөсөн.³²

2.1.5. Эд мөнгөний тусламж авах эрх

Сарын дундаж тэтгэврийн хэмжээ нь ахмадуудын амьжиргааны доод түвшний хэрэгцээг хангаж чадахгүй байна.³³

2.1.6. Эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрх

Монгол Улс эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг дээшлүүлэх, бүх хүүхдийг үнэ төлбөргүй эрүүл мэндийн даатгалд хамруулах зэрэг хүчин чармайлт гаргаж байгаа ч бүс нутаг, нийгэм эдийн засгийн байдлаас шалтгаалан хүүхдийн эрүүл мэндэд тэгш бус байдал бий болсон, эрүүл мэндийн чанартай үйлчилгээний хүртээмж, ялангуяа хөдөөд хангалтгүй байгаа зэрэгт НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо шүүмжлэлтэй хандаж, бүх хүүхдэд, тэр дундаа бага орлоготой өрхийн хүүхэд, хөдөөгийн хүүхдүүдийн эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийн зохистой байдлыг хангах, эрүүл мэндийн салбар дахь авлигатай тэмцэх, олон улсын байгууллагаас шаардлагатай техникийн туслалцаа авахыг зөвлөсөн байна.³⁴

Эрүүл мэндийн болон сэргээн засах үйлчилгээ, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн үйлчилгээ хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст хүртээмжтэй биш, энэ нь ялангуяа хөдөө, алслагдсан газар нутагт илүү хүнд байгааг онцлоод эрүүл мэндийн хууль тогтоомжид зааснаар хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн бүр чөлөөтэй, өөрийн зөвшөөрлөөр эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах боломжгүй байгааг шүүмжилсэн.³⁵

Бэлгийн хариуцлагатай зан үйл, гэр бүл төлөвлөлт зэргийг багтаасан бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрх, эрүүл мэндийн цогц боловсрол хангалтгүй, хүн амыг өсгөх бодлого нь эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах нийгмийн хэв шинжийг бэхжүүлж, ядууралд хөтөлж байна, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, бэлгийн цөөнхийн дунд бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн талаар мэдээлэл хангалтгүй, эдгээр эмэгтэйчүүдийн тусгай хэрэгцээний талаар эмнэлгийн мэргэжилтнүүдийг сургадаггүй, умайн хүзүүний болон хөхний хорт хавдрын талаарх мэдээлэл, шаардлагатай эмчилгээ үйлчилгээ хангалтгүй байна.³⁶

Хүнсний аюулгүй байдлын асуудлаар арга хэмжээ авч байгаа ч энэ нь сүүлийн үеийн мэдээгээр аль хэдийн их байгаа таргалалт, илүүдэл жингийн асуудалд ямар нөлөө үзүүлж байгааг үнэлэх боломжтой мэдээлэл байхгүй.³⁷ Мөн сүүлийн жилүүдэд архидалт, сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудал нэмэгдэж байгаа, үүний эсрэг хариу арга хэмжээ авч байгаа ч санаа зовж буй асуудлыг бууруулж байгаа эсэх, шалтгааныг арилгахад чиглэсэн эсэхийг үнэлэхэд хангалттай мэдээлэл хомс байгааг шүүмжилсэн.³⁸

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс эрүүл мэндийн тогтолцоог бэхжүүлэх хөтөлбөр, арга хэмжээ хэрэгжүүлэх, хувийн хэвшлийн оролцоог нэмэгдүүлэх, эрүүл мэндийн суурь үйлчилгээг үндэсний болон

³¹ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 3-р цикл, 2020 он, 116.41, 116.89, 116.98, 116.114

³² Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 928-р тал

³³ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 28

³⁴ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 30

³⁵ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 38-39

³⁶ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 28

³⁷ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 38

³⁸ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 40

бүсийн хэмжээнд үзүүлэх тогтолцоог бэхжүүлэх, үйлчилгээний хамрах хүрээ болон хүртээмжийг өсгөн нэмэгдүүлэх, нийтийн эрүүл мэнд, эмнэлгийн үйлчилгээг улам бүр сайжруулах, эх нялхсын эрүүл мэндийн салбарт гарсан томоохон ахиц дэвшлийг үргэлжлүүлж, өдгөө хэрэгжиж буй бодлого стратегийг цааш үргэлжлүүлэн нэн ялангуяа нярай хүүхдийн асаргаа, нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, дархлаажуулалт, хөхөөр хооллолтыг дэмжих зэрэг чиглэлээрх хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлэх, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн талаарх насны онцлогт тохирсон боловсролыг сургуулийн сургалтын хөтөлбөрт тусгах, үүнд хүчирхийллийн асуудлыг мөн тусгах, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн тухай мэдээлэл, бараа, үйлчилгээ авах бололцоог бүрдүүлэх замаар охид, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй охид, эмэгтэйчүүдийн бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийг хамгаалах, хүчээр үр хөндүүлэх, албадан үргүйжүүлэх явдлыг таслан зогсоох, бүх эмэгтэйчүүдэд бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, гэр бүл төлөвлөлтийн талаар мэдээлэл, үйлчилгээ авах бололцоог бүрдүүлж, шийдвэрээ мэдээллийн үндсэн дээр чөлөөтэй гаргах эрхийг нь хангах, эрүүл мэндийн тогтолцоонд буй хүндрэлтэй асуудлуудыг шийдвэрлэх боломжуудыг судлан үзэхийг зөвлөсөн.³⁹

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч ХДХВ/ДОХ-той амьдарч буй хүмүүсийн амсаж буй гутамшиг, доромжлолыг багасгахын тулд ХДХВ/ДОХ-оос сэргийлэх тухай хуульд оруулсан сүүлийн нэмэлт, өөрчлөлтийг бүрэн хэрэгжүүлэх, амьдралын бүх хүрээнд ялгаварлан гадуурхагдахаас хамгаалах үр нөлөөтэй механизм бий болгох, ажлын байрны ялгаварлан гадуурхалтыг хориглох замаар тэдний хөдөлмөр эрхлэх нөхцөлийг хангах, энэ асуудлаарх Үндэсний хороог дахин байгуулах эсхүл ижил төрлийн байгууллага байгуулах, олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх, эдгээр хүмүүсийн нууцыг хамгаалах үүднээс эрүүл мэндийн халамжийн байгууллагад сургалт зохион байгуулахыг зөвлөсөн.⁴⁰

2.1.7. Сурч боловсрох эрх

Боловсролд тэгш хамран сургахыг төрөөс дэмжиж байгаа ч хөгжлийн бэрхшээлтэй зарим хүүхэд суралцаж чадахгүй байна, мөн боловсролын чанарын үзүүлэлт хот, хөдөөд ялгамжтай байна.⁴¹

Боловсролын салбарын төрийн бодлогын тогтвортой, тасралтгүй байдал хангалтгүй байгааг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо шүүмжилжээ.⁴² Мөн бүх түвшинд бүх хүүхдийн боловсролын тэгш хүртээмжийг хангах, тусгай хэрэгцээт хөвгүүд, тухайлбал, сүмд шавилан суугаа, хөгжлийн бэрхшээлтэй, алслагдсан хөдөөгийн хүүхдүүд, малчин өрхийн хүүхдүүд, бага орлоготой өрхийн хүүхдүүд, үндэстний болон хэлний цөөнх хүүхдэд онцгой анхаарал хандуулах, жирэмсэн өсвөр насныхан, ээжүүдийг үргэлжлүүлэн суралцахад туслах, нүүдэлчин өрхийн хүүхдүүдэд бага боловсрол эзэмших альтернатив хувилбарыг хэрэгжүүлэх, бага болон дунд сургуулийг чанартай багшлах боловсон хүчин, сургуулийн тээвэр, суралцах материал, зохих шаардлага хангасан биеийн тамирын заал, хэрэглэгдэхүүн, ундны цэвэр ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангах, хүүхэд асрах, хөгжүүлэх цогц бодлогод тулгуурлах замаар сургуулийн өмнөх боловсролыг өргөжүүлэх, хөгжүүлэхэд хангалттай төсөв хуваарилахыг тус тус санал болгосон байна. Хүүхдүүдийн амралт, чөлөөт цагийг өнгөрүүлэх боломжийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр хичээлээс гадуурх үйл ажиллагааны бодлого баталсан ч энэ чиглэлийн үйл ажиллагаа дутагдалтай байгааг шүүмжилж, цаашид хүүхдийн нас насны онцлогт тохирсон чөлөөт цагаа өнгөрүүлэх үйл ажиллагаанд хангалттай төсөв хуваарилахыг зөвлөсөн.⁴³

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэдтэй ажиллахаар бэлтгэгдсэн багш нарын тоо бага, боловсролд тэгш хамран сургах бодлого Боловсролын тухай хууль, Монголын боловсролыг хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөө (2006-2015)-д тусаагүй гэсэн шүүмжлэлийг НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо өгсөн байна.⁴⁴

³⁹ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.107, 84.110, 3-р цикл, 2020 он, 116.100-116.107

⁴⁰ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 881-882-р тал

⁴¹ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 44

⁴² НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 38

⁴³ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 39

⁴⁴ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 36-37

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс боловсролын тогтолцоог бэхжүүлэх хөтөлбөр, арга хэмжээ хэрэгжүүлэх, хувийн хэвшлийн оролцоог нэмэгдүүлэх, хүүхэд бүр сурч боловсрох эрхээ эдлэх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн хүчин чармайлтаа үргэлжлүүлэх, сургуулиас завсардах, ялангуяа эрэгтэй хүүхдүүдийн сургууль завсардалтын эсрэг нэмэлт арга хэмжээ авах, эмзэг бүлгийн хүүхдүүдэд онцгой анхаарал хандуулах замаар бүх түвшний хүүхдүүд боловсролд тэгш хамрагдах боломжийг баталгаажуулах чиглэлээр хүчин чармайлтаа бэхжүүлэх, үндэстний болон хэлний цөөнх, түүнчлэн уугуул иргэдийн боловсролын хүртээмжийг үргэлжлүүлэн бэхжүүлэх, боловсролын хөтөлбөрт хүний эрхийн сэдвийг тусгах, 2021–2030 оны Боловсролын салбарын мастер төлөвлөгөө батлах ажлыг шуурхайлах, энэ хүрээнд холбогдох талуудтай зөвшилцөх, олон нийтийн мэдлэгийг дээшлүүлэх, Нэг Монгол Нээлттэй боловсролын үндэсний хөтөлбөрөө орчин үеийн боловсролын арга барил, интернет ашиглан насан туршийн боловсрол олгоход чиглэсэн шинэ технологиор баяжуулан бэхжүүлэх, хүртээмжтэй боловсролын ерөнхий бодлогыг боловсруулах болон боловсрол, ялангуяа дээд боловсрол эзэмших эрхээ эдлэхэд нь хүн бүрт тэгш боломж олгох чиглэлээрх хүчин чармайлтаа үргэлжлүүлэхийг зөвлөсөн байна.⁴⁵

НҮБ-ын Сурч боловсрох эрх хариуцсан Тусгай илтгэгч боловсролын салбарын төсөв ДНБ-ний 6 хувь, улсын төсвийн 20 хувьтай тэнцэхүйц байх, эдийн засгийн хямралтай нөхцөлд ч тогтвортой, хангалттай санхүүжилт хийх, сургуулиудын дэд бүтцийг ариун цэврийн байгууламж, шаардлага хангахуйц халаалттай байхаар шинэчлэх, эрүүл мэнд, ариун цэврийн мэдлэг олгох нь нийгмийн хэмжээнд эрүүл ахуйн нөхцөл сайжрахад түлхэц болдог тул энэ талаар сургалт оруулах, сургуулийн ачааллыг бууруулахад анхаарах, судалгааг нарийвчлан хийх, ирц бүртгэл хөтлөх талаар илүү боловсронгуй журам гаргаж мөрдүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн бүртгэл, мэдээллийг илүү нягт хийж, хүртээмжийг сайжруулах, багшлах боловсон хүчин бэлтгэх, нүүдлийн гэр цэцэрлэгийн санаачлагыг улам дэлгэрүүлэх, багш нарыг сургах, бүх түвшинд алсын хараатай жендэрийн төлвийг бий болгох, монгол үндэстэн болон бусад үндэстний цөөнх найрсаар зэрэгцэн оршиж байгааг бэхжүүлэх үүднээс боловсролын төвүүдэд олон соёл хэлний санаачлагыг хөгжүүлэх, хүний эрхийн зохиол бүтээлийг хэвлэн нийтлэх, түгээхэд дэмжлэг үзүүлэхийг зөвлөсөн.⁴⁶

2.1.8. Соёлын эрх

Нүүдэлч малчдын бэлчээр, усны нөөц, нүүдэлчдийн мал аж ахуйн эртний соёлыг уул уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөллөөс хамгаалах эрх зүйн орчин хангалтгүй байна.⁴⁷

Монголын соёлын өвийг бүртгэх дүрэм журам нь бүх угсаатны бүлгийн соёлыг албан ёсны соёлын өвд багтаах баталгааг хангахгүй байгааг анхаарах шаардлагатай.⁴⁸

Монгол Улсыг дэлхийд таниулсан нүүдэлч ахуй соёлыг тээгчид бол хүн амын 25 хувийг эзэлж байгаа малчид билээ. Гэвч хэдэн зууны туршид нүүдэллэн ирсэн бэлчээрийн эрх нь баталгаажаагүйн улмаас уул уурхай, дэд бүтцийн төсөл хөтөлбөрийн хүрээнд тэдний эрхийг хөсөрдүүлэх байдал газар авсаар байгаа ч, тэд эрх, ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа шийдвэрт оролцох боломж сул, өргөн уудам нутагт тархан суурьшсан тул эрхээ хамтран шаардах боломж хязгаарлагдмал байна.⁴⁹

2.1.9. Сонгох, сонгогдох эрх

НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо 2015 оны Сонгуулийн тухай хууль нь хэрээс хэтэрсэн хязгаарлалт тогтоосонд шүүмжлэлттэй хандсан.⁵⁰ Тухайлбал, хугацаа хэтэрсэн өр, зээлтэй байх, цэргийн алба хаагаагүй, гэмт хэрэгт холбогдсон (тухайн гэмт хэргийг үйлдсэн эсэхээс үл хамаарна) бол нэр дэвших

⁴⁵ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.107, 84.110-84.112, 3-р цикл, 2020 он, 116.108-116.113

⁴⁶ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 855-856-р тал

⁴⁷ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 8

⁴⁸ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 46

⁴⁹ Б.Хишигсайхан, ХЭФ-ын илтгэл, Хүний эрхийн форум – 2021 он

⁵⁰ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 39

шаардлага хангахгүй бөгөөд төрийн албан хаагч сонгуульд нэр дэвшихийн тулд 1-р сарын 31 гэхэд албан тушаалаас чөлөөлөгдсөн байхыг шаардсан. Мөн хорих ял эдэлж байгаа хүмүүсийн сонгох эрх хангагдаагүй, Үндэсний аудитын газарт тодорхой кампанит ажлыг зөвшөөрөхгүй байх эрхийг олгох замаар кампанит ажлаа чөлөөтэй явуулах эрхийг хязгаарласныг буруутгасан. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн сонгогч, нэр дэвшигчийн хувьд эрхээ бүрэн таатай эдлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэхийг зөвлөсөн.⁵¹ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс 2021 онд болох ерөнхийлөгчийн сонгуульд ардчилсан сонгуулийн үйл явцыг хангахыг зөвлөсөн байна.⁵²

2.1.10. Эвлэлдэн нэгдэх эрх

Иргэний нийгэм бол хөгжлийн эрх тэгш оролцогч байтал үүнийг хүлээн зөвшөөрөх байдал сул, гаргасан санал, шүүмжийг үйл ойшоох хандлага амь бөхтэй оршоор байна.⁵³ ТББ-ын тухай хуулийг шинэчлэн найруулах ажил эхлээд 10 орчим жил болж байгаа ч өнөөдрийг хүртэл нийгэмд гүйцэтгэх үүргээ чөлөөтэй хэрэгжүүлэх боломжийг бүрэн хангахуйц төсөл боловсруулагдаагүй, үүний зэрэгцээ хууль санаачлагч, ТББ-ын хооронд зарчмын зөрүүтэй байр суурийг нэгтгэх асуудалд ахиц дэвшил гарахгүй байгаа, төсөл боловсруулах явцад ТББ-ыг нэр төдий оролцуулж байгааг анхаарах шаардлагатай.

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс төрийн бус байгууллагын бүртгэл, санхүүжилтийн тухай зохицуулалтыг олон улсын стандартад нийцүүлэх үүднээс Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийн төслийг шинэчлэн боловсруулах, хүний эрхийг хамгаалагчид, иргэний нийгмийн байгууллагуудыг заналхийлэх, айлган сүрдүүлэх, дарамтлахаас хамгаалсан хууль тогтоомж баталж, хэрэгжүүлэх, иргэний нийгэм, түүний дотор төрийн бус байгууллага, хүний эрхийг хамгаалагчид, шашны бүлгүүдийн улс төрийн үйл явц болон авлигын эсрэг хүчин чармайлтад оролцоог нь нэмэгдүүлэхийг тус тус зөвлөсөн.⁵⁴

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч Төрийн бус байгууллагын тухай хуульд оруулах аливаа өөрчлөлтийг олон улсын хэм хэмжээтэй нийцүүлэх, ялангуяа бүртгэл болон санхүүжилтийн асуудлыг анхаарч үзэх, энэ өөрчлөлт нь хүний эрх хамгаалагчид болон хүний эрхийн байгууллагуудын ажлыг хязгаарлах бус ажлаа явуулах боломжоор хангахад чиглүүлэх, хүний эрхийн байгууллагуудад уул уурхайн төсөлд мониторинг хийж, болзошгүй хүний эрхийн зөрчил, хүчирхийллийн асуудлаар зөвлөмж өгдөг байх боломжийг олгох, иргэний нийгмийн байгууллага хангалттай санхүүжилттэй байхад анхаарч, тэдний нийгэмд гүйцэтгэж буй чухал үүргийг хүлээн зөвшөөрөхийг зөвлөсөн.⁵⁵

2.1.11. Жендэрийн эрх

Шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоо бага, сонгуулийн хуульд туссан квот хэрэгждэггүй, эцгийн эрхт хандлага, ялгаварлан гадуурхсан нийгмийн хэв шинж давамгайлсаар байгаагаас эмэгтэйчүүд эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхээ эдлэхэд саад учруулж байна хэмээн дүгнэсэн.⁵⁶ Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх түр тусгай арга хэмжээний хэрэгжилт хангалтгүй, улс төрийн сүлжээнд эмэгтэйчүүдийн оролцоо хязгаарлагдмал, нэр дэвших боломжтой эмэгтэйчүүдийн чадавх, кампанит ажлын санхүүжилтийн талаарх мэдлэг сул, "нэр дэвшигчийн татвар"

⁵¹ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 44-45

⁵² НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 3-р цикл, 2020 он, 116.92

⁵³ Б.Хишигсайхан, ХЭФ-ын илтгэл, Хүний эрхийн форум – 2021 он

⁵⁴ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 3-р цикл, 2020 он, 116.72, 116.74, 116.75

⁵⁵ НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгчийн тайлан, A/HRC/43/51/Add2, 2020 он, пара 73. (f), (o), (q)

⁵⁶ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 20

зэргээс үүдэн эмэгтэйчүүдийн улс төр, нийгмийн оролцоо бага байна гэж НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо шүүмжилсэн.⁵⁷

Хэвлэл мэдээлэл болон нийгэмд эцгийн эрхт хандлага, гэр бүл дэх эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн үүрэг хариуцлагын талаарх ялгаварлан гадуурхсан нийгмийн тогтсон хэв шинж давамгайлж байгаа нь эмэгтэйчүүдийн боловсрол, мэргэжлийн сонголтод нөлөөлж, улс төр, нийгмийн амьдралд тэдний оролцоог хязгаарлаж, хөдөлмөрийн зах зээлд тэгш бус оролцох, гэр бүлийн харилцаанд тэгш бус байр суурь эзлэхэд хүргэж байна.⁵⁸ Энэ нь эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийллийн шалтгаан болж байгаа бөгөөд ялгаварлан гадуурхсан нийгмийн тогтсон хэв шинж, сөрөг уламжлалыг арилгахад чиглэсэн арга хэмжээг тогтвортойгоор авч хэрэгжүүлэхгүй байгааг шүүмжилсэн.

Гэр бүл салахад ихэвчлэн эмэгтэйчүүд хүүхдээ асрах үүрэг хүлээдэг бөгөөд салсан нөхөр хүүхдийн тэтгэвэр өгөх үүргээ биелүүлээгүй ч шийтгүүлэх нь ховор байна.⁵⁹ Эмэгтэйчүүдийн эрхийн идэвхтнүүдийн тайлбарласнаар гэр бүлийн бизнес, өмч ихэвчлэн нөхрийн нэр дээр байдаг бөгөөд гэр бүл салсны дараа энэ хөрөнгө нөхрийн нэр дээр автоматаар шилждэгт шүүмжлэлттэй хандсан.

Гэр бүлийн хүчирхийлэл ихээр үйлдэгдэж буйд НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо санаа зовниж, энэ чиглэлээр хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх, гэр бүлийн хүчирхийллийн тохиолдол нэг бүрийг үр дүнтэй мөрдөн шалгах, буруутай этгээдэд хариуцлага хүлээлгэх, хохирогчдын хохирлыг барагдуулах, үр дүнтэй нөхөн сэргээхийг зөвлөсөн. Энэ төрлийн хэргийг үр дүнтэй мөрдөн шалгаж, шийтгэх үр чадварыг эзэмшүүлэх сургалтыг хуульч, хууль сахиулагчдад зохион байгуулах шаардлагатай гэж үзсэн.⁶⁰ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийллийн гаралт, түүнд үзүүлж буй хариу үйлдэл хангалтгүй байгаад санаа зовнихын зэрэгцээ нуугдмал хэргүүд, энэ талаар статистик мэдээлэл хангалтгүй байгаа болон гэрлэлтийн хүчинг гэмт хэрэгт тооцоогүй зэрэгт шүүмжлэлттэй хандсан.⁶¹ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо мөн гэр бүлийн хүчирхийлэл ихээр үйлдэгдэж байгаа, үүний дээр эмэгтэйчүүд, хүүхдийн эсрэг хүчин, бэлгийн халдлага газар авч, нэмэгдэж байгааг шүүмжилсэн.⁶² НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо мөн адил байр суурьтай байгаа бөгөөд энэ талаар статистик мэдээлэл хангалтгүй байгаа, хөгжлийн бэрхшээлтэй охид, эмэгтэйчүүдэд хамгаалах байр хүртээмжгүй, хүчирхийллийн хохирогч болсон хөгжлийн бэрхшээлтэй эмэгтэйчүүдийн эмзэг байдал, тусгай хэрэгцээний талаар нийгмийн ажилтан, эмнэлгийн мэргэжилтэн, бусад холбогдох ажилтныг сургалтад хамруулаагүй зэргийг шүүмжилсэн.⁶³

Улсын хэмжээнд 20 хамгаалах байр, 17 нэг цэгийн үйлчилгээний төвийг цагдаа, төрийн бус байгууллага, орон нутгийн төрийн байгууллага, эмнэлэг ажиллуулж байгаа бөгөөд орон нутагт хамгаалах байр цөөн байгаа нь хохирогчдод хүндээр тусч байна.⁶⁴

Хүн худалдаалах гэмт хэргийн хохирогчдод үзүүлэх үйлчилгээ, хамгаалах байрны төсөв туйлын хангалтгүй байгааг НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо шүүмжилсэн.⁶⁵ Хүн худалдаалахын эсрэг хууль тогтоомж баталсан ч хангалттай төсөв хуваарилдаггүй, ялангуяа урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр, мөн

⁵⁷ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 14, 22

⁵⁸ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 16

⁵⁹ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), [Mongolia - United States Department of State](#)

⁶⁰ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 17-18

⁶¹ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 27

⁶² НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 30

⁶³ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 18

⁶⁴ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), [Mongolia - United States Department of State](#)

⁶⁵ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 27-28

хохирогчдыг нөхөн сэргээх, хамгаалах арга хэмжээ хангалтгүй, үндэсний хөтөлбөр батлах явц удааширсан, энэ талаарх гомдол, хэрэг хянан шийдвэрлэх явц, бэлгийн мөлжлөг, хохирогчийг дэмжих, нөхөн сэргээх хөтөлбөр зэргийн талаар мэдээлэл хангалтгүй, энэ талаар хуульч, хууль сахиулагч, хилийн ажилтнууд, нийгмийн ажилтан, эрүүл мэндийн мэргэжилтнүүдийн чадавхыг нэмэгдүүлэх хүчин чармайлт сул, биеэ үнэлэгч эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах, гутаан доромжлох хандлагатай бөгөөд тэднийг энэ байдлаас гарахад туслах хөтөлбөр хангалтгүй байна.⁶⁶

Жендэрийн тэгш байдлын тухай хууль баталсан нь чухал алхам хэдий ч хангалттай нөөцийг хуваарилахгүй байгаагийн улмаас хэрэгжилт хангалтгүй, шат шатны төрийн албан хаагчид болон эмэгтэйчүүдийн энэ талаарх мэдлэг сул байгааг мөн шүүмжилсэн.⁶⁷ ХЭҮК нь жендэрийн асуудлаарх ялгаварлан гадуурхалттай холбоотой гомдол хүлээн авах, конвенцын хэрэгжилтэд мониторинг хийх эрх хэмжээтэй ч энэ талаар олон нийт, эмэгтэйчүүдийн ойлголт муу, ялангуяа хөдөө орон нутагт хангалтгүй байна.⁶⁸

Өсвөр насны охид бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн үйлчилгээ, мэдээлэл авахад хүндрэлтэй байгаагийн зэрэгцээ ялангуяа хөдөө орон нутгийн охид, эмэгтэйчүүдэд орчин үеийн үргүйдлийн эмчилгээний хүртээмж хязгаарлагдмал байна.⁶⁹ Бэлгийн болон нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, эрхийн асуудлыг сургалтын хөтөлбөрт оруулаагүй, сургууль, дотуур байранд үйлдэгдэж буй бэлгийн хүчирхийлэл, халдлага нь өсвөр насныхны дунд жирэмслэлт өндөр байгаад нөлөөлж байна, өсвөр насны жирэмсэн охидыг сургуулиас гаргадаг практик, хөгжлийн бэрхшээлтэй охидыг сургуульд хамран сургах бодлого хангалтгүй байгааг мөн шүүмжилсэн.⁷⁰

НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо эмэгтэйчүүд, тэр дундаа хөдөөгийн, өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд ядууралд илүүтэй өртсөн, тэдэнд өмч хөрөнгө, санхүүгийн зээл, орон сууцны зээл хүртээмжгүй, ахмад болон хөгжлийн бэрхшээлтэй эмэгтэйчүүд хөгжлийн хөтөлбөрийн шийдвэр гаргах үе шат, хэрэгжилтэд оролцож чадахгүй байгааг шүүмжилсэн.⁷¹ Ганц бие эх, өрх толгойлсон эмэгтэйчүүдийг дэмжих бодлого сулаас үүдэн тэд ядуурал, ялгаварлан гадуурхалт, халдлагад өртөх эрсдэл өндөр байна.⁷²

Боловсрол, шинжлэх ухааны яамнаас хориглосоор байхад сумын сургуулиуд урьдчилан мэдэгдэлгүйгээр, эцэг эхийн зөвшөөрөлгүйгээр эрүүл мэндийн шаардлага хангахгүй нөхцөлд буюу анги танхимд охидын үзлэг хийж байгааг 2 ТББ мэдээлсэн.⁷³ Тус үзлэг нь бэлгийн хүчирхийлэл, бэлгийн замын халдварт өвчнийг илрүүлэх гэж байгаа ч хэлж заншсанаар онгон эсэхийг тогтоох юм.

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс эмэгтэйчүүдийн ажил эрхлэлт, эдийн засгийн хувьд илүү хараат бус байх нөхцөлийг бүрдүүлж, эдийн засгийн салбарт өрсөлдөх явдлыг хөхиүлж, мэргэжлийн болон техникийн сургалтад хамруулах, тэдний нийгмийн хамгааллын талаар тусгай арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх, шийдвэр гаргах түвшинд, ялангуяа өндөр албан тушаалд эмэгтэйчүүдийн оролцоог дэмжихийн зэрэгцээ төр, хувийн салбар дахь алагчлалтай тэмцэх хатуу арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх,

⁶⁶ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 20

⁶⁷ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 8

⁶⁸ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 10

⁶⁹ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 42

⁷⁰ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 24

⁷¹ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 30, 32

⁷² НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 36

⁷³ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), [Mongolia - United States Department of State](#)

квотын шаардлага тогтоох зэрэг аргаар улс төр дэх эмэгтэйчүүдийн оролцоог хангах, жендэрийн эрх тэгш байдлын тухай хууль, механизм бий болгох, эмэгтэйчүүд, охидыг алагчлахтай тэмцэх, ялангуяа ажлын байрны салбарт ялгаварлан гадуурхахыг хориглох талаар төрийн албан хаагч, хувийн хэвшлийн ажилтнуудын мэдлэгийг дээшлүүлэх, Жендэрийн тэгш байдлын Үндэсний хороонд эрх хэмжээ олгох, хуулийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх, жендэрийн тэгш байдлыг хөхиүлэн дэмжихэд салбар хоорондын болон төрийн байгууллага хоорондын хамтын ажиллагааг үргэлжлүүлж, ажлын байран дахь жендэрийн саад тотгор, өрөөсгөл ойлголтыг даван туулах практик арга хэрэгслээр дамжуулан эмэгтэйчүүдийг чадавхжуулах сургалтын хөтөлбөр боловсруулахад олон улсын холбогдох түншүүдтэй хамтран ажиллах, ижил үнэлгээтэй ажилд ижил хөлс олгох баталгааг хангах, эхчүүдийн хамгааллыг бэхжүүлэх, эхийн эндэгдлийг бууруулах, гэр бүлийн болон бэлгийн хүчирхийлэл, эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийллийг устгах, гэр бүлийн хүчирхийллийн эсрэг эрх зүйн хамгаалалт авахад учирч буй саадыг арилгах, хохирогчдыг хамгаалах, нийгэмшүүлэх, нийгмийн хамгааллын тогтолцоог бэхжүүлэх, энэ чиглэлээр хангалттай төсөв хуваарилах, хууль тогтоомжийг шинэчлэн батлах, үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, хуульчид, хууль сахиулагчдыг энэ чиглэлээр сургах, цагдаагийн алба хаагчдыг хохирогч төвтэй аюул заналхийллийн үнэлгээг хэрхэн үр дүнтэй хийх талаар сургаж дадлагажуулах, хохирогчдыг үр дүнтэй хамгаалах, нөхөн төлбөр олгох, энэ асуудлаарх Тусгай илтгэгчийг урих, алслагдсан газарт хамгаалах байр барих, хамгаалах байрны хүрэлцээг нэмэгдүүлэх, олон нийтийн ойлголт хандлагыг нэмэгдүүлэх, охид, эмэгтэйчүүдийг хүн худалдаалах гэмт хэрэгт өртөх эрсдлийг арилгах үүднээс тэдний болон гэр бүлийн боловсрол, эдийн засгийн нөхцөл бололцоог дээшлүүлэх хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн үүрэг хариуцлагын талаарх нийгмийн ойлголтыг өөрчлөх, уламжлалт хандлагыг өөрчлөхөөр авч буй арга хэмжээний үр нөлөөг бэхжүүлэх, НҮБ-ын Аюулгүйн зөвлөлийн 1325 дугаар тогтоолын дагуу үндэсний төлөвлөгөө батлах асуудлыг судлах, гэр бүлийн хүчирхийлэл, гэр бүлийн хүчин, бэлгийн дарамтыг гэмт хэрэгт тооцох замаар охид, эмэгтэйчүүдийн эрхийг хамгаалах цогц хууль тогтоомж батлах, энэ төрлийн хэргийг зохих ёсоор мөрдөн шалгах, бэлгийн дарамтад өртсөн хохирогчдын хувийн нууцыг хамгаалах хууль, эрх зүйн орчин бий болгож, хохирогчдыг нөхөн сэргээх зорилгоор аюулгүй орон байраар хангах, мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэх тогтолцоог бүрдүүлэх, эмнэл зүйн удирдамж, эмчилгээний стандартаас охид, эмэгтэйчүүдийг бэлгийн харьцаанд орсон эсэхийг тодорхойлохтой холбоотой шаардлагыг хасаж, тэдний эрхийг хангахыг тус тус зөвлөсөн.⁷⁴

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч эмэгтэйчүүдийн оролцоог улс төр, шийдвэр гаргах төвшинд нэмэгдүүлэх, жендэрийн тэгш байдлын хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, асуудал хариуцсан байгууллагад хангалттай нөөц хуваарилах, гэр бүлийн хүчирхийлэл, хүн худалдаалахтай тэмцэх хууль тогтоомжийг бүрэн хэрэгжүүлэх, хохирогчдыг хамгаалах, гэм буруутныг шийтгэх, эмзэг бүлгийн эмэгтэйчүүдийг хүрэлцээтэй нөөцөөр хангахад анхаарахыг тус тус зөвлөсөн.⁷⁵

2.1.12. Өргөдөл, гомдол гаргаж, шийдвэрлүүлэх эрх

Тухайн эрхийн хүрээнд тухайлсан зөвлөмж аваагүй бөгөөд “Төрийн байгууллагад өргөдөл, гомдол гаргаж шийдвэрлүүлэх эрхийн асуудал” сэдвээр Нээлттэй Нийгэм Форумас хийсэн хэлэлцүүлгийн үеэр энэ асуудлаар Захиргааны ерөнхий хуульд оруулж буй нэмэлт, өөрчлөлт нь өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх процессыг нарийвчлан зохицуулсан, “иргэн” гэж хязгаарласныг өргөжүүлсэн, хугацааг богиносгосон сайн талтай гэж дүгнэсэн байна.⁷⁶ Харин Захиргааны ерөнхий хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хуулийг хүчингүй болгох аваас Захиргааны ерөнхий хуулийн үйлчлэлд хамаарахгүй харилцаа болон төрийн байгууллага, албан тушаалтанд хамаарах өргөдөл, гомдлыг хэрхэн

⁷⁴ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.16, 84.38, 84.45-84.55, 84.59, 84.74-84.78, 84.102, 2-р цикл, 2015 он, 108.24, 108.43-108.49, 108.84-108.105, 108.139-108.142, 108.146-108.148, 3-р цикл, 2020 он, 116.17, 116.19, 116.114-116.140

⁷⁵ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 878-879-р тал

⁷⁶ “Төрийн байгууллагад өргөдөл, гомдол гаргаж шийдвэрлүүлэх эрхийн асуудал” хэлэлцүүлэг, 2022 он, legaldata.mn/news/141

шийдвэрлэх асуудлыг нухацтай авч үзэх шаардлагатай болохыг онцолсон байна. Хэрэв ийм хийдэл гарвал Үндсэн хуулиар баталгаажсан энэ эрхийн хэрэгжилтэд ухралт гарах юм.

2.1.13. Халдашгүй, чөлөөтэй байх эрх

2015 онд баталсан Эрүүгийн хуульд эрүүдэн шүүх гэмт хэргийг НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцод нийцүүлсэн хэмээн хууль тогтоогчид үзэж байгаа ч НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо үүнтэй санал нийлэхгүй байгаа бөгөөд хувь этгээдийн үйлдэж буй эрүүдэн шүүх үйлдлийг Пакт болон Хорооны ерөнхий тайлбар 20-т нийцээгүй хэмээн дүгнэсэн.⁷⁷ Мөн ялын дээд хэмжээ 5 жил байгаа нь тухайн гэмт хэргийн хор аюултай шинжид нийцээгүй гэж үзсэн. НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо ч мөн энэ талаар ижил байр суурь илэрхийлсэн.⁷⁸ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо хэрэгт холбогдсон этгээдийг гэм бурууг нь хүлээлгэхээр эрүүдэн шүүж буй тохиолдол бүртгэгдсээр байгаа ч гэм буруутай этгээдүүд ял шийтгэлгүй үлдэж байгааг шүүмжилж, энэ нь мөрдөн шалгах байгууллагын хараат бус байдал хангалтгүй байгаатай холбоотой хэмээн дүгнэсэн. НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хорооноос Эрүүгийн хуулийн тодорхойлолтыг ЭШЭК-д бүрэн нийцүүлэх, эрүүдэн шүүх гэмт хэргийн онц аюултай шинжид тохирсон ял шийтгэл оногдуулах, энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд ял шийтгэлээс мултрахтай тэмцэх, хөөн хэлэлцэх хугацааг тооцохгүй байхыг зөвлөсөн.⁷⁹

НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо эрүүдэн шүүх гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажил хангалтгүй, ашиг сонирхлын зөрчилтэй, шалгагдаж буй мэдээлэл ил тод биш байгааг шүүмжилж, мэдүүлэг авах бүх өрөө стандартад нийцсэн байдлаар тоноглогдоогүйн зэрэгцээ зарим тохиолдолд яллагдагчаар бичлэгийн зардлыг төлүүлэх тохиолдол байгааг буруутгасан.⁸⁰

Эрүүдэн шүүх аюул тулгарна гэж үзэх хангалттай үндэслэл байвал уг этгээдийг өөр улсад албадан гаргах, буцаах буюу шилжүүлэн өгөхгүй байх үүргээ шударгаар сахин биелүүлэхийг мөн зөвлөсөн.⁸¹ Хүчээр сураггүй болгохын эсрэг конвенцоор мөн адил үүрэг хүлээж байна.⁸² Мөн эрүүдэн шүүх, эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл, хүн худалдаалах явдалтай тэмцэх хүрээнд төрийн албан хаагчдыг сургах байдал хангалтгүй байгаа тэр дундаа эрх чөлөө нь хязгаарлагдсан хүмүүстэй ажилладаг эмнэлгийн ажилтнуудад Истанбулын протоколд заасны дагуу сургалт хийгдээгүйг НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо шүүмжилсэн.⁸³ Үүний зэрэгцээ эрүүдэн шүүх, бусад хүнлэг бус хэлбэрийн хохирогчдын эрхийг сэргээх, хангалттай нөхөн төлбөр олгох асуудлыг тухайлан зохицуулсан хууль байхгүй байна гэж үзсэн.⁸⁴

Хэдийгээр шинэ хуулиар таслан сэргийлэх арга хэмжээний шинэ төрөл тусгасан ч цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг өргөнөөр, урт хугацаагаар хэрэглэж байгаагийн зэрэгцээ 30 сараас хэтрүүлсэн тохиолдлууд байсаар байгааг НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо шүүмжилсэн. НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо нийт цагдан хоригдсон этгээдийн 3 хувийг 30 сараас дээш хугацаагаар цагдан хорьж байгаагийн зэрэгцээ цагдан хорих хугацаа шүүхийн шатанд тоологдохгүй байгааг буруушаасан байна.⁸⁵ Мөн баривчилсан шалтгаан, үндэслэлийг тэр даруйд мэдэгдэх, хуульч, эмч, гэр бүлийн гишүүдтэй холбогдох, цагдан хоригдсон хугацаа нь хорих хугацаанд орж тооцогдох зэрэг зохицуулалт хангалтгүй хэрэгжиж байгааг шүүмжилсэн. Үүний зэрэгцээ баривчлах, цагдан хорих явцад эрх нь зөрчигдсөн тухай гомдлыг мөрдөн шалгах ажиллагаа хангалтгүй байна гэж үзсэн.⁸⁶ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо ч мөн адил дээрх шүүмжлэлийг ирүүлээд байгаа бөгөөд тус Хороонд ирүүлсэн мэдээлэл дотор мөрдөгч, прокурорын зүгээс цагдан хоригдож буй этгээдийг гэр бүлийн гишүүдтэй нь

⁷⁷ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 21

⁷⁸ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 9

⁷⁹ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 10

⁸⁰ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 15

⁸¹ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 35-36

⁸² НҮБ-ын Хүний хүчээр сураггүй болгохын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CED/C/MNG/CO/1, 2021, пара 30-31

⁸³ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 37-38

⁸⁴ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 39-40

⁸⁵ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 13

⁸⁶ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 23, НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2016, пара 11, 13

уулзуулахдаа хэргээ хүлээсэн байх нөхцөл тавьдаг, гэр бүлтэйгээ уулзах боломжгүй хол газарт цагдан хорьж байгаа зэргийг мөн шүүмжилсэн байна.⁸⁷

Эрүүгийн хуульд туссан хүнийг хүчээр сураггүй болгох гэмт хэрэг нь конвенцийн 2-р зүйлд бүрэн нийцээгүй, тухайлбал, эрх чөлөөнд халдах бүх төрлийг тусгаагүй, энэ үйлдлийг хийж болзошгүй бүх этгээдийг хамруулаагүй, мөн Эрүүгийн хуулийн 29.5-р зүйлд "хүчээр сураггүй болгох" нь "хүн төрөлхтний эсрэг гэмт хэрэг болох" талаарх конвенцийн 5-р зүйлд заасантай бүрэн нийцээгүй гэж үзсэний зэрэгцээ энэ төрлийн гэмт хэрэгт оногдуулж байгаа ял шийтгэлийг конвенцийн 7-р зүйлд нийцүүлэх, ямар ч тохиолдолд энэ төрлийн гэмт хэрэгт торгох, зорчих эрхийг хязгаарлах ялаар шийтгэгдэх ёсгүй, мөн хөөн хэлэлцэх хугацаа 3-12 жил байгаа нь хэт богино байгааг конвенцод нийцүүлэх, энэ төрлийн гэмт хэрэгт нэн даруй, нягт нямбай мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах, энэ төрлийн хэрэгт холбогдсон этгээдийг шалгах хугацаанд албаны чиг үүргээс чөлөөлөхийг зөвлөсөн.⁸⁸

Дэнжийн мянга дах баривчлах байранд хүмүүс олноор хоригдож байгаа нөхцөл муу, сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудалтай хүмүүсийн асрах газар болон бусад асрах газруудад хөндлөнгийн хяналтын механизм байхгүй байгаа зэргийг НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо шүүмжилсэн.⁸⁹

НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо Улаанбаатар хотын дахин төлөвлөлтийн явцад албадан нүүлгэх эрсдэл учирч байгааг шүүмжилсэн⁹⁰ бол албадан нүүлгэх нь орон гэргүй болоход хүргэж байгаа, дахин төлөвлөлтийн улмаас зохистой орон байртай байх, тодорхой, зохистой шийдвэр гаргуулах, үр дүнтэй зөвлөлдөх, мониторинг хийх иргэдийн эрх зөрчигдөж, энэ талаар гомдол гаргах, маргаанаа шийдвэрлүүлэх боломжгүй болж, энэ асуудлыг ярьсан хүний эрхийн идэвхтнүүд хууль сахиулагчид, хувийн хэвшлийн дайралт, халдлагад өртөж байгааг НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо буруушаасан.⁹¹

Монгол Улсын хууль тогтоомжид хүүхдийн хувийн халдашгүй байх эрхийн асуудлыг нарийвчлан зохицуулаагүй, үүний улмаас хүүхэд амиа хорлоход хүрч байгааг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо шүүмжилж, хүүхэдтэй харилцаж буй аливаа этгээд хүүхдийн хувийн халдашгүй байдлыг хүндэтгэн харилцах тодорхой удирдамжийг бий болгохыг зөвлөсөн.⁹²

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн халдашгүй чөлөөтэй байх эрх Үндсэн хуульд туссаныг эс тооцвол эрх зүйн хамгаалалт сул байна гэж дүгнэсэн, ялангуяа оюуны болон сэтгэцийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн албадан эмчилгээ болон асрамжийн байгууллагад хүргэгдэхээс хамгаалагдсан байхад анхаарах шаардлагатайг анхааруулж, гэмт хэрэгт холбогдсон хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний мэдээлэл хангалтгүй байгааг сануулсан.⁹³

Хууль хяналтын ажилтнуудын үйл ажиллагаанд хяналт тавих үр дүнтэй механизмыг нэвтрүүлэх, эрүүдэн шүүхээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр мэдлэг дээшлүүлэх хөтөлбөр бий болгох, хараат бусаар, шуурхай мөрдөн шалгах үр дүнтэй, бие даасан механизмыг бий болгох, эрүүдэн шүүхийн асуудлаарх Тусгай илтгэгчийн зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх, эрүүдэн шүүсэн этгээд хариуцлагаас мултрахтай тэмцэх, тохиолдол нэг бүрийг шуурхай, бүрэн гүйцэд шалгах нөхцөлийг хангах, эрүүдэн шүүгдсэн хохирогчдын эрх зүйн хамгаалалтыг бэхжүүлэх, хангалттай нөхөн олговор, нөхөн сэргээх үйлчилгээ авах нөхцөлийг хангах, ЭШЭК-д хууль тогтоомжийг бүрэн нийцүүлэх, бие махбодын шийтгэлийн бүх хэлбэрээс урьдчилан сэргийлэх, устгах хууль тогтоомжийг батлах, хүн худалдаалах гэмт хэргээс хохирогчдыг хамгаалах, нийгэмшүүлэх, нөхөн төлбөр олгох, энэ хэргийг мөрдөн шалгах, яллах институцийг бэхжүүлэх, шүүх болон хууль сахиулах байгууллагын энэ чиглэлээрх чадавхыг бэхжүүлэх, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогч бүх тал, төрийн албан хаагч, цагаачлалын ажилтнуудыг сургах, хүний наймааны эсрэг маш хатуу хууль батлах, бүх хэлбэрийг гэмт хэрэгт тооцох, энэ чиглэлээр шаардлагатай нөөцийг хуваарилах, шаардлагатай төсөв, захиргаа, эрх зүйн арга хэмжээ

⁸⁷ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 11

⁸⁸ НҮБ-ын Хүний хүчээр сураггүй болгохын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CED/C/MNG/CO/1, 2021, пара 16-29

⁸⁹ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 20

⁹⁰ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 35

⁹¹ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 32

⁹² НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 21

⁹³ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 24

авах, энэ асуудлаар Тусгай илтгэгчийг урих, үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, НҮБ-ын протоколд нийцүүлэн хүн худалдаалахыг гэмт хэрэгт тооцох, ЭХХШТХ-ийн 8.1-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар хохирогчид хамгаалалт авах боломжийг нээж өгөх, гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх, холбогдох албан тушаалтныг чадавхжуулах, нөөц хуваарилах, салбарын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, Тогтвортой хөгжлийн зорилт 5.2 ба 16.1-т нийцүүлэн гэр бүлийн хүчирхийллийн талаар мэдлэг, ойлголтыг дээшлүүлэх арга хэмжээ авах, хүч хэрэглэх эрх хэмжээг зохистой хэрэгжүүлэх сургалтыг цагдаа нарт зохион байгуулах, цагдаагийн албан хаагчдын үйлдсэн хүчирхийллийн гэмт хэргийг нягт бөгөөд хараат бусаар мөрдөн шалгах зорилгоор УЕПГ-ын дэргэдэх МБА-ыг бэхжүүлэх, цагдан хоригдож буй болон хоригдож буй хүний эрхийг НҮБ-ын баримт бичигт нийцүүлэн хамгаалах, хоригдсон хүнтэй зүй бус харьцсан тухай гомдлыг мөрдөн шалгах хүчин чармайлтаа сайжруулах, хорих байгууллагын нөхцөлийг сайжруулах, хэт ачааллыг бууруулах, эрх чөлөөг хязгаарладаг бүхий л газарт хараат бусаар тогтмол хийх хяналт, шалгалтыг бэхжүүлэх, цагдан хоригдсон хүний сонгох эрхийг хэрэгжүүлэх үр дүнтэй арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэхийг зөвлөсөн байна.⁹⁴

НҮБ-ын эрүү шүүлтийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч зөвлөхдөө буруутай этгээд ял шийтгэлээс мултрахаас сэргийлэх, эрүү шүүлтийг эрүүгийн хуульдаа ЭШЭК-д нийцүүлэн томьёолж, ял шийтгэл нь эрүүдэн шүүхийн онц хүнд хэлбэрт нийцсэн байх, эрүүдэн шүүх болон хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцсан тухай бүх мэдээллийг шуурхай, няхуур шалгах, хохирогчдод бодитой нөхөн олговор, шаардлагатай эмчилгээ, нөхөн сэргээлтийг авах нөхцөл бүрдүүлэх, баривчлагдсан этгээдийг цагдан хорих шүүхийн зөвшөөрөл авахдаа хуульд заасан хугацааг хэтрүүлэхгүй байх, цагдан хорих нийтлэг журам хэрэглэхгүй байх, хууль зүйн туслалцаа авах эрхээр хангах, эрх чөлөөгөө хасуулсан бүх этгээдийг олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн байдлаар хорих явдлыг хангах, ЭШЭК-ын 22 дугаар зүйлийг хүлээн зөвшөөрсөн мэдэгдэл гаргах, хууль сахиулах салбарт шинээр ажиллаж эхэлж буй хүмүүс хүний эрхийн чиглэлээр нарийвчилсан сургалтад хамрагдсан байх, хууль сахиулагчдыг үргэлжилсэн сургалтад хамруулах, олон нийт, хуульч, хууль сахиулагчдад мэдээлэл сурталчилгаа зохион байгуулах зэргийг зөвлөсөн.⁹⁵

НҮБ-ын Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсэг ирээдүйд гарах өршөөлийн хуульд бүх хоригдлыг хамруулах, гадаадын иргэдийг саатуулах байрыг эрүүгийн хэргийн саатуулах байрнаас тусдаа байлгах, 2021 оны Хөдөлмөрийн тухай хуулийн ажлын байрны мэргэшлийн тогтолцооны дагуу төрийн асрамж, халамжийн байгууллагад ажиллаж буй хүний хөдөлмөрийн нөхцөлийг “хүнд” гэж тооцох, мөн асрамж, халамж шаардлагатай өндөр настнуудыг цөөн тоогоор цомхон байранд асрах, сэтгэцийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг амьдрахад нь тусалж буй ажлаа өргөжүүлэх, олон нийтэд түшиглэсэн тусламж үйлчилгээг илүү өргөжүүлж 21 аймагт нэвтрүүлэхийг зөвлөсөн.⁹⁶ Тус Ажлын хэсэг эрүүгийн эрх зүйн тогтолцоонд холбогдуулан цагдаагийн байгуулагдаж саатуулагдаж буй 48 цагийг хэтрүүлэхгүй байх, энэ хугацааг эрх чөлөөг нь хязгаарласан хугацаанд тооцдог байх, цагдаагийн байгууллагад гэрчээр дуудагдсан этгээдийг сэжигтнээр тооцохгүй байх, мэдүүлэг авах өрөө нь дүрс, дууны бичлэг хийх төхөөрөмжтэй байх, мэдүүлэг бичигддэг байх, бичлэгийг дор хаяж 6 сар хадгалах, яллагдагч болон тэдний өмгөөлөгч бичлэгийг төлбөргүй ашиглах боломжтой байх, шүүхийн зөвшөөрөлгүй баривчлах явдал, ялангуяа ТЕГ, АТГ-т практик болсон байх бөгөөд олон улсын эрх зүйд онцгой тохиолдол буюу хэргийн газар дээрээ баригдсан үед л зөвшөөрдгийг анхаарах, баривчлагдсан хүмүүсийг 48 цагийн дотор шүүхийн хяналтад оруулж байх, эрүүлжүүлэх байруудад хэл ам, бие махбодийн хүчирхийлэл үйлдэхийг бүрмөсөн хориглож, буруутай албан хаагчид хариуцлага тооцдог байх, эрүүлжүүлэгдсэн хүмүүсээс төлбөр авахыг зогсоох, эрх чөлөө нь хязгаарлагдсан хүмүүсийн суурь эрх зүйн хамгаалалтыг олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлэн үр дүнтэй баталгаажуулах, Мендезийн зарчмыг хэрэгжүүлэх замаар хэрэг хүчээр хүлээлгэх явдлыг устгах, мэдүүлэг авах үед хуульч байлцуулах, хүч хэрэглэж, хүчээр хэрэг хүлээлгэсэн тохиолдлыг үр дүнтэй мөрдөн шалгах, эрх зүйн бүх процесст өмгөөлөгч материал хуулбарлан авахыг оролцуулан хавтаст хэрэгтэй танилцах тэгш

⁹⁴ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.3, 84.18, 84.19, 84.20, 84.21, 84.22, 84.23-84.25, 84.43, 84.71-73, 84.79-84.89, 84.94, 84.95, 84.97, 84.101, 2-р цикл, 2015 он, 108.72-108.82, 108.84, 108.85, 108.116-108.123, 108.126, 108.127, 3-р цикл, 2020 он, 116.4, 116.10, 116.11, 116.12, 116.37, 116.49-116.67, 116.88, 116.159

⁹⁵ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 831-833-р тал

⁹⁶ НҮБ-ын Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсгийн тайлан, A/HRC/54/51/Add2, 2023 он, пара 88. (d), (e), (f), (g)

нөхцөлтэй байхыг баталгаажуулах, өмгөөлөгч шинжээчийн дүгнэлт хүсэх боломжтой байх, шүүхийн хэлэлцүүлэг хэргийг нухацтай авч үзэх хангалттай хугацаатай байх, "шагналын хоног"-той холбоотой зохицуулалтыг шинэчлэх замаар хууль бусаар ашиглах явдлыг халах, улаан шугам дээр гишгэх нь хоригдлыг шийтгэх сахилгын арга хэмжээ болж байгаа тул хорихын шалан дээрх улаан шугамыг арилгах, амиа хорлох явдлыг хянах протоколыг эргэж нягтлах, ингэхдээ амиа хорлож болзошгүй хоригдлыг гавлах дээд хугацааг тогтоох, хаалттай хорих ангид хоригдлыг ганцаарчлан хорих дэглэмийг яаралтай шинэчлэн боловсруулж, тус байгууламжид ганцаарчлан хорих арга хэмжээг ИУТЭОП болон Нельсон Манделагийн дүрмүүд, тухайлбал Дүрмийн 43(1) (б) ба 44-р заалтуудад нийцүүлэх, хөлний гавыг шалтай бэхэлсэн байгааг нэн даруй халах, хүний эрхийг хамгаалагчийн хууль ёсны үйлдэл, хувь хүмүүсийн үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхийг баталгаажуулах үүднээс Эрүүгийн хуулийн өргөн утгатай зүйл заалтыг өөрчлөх, хувийн хэрэгцээнд мансууруулах бодис эзэмшихийг гэмт хэрэгт тооцохгүй байхыг тус тус зөвлөсөн.⁹⁷ Мөн Зөрчлийн хэрэг хянан шийдвэрлэх дагнасан шүүх байгуулах, шүүхийн хэлэлцүүлгийн үеэр үнэ төлбөргүй хууль зүйн туслалцаа авах боломжоор хангах, баривчлах байранд саатуулагдсаны төлөө төлбөр төлөх ёсгүй, мөн баривчлах шийтгэл хүлээхээр байгаа зөрчлүүдийг нягталж үзэхийг сануулсан.⁹⁸

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч гэрч, хохирогчийг хамгаалах албыг хууль сахиулах байгууллагаас тусдаа буюу хуучин Тахарын албыг сэргээн байгуулахыг зөвлөсөн.⁹⁹

2.1.14. Шударга шүүхээр шүүлгэх эрх

НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо шүүгчдийн дунд авлига оршсоор байгаа нь шүүгчийн хараат бус байдлыг дордуулж, шүүх тогтолцоонд итгэх олон нийтийн итгэлийг сулруулж байна гэж дүгнэсэн.¹⁰⁰

НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо насанд хүрээгүй хүмүүсийг шүүн таслах мэргэшсэн шүүх байгуулах талаар НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн ээлжит төлөв байдлын хэлэлцүүлгээр амласан амлалтаа биелүүлэхийг сануулахын зэрэгцээ энэ асуудлаар мэргэшсэн шүүгчдийг томилох, шүүн таслах бүх үе шатанд чанартай, хараат бус хууль зүйн туслалцаагаар хангах, аль болох хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэлээр шийтгэх, цагдан хорих нь хамгийн сүүлд авах арга хэмжээ байх, хамгийн богино хугацаанд байхын зэрэгцээ хэдийд ч цуцлах боломжтой тогтмол хянан хэлэлцдэг байх, насанд хүрэгсдээс тусад нь цагдан хорих, цагдан хорих нөхцөл нь олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн байх, цагдан хоригдох явцдаа боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах боломжтой байх талаар зөвлөсөн.¹⁰¹ Ижил төстэй зөвлөмжийг НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо тус тус өгсөн.¹⁰²

ҮАБЗ нь УДШ-ийн шүүгч, УЕП, АТГ-ын даргыг огцруулах зөвлөмж гаргах эрхийг хуульчилсан нь эдгээр байгууллагын хараат бус байдалд халдсан тул үүнийг даруй таслан зогсоохыг зөвлөсөн.¹⁰³

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст шударга ёсны тогтолцоо хүртээмжтэй биш, брайл болон дохионы хэлээр үйлчилгээ авах боломжгүй байна.¹⁰⁴

Шүүх эрх мэдлийн тогтолцоог олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлэн шинэчлэх, шүүхийн бие даасан байдлыг бэхжүүлэх, үйл ажиллагааны ид тод, чөлөөт байдлыг баталгаажуулах арга хэмжээгээ

⁹⁷ НҮБ-ын Дүр зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсгийн тайлан, A/HRC/54/51/Add2, 2023 он, пара 89. (a)-(o)

⁹⁸ НҮБ-ын Дүр зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсгийн тайлан, A/HRC/54/51/Add2, 2023 он, пара 90. (a), (b)

⁹⁹ НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгчийн тайлан, A/HRC/43/51/Add2, 2020 он, пара 73. (s)

¹⁰⁰ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 31

¹⁰¹ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 43

¹⁰² НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 33-34; НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 24

¹⁰³ НҮБ-ын Хүний хүчээр сураггүй болгохын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CED/C/MNG/CO/1, 2021, пара 26-27

¹⁰⁴ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 22

үргэлжлүүлэх, алслагдсан нутаг дэвсгэрт хууль зүйн үйлчилгээг хүртээмжтэй хүргэх үүднээс эрх зүйн болон шүүхийн шинэчлэлийг үргэлжлүүлэх, шүүгч, прокурорын томилох үйл явцыг ил тод, хараат бус болгох, шүүгч болон бусад албан тушаалтныг дур зоргоор ажлаас нь халахаас урьдчилан сэргийлэх хамгаалалтыг бий болгох, 2019 оны 3-р сард баталсан Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай, Прокурорын тухай болон Авлигын эсрэг хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг хүчингүй болгох, Хууль зүйн туслалцааны төвүүдийг шаардлагатай санхүүжилт, шалгуур хангасан боловсон хүчнээр хангах замаар эрх зүйн туслалцаа авах боломжийг нэмэгдүүлэх, насанд хүрээгүй хүүхдийн хэргийг хянан шийдвэрлэх цогц тогтолцоог олон улсын стандартад нийцүүлэн бий болгохыг НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлгүүдээс зөвлөсөн.¹⁰⁵

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч шүүх, прокурорын хараат бус байдалд Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл хөндлөнгөөс нөлөөлж буйг таслан зогсоох, Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар Засгийн газрын шийдвэрийг Захиргааны хэргийн шүүхийн хяналтад оруулахыг зөвлөсөн.¹⁰⁶

2.1.15. Үл ялгаварлан гадуурхагдах эрх

Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийг 2015 оны Эрүүгийн хуульд гэмт хэрэг болгон тусгасан нь чухал ахиц дэвшил болсон.¹⁰⁷

НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо МУ-ын ЗГ-ын ИУТЭОУП-ын хэрэгжилтийн тайланг хэлэлцээд өгсөн дүгнэлтдээ ялгаварлан гадуурхахын эсрэг цогц хууль тогтоомж байхгүй, ялгаварлан гадуурхах үйлдэлд үзүүлж буй хариу арга хэмжээ сул байгаад шүүмжлэлттэй хандсан.¹⁰⁸ Энэ чиглэлээр Пактын 26-р зүйлд заасан ялгаварлан гадуурхахыг хориглосон бүх үндэслэлийг зохих ёсоор хууль тогтоомжид суулгах, төрийн болон хувийн хэвшлийн салбарт үйлдэгдэж буй шууд болон шууд бус ялгаварлан гадуурхалтыг бүхэлд нь хориглосон, шүүхийн болон захиргааны үр дүнтэй арга хэмжээг багтаасан цогц хууль батлахыг зөвлөсөн. Энэ чиглэлээр бусад механизмуудаас мөн адил зөвлөмж ирүүлсэн билээ.¹⁰⁹

Эрх мэдлийн цөөнх болсон хүүхдүүд, тухайлбал, бага орлоготой өрхийн хүүхдүүд, шилжин суурьшсан, бүртгэлгүй, хөдөөгийн, хөгжлийн бэрхшээлтэй, үндэстний болон хэлний цөөнх, бэлгийн цөөнх хүүхдийн эсрэг ялгаварлан гадуурхалт, ялангуяа сургууль, дотуур байранд нэмэгдэхийн зэрэгцээ буруутай этгээд хариуцлагаас мултарч байгааг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо шүүмжилсэн.¹¹⁰

Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцийн 4-р зүйлд нийцүүлэн аливаа арьс үндэстнийг үзэн ядсан үг хэлэхийг хуулиар хориглоогүй, нийгмийн сүлжээнд энэ төрлийн сэтгэгдэл нэмэгдсэн, ялангуяа 2017 оны ерөнхийлөгчийн сонгуулийн үеэр энэ нь ажиглагдсан бөгөөд энэ талаар гомдол гаргасан эсэх мэдээлэл хангалтгүй байгааг шүүмжилсний зэрэгцээ Эрүүгийн хуулийн үндэсний эв нэгдлийг бусниулах гэмт хэргийг аливаа үндэстний цөөнхийн эсрэг буруугаар ашиглагдахгүй байхад анхаарахыг сануулсан.¹¹¹ Аливаа арьс үндэстний эсрэг өдөөн турхирч байгаа байгууллагын эсрэг конвенцийн 4-р зүйлийн дагуу арга хэмжээ авах ёстой болохыг мөн зөвлөсөн.¹¹²

¹⁰⁵ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2-р цикл, 2015 он, 108.124, 108.125, 108.128, 3-р цикл, 2020 он, 116.80-116.88

¹⁰⁶ НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгчийн тайлан, A/HRC/43/51/Add2, 2020 он, пара 73. (b), (c)

¹⁰⁷ Эрүүгийн хууль, 2015 он, Зүйл 14(1)

¹⁰⁸ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CCPR/C/MNG/CO/6, 2017, пара 9

¹⁰⁹ НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CERD/C/MNG/CO/23-24, 2019, пара 7-8, НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 8-9; НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 16

¹¹⁰ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 15

¹¹¹ НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CERD/C/MNG/CO/23-24, 2019, пара 11-12

¹¹² НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CERD/C/MNG/CO/23-24, 2019, пара 13-14

Бэлгийн чиг хандлага, жендэрийн болон нийгмийн цөөнх бүлэг, арьс үндэс, ХДХВ/ДОХ-той статуст үндэслэн ялгаварлан гадуурхагдахгүй байх эрхийг хамгаалах, шүүхэд хэрэглэх эрх зүйн эх сурвалж болгох үүднээс алагчлахыг илэрхий хориглосон, шууд болон шууд бус ялгаварлан гадуурхах явдлын эсрэг өргөн хүрээтэй, цогц хууль тогтоомж батлах, урьдчилан сэргийлэх, шийтгэх, халах зорилгоор хойшлуулшгүй арга хэмжээ авах, ялгаварлан гадуурхахыг хориглосон хууль тогтоомжийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, хүний эрхийн соёлыг хангах, арьс өнгө, яс үндсээр ялгаварлан гадуурхахыг өдөөн хатгасан үзэн ядах үг хэлэх үйлдэлтэй болон үүнээс улбаатай хүчирхийллийн эсрэг тэмцэх, гадаадын иргэдийг аливаа хэлбэрийн халдлагаас хамгаалах, гэмт этгээдэд хариуцлага оногдуулах чиглэлээрх хүчин чармайлтаа ахиулах, ялгаварлан гадуурхалтын бүх хэлбэртэй тэмцэхийг НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлгүүдээс зөвлөсөн.¹¹³

2.1.16. Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс бүх шашин шүтлэгийг тэгш, чөлөөтэй бүртгэх, үйл ажиллагаагаа явуулах боломжийг олгосон хууль эрх зүйн орчин бүрдүүлэх, шашны бүлгүүдийн улс төрийн үйл явц болон авлигын эсрэг хүчин чармайлтад оролцоог нь нэмэгдүүлэхийг зөвлөсөн.¹¹⁴

2.1.17. Итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөө

Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, тэр дотроо интернэт мэдээллийн хэрэгсэлд өргөн хүрээний хуулийн хязгаарлалт тогтоосонд НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо шүүмжлэлттэй хандсан.¹¹⁵ Хэдийгээр гүтгэх, доромжлох гэмт хэргийг Эрүүгийн хуулиас халсан ч үүнтэй холбоотой заалт Эрүүгийн хуульд байсаар байгаа, мөн иргэний хэргийн тоо өссөн нь үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхээ эдлэхэд саад тотгор учруулж байгааг мөн шүүмжилсэн.

Глоб интернэйшнл ТББ цагдаа, улс төрчид, томоохон хувийн хэвшлээс хэвлэл мэдээллийг дарамтлах байдал үргэлжилж байгааг шүүмжлээд 233 сэтгүүлчээс асуулга авснаас 20 хувь нь шүүх, цагдаа, прокуророос дуудагдсан, 18 хувь нь цахим хуудас, утсаар айлган сүрдүүлэлтэд өртсөн хэмээн мэдээлсэн байна.¹¹⁶

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс хэвлэн нийтлэгчдийн бие даасан байдлыг эрх зүйн хүрээнд баталгаажуулахыг зөвлөсөн.¹¹⁷ Мөн Монгол Улсын хүний эрхийн төлөв байдлыг хэлэлцсэн II, III циклийн хэлэлцүүлгүүдээр үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийн харилцааг зохицуулсан үндэсний хууль тогтоомжоо ИУТЭОУП-д нийцүүлэх, Харилцаа, холбооны зохицуулах хорооны бие даасан байдлыг хангах, гүтгэх, доромжлох үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцохгүй байх, Зөрчлийн тухай хуулийн 6.21 дэх заалтыг хүчингүй болгох, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөг интернэт орчныг оролцуулан бүх орчинд баталгаатай эдлүүлэх, эдгээр эрх чөлөөг хязгаарлахдаа хууль зүйн үндэслэлтэй байх, зайлшгүй хэрэгцээтэй байх болон хамрах хүрээ нь зөв тодорхойлогдсон байх зарчмуудад нийцүүлэх нөхцөлийг хангах, сэтгүүлчид, хэвлэл мэдээллийн ажилтнууд болон иргэний нийгмийн зүтгэлтнүүд өөрсдийн үйл ажиллагаагаа олон улсын стандартад заасны дагуу шийтгэн цээрлүүлэх аливаа айдасгүйгээр чөлөөтэй эрхлэх бололцоог хангах, төрийн болон орон нутгийн эрх бүхий байгууллагын үйл ажиллагааны талаар мэдээлсэн, эсхүл шүүмжилсэн үйлдлийн улмаас мөрдөн хавчигдах, эсхүл дарамтад орохгүй байхаас хамгаалсан хамгаалалтыг бий болгох, сэтгүүлч, хэвлэл

¹¹³ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.17, 84.44, 2-р цикл, 2015 он, 108.19-108.21, 108.41, 108.42, 108.50, 108.52, 108.53, 108.55, 108.56, 108.61, 3-р цикл, 2020 он, 116.26-116.28, 116.40

¹¹⁴ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.99, 3-р цикл, 2020 он, 116.68, 116.75

¹¹⁵ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 37

¹¹⁶ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), Mongolia - United States Department of State

¹¹⁷ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.16

мэдээллийн ажилтны эсрэг үйлдсэн халдлагыг хараат бусаар мөрдөн шалгах нөхцөлийг баталгаажуулах, гэм буруутай нь тогтоогдсон этгээдэд шийтгэл хүлээлгэх, сэтгүүлчдийн мэдээллийн сурвалж болон мэдээллийг дотроос нь задруулагчдыг хамгаалах нөхцөлийг бүрдүүлэх, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, интернэтийн хэрэглээнд тогтоосон хязгаарлалтыг цуцлах талаар хүчин чармайлт гаргахыг тус тус зөвлөсөн.¹¹⁸

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч интернэтийн зохицуулалтын бүх тал дээр, түүний дотор мэдээллийн аюулгүй байдлын хууль батлахдаа хувь хүний нууц, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг хүндэтгэх нөхцөлийг бүрдүүлэх, эрхийг хязгаарлах бол хууль ёс, хэрэгцээ шаардлага, тэнцвэрт зарчмыг ягштал мөрддөг байх, мэдээллийн хэрэгслийн бие даасан, олон ургалч байдлыг дэмжсэн бодлоготой болох, энэ хүрээнд хэвлэл мэдээллийг зохицуулах албаны бие даасан байдлыг хангах, сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн ажилтан, иргэний нийгмийн идэвхтэн нь үйл ажиллагаагаа аливаа мөрдлөг, дарамт эсхүл шийтгүүлэх айдасгүйгээр явуулах баталгааг хангах, хүний эрхийг хамгаалагчийн эсрэг айлган сүрдүүлэх, дарамтлах аливаа хэлбэрийг эрс буруушаах, шүүмжилсний төлөө хариу авах аливаа хэлбэрээс хамгаалах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх, буруутай этгээдийг шийтгэх, хохирогчдын эрхийг үр дүнтэй сэргээхийг зөвлөсөн.¹¹⁹

НҮБ-ын Гадаад өр болон холбогдох бусад санхүүгийн үүрэг хариуцлагаас хүний эрх, тухайлбал эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхээ бүрэн эдлэхэд үзүүлэх нөлөөллийг хариуцсан бие даасан шинжээч шүгэл үлээгчийг олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлэн илүү сайн хамгаалахыг зөвлөсөн.¹²⁰

2.1.18. Мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрх

Нууцын зохицуулалтыг өргөтгөн тайлбарлах замаар мэдээлэл олж авах эрхийг хязгаарласан явдалд НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо шүүмжлэлттэй хандсан.¹²¹ 2016 онд Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль батлагдаж, төрийн нууцын жагсаалтыг хуулиар баталдаг байсныг Засгийн газарт энэ эрхийг шилжүүлснээр өмнө нь 60 төрлийн мэдээлэл төрийн нууцад багтдаг байсан бол 565 болж өссөн байна.¹²² Үүний зэрэгцээ байгууллага албаны нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалт батлахаар заасан нь нууц мэдээллийг улам бүр өргөжүүлсэн хэрэг юм.¹²³

Хувь хүний нууцаа хамгаалуулах эрхийг хөхиүлэн дэмжиж, улам сайн хамгаалах зорилгоор өгөгдөл хамгаалах үр дүнтэй хууль тогтоомж батлах, ингэхдээ хуульд нийцсэн байх, зайлшгүй байх болон хязгаарлалтын хүрээ нь хэр хэмжээнд нийцсэн байх зарчмыг баримтлах, хүүхэд, ялангуяа бэлгийн хүчирхийллийн хохирогч хүүхдийн хувийн нууцаа хамгаалуулах эрхийг нь бүрэн баталгаажуулсан хууль, эрх зүйн орчин бий болгохыг НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөл зөвлөсөн.¹²⁴

2.1.19. Чөлөөтэй зорчих эрх

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч зөвлөхдөө бүртгэлийн удаашралтай байдлаас болж нэг ч хүнийг нийгмийн суурь үйлчилгээнээс орхигдуулахгүй байлгахын тулд орон нутгийн шилжин ирэгсдийн бүртгэлийн ажиллагааг сайжруулах, тэднийг шинэ орчинд дасан

¹¹⁸ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2-р цикл, 2015 он, 108.131-108.138, 3-р цикл, 2020 он, 116.69-116.72, 116.88

¹¹⁹ НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгчийн тайлан, A/HRC/43/51/Add2, 2020 он, пара 73. (g), (h), (l)

¹²⁰ НҮБ-ын Гадаад өр болон холбогдох бусад санхүүгийн үүрэг хариуцлагаас хүний эрх, тухайлбал эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхээ бүрэн эдлэхэд үзүүлэх нөлөөллийг хариуцсан бие даасан шинжээчийн тайлан, A/HRC/43/45/Add2, 2020 он, пара 102. (k)

¹²¹ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 37

¹²² ЗГ-ын 2017 оны 247, Монгол Улсын төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалт, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12878/2/208019>

¹²³ Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль, 2016 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12408>, Зүйл 14.1

¹²⁴ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 3-р цикл, 2020 он, 116.78, 116.79

зохицоход туслах мэдлэг ойлголтыг нэмэгдүүлэх аян өрнүүлэх, тэдэнд нийгмийн суурь үйлчилгээг хүргэх үүднээс шаардлагатай хөрөнгө нөөцөөр хангах шаардлагатайг онцолсон.¹²⁵

Цар тахлын үеэр чөлөөтэй зорчих эрхийн асуудлаар Нээлттэй Нийгэм Форумын захиалгаар хийгдсэн судалгааны тайланд эх орондоо буцаж ирэх эрх нь онц болон дайны байдал зарласнаас бусад тохиолдолд дур зоргоор хязгаарлаж үл болох, жам ёсны шинжтэй эрх байтал Монгол Улсын Засгийн газраас хилийн хориг тогтоосон шийдвэр, арга хэмжээ нь хүний эрхийг хязгаарлах хуульд заасан шаардлага, үндэслэлийг нэг мөр хангаж чадаагүй тул "дур зоргын" шинжтэй байсан гэж дүгнэсэн байна.¹²⁶

2.2. БҮЛГИЙН ЭРХ

2.2.1. Хүүхдийн эрх

Хүүхдийг зодож шийтгэхийг хуулиар хориглосон ч гэр, сургуулийн орчинд өргөн хэрэглэгдсээр байгааг НҮБ-ын хүний эрхийн механизмууд шүүмжилж, холбогдох хуулийн заалтыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, олон нийтийг соён гэгээрүүлэх, хүчирхийллийн бус, оролцоонд тулгуурласан, эерэг хүмүүжлийн арга хэмжээг хөхиүлэн дэмжихийг зөвлөсөн.¹²⁷ Мөн хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэл, тэр дундаа архины хамааралтай эцэг эхийн зүгээс үйлдэж буй бие махбодийн болон сэтгэл санааны хүчирхийлэл, бэлгийн хүчирхийлэлд хүүхдүүд өртсөөр байгааг шүүмжилж, хүүхэд хамгааллын тогтолцоог бэхжүүлэхэд гол анхаарлаа хандуулж, хүүхдэд туслалцаа үзүүлэх чиг үүрэгтэй мэргэшсэн, чадварлаг нийгмийн ажилтны тоог тогтвортойгоор нэмэгдүүлэх, хүчирхийллийн шалтгаан нөхцөлд цогц үнэлгээ хийх, Хүүхдийн тусламжийн 108 утасны үйл ажиллагааг үр дүнтэй явуулахад хангалттай хүний, техникийн, санхүүгийн нөөц хуваарилах шаардлагатай болохыг сануулсан.¹²⁸

НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо эцэг эхийн хяналтаас гадуур байгаа (дотуур байранд буй малчдын хүүхэд, эцэг эх нь өөр орон нутаг, эсхүл гадаад улсад байгаа хүүхэд, шавилан сууж буй хүүхэд) болон эцэг эхээ алдсан эсхүл тэднээс тусдаа амьдарч буй хүүхдийн эрх зөрчигдөж байгаад санаа зовниж байгаагаа илэрхийлээд эдгээр хүүхдийн хамгаалалд онцгой анхаарал хандуулахыг зөвлөсний зэрэгцээ хүүхэд үрчлэлтийн бодлого хангалтгүй байгааг шүүмжилсэн.¹²⁹

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдэд чиглэсэн бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай тоон өгөгдлийг цуглуулах, хөгжлийн бэрхшээлийг тодорхойлох үр дүнтэй тогтолцоог хөгжүүлэх, боловсролд тэгш хамран сургах цогц арга хэмжээ авах, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд шаардлагатай арга хэмжээг нэн даруй авах, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийг ялгаварлан гадуурхах хандлагатай тэмцэх зорилгоор олон нийт, төрийн албан хаагчдын мэдлэгийг нэмэгдүүлэх кампанит ажил зохион байгуулахыг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо зөвлөсөн.¹³⁰ Хөдөөгийн, тэр дундаа нүүдэлч малчдын хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүд боловсрол эзэмшихэд хүндрэлтэй байгаагийн зэрэгцээ тэдэнд шууд нөлөө үзүүлэх аливаа шийдвэрт оролцож, үзэл бодлоо илэрхийлэх боломжгүй байгааг НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо шүүмжилж байна.¹³¹

Өсвөр насныхны эрүүл мэндэд тулгамдаж буй асуудлыг цогцоор судлах, энэ чиглэлээр бодлого, хөтөлбөр боловсруулах зөвлөмжийг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хорооноос өгсөн ч энэ зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх чиглэлээр дорвитой арга хэмжээ аваагүйг шүүмжилж, арга хэмжээг хойшлуулшгүйгээр

¹²⁵ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 881-р тал

¹²⁶ Хөл хорио ба эх орондоо ирэх эрх, Нээлттэй Нийгэм Форум, 2021 он, 50-р тал

¹²⁷ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 17-18; НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 23; НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 25-26

¹²⁸ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 24

¹²⁹ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 25-28

¹³⁰ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 29

¹³¹ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 12

авах, бэлгийн болон нөхөн үржихүйн хичээлийг сургалтын хөтөлбөрт дахин оруулах, агуулгыг боловсруулахдаа тэдний оролцоог хангахыг зөвлөсөн.¹³²

Хүүхдийн дунд сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудал нэмэгдэж, амиа хорлох, хорлохыг завдах тохиолдол өсөж байгаа тохиолдолд судалгаанд суурилсан хүүхдийн сэтгэцийн эрүүл мэндийн үндэсний бодлого боловсруулж, хүүхдийн сэтгэцийн эмчийн тоог нэмэгдүүлж, сургуулийн эрүүл мэндийн үйлчилгээнд энэ чиглэлээр мэргэшсэн сувилагч ажиллуулах шаардлагатай болохыг мөн зөвлөсөн байна.¹³³

НҮБ-ын Хүний эрхийн болон Хүүхдийн эрхийн хороо хүүхдийн аюултай, хүнд хөдөлмөр, тухайлбал хөдөө аж ахуй, уул уурхайн салбар, морин уралдаан зэрэгт оршсоор байгааг шүүмжилсний зэрэгцээ, хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах, тэр дундаа хүүхдээр морь унуулахыг хориглох шаардлагатай болохыг зөвлөсөн.¹³⁴ Мөн 2016 оны А/36 дугаар тушаалаар 11 дүгээр сарын 1-ээс 5-р сарын 1-ний хооронд 16 хүртэлх насны хүүхдийг морин уралдаанд оролцуулахыг хориглосон шийдвэрийг Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайд 2017 оны 2-р сард хүчингүй болгосныг буруушааж, үүний улмаас хүүхдүүд морины эздийн бие махбодийн болон сэтгэл санааны хүчирхийллийн хохирогч болох, сургууль завсардах, гэмтэх, амь насаа алдах эрсдэлд байсаар байгааг сануулсан.¹³⁵

Төрийн алба, тэр дундаа парламент, ЗГ-ын гишүүдийн морин уралдаан, архи, тамхи, эмийн үйлдвэрлэл зэрэгт оруулсан хувийн хөрөнгө оруулалт нь ашиг сонирхлын зөрчил үүсгэж, энэ нь хүүхдийн эрх зөрчигдөхөд хүргэж байгааг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо шүүмжилсэн.¹³⁶

НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо мөн орон гэргүй хүүхдэд холбогдох мэдээлэл хангалтгүй байгааг шүүмжилж, энэ чиглэлээр дэлгэрэнгүй мэдээлэл цуглуулах, орон гэрээсээ дайжих болсон шалтгааны тодруулах, энэ мэдээллийг олон нийтэд ил болгох, тэдэнд чиглэсэн үндэсний бодлого, зохицуулалтын арга хэмжээ, хангалттай төсөв хуваарилахыг зөвлөжээ.¹³⁷

Хүүхдийн худалдаа, биеийг үнэлүүлэх, порно зураг зэрэг асуудлаарх мэдээлэл хангалтгүй байгааг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо шүүмжилж, энэ асуудлыг Хүүхдийн эрхийн конвенцийн Нэмэлт протоколын 2,3-р зүйлд нийцүүлэн хуульчлах, хохирогчдыг нөхөн сэргээх, туслалцаа үзүүлэх зэргийг зөвлөсөн байна.¹³⁸

Цэргийн сургууль, эрүүгийн хууль тогтоомж, зохицуулалтыг Хүүхдийг зэвсэгт мөргөлдөөнд оролцуулахын эсрэг Нэмэлт протоколын зөвлөмжид нийцүүлэх, Нэмэлт протоколын 4-р зүйлд заасан арга хэмжээ авахыг зөвлөсөн.¹³⁹

Хүнийг хүчээр сураггүй болгохын эсрэг конвенцийн 25(1) заасан хүүхдийг хууль бусаар авч явах асуудалтай холбоотой үйлдлүүдийг шийтгэх заалт дотоодын хууль тогтоомжуудад тусаагүй байгааг шүүмжилсэн.¹⁴⁰

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс Хүүхдийн эрхийн конвенцтой дотоодын хууль тогтоомжийг уялдуулах чиглэлээр үргэлжлүүлэн ажиллах, хот, орон нутгийн хүүхдийн эндэгдлийн хувь хэмжээний зөрүүг бууруулах, төрсний бүртгэлийг хүүхдийн хувийн байдал, насыг бүртгэх зориулалтынх нь хувьд боловсронгуй болгох, хүүхдийн эрхийн хэрэгжилтийг бэхжүүлэх чиглэлээр нэмэлт арга хэмжээ авах, ялангуяа хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүд боловсрол эзэмших бүрэн боломжийг бүрдүүлэх, мөн

¹³² НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 32

¹³³ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 33

¹³⁴ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 27-28, НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 40

¹³⁵ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 40

¹³⁶ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 27-28

¹³⁷ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 42

¹³⁸ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 44

¹³⁹ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 45

¹⁴⁰ НҮБ-ын Хүчээр сураггүй болгохын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CED/C/MNG/CO/1, 2021, пара 42-43

алслагдмал нутаг дэвсгэрт амьдардаг болон амьжиргааны түвшнээс доогуур орлоготой өрхийн хүүхдүүд, эмзэг, гадуурхагдсан бүлгийн хүүхдүүдэд боловсрол эзэмших тэгш боломжоор хангах, хүүхэд бүр эрүүл мэндийн зохих тусламж үйлчилгээ авах нөхцөлийг бүрдүүлэх арга хэмжээ авах, бие махбодын шийтгэлийн бүх хэлбэрээс урьдчилан сэргийлэх, ийм шийтгэлийг устгах, гэр бүл болон сургуульд хүчирхийллийн бус хариуцлагын хэлбэрийг бий болгох, 18 нас хүрээгүй хүүхдээр аюултай ажил хийлгэхээс сэргийлэх, ялангуяа бичил уурхайд хөдөлмөр эрхлэхгүй байх нөхцөлийг бүрдүүлэх, мөлжлөгт өртөхөөс хамгаалах үр дүнтэй арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх, хүүхдийн хөдөлмөрийг зогсоох үр дүнтэй арга хэмжээ авах, хүүхдийг хөдөлмөрлүүлсэн ажил олгогчид хариуцлага хүлээлгэх, Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийг устгах 2012-2016 оны төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг сайжруулах, хэрэгжсэний дараах тогтолцоог судлах, хүүхдийн эрхийг хамгаалах механизмыг бэхжүүлэх, хүүхэд, ялангуяа бэлгийн хүчирхийллийн хохирогч хүүхдийн хувийн нууцаа хамгаалуулах эрхийг нь бүрэн баталгаажуулсан хууль, эрх зүйн орчин бий болгох, хүүхдийн эсрэг хүчирхийллийн бүх хэлбэр, түүний дотор гэр бүлийн болон бэлгийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр хүчин чармайлтаа ахиулах, хүүхдийн хөгжил хамгааллын үндэсний хөтөлбөр батлах, хүүхдийг бэлгийн мөлжлөгөөс сэргийлэх арга хэмжээг бэхжүүлэх, энэ гэмт хэргийг шуурхай мөрдөн шалгаж, гэмт хэрэгтнийг шийтгэх, хүн, ялангуяа хүүхэд худалдаалахтай тэмцэх чиглэлээр хүчин чармайлтаа үргэлжлүүлэх, НҮБ-ын Хүүхдэд зориулсан халамжийн хувилбарт үйлчилгээний тухай удирдамж болон Ерөнхий тайлбар №6-г харгалзан үзэж хувилбарт үйлчилгээнд хамрагдаж буй хүүхдүүдэд чанартай халамж үйлчилгээ үзүүлэх, гэр бүлийг дэмжих үйлчилгээг бий болгож, сайжруулах, нийгмийн үйлчилгээ эрхлэгчдэд зориулж чанартай сургалт зохион байгуулах, хүүхэд эцэг эхээсээ шаардлагагүйгээр хагацахаас урьдчилан сэргийлэх, хүүхдийг бие махбодийн болон сэтгэлзүйн хүчирхийллээс хамгаалах, Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрт хөдөлмөрийн хяналт шалгалтын дэглэмийг сайжруулах замаар хүүхдийн хөдөлмөрийг мөлжихөөс урьдчилан сэргийлэх засаглалын механизмыг бэхжүүлэх, хүүхдийн хөдөлмөртэй тэмцэхэд ОУХБ-аар дамжуулан олон улсын туслалцаа эрэлхийлэхийг зөвлөсөн.¹⁴¹

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч хүүхдийн бие махбодийн шийтгэл буруу болохыг ойлгуулах, аливаа хүчирхийллээс сэргийлэх, хамгаалах талаарх олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх, хүн худалдаалах гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үндэсний хөтөлбөрийг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хорооны зөвлөмжид нийцүүлэн өргөтгөх, нийгмийн бүх хэсгийн хүүхдүүдийг боловсрол эзэмших тэгш боломжоор хангах, шаардлагатай бол өөр бусад хэлбэрээр боловсрол олгох нэмэлт арга хэмжээ авах, хүүхэд хамгааллын асуудлыг хөгжлийн хөтөлбөрт илүү сайн тусгахын тулд НҮБ болон иргэний нийгэмтэй хамтран ажиллах, хаягдмал, өнчин, орон гэргүй хүүхдэд үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллагын нөхцөлийг сайжруулах зорилгоор үнэлгээг олон талын оролцоотой хийх, хүүхдүүдийг гэр бүл дээрээ эргэж нийлэхэд шаардлагатай туслалцаа үзүүлэх, хүүхдийн хөдөлмөртэй үр нөлөөтэй тэмцэхийг тус тус зөвлөсөн.¹⁴²

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч хүүхэд, залуучууд өөрсдөд нь нөлөөлөх бодлогод үр дүнтэй, жин нөлөөтэй оролцохыг дэмжих орчин нөхцөл бүрдүүлэх, үүний дотор эвлэлдэн нэгдэх, тайван жагсаал цуглаан хийх эрх чөлөөг нь бодитой хэрэгжүүлэхийг зөвлөсөн байна.¹⁴³

НҮБ-ын Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсэг үр дүнтэй, мэргэшсэн, сайн зохион байгуулалттай насанд хүрээгүй хүмүүсийг шүүн таслах тогтолцоог бий болгох, хүүхдийг цагдан хорьж байгаа байгууллагыг боловсролын үйл ажиллагаа явуулах боломжоор хангах, сургалт-хүмүүжлийн тусгай байгууллагын нөхцөлийг холбогдох олон улсын стандартад нийцүүлэхийг зөвлөсөн.¹⁴⁴

¹⁴¹ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.15, 84.26, 84.27, 84.59, 84.90-84.93, 84.117, 2-р цикл, 2015 он, 108.24, 108.34, 108.43, 108.106-108.115, 108.146, 108.149, 108.151, 3-р цикл, 2020 он, 116.17, 116.19, 116.79, 116.141-116.160

¹⁴² Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 879-880-р тал

¹⁴³ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 931-р тал

¹⁴⁴ НҮБ-ын Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсгийн тайлан, А/HRC/54/51/Add2, 2023 он, пара 91. (a), (b), (c)

2.2.2. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрх

НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо хөдөлмөр эрхлэлт, боловсролын салбар дахь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг ялгаварлан гадуурхах хандлага, нийтийн тээвэр, олон нийтийн барилга байгууламж хүртээмжгүй байгааг шүүмжилж, энэ чиглэлээр хүчин чармайлт гаргахыг зөвлөсөн.¹⁴⁵ Монголын тэргэнцэртэй иргэдийн үндэсний холбооноос мэдээлснээр Улаанбаатарт байгаа нийтийн тээврийн 1000 орчим хэрэгслээс 38 нь л тэргэнцэртэй хүмүүст хүртээмжтэй.¹⁴⁶ Мөн 25 төрийн өмчийн сургуульд судалгаа хийхэд 18 хувь нь л биет хүртээмжтэй байсан байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай хуулийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай нөөцийг хуваарилахыг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо зөвлөсөн.¹⁴⁷

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн талаар сөрөг хандлага давамгайлж байгааг шүүмжлээд, хөгжлийн бэрхшээлээс урьдчилан сэргийлэх гэх мэт үг хэллэгтэй хэвлэл мэдээлэл, кампанит ажлууд явж байгаа нь конвенцтой зөрчилдөж буйг сануулж, энэ чиглэлээр соён гэгээрүүлэх ажил зохион байгуулахыг зөвлөсөн.¹⁴⁸ Мөн ихэвчлэн бие махбодийн бэрхшээл дээр анхаарч оюуны болон сэтгэцийн хөгжлийн бэрхшээлийг орхигдуулж байна гэж дүгнэсэн. Төрөөс хүртээмжийн асуудлыг ихэвчлэн биет хүртээмжээр хязгаарлаж, бусад саад бэрхшээлийг үл тоомсорлож байна гэж үзсэний дээр брайл болон дохионы хэлийг одоог хүртэл эрх зүйн хүрээнд хүлээн зөвшөөрөөгүй байгааг шүүмжилсэн.¹⁴⁹

Эрсдэл, онцгой нөхцөл байдалд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг хамгаалах, туслалцаа үзүүлэх тусгай арга хэмжээ хангалтгүй байгаад санаа зовниж байгаа бөгөөд ялангуяа байгалийн гамшгийн давтамж нэмэгдэж байгаа энэ цаг үед энэ асуудалд онцгой анхаарах шаардлагатай.¹⁵⁰ Мөн хөгжлийн бэрхшээлтэй тэр дундаа сэтгэцийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрх зүйн этгээд байх эрхийг хүлээн зөвшөөрөх байдал хангалтгүй байгааг хороо шүүмжилсэн.¹⁵¹

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эсрэг хүчирхийлэл, халдлага, мөлжлөгийн хувь өндөр, ялангуяа эмэгтэйчүүд их өртөж байгаа бөгөөд эдгээр хүний эрхийн зөрчлийн эсрэг хамгаалалтын механизм сул байна гэж үзсэн.¹⁵² Мөн Эрүүл мэндийн тухай хуульд буй эхийн хэвлий дэх ураг удамшлын болон бие эрхтний гаж хөгжилтэй болох нь тогтоогдсон тохиолдолд жирэмслэлтийг таслан зогсоох, сэтгэцийн болон оюуны бэрхшээлтэй хүмүүсийг хүчээр үргүй болгох, үр хөндөхийг зөвшөөрсөн зохицуулалт нь конвенцтой зөрчилдөж байгаа тул хүчингүй болгох шаардлагатай.¹⁵³ Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн бие даан амьдрахад туслах нийгмийн туслалцааны хөтөлбөр хангалтгүй байна гэж үзсэн. Мөн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эцэг эх байх, тэр дундаа хүүхэд үрчлэн авах эрхийг хүлээн зөвшөөрөх, үр хүүхдээ өсгөн хүмүүжүүлэхэд нь шаардлагатай туслалцаа үзүүлэх төрийн үүргийг сануулсан.¹⁵⁴ Мөн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн талаарх статистик мэдээлэл хангалтгүй байгааг шүүмжилсэн.¹⁵⁵

¹⁴⁵ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 13

¹⁴⁶ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), [Mongolia - United States Department of State](#)

¹⁴⁷ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 29 (b)

¹⁴⁸ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 14

¹⁴⁹ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 16

¹⁵⁰ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 18-19

¹⁵¹ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 20

¹⁵² НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 26

¹⁵³ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 28-29

¹⁵⁴ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 34-35

¹⁵⁵ НҮБ-ын Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2015, пара 46

Хөгжлийн бэрхшээлтэй охид, эмэгтэйчүүдийг хамгаалах бодлого, арга хэмжээ сул, ахмад насны эмэгтэйчүүдэд эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмж хангалтгүй, хүчирхийлэл, халдлагаас тэднийг хамгаалж чадахгүй байна.¹⁵⁶

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийг хамгаалах төлөвлөгөөгөө амжилттай хэрэгжүүлэх, энэ чиглэлээр холбогдох бүх байгууллагын оролцоог хангах, дэд бүтцийн болон сэтгэл зүйн орчныг бий болгох, ажил эрхлэлт, нийгмийн хамгааллын талаар тусгай арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх, сонгох эрхийг хэрэгжүүлэх, боловсролын тогтолцоог бэхжүүлэх, боловсрол, хөдөлмөрийн салбарт хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг хамруулах нөхцөлийг хангах, энэ эрхийг баталгаажуулах хүрээнд боловсруулж буй хуулийг батлах, энэ чиглэлээрх хүчин чармайлтаа үргэлжлүүлэх, боловсролын хөтөлбөрт хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн боловсролыг тусгайлан иж бүрнээр тусгах, энэ талаарх олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй эмэгтэйчүүд, охидын нөхөн үржихүй, хүчирхийллээс ангид байх, хөдөлмөр эрхлэх, боловсрох, шийдвэр гаргах түвшинд оролцох эрхүүдэд онцгой ач холбогдол өгөх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс, ялангуяа хөгжлийн бэрхшээлтэй охид, эмэгтэйчүүд, хөвгүүдийн (үүнд, алслагдмал бүс нутагт амьдарч буй хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдийн боловсрол эзэмших эрх багтана) эрхийг хангахад чиглэсэн хүчин чармайлтыг нэмэгдүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй эмэгтэйчүүдийн эрхийг хөндөж буй шийдвэр гаргах үйл явцад тэдний оролцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдэд цогц хөгжлийн дэмжлэг үзүүлэх бодлогыг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийг нийгмээс тусгаарлахгүй байх нөхцөлийг баталгаажуулах чиглэлээр нэмэлт арга хэмжээ авах, сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүсийг албадан эмчлэх, гутаан доромжлох, хүчирхийлэл үйлдэх, дарамт шахалт үзүүлэх, хэт их эмчилгээ хийхтэй тэмцэх, тэднийг нийгэмд нэгдэн амьдрахыг нь дэмжиж сэтгэцийн эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх зэрэг арга замаар Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенцын дагуу сэтгэцийн болон нийгмийн сэтгэцийн эмгэгтэй хүмүүст дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэсэн ээлтэй, халамжийн хувилбарт үйлчилгээ бий болгох, тэдгээр хүмүүсийн шийдвэрээ мэдээллийн үндсэн дээр, чөлөөтэй гаргах эрхийг нь хүндэтгэн хангах, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг ялгаварлан гадуурхах, тэгш бус байдалтай тэмцэх стратеги боловсруулж, Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенцыг бүрэн хэрэгжүүлэх зорилгоор хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн байгууллагуудтай зөвлөлдөх албан ёсны, байнгын механизм бий болгохыг тус тус зөвлөсөн.¹⁵⁷

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенцийн зарчимд хууль тогтоомжоо нийцүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг тээвэр, мэдээлэл, харилцаа холбооны үйлчилгээ тэгш хүртэхэд шаардлагатай арга хэмжээ авах, хүртээмжтэй байхад нь учирч буй саад, тотгорыг устгах, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүд, ялангуяа хөдөөгийн хүүхдүүд бусадтай адил тэгш байх үндсэн дээр тусгай, үнэ төлбөргүй, чанартай боловсрол эзэмших боломжийг хангахыг зөвлөжээ.¹⁵⁸

2.2.3. Бэлгийн цөөнхийн эрх

Бэлгийн цөөнхийн эсрэг үйлдэгдэж буй хүчирхийлэл, дарамт, халдлагыг зохих ёсоор мөрдөн шалгаж, шийтгэхгүй байгаа төрийн эс үйлдэхүй нь буруутай этгээд ял шийтгэлээс мултран үлдэх практик тогтоох, улмаар бэлгийн цөөнхийн эсрэг ялгаварлан гадуурхах үзэл хандлагыг өөгшүүлж буйд НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо шүүмжлэлттэй хандсан.¹⁵⁹ Мөн тэдний тайван замаар жагсах, цуглах эрхийг хязгаарлаж байгаа нь олон нийтийн дунд бэлгийн цөөнхийн эмзэг байр суурийг улам дордуулж байна

¹⁵⁶ НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CEDAW/C/MNG/CO/8-9, 2016, пара 34

¹⁵⁷ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.28, 84.37, 84.38, 84.59, 84.60-84.62, 84.100, 84.101, 2-р цикл, 2015 он, 108.24, 108.34, 108.140, 108.152-108.158, 3-р цикл, 2020 он, 116.17-116.19, 116.161-116.169, 117.18

¹⁵⁸ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 880-р тал

¹⁵⁹ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 11

гэж үзээд ижил хүйсийн хамтрагчдыг хамгаалахыг зөвлөж, тэднийг эрх зүйн хувьд хүлээн зөвшөөрөхгүй байгааг шүүмжилсэн.

Бэлгийн цөөнхийн ялгаварлан гадуурхах, гутаан доромжлох, хяхаж хавчих явдал өргөн дэлгэрсэн, ажлын байр, сургуулийн орчинд мөн адил байгаагаас эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхээ эдлэхэд саад учруулж байна.¹⁶⁰ Хэдийгээр бэлгийн чиг баримжаа, хүйсийн илэрхийллээр ялгаварлан гадуурхахыг хориглосон ч хохирогчид шударга ёсны тогтолцоонд хандахад хүндрэл учирсаар байгаа болон эрүүл мэндийн салбарын мэргэжилтнүүд трансжэндэр хүмүүст үйлчилгээ үзүүлэх ур чадвар сул байгааг шүүмжилсэн.

НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо ч энэ талаар байр сууриа илэрхийлсэн бөгөөд тэд бэлгийн цөөнх нь хүчирхийлэл, бусад хүнлэг бус харьцааны хохирогч болсоор байгаа, тэр дундаа цагдаагийн албан хаагчийн зүгээс ч энэ үйлдлийг гаргаж байгаагийн улмаас хохирогчид гомдол гаргахаас татгалздаг болохыг шүүмжилж, гомдол гаргасан ч бүртгэдэггүй, эсхүл шалгадаггүй, прокуророос энэ төрлийн гомдлыг хэрэгсэхгүй болгож байгааг эрс буруушаасан.¹⁶¹

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс бэлгийн чиг баримжаагаар алагчлах, хүчирхийлэхийг нээлттэй буруушааж, халдлага, заналхийллийн хэргийг хараат бусаар мөрдөн шалгаж, яллах, хүчин чармайлтаа сайжруулах, энэ талаар дата цуглуулж статистик гаргах, ЛГБТИ хүмүүсийн эрхийг үр дүнтэй хамгаалах эрх зүйн орчин бүрдүүлэх, ЛГБТИ хүмүүсийн эсрэг хэвшмэл, өрөөсгөл ойлголтын эсрэг үйл ажиллагааг эрчимжүүлж, олон нийтийн мэдлэгийг нэмэгдүүлэх, Тогтвортой хөгжлийн зорилт 5.2 ба 16.1-т нийцүүлэн гэр бүлийн хүчирхийлэл, ЛГБТИ бүлгийн эсрэг хүчирхийллийн талаар мэдлэг, ойлголтыг дээшлүүлэх арга хэмжээ авах, хуульч, хууль сахиулагч, эрүүл мэнд, хорих байгууллагын ажилтнуудад сургалт зохион байгуулах, ЛГБТИ залуучуудын аюулгүй орчныг хангах, боловсролын байгууллага, эсхүл үе тэнгийнхнээрээ шоовдорлуулахаас айлгүйгээр хөгжих, өөрийгөө илэрхийлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор бэлгийн чиг халдлага, хүйсийн баримжаа зэрэг ойлголтыг багтаасан ялгаварлан гадуурхахын эсрэг бодлогыг нэвтрүүлэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэх эрхийг ЛГБТИ хүмүүст алагчлалгүйгээр эдлүүлэх, Ядуурал ба хүний эрхийн асуудлаарх Тусгай илтгэгчийн илтгэлд дурдсан ЛГБТИ хүмүүсийн эсрэг халдлагыг хараат бусаар мөрдөн шалгах, үзэн ядах, бэлгийн чиг баримжаа, хүйсийн байдалд үндэслэн ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргүүдийг эрүүгийн хууль тогтоомждоо тусгах, бэлгийн чиг баримжаагаар ялгаварлан гадуурхах, үзэн ядах гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр шинээр баталсан хууль тогтоомжийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх, Иргэний улсын бүртгэлийн тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд заасан трансжэндэр болон интерсекс хүмүүс хүйсээ хууль ёсоор бүртгүүлэхэд эмнэлгийн байгууллагын нотолгоо баримт бичиг авсан байх тухай шаардлагыг хүчингүй болгохыг зөвлөсөн байна.¹⁶²

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч ЛГБТ хүмүүсийн эрхийг хамгаалах үүднээс тэдний эсрэг үйлдсэн гэмт хэргийг шударгаар, сайтар мөрдөн шалгах хэрэгжихүйц хууль батлах, тэдний шийдвэр гаргах түвшний оролцоог идэвхжүүлэх, боловсрол, эрүүл мэндийн халамж зэрэг нийгмийн үйлчилгээ хүртэхэд үл ялгаварлан гадуурхах түгээмэл зарчмыг хэрэгжүүлэх, зөрчсөн этгээдэд хариуцлага тооцох үр нөлөөтэй механизмтай болох, хууль сахиулагчдад сургалт зохион байгуулахыг тус тус зөвлөсөн.¹⁶³

¹⁶⁰ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, E/C.12/MNG/5, 2022 он, пара 18

¹⁶¹ НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 29-30

¹⁶² НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.56-84.58, 84.96, 84.99, 2-р цикл, 2015 он, 108.53-108.60, 3-р цикл, 2020 он, 116.28-116.39

¹⁶³ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 882-р тал

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч ялгаварлан гадуурхалтын эсрэг тэмцэхэд бэлгийн цөөнхийн эрхийг хамгаалагчдын гүйцэтгэж буй үүрэг нэн чухал бөгөөд хууль ёсны болохыг нийтэд тунхаглах, хууль сахиулагчдыг сургах шаардлагатай гэж зөвлөжээ.¹⁶⁴

2.2.5. Ахмад настны эрх

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс ахмад настны эрхийг хамгаалах хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, шинээр хууль тогтоомж батлах, эрхийг хамгаалах хүчин чармайлтаа үргэлжлүүлэхийг зөвлөсөн.¹⁶⁵

2.2.6. Үндэстний цөөнх

Казах, тува, цаатан иргэдийн бага, дунд, дээд боловсрол эзэмших, хөдөлмөр эрхлэх хувь үндэстний дундажтай харьцуулахад доогуур байгаа, төрөөс хос хэлний бодлого нэвтрүүлж байгаа ч үндэстний цөөнхийн хувьд тухайн боловсролын хүртээмж хангалтгүй, эх хэлээрээ суралцаж чадахгүй байгаа бүлгийн хувьд эх хэлээ мартах зэрэг асуудал тулгамдаж байна.¹⁶⁶ Мөн төрийн албан ёсны хэлний сургалтын чанар хангалтгүй байгаагаас үндэстний цөөнх төрийн албанд орж ажиллах, их дээд сургуульд элсэн суралцах, шийдвэр гаргахад оролцох боломж хязгаарлагдаж байна. Баян-өлгий аймгийн хувьд казах иргэд ажил хөдөлмөр эрхлэх, тэр дундаа төрийн албанд орж ажиллахад ялгаварлан гадуурхагдаж байна гэж үзсэн.

Цаатан иргэдийн хувьд цаа бугаа бэлчээх, уламжлалт ахуйн хэлбэр ан агнуур байтал үйлчилж буй хууль тогтоомжоос шалтгаалан эрүүгийн хэрэгт холбогдох эрсдэлтэй тулгарсан, хөрш зэргэлдээ ОХУ-ын Бүгд Найрамдах Тува Улсад байгаа хамаатан садантайгаа уулзахад хүндрэл учирдаг, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний хүртээмж хангалтгүй байдаг зэрэг тулгамдсан асуудал буйг НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хорооноос дүгнэсэн байна.¹⁶⁷ Мөн уул уурхайн болон хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгохдоо үндэстний цөөнхтэй зөвлөлдөхгүй байгаа нь тэдний амьжиргаанд сөргөөр нөлөөлж байгааг шүүмжилжээ.

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс уугуул иргэд болон омог, отгоор амьдардаг хүмүүст зохих хамгаалалт үзүүлэх, үндэстний болон хэлний цөөнх, түүнчлэн уугуул иргэдийн боловсролын хүртээмжийг үргэлжлүүлэн бэхжүүлэхийг зөвлөсөн.¹⁶⁸

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч үндэстний цөөнх бусадтай адил тэгш байх үндсэн дээр эрхээ эдлэх бололцоог хангах, эх хэл дээр ном сурах бичгээр хангагдах, мэдээлэл хүлээн авах бололцоог олгосон соёлын болон боловсролын бодлого хэрэгжүүлэх, ХЭҮК-оос гаргасан зөвлөмжүүдийг хэрэгжүүлэх, уугуул болон овог аймгийн хүмүүсийн эрх зүйн байдлыг хүлээн зөвшөөрсөн ОУХБ-ын 169-р конвенцийг соёрхон батлах, 1954 оны Апартейдын эрх зүйн байдлын тухай болон 1961 оны Харьялалгүй хүмүүсийн тоог бууруулах тухай конвенцуудад нэгдэн орох, харьяалалгүй болохоос сэргийлэх, бууруулах зорилгоор хууль тогтоомжийг цогцоор хянах, НҮБ-ын Дүрвэгсдийн дээд комиссарын газартай хамтран өмнө нь Монгол Улсын харьяат байсан хүмүүсийн бүртгэлийг сайжруулах, харьяалал сэргээх журмыг хөнгөвчлөх замаар харьяалалгүй хүмүүсийн асуудлыг шийдэхийг тус тус зөвлөсөн.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 932-р тал

¹⁶⁵ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.59, 2-р цикл, 2015 он, 108.34, 108.154, 3-р цикл, 2020 он, 116.17, 116.19

¹⁶⁶ НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CERD/C/MNG/CO/23-24, 2019, пара 19-22

¹⁶⁷ НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CERD/C/MNG/CO/23-24, 2019, пара 23-24

¹⁶⁸ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.113, 3-р цикл, 2020 он, 116.111

¹⁶⁹ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 880-881-р тал

2.2.7. Гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс орогнол хүсэгчид буцаахгүй байх зарчмын дагуух эрхээ болон бусад эрхээ эдлэх бололцоог нь хангах чиглэлээр Дүрвэгсдийн асуудал эрхэлсэн Дээд комиссарын газартай хамтран ажиллах, гадаадын иргэдийг аливаа хэлбэрийн халдлагаас хамгаалах, гэмт этгээдэд хариуцлага оногдуулах чиглэлээрх хүчин чармайлтаа ахиулах, гадаадын иргэдэд хандах хандлага, үзүүлэх үйлчилгээг сайжруулах, арьс үндсээр алагчлах үзлийн бүх хэлбэрийг арилгаж, гадаадын иргэдийн эсрэг үзэн ядах үг хэллэг хэрэглэх явдлыг багасгахыг зөвлөсөн.¹⁷⁰

2.2.6. Хүний эрх хамгаалагч

Хүний эрх хамгаалагчдыг, тэр дундаа эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн төлөө ажиллаж буй хүний эрх хамгаалагчдыг дарамтлах, айлган сүрдүүлэх, эсэргүүцэх үйлдлийг төрийн байгууллага, хувийн хэвшлийн зүгээс үзүүлж байгаа, Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 8.1.3-ыг үндэслэн эрх баригчдын зүгээс тэдний үйл ажиллагааг үгүйсгэх, хууль бусад тооцох, эсхүл хүний эрх хамгаалагчийг Эрүүгийн хуулийн 19.4 гадаадын тагнуулын алба, байгууллага, иргэнтэй хууль бусаар хамтран ажиллах, 19.6 хорлон сүйтгэх гэмт хэрэгт холбогдуулан шалгах зэрэг асуудал гаргаж буйг шүүмжилсэн.¹⁷¹

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс хүний эрх хамгаалагчдыг халдлага, заналхийлэл, сүрдүүлгээс хамгаалах эрх зүйн орчныг Хүний эрхийг хамгаалагчдын асуудлаарх Тусгай илтгэгчийн өгсөн зөвлөмжийн дагуу сайжруулж, батлах, хүний эрх хамгаалагчдыг улс төрийн үйл явц болон авлигын эсрэг хүчин чармайлтад оролцоог нь нэмэгдүүлэхийг зөвлөсөн.¹⁷²

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч хүний эрх хамгаалагчдын хууль батлахдаа зөвхөн эрхийг хамгаалах биш тэдний гүйцэтгэж буй хууль ёсны, чухал үүргийг хүлээн зөвшөөрч, тэдний эсрэг халдлага ял шийтгэлгүй үлдэж байгааг таслан зогсоох тодорхой арга замыг тусгасан байх, шүгэл үлээгчийг айлган сүрдүүлэх, заналхийлэх, гэмт хэрэгт холбогдуулан шалгагдахаас хамгаалах хууль батлах, НҮБ-ын Бизнес хүний эрх удирдах зарчмыг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө батлахдаа хүний эрхийг хамгаалагчидтай зөвлөлдөх, үүгээр компани болон малчид, бусад иргэдийн харилцааг зохицуулах, хүний эрхийг хамгаалагчийн эсрэг хүчирхийлэл, дарамтын тохиолдол нэг бүрийг шударга, шуурхай мөрдөн шалгах, буруутай этгээдийг шийтгэх, эрх нь зөрчигдсөн хүний эрхийг үр нөлөөтэй сэргээх, Лхагвасүмбэрэл, Болормаа нарын хэргийг хүний эрхийн чиглэлээр ажиллаж байсантай нь холбогдуулан дахин мөрдөн шалгах, НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчдын тунхаглалыг түгээхийг зөвлөсөн.¹⁷³

НҮБ-ын Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсэг Хүний эрхийг хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн зарим зүйлээр тодорхой бодлого, практикийг шүүмжилсний төлөө хүний эрх хамгаалагч шийтгэгдэхээр байгаа тул нэмэлт өөрчлөлт оруулах шаардлагатай гэж үзсэн.¹⁷⁴

¹⁷⁰ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.33, 2-р цикл, 2015 он, 108.52, 108.160, 3-р цикл, 2020 он, 116.40

¹⁷¹ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 10

¹⁷² НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.16, 3-р цикл, 2020 он, 116.13, 116.14, 116.72, 116.75-116.77

¹⁷³ НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгчийн тайлан, A/HRC/43/51/Add2, 2020 он, пара 73. (a), (e), (i), (j), (k), (l)

¹⁷⁴ НҮБ-ын Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсгийн тайлан, A/HRC/54/51/Add2, 2023 он, пара 88. (c)

2.3. ШИНЭ ТУТАМ ЭРХИЙН АСУУДАЛ

2.3.1. Цахим орчин дахь хүний эрх

Хүүхдүүдийн дунд интернет хэрэглээ газар авч байгаатай холбогдуулан хүүхдийн сайн сайхан байдалд хор хохирол учруулах мэдээллээс, ялангуяа интернэт, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлд буй мэдээллээс зохих ёсоор хамгаалах бүхий л шаардлагатай арга хэмжээ авахыг НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо зөвлөсөн.¹⁷⁵ Мөн кибер орчинд хүүхэд хамгааллын бодлогыг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийн хүрээнд бий болгох зэргээр интернэт орчинд хүүхдийн аюулгүй байдлыг хамгаалах шаардлагатайг сануулсан.¹⁷⁶

2.3.2. Уур амьсгалын өөрчлөлт ба хүний эрх

Яаралтай зарлан мэдээлэх үйлчилгээ нь бэлтгэгдсэн боловсон хүчингүй эсхүл тоног төхөөрөмжгүйн улмаас сонсголын болон харааны бэрхшээлтэй хүмүүст хүртээмжгүй байна.¹⁷⁷

2.3.3. Авлига ба хүний эрх

Авлига өргөн тархсан нөхцөлд авлигын эсрэг үндэсний хөтөлбөрийг цаашид бэхжүүлэх, авлигын мэдээлэл авах аюулгүй, хүртээмжтэй сувгийг бий болгох, авлигын эсрэг тэмцэгч, шүгэл үлээгч, гэрчийг хамгаалах орчныг бүрдүүлэхийг зөвлөсөн.¹⁷⁸

Төрийн бүхий л шатанд авлига өргөн тархсан бөгөөд авлигатай тэмцэх үйл ажиллагааг улс төржүүлж байгаа нь авлигатай үр дүнтэй тэмцэхэд сул тал болж байна.¹⁷⁹ Авлигын гэмт хэргийг эрүүгийн хуульд тусгасан ч хуулийг үр дүнтэй хэрэгжүүлдэггүй, зарим албан тушаалтнууд ял завшиж байна.

Төрийн ил тод хариуцлагатай байдлыг сулруулж, хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалахад учруулдаг нийгмийн хамгийн ноцтой сөрөг үзэгдэл бол авлигын гэмт хэрэг юм. Гэвч тус гэмт хэрэгт хүлээлгэх ял шийтгэл хөнгөн, хөөн хэлэлцэх хугацаа богино, ял наймаалцах боломжтой байгаа зэрэг нь гэмт этгээдэд ял завших боломж олгож байгааг анхаарч зохих нэмэлт, өөрчлөлтийг холбогдох хуульд оруулах нь зүйтэй.

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс авлигын гэмт хэргийг төрийн нууцын тухай хуулийн хүрээнд хамааруулах асуудлыг хязгаарлах, үйл ажиллагаа, шийдвэрийг ил тод болгох, хяналтын байгууллагын бие даасан байдлыг хангах, авлигын бүх хэргийг мөрдөн шалгах, иргэддээ тогтвортой хөгжил, тэгш байдлыг бүрдүүлэх үүднээс авлигаас урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх арга хэмжээгээ үргэлжлүүлэн авах, шүүх засаглал, төрийн албан дахь авлигатай тэмцэх, эрчимжүүлэхийг зөвлөсөн.¹⁸⁰

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч авлигатай тэмцэх хууль тогтоомжийг үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх, авлигатай тэмцэх асуудлыг төрийн бүх байгууллагын хариуцлагын соёл болгох үүднээс Авлигатай тэмцэх газар, Прокурорын ажил үүргийн хуваарийг тодорхой болгохыг зөвлөсөн байна.¹⁸¹

¹⁷⁵ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 22

¹⁷⁶ НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017, пара 44

¹⁷⁷ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), [Mongolia - United States Department of State](#)

¹⁷⁸ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 13

¹⁷⁹ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), [Mongolia - United States Department of State](#)

¹⁸⁰ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.32, 2-р цикл, 2015 он, 108.129, 108.130, 3-р цикл, 2020 он, 116.89-116.91

¹⁸¹ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 877-883-р тал

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч авлигын эсрэг стратегийг хүний эрхийн асуудалтай холбон авч үзэх, авлига, авлигачин зан үйлтэй тэмцэх шаардлагатай арга хэмжээг хүний эрхэд сөрөг нөлөөгүй байдлаар тусгах, авлигад холбоотой асуудлаар үл тэвчих бодлого хэрэгжүүлэх, авлигатай тэмцэх байгууллагын хараат бус байдлыг баталгаажуулахыг зөвлөсөн.¹⁸²

2.3.4. Цар тахал ба хүний эрх¹⁸³

Цар тахлын үед үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, тайван замаар жагсах цуглах эрх хамгийн их зөрчил дагуулсан. НҮБ-аас цар тахлын үед халдвар, аюулгүй байдлын дэглэмээ сахисан аливаа жагсаал, цуглаан, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг хязгаарлахгүй байх, тэр дундаа цахим орчинд энэ эрхээ эдлэхэд саад учруулахгүй байхыг зөвлөсөөр байгаа билээ. Учир нь эдгээр эрх нь нэг талаас хүний эрх, нөгөө талаас бусад эрх, эрх чөлөөгөө эдлэх, зөрчигдөхөөс хамгаалах гол баталгаа болдог.

Хүн бүр сурч боловсрох эрхтэй, ингэхдээ хүртээмжтэй, хүрэлцээтэй, хүлээн зөвшөөрөгдсөн, чанартай боловсролыг шаардах эрхтэй. Харамсалтай нь цар тахлын улмаас боловсролын салбар дах тэгш бус байдал гүнзгийрсэн. 2020 он, 2021 оны эхний хагаст бүх шатны боловсролын байгууллагын хичээл цахимаар орсон. Энэ үед төрийн өмчийн ерөнхий боловсролын сургуулиуд хичээл сургалтын үйл ажиллагааг бараг явуулалгүй, нэгдсэн журмаар явагдаж байгаа цахим хичээлийг хүүхдүүдээ санал болгож байсан бол хувийн өмчийн сургуулиуд цахим платформыг нэн яаралтай нэвтрүүлж, сурагчидтайгаа багш нар нь цахимаар харилцан, хичээл сургалтаа явуулж байв. Тиймээс төрийн өмчийн ерөнхий боловсролын сургуульд суралцдаг, интернэт, телевизгүй, байлаа ч нэг айлын олон хүүхэд суралцдаг, эсхүл малчдын хүүхдүүд, бусад эмзэг бүлгийн хүүхдүүд энэ хугацаанд сурч боловсрох эрхээ эдэлж чадаагүй. Мөн төрийн өмчийн сургуулийн цахим хичээлийн чанар, агуулга асуудал дагуулсаар байна.

Дараагийн анхаарах асуудал бол нийгмийн цөөнх бүлгүүдийн эсрэг ялгаварлан гадуурхалт амь бөхтэй оршсоор байгаа, тэр дундаа цар тахлын үед энэ нь улам даамжирч байгаа бөгөөд ялгаварлан гадуурхалтад өртсөн хохирогч эрхээ сэргээлгэх үр нөлөөтэй механизм бүрдээгүй байгаа нь энэ төрлийн зөрчлийг улам гааруулсан. Энэ дундаа хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эрх ноцтой зөрчигдсөнийг цаашид анхаарах шаардлагатай.

Төрөөс халамж шаардаж суулгүй, өөрийн амьдралыг авч явахын төлөө зүтгэж байгаа бичил, жижиг, дунд бизнес эрхлэгчид цар тахлын шуурганд хамгийн их өртсөн. Учир нь төрөөс гаргаж буй гэнэтийн шийдвэрүүд, хил гааль дээр гацсан бараа, түүхий эдээ авч чадахгүй хэдэн сар болсон.

2.3.5. Хөгжих эрх, ядуурал, хүний эрх

Сүүлийн 15 жилд дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 2 дахин өссөн ч ядуурлын түвшин буураагүй байгааг НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо шүүмжилж, төсвийн бодлогыг оролцуулан бусад бодлогод дүн шинжилгээ хийх замаар дахин хуваарилалтын үр нөлөөг нэмэгдүүлж, дотоодын нөөц боломжийг ядуурлыг бууруулах тэр дундаа хөдөөгийн ядуурлыг бууруулахад зарцуулахыг зөвлөсөн.¹⁸⁴

НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлөөс ядуурлыг арилгах (хотын зах болон хөдөө орон нутгийн) стратегийг хэрэгжүүлэхэд хүчин чармайлт гаргах, нийгмийн даатгалыг сайжруулах, хүнсний аюулгүй байдлыг дээшлүүлэх хүчин чармайлтаа үргэлжлүүлэх, тэжээлийн дутагдал болон сүрьеэ өвчинтэй тэмцэх хүчин чармайлтаа сайжруулах, нийт хүн ам, ялангуяа гэр хороололд оршин сууж буй хүмүүст эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ авах, зохистой орон сууцтай байх, боловсрол эзэмших боломж олгох, ундны усны аюулгүй байдал, эрүүл ахуйг хангах, хоол тэжээлийн дэмжлэг үзүүлэх, нийгмийн эмзэг бүлгийг хамруулан нийт хүн амын амьдралын чанарыг сайжруулах зорилгоор амжилттай хэрэгжиж буй

¹⁸² НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгчийн тайлан, A/HRC/43/51/Add2, 2020 он, пара 73. (d)

¹⁸³ Б.Хишигсайхан, ХЭФ-ын илтгэл, Хүний эрхийн форум – 2021 он

¹⁸⁴ НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 14-15

нийгмийн хөтөлбөрүүдээ цаашид улам бэхжүүлэх, тус хөтөлбөрүүдийг сайжруулж, иргэдийн эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийг бодитой хангах чиглэлээр улам бүр хүчин чармайлт гаргах, ядуурлын түвшнээс доогуур амьдарч буй бүлэгт халамж үзүүлэх, малчид, залуучуудын ажилгүйдлийн түвшнийг бууруулах ажлыг сайжруулах, эмзэг бүлэг тэр дундаа хөдөөнөөс оршин суугчдын төрийн үйлчилгээ авах нөхцөлийг бүрдүүлэх замаар тогтвортой хөгжлийг хангах арга хэмжээ авах, Тогтвортой хөгжлийн 2020 оны хөтөлбөрийн холбогдох чухал зорилтыг биелүүлэхийн тулд ажилгүйдэл, ядуурлыг бууруулах үндэсний хөтөлбөрийн салбар хоорондын хэрэгжилтийг бэхжүүлэхийг зөвлөсөн байна.¹⁸⁵

НҮБ-ын Хоол хүнсээр хангагдах эрхийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч ЗГ-ын бодлого хөтөлбөрийг баталгаагүй хүнс, хүн амын хоол хүнсний хүртээмж тааруу байдалд анхаарч боловсруулах, баталгаагүй хүнсний асуудлыг ядуурлыг бууруулах үндэсний стратегитай уялдуулах, олон улсын зээл тусламжийг шударгаар хуваарилах, хөдөөгийн амьжиргааг дэмжих, наад захын үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд хөрөнгө оруулалтыг чиглүүлэх, усны нөөцийн менежментийг бэхжүүлж, усны чанарыг сайжруулах, хүнсний тусламжийн ил тод, хариуцлагатай байдлыг сайжруулах үүднээс стандарт, журам боловсруулж мөрдөх, тулгамдсан асуудлыг тодруулах зорилгоор дэлгэрэнгүй судалгаа хийх шаардлагатай хэмээн зөвлөсөн.¹⁸⁶

НҮБ-ын Нэн ядуурал болон хүний эрхийн асуудал хариуцсан тусгай илтгэгч зөвлөхдөө хүний эрхэд суурилсан ядуурлыг бууруулах хөтөлбөрийг аймаг, сумын хөгжлийн хөтөлбөрт тусгагдсан байхаар боловсруулж, хугацаа, хэмжих үзүүлэлтийг тогтоож, үр нөлөөтэй хянах механизмыг бий болгох, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг сайжруулах, энэ асуудлаар тоо баримт цуглуулах ажлыг эрчимжүүлж, бодлогод тусгах, Үндсэн хуульд заасан ялгаварлан гадуурхах заалтыг бэлгийн чиг баримжаа, хүйс, эрүүл мэндийн байдал зэргийг багтаасан байхаар өөрчлөх, эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд шүүхээр эрхээ хамгаалуулах, нөхөн сэргээх үйлчилгээ авах бололцоогоор хангах, НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцийн III нэмэлт протоколыг хойшлуулшгүй соёрхон батлах, байгаль орчны асуудлаар мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцох, эрхээ хамгаалуулах тухай конвенцод нэгдэн орохыг зөвлөсөн.¹⁸⁷ Мөн тэрээр нийгмийн хамгааллын тогтолцоог улс төрийн нөлөөллөөс ангид байлгах, зорилтот бүлгийг ул суурьтай тодорхойлох, эрх зүйн орчныг бий болгох, статистикийг нарийвчлан гаргах, эмзэг хэсгийг орон сууцаар хангахад шаардлагатай дэд бүтцийг бий болгох, хууль зүйн туслалцаа авах боломжоор хангахыг мөн зөвлөсөн.¹⁸⁸

НҮБ-ын Гадаад өр болон холбогдох бусад санхүүгийн үүрэг хариуцлагаас хүний эрх, тухайлбал эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхээ бүрэн эдлэхэд үзүүлэх нөлөөллийг хариуцсан бие даасан шинжээч банк бус санхүүгийн байгууллагын хүнд хязгаарлалт байхгүй, санхүүгийн байгууллагууд ялангуяа бичил зээлд жилийн 200 хүртэлх хувийн хүү, зарим нөхцөлд өдрийн хүү тогтоож байгаа нь хүнс, орон байртай байх эрх зэрэг иргэний наад захын нийгэм, эдийн засгийн эрхээ эдлэхэд шаардлагатай эх үүсвэртэй байх боломжийг бууруулж байна гэж дүгнэсэн.¹⁸⁹

ГУРАВ. ХҮНИЙ ЭРХИЙН ҮНДЭСНИЙ МЕХАНИЗМ

Хүний эрхийн үндэсний комисс хангалттай хүний болон техникийн нөөц, төсөвтэй байх замаар эрх хэмжээгээ үр дүнтэй хэрэгжүүлэх боломжийг хангах талаар НҮБ-ын хүний эрхийн бүх механизмаас

¹⁸⁵ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.30, 84.31, 84.103, 84.104, 84.105, 3-р цикл, 2020 он, 116.41, 116.93-116.97, 116.99

¹⁸⁶ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 815- 816-р тал

¹⁸⁷ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 877-р тал

¹⁸⁸ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 882-883-р тал

¹⁸⁹ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 949-р тал

зөвлөмж авсан.¹⁹⁰ ХЭҮК-ын хяналт шалгалт, сургалт, олон нийтийг соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагаа бүхэлдээ гадаад эх үүсвэрийн санхүүжилтээс хамааралтай байна.¹⁹¹

Монгол Улсын хүний эрхийн нөхцөл байдал, гэрээний хэрэгжилтэд өгсөн дүгнэлт зөвлөмжид байнга давтагдаж буй асуудал бол хүний эрхийн боловсрол мэдлэгийг түгээн дэлгэрүүлэх, эрх эдлэгч, үүрэг хүлээгчийг чадавхжуулах сургалт зохион байгуулах, олон нийтийг соён гэгээрүүлэх асуудал байсныг онцгой анхаарах нь зүйтэй. 2003 онд УИХ-аас баталсан Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрт хүний эрхийн боловсролын дэд хөтөлбөр батлах зорилт дэвшүүлсэн ч хэрэгжүүлээгүй бөгөөд хожим Засгийн газар "Бүх нийтийн эрх зүйн боловсролын үндэсний хөтөлбөр"-ийг 2018 онд баталсан ч үр дүн гарсан талаар мэдээлэл хомс байна.¹⁹²

Үндэсний хууль тогтоомжийг олон улсын стандартад уялдуулах, үүрэг амлалтаа хэрэгжүүлэх, эмзэг бүлгийн эрхийн хамгаалалтыг сайжруулах, олон улсын стандартыг илүү үр дүнтэй хэрэглэх үүднээс шүүгчид болон хууль хяналтын ажилтнуудад сургалт түлхүү явуулах, шүүгчдийн заавал хамрагдах сургалтын хөтөлбөрт хүний эрхийн болон олон улсын гэрээний хэрэглээний сургалт оруулах, гүйцэтгэх эрх мэдлийг оролцуулан бүх түвшинд хүний эрхийн боловсрол олгох, хуульч, хууль сахиулагчдын байнгын сургалтын хөтөлбөрт эрүүдэн шүүх, бусад хүнлэг бус харьцаанаас урьдчилан сэргийлэх олон улсын зохицуулалт тусгах, олон улсын өмнө хүлээсэн үүрэгт нийцсэн байдлаар шүүх эрх мэдлийн тогтолцоогоо шинэчлэх, хүний эрхийн боловсролыг төрийн бодлогын бүрэлдэхүүн хэсэг болгохыг НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөл зөвлөсөн.¹⁹³

Мөн НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлэг механизмаас доор дурдсан олон улсын гэрээнд нэгдэн орох, соёрхон батлахыг зөвлөсөн.¹⁹⁴

- Хүчээр алга болгохоор бүх хүнийг хамгаалах тухай олон улсын конвенц
- ЭШЭК-ын нэмэлт протокол
- ЭШЭК-ын 22 дугаар зүйлийн дагуу мэдэгдэл гаргах
- ЭЗНСЭОУП-ын нэмэлт протокол
- ИУТЭОУП-ын II нэмэлт протокол
- Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцийн Мэдээлэл хүргүүлэх журмын тухай нэмэлт протокол
- Цөмийн зэвсгийг хориглох тухай гэрээ

Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлэг механизмаас ИУТЭОУП-ын II нэмэлт протокол, ЭШЭК-ын нэмэлт протокол, Олон улсын эрүүгийн шүүхийн Ромын дүрмийг соёрхон баталж, нэгдэн орсонтой холбогдуулан хүлээсэн үүргээ биелүүлэх, үндэсний хууль тогтоомжийг ЭЗНСЭОУП-д нийцүүлэх эрх зүйн шинэчлэл явуулахад иргэний нийгмийн оролцоог хангах, хууль тогтоомжоо олон улсын стандартад нийцүүлэхийг мөн зөвлөжээ.¹⁹⁵

¹⁹⁰ НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2017, пара 8; НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CRC/C/MNG/CO/5, 2017 он, пара 11(а); НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CAT/C/MNG/CO/2, 2016, пара 33-34; НҮБ-ын Хүчээр сураггүй болгохын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CED/C/MNG/CO/1, 2021, пара 14-15; НҮБ-ын Арьс үндсээр ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, CERD/C/MNG/CO/23-24, 2019, пара 9-10; НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн хороо, Дүгнэлт зөвлөмж, 2022 он, пара 6-7

¹⁹¹ АНУ-ын Төрийн департамент, "Монгол Улс: 2022 Хүний эрхийн тайлан" (2023), Mongolia - United States Department of State

¹⁹² "Бүх нийтийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэх үндэсний хөтөлбөр", Монгол Улсын Засгийн газар, 50-р тогтоол, 2018 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/13249/2/208333>

¹⁹³ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.14, 2-р цикл, 2015 он, 108.26, 108.27, 108.35, 108.71, 3-р цикл, 2020 он, 116.15-116.20, 116.25

¹⁹⁴ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.1, 84.2, 84.3, 84.4, 84.5, 84.6, 84.7, 84.8, 84.9, 84.10, 84.11, 84.12, 84.13, 84.63, 84.64, 2-р цикл, 2015 он, 108.8, , 3-р цикл, 2020 он, 116.2

¹⁹⁵ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2-р цикл, 2015 он, 108.2, 108.3, 108.7, 108.17, 108.18, 108.62, 3-р цикл, 2020 он, 116.1, 116.3, 116.4, 116.9

ХЭҮК-ын хууль тогтоомжийг Парисын зарчимд нийцүүлэх, хараат бус байдлыг бэхжүүлэх, мандатыг бэхжүүлэх, нэмэлт дэмжлэг үзүүлэх, чадавхыг нэмэгдүүлэх, хүний болон санхүүгийн нөөц хуваарилах, ялгаварлан гадуурхалтын эсрэг тэмцлийг сайжруулах үүднээс эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилтийг хангах, үндэсний урьдчилан сэргийлэх механизмыг бэхжүүлэх, хүний эрхийн үндэсний тогтолцоогоо бэхжүүлэх, хүний эрхийн салбарт хүртээмжтэй, цогц хандлагыг бий болгох зорилгоор бүс нутаг дахь хүний эрхийн үндэсний байгууллагуудын чадавхыг бэхжүүлэхийг НҮБ-ын ХЭЗ зөвлөсөн.¹⁹⁶ Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалахад чухал ач холбогдол бүхий хууль, эрх зүйн акт, механизмыг баталж нэвтрүүлэх, ялангуяа, дараах салбарт: хохирогч, гэрчийг хамгаалах; хүний эрхийг хамгаалан тэмцэгчдийг хамгаалах; шийдвэр гаргах үйл явцад оролцох иргэний эрхийг хангах; жендэрт суурилсан хүчирхийлэл; хэвлэн нийтлэгчдийн бие даасан байдал; УИХ-ын гишүүдийн хариуцлага, нийтийн ашиг сонирхол бүхий хэрэг, маргаанд иргэний нийгэм оролцох эрхийг баталгаажуулах, хүн бүрийн эрх тэгш болон аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн орчин, соёлыг бүрдүүлэх үүднээс эрүүгийн хуулийг шинэчлэн найруулах, эрх зүйн орчноо сайжруулах ажлаа үргэлжлүүлэхийг тус тус зөвлөсөн байна.¹⁹⁷

Мөн үндэсний үйл ажиллагааны төлөвлөгөөгөө үр дүнтэй хэрэгжүүлж, хянах, шийдвэр гаргах үйл явцыг ил тод болгох, олон нийтээр хэлэлцүүлэх бүтэц, зохион байгуулалт бий болгох, үндэсний хэлэлцүүлгээс гаргасан зөвлөмжийг хэрэгжүүлэхэд иргэний нийгмийн, түүний дотор цөөнхийг төлөөлж буй байгууллагын оролцоог хангах, дотоодын хүний эрхийн байгууллагыг хамруулах, олон улсын зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх тогтолцоог бий болгох талаар судлах, UPR-ын хоёр дахь мөчлөгийн мөрөөр байгуулсан орон тооны бус зөвлөлийг хүний эрхийн бүх зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх, тайлагнах, мөрөөр ажиллах асуудал хариуцсан байнгын ажиллагаатай яам хоорондын механизм болгож шинэчлэн байгуулахыг зөвлөсөн.¹⁹⁸ Үүний зэрэгцээ гэрээний байгууллагуудад илтгэлээ тогтмол хүргүүлэх ажлыг сайжруулах, хугацаа хоцорсон илтгэлүүдийг нэн даруй хүргүүлэх, нийгмийн болон эдийн засгийн стратеги төлөвлөгөөгөө үргэлжлүүлэх, ХЭЗ-ийн тусгай процедур, хүний эрхийн олон улсын хяналтын механизмтай хамтын ажиллагаагаа сайжруулах, өргөжүүлэх, НҮБ-ын гэрээний хороодын сонгуульд нэр дэвшүүлэхдээ мерит зарчимд суурилсан нээлттэй сонгон шалгаруулалт явуулдаг болох, олон улсын хамтын нийгэмлэгийн дэмжлэгтэйгээр бэрхшээлтэй асуудлаа даван туулах, олон улсын хөтөлбөрүүдэд идэвхтэй оролцох, хүний эрхийн салбар дахь олон улсын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх чиглэлээр ажиллахыг зөвлөсөн.¹⁹⁹

НҮБ-ын Хүний эрхийг хамгаалагчийн асуудал хариуцсан Тусгай илтгэгч ХЭҮК-ын эрх зүйн орчныг Парисын зарчмыг бүрэн нийцүүлэхэд анхаарах, хүний болон санхүүгийн нөөцийг сайжруулах замаар ХЭҮК-ын хараат бус, бие даасан байдлыг бэхжүүлэхийг зөвлөсөн.²⁰⁰

НҮБ-ын Гадаад өр болон холбогдох бусад санхүүгийн үүрэг хариуцлагаас хүний эрх, тухайлбал эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхээ бүрэн эдлэхэд үзүүлэх нөлөөллийг хариуцсан бие даасан шинжээч эдийн засгийн шинэчлэлд оролцоонд суурилсан хүний эрхийн нөлөөлөх байдлын үнэлгээг жендэрийн мэдрэмжтэй хийх, хүний эрхийн үүднээс өрийн тогтвортой байдлын шинжилгээг хийхийг зөвлөсөн байна.²⁰¹

¹⁹⁶ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2-р цикл, 2015 он, 108.25, 108.28-108.33, 3-р цикл, 2020 он, 116.21-116.24

¹⁹⁷ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.16, 2-р цикл, 2015 он, 108.22, 108.23

¹⁹⁸ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 1-р цикл, 2010 он, 84.29, 84.34, 84.35, 84.36, 2-р цикл, 2015 он, 108.36, 3-р цикл, 2020 он, 116.5, 116.6

¹⁹⁹ НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит түгээмэл хэлэлцүүлэг, 2010 он, 84.39, 84.40, 84.41, 84.42, 84.114-84.116, 2-р цикл, 2015 он, 108.37, 108.38, 108.39, 108.40, 3-р цикл, 2020 он, 116.7, 116.8

²⁰⁰ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 929-р тал

²⁰¹ Хүний эрхийн олон улсын гэрээ ба Монгол Улс, 2-р боть, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, УБ хот, 2021 он, 949-р тал

НҮБ-ын Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсэг ХЭҮК, тэр дундаа шинээр бий болсон бүтэц хуулиар хүлээсэн чиг үүргээ бүрэн хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хүний болон санхүүгийн нөөцийг хуваарилах, үндэсний урьдчилан сэргийлэх механизмын хүний нөөцөө сонгон шалгаруулах эрхийг хангах, зохих нөөцийг хуваарилах замаар 10 ажилтантай ажиллах боломжийг бүрдүүлэх, асуудал эрхэлсэн Комиссын гишүүний үйл ажиллагаагаа хараат бусаар явуулахад шаардлагатай санхүүгийн бие даасан байдлыг хангахыг зөвлөсөн.²⁰²

-oOo-

²⁰² НҮБ-ын Дур зоргоор саатуулах асуудал хариуцсан Ажлын хэсгийн тайлан, A/HRC/54/51/Add2, 2023 он, пара 88. (a), (b)

ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙГ ХАНГАХ ҮНДЭСНИЙ ХӨТӨЛБӨР

Нэг. ОРШИЛ

Монгол Улс Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрөө 2003 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдөр баталснаас хойш 20 жилийн ой тохиож байгаа бөгөөд ЗГ-аас тус хөтөлбөрийг шинэчлэн батлах ажлыг эхлүүлсэнтэй холбогдуулан дэлхийн бусад улс орнуудын хүний эрхийн үндэсний хөтөлбөрийг харьцуулсан тойм судалгаа хийхийг зорилоо.

Энэхүү тойм судалгааг Данийн Хүний эрхийн институтээс хийсэн "Хүний эрхийн үндэсний үйл ажиллагааны төлөвлөгөө"¹, Европын Холбооны Үндсэн эрхийн агентлагийн байгуулсан Хүний эрхийн үйл ажиллагааны үндэсний төлөвлөгөөний асуудлаарх Ажлын хэсгийн боловсруулсан "Европын Холбоон дахь Хүний эрхийн үйл ажиллагааны үндэсний төлөвлөгөө"² тайлан, НҮБ-ын ХЭДКГ-аас боловсруулсан гарын авлага болон дэлхийн зарим улсын ХЭХҮХ-т тус тус сууриллаа.

Вена хотноо 1993 онд болсон НҮБ-ын Хүний эрхийн дэлхий дахины бага хурлаар улс орнуудыг Хүний эрхийн үндэсний хөтөлбөр батлахыг уриалснаас хойш даруй 30 жил болж буй бөгөөд энэ хугацаанд 75 улс нийт 140 хөтөлбөр баталснаас 35 улс нь 2-оос олон хөтөлбөр батлаад байгаа болно.³ НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газраас хүний эрхийн үндэсний хөтөлбөр батлах талаар улс орнуудыг уриалахын зэрэгцээ 2002 онд тус хөтөлбөрийг хэрхэн боловсруулах талаар гарын авлага гаргасан нь чухал ач холбогдолтой байсан.⁴ Мөн 2017 онд НҮБ-ын Ерөнхий нарийн бичгийн дарга Хүний эрхийн үндэсний хөтөлбөр бол тухайн улсын хүний эрхийн тогтолцооны гол бүрэлдэхүүн хэсэг мөн хэмээн тодотгосон.⁵ Үүний зэрэгцээ НҮБ-ын ХЭЗ-ийн UPR механизм нь ХЭХҮХ батлах, хэрэгжүүлэхэд түлхэц өгч байна. Мөн түүнчлэн НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссар улс орнуудыг хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлэгт орох үеэр хүний эрхийн үндэсний хөтөлбөр батлахыг байнга уриалах болсон. ХЭХҮХ батлах явдлыг бүс нутгийн байгууллагууд ч дэмжиж байна. Энэ бүх хүчин чармайлтын дүнд улс орнууд хүний эрхийн үндэсний хөтөлбөр батлах явц эрчимжиж байгааг доорх график тодорхой харуулна. Мөн 24 улс ХЭХҮХ батлахаар ажиллаж байгаагаас 14 улс нь шинээр батлах бөгөөд үүн дээр нэмэгдээд 5 улс шинээр, 1 улс шинэчлэн батлах төлөвтэй байна.⁶

График 1. ХЭХҮХ-үүд баталсан оноор

¹ Sebastein Lorion (2022), *National Human Rights Action Plans: An Inventory (Part 1: Norm Diffusion and State Practice)*, Copenhagen: The Danish Institute for Human Rights

² *National human rights action plans in the EU: Practices, experiences and lessons learned for more systematic working methods on human rights*, Report of the National Liaison Officer Working Party on National Human Rights Action Plans, Vienna, 27-28 March 2019

³ Sebastein Lorion (2022), pp.5

⁴ OHCHR, *Handbook on National Human Rights Plans of Action*, Professional training series No. 10 (UN Doc. HR/P/PT/10, 2002)

⁵ *UN Secretary General, Strengthening United Nations action in the field of human rights through the promotion of international cooperation and the importance of non-selectivity, impartiality and objectivity*, Report to the General Assembly (UN Doc. A/72/351, 2017)

⁶ Sebastein Lorion (2022), pp.29

Тус тоймд улс орнуудын хүний эрхийн үндэсний хөтөлбөрийн формат, агуулгын талаар ерөнхий мэдээлэл тусгахын зэрэгцээ зарим улсын хөтөлбөрийг тухайлан авч үзлээ. Ингэхдээ дээр дурдсан судалгаанд онцолсон сайн жишиг болсон хөтөлбөрийг сонголоо.

Хоёр. ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН ХЭХҮХ

2.1. Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр

Улс орнуудын ХЭХҮХ нь цэвэр үндэсний хэмжээнд хэрэгжүүлэх хөтөлбөр байхын зэрэгцээ олон улсын шинжтэй хөтөлбөр ч мөн багтаж байна. Мөн түүнчлэн сэдэвчилсэн, тодорхой эрхийн хүрээний хөтөлбөр байгааг онцлох нь зүйтэй. 1993 оны Дэлхийн бага хурлаас ХЭХҮХ нь цогц байх ёстойн зэрэгцээ эрхийн хуваагдашгүй, харилцан хамааралтай байх зарчмыг тусгасан байхыг онцолсон билээ. Энэ өнцгөөс авч үзвэл сэдэвчилсэн, тодорхой эрхийн хүрээнд баталсан хөтөлбөр ХЭХҮХ мөн эсэх нь эргэлзээ төрүүлнэ. Мөн улс орнууд олон улсын хүний эрхийн байгууллагуудаас өгсөн зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө батлах болсон нь ХЭХҮХ-т хамаарахгүй хэдий ч ижил төстэй шинжийг агуулж байна. Гэвч НҮБ-ын ЕНБД улс орнуудын зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө болон ХЭХҮХ нь хамрах хүрээ, цаг хугацаа, уян хатан байдал, батлах үйл явц зэрэг олон шинжээрээ ялгаатай болохыг 2017 онд онцлон тэмдэглэсэн билээ.⁷ Хэдийгээр энэхүү 2 баримт бичиг ялгаатай болохыг онцолж байгаа ч улс орнууд (Беларус, Шинэ Зеланд, Турк) зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөгөө ХЭХҮХ хэмээн авч үзэх хандлага байгаа бөгөөд олон улсад ч үүнийг нь хүлээн зөвшөөрөх хандлага байна.⁸ Тиймээс ХЭХҮХ болон зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө хоорондын зааг цаашид улам бүр сүлэлдэх шинжтэй болжээ.

Улс орнууд ХЭХҮХ батлах явц улам бүр эрчимжиж байгааг илтгэх тоон үзүүлэлт бол Вены тунхаглал батлагдсанаас хойших 30 жилийн сүүлийн 10 жилд нийт хөтөлбөрийн 50 хувь батлагдсан явдал юм. Судлаачид улс орнуудын ХЭХҮХ-т дүн шинжилгээ хийгээд 3 үе шатаар хуваажээ.⁹

- 1994 – 2001: Хязгаарлагдмал тархалт ба оролцоо. Энэ хугацаанд 15 улс л ХЭХҮХ баталжээ.
- 2002 – 2011: Үйл явцыг хэвшүүлэх, дотоодын болгох үйл явц. Улс орнуудын ХЭХҮХ батлах үйл явц сул хэвээр байсан.
- 2012 оноос: Чанарын үсрэлт болсон. Шинээр болон шинэчлэн батлах тоо эрс нэмэгдсэн.

Энэ талаар судлаач Яао Хү мөн судалсан бөгөөд тэрээр 1994-2000 оныг танин мэдэх үе, 2001-2012 оныг тогтворжих үе, 2011 оноос хойшихыг үсрэлтийн үе хэмээн нэрлэсэн байна.¹⁰ Ийнхүү улс орнуудын ХЭХҮХ батлах явц эрчимжсэн нь НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлэг (UPR) механизмтай мөн холбоотой болохыг судлаачид онцолж байна. Тус механизм нь 2008 оноос эхлэн 3 цикл яваад байгаа бөгөөд энэ хугацаанд ХЭХҮХ-тэй холбогдуулан 40 улсад 740 зөвлөмж өгчээ.¹¹

График 2. ХЭХҮХ баталсан улс орнууд бүс нутгаар

⁷ UN Secretary General, *Strengthening United Nations action in the field of human rights through the promotion of international cooperation and the importance of non-selectivity, impartiality and objectivity, Report to the General Assembly* (UN Doc. A/72/351, 2017)

⁸ Sebastien Lorion (2022), pp.25

⁹ Sebastien Lorion (2022), pp.31

¹⁰ Sebastien Lorion (2022), pp.31

¹¹ Sebastien Lorion (2022), pp.33

Хүснэгт 1. ХЭХҮХ баталсан орнууд бүс нутагт эзлэх хувиар¹²

Бүс нутаг	Улс орны тоо	ХЭХҮХ баталсан орны тоо	Хувь
Африк	54	23	42.59%
Ази-Номхон Далай	55	19	34.54%
Зүүн Европ	24	10	41.66%
Латин Америк, Кариб	33	12	36.36%
Баруун Европ болон бусад	29	11	37.93%
Нийт	195	75	38.46%

ХЭХҮХ-ийг боловсруулах үйл явц мөн чухал ач холбогдолтой болохыг НҮБ-ын ХЭДКГ-аас боловсруулсан гарын авлагад онцгойлон дурдсан. Улс орнуудын ХЭХҮХ боловсруулах үе шатыг харахад Ерөнхийлөгчийн эсхүл ЗГХЭГ, Хууль зүйн, Хүний эрхийн, Дотоод хэргийн, Гадаад хэргийн яам, Ерөнхий прокурорын газар хариуцан ажиллах нь түгээмэл байгаа бол мөн хууль тогтоох байгууллага, хүний эрхийн үндэсний байгууллага манлайлан ажилласан нь ч байна.¹³ Улс орнууд ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтийг хариуцах механизмыг янз бүр тогтоосон байх бөгөөд энэ талаар нарийвчилсан судалгаа хийх хэрэгцээ байна. Энэ хүрээнд НҮБ-ын ХЭДКГ-аас 2018 онд боловсруулсан Парламент ба Хүний эрхийн асуудлаарх Зарчмын төсөлд парламент дэргэдээ хүний эрхийн хороо байгуулах, энэ нь ХЭХҮХ боловсруулахыг уриалах, хэрэгжилтэд хяналт тавих чиг үүрэгтэй байх шаардлагатай болохыг тусгасан.¹⁴

ХЭХҮХ-ийг боловсруулах үүрэг дан ганц ЗГ-ын үүрэг биш бөгөөд энэ чиглэлээр төр, иргэний нийгмийн төлөөлөл орсон тусгай ажлын хэсэг байгуулж ажиллаж байгаа туршлага ч байна.¹⁵

2.1.1. Хүний эрхийн хөтөлбөр батлах дэлхий нийтийн санаачилга

1993 онд Вена хотноо болсон Дэлхийн бага хурлаар улс орнууд ХЭХҮХ батлах үүрэг амлалт авсан бол сэдэвчилсэн хөтөлбөр батлах санаачилга цөөнгүй байна.¹⁶ Тухайлбал:

- Эдийн засаг, нийгэм соёлын эрхийн тухай олон улсын Пакт, 14-р зүйл
- НҮБ-ын Аюулгүйн зөвлөлийн 2000 оны 1325 тогтоол, Эмэгтэйчүүд, энх тайван ба аюулгүй байдал, тус тогтоолоор улс орнууд энэ шийдвэрийг хэрэгжүүлэх үндэсний төлөвлөгөө батлахыг уриалсан. 83 улс энэ төлөвлөгөөг батлаад байна.
- НҮБ-ын Дурбаны Тунхаглал ба Үйл ажиллагааны хөтөлбөр, 2001, мөн хөтөлбөр батлахыг үүрэг болгосон.
- НҮБ-ын Ерөнхий ассамблейн 59/113 тогтоол, Хүний эрхийн боловсролын дэлхийн хөтөлбөр, гишүүн улсуудад үндэсний стратеги батлахыг уриалсан.
- НҮБ-ын Бизнес ба Хүний эрх удирдах зарчим, 2011, улс орнууд энэ асуудлаар үндэсний үйл ажиллагааны төлөвлөгөө батлах үүрэг хүлээсэн.
- Нээлттэй засаг түншлэл, ЗГ, иргэний нийгэм 2 жилийн хугацаатай үйл ажиллагааны төлөвлөгөө батлах үүрэг хүлээсэн.

Дээр дурдсан баримт бичгүүд нь тус бүрийн сэдвээр үндэсний хөтөлбөр, төлөвлөгөө батлахыг үүрэг болгосон, уриалсан байгаа бол НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн шинэ механизм болох Хүний эрхийн төлөв байдлын ээлжит дүгнэлт хэлэлцүүлэг (UPR) нь мөн л зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө батлахыг уриалдаг.

Иймд энэ бүх олон улсын санаачилга, уриалгыг хэрхэн хэрэгжүүлэх, уялдаа холбоог хангахад анхаарах нь чухал юм.

¹² Sebastein Lorion (2022), pp.37

¹³ Sebastein Lorion (2022), pp.56

¹⁴ UN HRC, Draft Principles on Parliaments and Human Rights, A/HRC/38/25, Annex I, clause 2(g),

¹⁵ National human rights action plans in the EU, pp. 15

¹⁶ National human rights action plans in the EU, pp. 4

ХЭХҮХ нь хүний эрхийн салбарт ахиц дэвшил авч ирж буйг онцлох нь зүйтэй.¹⁷

- Улс орнууд хүний эрхийн олон улсын хэм хэмжээг дагаж мөрдөхөд хувь нэмэр оруулдаг.
- Зохицуулалтын механизм байгуулах, иргэний нийгэмтэй хамтран ажиллах, ЗГ-ын хариуцлагатай байдлыг нэмэгдүүлэх замаар хүний эрхийн хэрэгжилт сайжирна.
- Холбогдох салбарт ажиллаж буй төрийн албан хаагч, олон нийтийн хүний эрхийн мэдлэг нэмэгдэнэ.

Европын улс орнуудын хувьд ХЭХҮХ-ийн хамгийн гол амжилт бол хүний эрхийн тодорхой үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхээс илүүтэй хүний эрхийн асуудлыг институцийн хандлагаар харах болсон хэмээн онцолсон байна.¹⁸

ХЭХҮХ боловсруулахад бүх улсад таарсан нэг аргачлал байхгүй, тиймээс ч НҮБ-ын ХЭДКГ-ын гарын авлагад улс орнууд өөрийн улс төр, соёл, түүх, эрх зүйн зүйн тогтолцоонд тулгуурлан боловсруулахыг зөвлөсөн. Гэвч зорилго, формат, үйл явц, амжилттай холбоотой нийтлэг асуудал байгааг ЕХ-ны Үндсэн эрхийн агентлагаас байгуулсан Ажлын хэсгийн тайланд дурджээ.¹⁹

Зорилгын хүрээнд:

- ХЭХҮХ нь олон улс, үндэсний, бүс нутгийн, орон нутгийн хэмжээнд хүлээсэн хүний эрхийн үүрэг амлалтыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл болдог.
- ХЭХҮХ нь зорилго олон янз байж болох ч энэ нь хүний эрхийн үүрэг амлалтыг хэрэгжүүлэх стратегийн зураглал эсхүл хүний эрхийн чиглэлээр тодорхой ажил хийх арга хэрэгсэл, аль эсхүл хосолсон байх боломжтой.
- ХЭХҮХ-ийг үндэсний хэмжээнд хүний эрхийн хэрэгжилтийг үнэлсэн суурь судалгаа, эсхүл үндэсний хүний эрхийн хууль, бодлогын хийдэлд суурилсан боловсруулж болно.
- ХЭХҮХ нь ЗГ болон олон нийтийн хүний эрхийн боловсрол, мэдлэгийг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулдаг. Хүний эрхийн асуудал гэж хардаггүй асуудлыг ч хүний эрхийн өнцгөөс харах боломж олгодог.

Форматын хүрээнд:

- Нэг тогтсон хэлбэр байхгүй.
- Хөтөлбөрийн үндсэн зорилгод нийцсэн байх нь чухал.
- Нэг хөтөлбөрт хүний эрхийн бүх асуудлыг багтаах боломжгүй. Тиймээс ач холбогдлоор эрэмбэлэх, хөтөлбөрийн хэр цогц байх зэргээс шалтгаалан форматыг сонгож байна. Хамгийн тулгамдаж буй асуудал тусах ёстой ч өөр хүчин зүйлсийг мөн бодолцох ёстой. Зарим тохиолдолд боломжит нөөц, улс төрийн хүсэл эрмэлзэл зэргээс шалтгаалан тухайн асуудал тулгамдсан эсэхээс үл хамааран сонгож, шийдвэрлэх боломжтой.
- Хөтөлбөр нь нотолгоонд суурилсан байх ёстой.
- ХЭХҮХ нь өөр бусад хөтөлбөрүүдийн гол шүхэр болох учиртай.
- Хөтөлбөр нь маш тодорхой (SMART), хэрэгжих хугацаатай байх шаардлагатай. Зорилт нь чанарын болон тоон үзүүлэлтийг агуулсан байх.
- Нэг удаагийн үйлдлээс илүүтэй тогтвортой өөрчлөлтөд хүргэх арга хэрэгслийг чухалчлах.

Үйл явцын хүрээнд:

- Холбогдох бүх талын оролцоо чухал. Үүнд хариулт өгөхийн тулд дараах асуултад хариулах нь чухал. Оролцогч талууд шийдвэр гаргах албан ёсны эрх, үүрэг хариуцлагатай эсэх, эсхүл зүгээр л зөвлөлддөг үү? Хэр давтамжтай, аль үе шатад оролцож байгаа болох? Хэрэгжилтийн шатанд тэд оролцох үүрэг хүлээсэн үү?
- Холбогдох бүх тал, тэдний ашиг сонирхлыг харуулсан зураглал гаргах нь урт настай, цогц, өргөнөөр дэмжигдэх хөтөлбөр боловсруулахад тусална.

¹⁷ National human rights action plans in the EU, pp. 10-11

¹⁸ National human rights action plans in the EU, pp. 12

¹⁹ National human rights action plans in the EU, pp. 12

- SWOT шинжилгээ нь амжилттай хөтөлбөр боловсруулахад тулгарч болзошгүй сул талыг тодорхойлоход тусална.
- Механизм бий болгох нь яам хоорондын болон бусад оролцогч талуудыг зохицуулах боломжийг олгоно.

Амжилтын үндэс:

- Үйл явц оролцоог хангасан байх.
- Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх хангалттай төсөв байх.
- Харилцаа холбооны стратегитай байх.
- ТХЗ гэх мэт түгээмэл хэм хэмжээтэй холбох.
- Хөтөлбөрийн үнэлгээг хийх.
- ЗГ хөтөлбөрийг хариуцаж буйгаа батлан харуулах, үүнд улс төрийн хүсэл эрмэлзэл, шаардлагатай эрх мэдэл г.м.
- Орон нутгийн удирдлага, хүний эрхийн үндэсний байгууллага, хувийн секторын зүгээс мөн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд өөрийн хувь нэмрийг оруулах.
- Сургамжийн дэвтэр хөтлөх.

ХЭХҮХ нь ерөнхий эсхүл тодорхой сэдвээр батлахын давуу болон сул талыг АХ-ийн гишүүд дараах байдлаар тодорхойлсон байна.²⁰

Хүснэгт 2. Ерөнхий болон сэдэвчилсэн хөтөлбөр, төлөвлөгөөг харьцуулсан нь

	Ерөнхий ХЭХҮХ	Сэдэвчилсэн ХЭХҮХ
Давуу тал	▪ Хүний эрхийн чиглэлээр нийтлэг санааг хөхиүлэх, ирээдүйн стратегийн алсын хараа болдог. ▪ ЗГ-ын үйл ажиллагаа нь үндэсний хэмжээнд хүний эрхийн мэдлэгийг тэлэх, олон улсын түвшинд тайлагнах үүргээ хэрэгжүүлэх. ▪ Салбар хоорондын асуудлыг шийдэх боломж олгоно. ▪ Сэдэвчилсэн хөтөлбөрийн шүхэр болохын зэрэгцээ тухайн хөтөлбөрөөр шийдэх боломжгүй асуудлыг шийдэхэд дэмжлэг болно. ▪ Хүний эрхийн хүчтэй сигналыг ЗГ-т өгдөг.	▪ Илүү дэлгэрэнгүй, фокустай, нөлөөллийг хялбараар хэмжих боломжтой. ▪ Зохицуулалт хийхэд хялбар, байгаа сүлжээ, оролцогч талуудтай ажилладаг. ▪ Мөнгө босгох боломж илүү хялбар, байгаа төсвийг илүү зорилтот түвшинд хуваарилдаг. ▪ ЗГ төлөвлөгөөг хариуцан хэрэгжүүлэхэд хялбар, 1 эсхүл 2 яам оролцох боломжтой. ▪ Хүний эрхийн ерөнхий асуудлаар харилцсанаас тодорхой асуудлаар харилцах нь хялбар.
Сул тал	▪ Хөтөлбөр нь олон яаманд хамаарах тул зохицуулалт сул, хариуцах байдал хангалтгүй байх. ▪ Өргөн хүрээний асуудал байх нь иргэний нийгмийн оролцоог хангахад хүндрэл учруулдаг. ▪ Асуудлын гүнд орох, анхаарал хандуулах, тодорхой байх боломжгүй эрсдэлтэй. ▪ Сэдэвчилсэн төлөвлөгөөтэй давхацсан тохиолдолд захиргааны болон тайлагнах ачааллыг нэмэгдүүлж, дэмжлэгийг сулруулдаг.	▪ Нэг асуудалд анхаарах нь хүний эрхийн ойлголттой холбох боломжийг алдагдуулна. ▪ Хоорондоо ялгаатай боловч хамааралтай хүний эрхийн асуудал орхигдох, төстэй асуудлаарх өөр өөр үйл ажиллагааны төлөвлөгөө хоорондоо нийцэхгүй байх. ▪ Асуудал нь хэт мэргэжлийн, олон нийтийг хамраагүй бол харилцахад хүндрэл учирна. ▪ Сэдэвчилсэн, олон хөтөлбөрүүд нь хамтын ажиллагааны боломжийг орхигдуулж, оролцогч талын анхаарал, нөөцийн төлөөх өрсөлдөөнийг өдөөнө.

- Хүний эрхийн бүхий л асуудлыг нэг хөтөлбөрөөр шийдэх боломжгүй тул асуудлыг сонгох, эрэмбэлэхэд хүндрэл гардаг.
- Үнэлэх, мониторинг хийхэд хүндрэлтэй.
- Төсөвлөхөд илүү хүндрэлтэй.
- Тус тусдаа сэдэвчилсэн хөтөлбөрүүд нь арга зүй, шалгуур үзүүлэлт, зөвлөлдөх, дагаж мөрдөх үйл ажиллагааг хуваахад хүрнэ.

2.1.1. ХЭХҮХ-ийн агуулга, формат, хэрэгжүүлэх хугацаа

Энэ хүрээнд хөтөлбөрийн формат, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны тоо, хариуцах байгууллага, үйл ажиллагаа тус бүрийн индикатор, үргэлжлэх хугацаа, санхүүгийн эх үүсвэрийн талаар авч үзсэн байна.

График 3. ХЭХҮХ-ийн формат

Баримт бичгийн хэлбэртэй хөтөлбөр нь эхэн үед их байсан бөгөөд 1993-2001 оны хооронд батлагдсан хөтөлбөрийн 82% бичгэн хэлбэртэй байсан байна. Харин 2002-2011 онд 54% бичгэн, 6% хүснэгт, 40% хосолсон, 2011 оноос эхлэн 51% хосолсон, 31% бичгэн, 18% хүснэгтэн байдлаар боловсруулагдаж байна.²¹ Мөн цахим сан байдлаар ч боловсруулж байгаа бөгөөд тухайлбал, Шинэ Зеланд Улсын 2015-2019 оны хөтөлбөрийг дурдаж болно. Зарим баримт бичгийн хэлбэрээр бичигдсэн хөтөлбөр хожим нь хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөг хүснэгт хэлбэрээр тусад нь баталсан нь ч байна.

Баримт бичгийн хөтөлбөр нь хөтөлбөрийг хэрхэн боловсруулж, баталсан болох, хэрэгжүүлэх болох хяналт, мониторинг хийх талаар бичсэн байгаа бол хүснэгтэн хэлбэрээр бичсэн хөтөлбөрт зорилго, үйл ажиллагаа, хэрэгжилтийг хариуцах байгууллагыг тусгасан байдалтай байна.²² Мөн зарим тохиолдолд индикатор, суурь үзүүлэлт, цаг хугацаа, нөөц зэргийг тусгажээ. Маш ховор тохиолдолд болзошгүй эрсдэлийг тооцсон байна. Сүүлийн жилүүдэд хүний эрхийн олон улс, бус нутаг, үндэсний байгууллагаас өгсөн зөвлөмж, ТХЗ-ыг мөн нэмж оруулах хандлага ажиглагдаж байна.

Төлөвлөгөөг харахад хэрэгжүүлэх этгээд, цаг хугацаа, индикатор чухал байгаа ч бичгэн төлөвлөгөөний 68 хувьд дээрх 3 үзүүлэлт огт тусаагүй, 18 хувьд аль нэг үзүүлэлт буюу ихэвчлэн хэрэгжүүлэгч агентлаг

²¹ Sebastein Lorion (2022), pp.39

²² Sebastein Lorion (2022), pp.40

тусжээ. Харин хүснэгтэн хэлбэрээр бичигдсэн ХЭХҮХ-ийн 84 хувьд эдгээр 3 үзүүлэлтийн ядаж 2 нь туссан байна.²³

ХЭХҮХ-үүд дунджаар 204 ажил төлөвлөсөн байх бөгөөд нийт төлөвлөгөөний тал нь 50-200, 10 хувь нь 500-аас их ажил төлөвлөсөн бол 12 хувь нь 50-иас доош ажил төлөвлөжээ.²⁴ ХЭХҮХ-т үйл ажиллагааг хэт ерөнхий томъёолох нь хэрэгжилтийг үнэлэхэд хүндрэл үүсгэж байгааг судлаачид дурджээ. Мөн түүнчлэн хүний эрхэд хэрхэн хамаарах эсэх нь тодорхойгүй ажлууд төлөвлөсөн хөтөлбөр ч байгааг шүүмжилсэн байна.

Нийт хөтөлбөрийн 68 хувьд үйл ажиллагаа хэрэгжүүлэгчийг тодорхойлжээ.²⁵ Хэдийгээр хэрэгжүүлэгчийг тодорхойлсон мэт байх ч хэн болохыг тодорхойлох боломжгүй хөтөлбөрүүд мөн байгааг шүүмжилсэн байна. Үүний зэрэгцээ ихэнх хөтөлбөрүүд гүйцэтгэх эрх мэдлээс бусад буюу хууль тогтоох, шүүх, бүсийн эсхүл орон нутгийн эрх мэдлийн, хүний эрхийн үндэсний байгууллага, бусад хараат бус байгууллага, мөн зэвсэгт хүчин, их, дээд сургуулийг хөтөлбөрийн тодорхой үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, эсхүл хэрэгжилтэд дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй байхаар оруулсан байна. ЗГ хөтөлбөр боловсруулахдаа гүйцэтгэх эрх мэдлээс бусад оролцогчийг оруулж ирэх тохиолдолд ардчилсан тогтолцооны суурь болох эрх мэдлийн хуваарилалтад хүндэтгэлтэй хандах шаардлагатай болохыг онцолж байна.²⁶ Эрх мэдлийн тэнцвэр, хараат бус байдал зэргээс хамааруулан төрийн бус оролцогчдод хэрэгжүүлэх үүрэг хүлээлгэхэд анхаарах нь зүйтэй. ХЭҮБ-ын үүрэг янз бүр байгаа ч төлөвлөгөөг шууд хэрэгжүүлэх гэхээс илүүтэй төлөвлөлт, хяналт, мониторинг хийх үүрэгтэй байх нь түгээмэл юм. Мөн төрийн бус оролцогчид буюу хувийн хэвшил, иргэний нийгэм, үйлдвэрчний эвлэл, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд үүрэг хүлээлгэсэн хөтөлбөрүүд байх бөгөөд энэ нь мөн л хүндрэл үүсгэхээр юм. Ялангуяа, тэдгээр оролцогчдод мэдэгдээгүй, зөвшилцөөгүй бол хүндрэл үүсэх нь тодорхой. Мөн олон улсын байгууллагыг дурдсан хөтөлбөрүүд байх бөгөөд ихэвчлэн хөгжиж буй орнуудын хөтөлбөрт тусжээ. Энэ нь тухайн байгууллагаас хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх санхүүгийн дэмжлэг хүсэж буйтай холбоотой ажээ.

ХЭХҮХ-т шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлсон нь нийт хөтөлбөрийн 46% байна. Ингэхдээ үйл ажиллагаа тус бүрд, эсхүл багц үйл ажиллагааг нэгтгэн, сэдэвчилсэн бүлгийн хүрээнд гэх мэтээр шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлжээ. Перу Улсын 2018-2021 онд хэрэгжүүлэх ХЭХҮХ-ийн зорилго, үйл ажиллагаа бүрд индикатор тодорхойлсон байна.²⁷

Хүснэгт 3. Бүтцийн, үйл явцын, үр дүнгийн шалгуур үзүүлэлт боловсруулах нь²⁸

Бүтцийн	Хууль, бодлого, институцийн хүрээ	Амлалт	Олон улсын хүний эрхийн хуулийн өмнө хүлээсэн үүрэг Хууль тогтоомж Бодлого, үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, удирдамж Институцийн хүрээ Гомдлын болон дэмжлэг үзүүлэх механизм	Үүрэг хүлээгч
Үйл явцын	Бодлогын хэрэгжилт, гомдлын болон дэмжлэг үзүүлэх системийн үр нөлөө	Хүчин чармайлт	Төсвийн хуваарилалт Бодлого, үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, удирдамжийн хэрэгжилт Гомдлын болон дэмжлэг үзүүлэх механизмын үр нөлөө	Үүрэг хүлээгч
Үр дүнгийн	Газар дээрх нөхцөл байдал – эрх практикт	Үр дүн	Эрхийн талаарх бодит мэдлэг Бодлого, бусад арга хэмжээний бодит нөлөө Зөрчлийн бодит байдал	Эрх эдлэгч

²³ Sebastein Lorion (2022), pp.40

²⁴ Sebastein Lorion (2022), pp.42

²⁵ Sebastein Lorion (2022), pp.45

²⁶ Sebastein Lorion (2022), pp.46

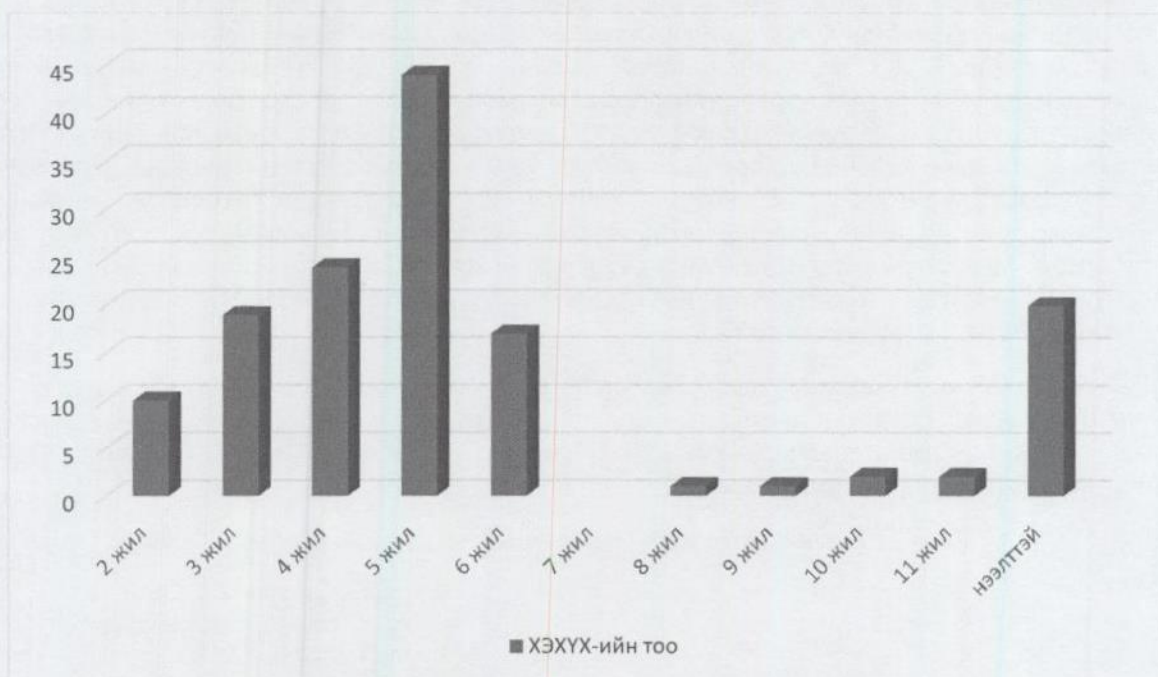
²⁷ Sebastein Lorion (2022), pp.49

²⁸ National human rights action plans in the EU, pp. 24

НҮБ-ын ХЭДКГ-аас 2012 онд Хүний эрхийн индикатор гарын авлагыг боловсруулж түгээсэн нь ХЭХҮХ-т шалгуур үзүүлэлт боловсруулахад чухал эх сурвалж юм.²⁹ Үүний зэрэгцээ хүний эрхийн тодорхой асуудлаар шалгуур үзүүлэлтүүд боловсруулагдаж гарсаар байгаа нь ХЭХҮХ боловсруулах шатанд чухал түлхэц болж байна. Тухайлбал, ЕХ-ны Үндсэн эрхийн агентлаг Европын комисс, Европын Хөгжлийн бэрхшээлийн асуудлаарх экспертүүдийн академик сүлжээтэй хамтран ЕХ дох хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн улс төрийн оролцооны эрхийн шалгуур үзүүлэлтийг боловсруулжээ.³⁰ Мөн НҮБ-ын Жендэрийн наад захын шалгуур үзүүлэлтийг дурдаж болно.³¹

НҮБ-ын ХЭДКГ-аас гаргасан гарын авлагад хөтөлбөрийн хэрэгжүүлэх хугацааг 2 янзаар тодорхойлсон, үүнд хөтөлбөрийн үргэлжлэх ерөнхий хугацаа, үйл ажиллагаа тус бүрд хамаарах хугацаа багтана.

График 4. ХЭХҮХ-ийн үргэлжлэх хугацаа

Төлөвлөгөөний үргэлжлэх хугацааг нээлттэй үлдээсэн 20 хөтөлбөр байгаа бол хамгийн их буюу 44 төлөвлөгөөг 5 жилээр баталжээ. Үйл ажиллагаа тус бүрд цаг хугацааг тодорхойлсон хөтөлбөр нийт хөтөлбөрийн 41 хувийг эзэлж байна.

Нийт хөтөлбөрийн 79% санхүүгийн эх үүсвэрийг ерөнхийлөн эсхүл огт зааж өгөөгүй. Ихэнх хөтөлбөрийн ерөнхий танилцуулах хэсэгт санхүүгийн эх үүсвэрийн тухай ерөнхийлөн дурдах эсхүл огт дурдаагүй байна. Боливи, Камерун, Мали, Сомали, Танзанийн ХЭХҮХ-ийн үйл ажиллагаа тус бүрд зардлын тооцоог тусгасан бол Косово Улсын хөтөлбөрт зардлын тооцоо, санхүүгийн эх үүсвэрийг тусгажээ. ХЭХҮХ-ийг хэрэгжүүлэхэд төсөв хуваарилсан тохиолдол бараг байхгүй бөгөөд Пакистан Улсын 2016 оны ХЭХҮХ-т 750 сая рупи төсөвлөсөн нь онцгой тохиолдол болжээ. Энэхүү төсвийн 400 саяыг хүний эрхийн боловсролд, 250 саяыг хүний эрхийн институт байгуулахад, 100 саяыг хүний эрхийн

²⁹ UN OHCHR, Human Rights Indicators: A Guide to Measurement and Implementation, 2012, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Human_rights_indicators_en.pdf

³⁰ National human rights action plans in the EU, pp. 25

³¹ UN Statistical Commission (decision 42/102), Minimum Set of Gender Indicators, <https://gender-data-hub-2-undesa.hub.arcgis.com/>

хоширогч болсон төлбөрийн чадваргүй хүмүүст хууль зүйн үнэ төлбөргүй туслалцаа үзүүлэхэд зарцуулахаар төлөвлөсөн байна.³²

2.1.3. ХЭХҮХ боловсруулах шатанд анхаарах асуудал

НҮБ-ын ХЭДКГ-аас 2002 онд боловсруулсан гарын авлагад ХЭХҮХ боловсруулах шатанд анхаарах зарчмыг дараах байдлаар тодорхойлсон.³³ Үүнд:

- Үйл явц, үр дүнд адил тэгш ач холбогдол өгөх;
- Зөвлөлдөх үйл явц;
- Үндэсний хэмжээнд авч үзэх;
- Олон нийтэд нээлттэй байх;
- Хүний эрхийн түгээмэл хэм хэмжээг хэрэгжүүлэх амлалт авахын зэрэгцээ эдгээр хэм хэмжээг хэрхэн үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийг тусгах;
- Хүний эрхийн харилцан хамааралтай, хуваагдашгүй байдалд анхаарч, асуудалд цогц хандах;
- Үйлдэлд чиглэсэн байх;
- Хэрэгжилтэд хийх үр дүнтэй мониторинг, хяналт шинжилгээнд анхаарах;
- Үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний үйл явц тасралтгүй байх бөгөөд нэг төлөвлөгөө дуусахад дараагийн төлөвлөгөө эхлэх шаардлагатайг анхаарах;
- ХЭХҮХ нь олон улсын шинжтэй баримт бичиг.

Европын Холбооны Үндсэн эрхийн агентлагаас ХЭХҮХ-ийн асуудлаар ажиллах Ажлын хэсэг байгуулж, тус ажлын хэсэг гишүүн улсуудын ХЭХҮХ-ийн хүрээнд тулгарч буй асуудлаар семинар зохион байгуулсан бөгөөд дараах хүндрэл тулгарч байгаа онцолсон байна.³⁴

- Хүний эрхийн асуудлаарх стратегийн алсын хараа, тодорхой үйл ажиллагаа төлөвлөх хоёрын тэнцвэрийг олох;
- ХЭХҮХ-т тодорхой эмзэг асуудлыг орхигдуулснаар олон нийтийн итгэл алдрах эрсдэлтэй;
- ХЭХҮХ-ийг цаг тухайд хэрэгжүүлэхийн тулд үр дүнтэй зохицуулалтын механизм шаардлагатай ч үүнийг оновчтой бий болгох хүндрэлтэй;
- Хөтөлбөрөө хэрэгжүүлэх шатанд улс төрийн хүсэл зориг дутмаг байх, ялангуяа гадаад хүчин зүйлийн нөлөөгөөр ХЭХҮХ боловсруулсан үед (жишээ нь, хөгжлийн түншүүд эсвэл олон улсын хүний эрхийн байгууллагууд г.м);
- Улс төр, эдийн засгийн хямрал зэрэг хянах боломжгүй гадаад хүчин зүйл нь ХЭХҮХ хэрэгжүүлэх шатанд хүндрэл учруулдаг.

Хөтөлбөр боловсруулах шатанд анхаарах зүйлс:

- Өөрийн улсад тохирох ХЭХҮХ-ийн төрлийг сонгох (ерөнхий ба сэдэвчилсэн; ерөнхий стратегийн баримт бичиг, үйл ажиллагааны хөтөлбөр; холимог загвар);
- Хамрах сэдвийн хүрээг тогтох, суурь судалгаа, ЗГ-ын хүний эрхийн чиглэлээрх үүрэг амлалтын зураглал (Үндсэн хууль, НҮБ-ын гэрээнүүд), үндэсний болон олон улсын хүний эрхийн байгууллагын зөвлөмж;
- ХЭХҮХ ямар зорилгод хүрэх ёстойг тодорхойлох (жишээлбэл, ерөнхий ойлголтыг нэмэгдүүлэх, суурь судалгаа хийх; хүний эрхийн чиглэлээр засгийн газрын зохицуулалтыг сайжруулах; сэдэвчилсэн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний шүхэр болох);
- ХЭХҮХ-ийн хэлбэр, агуулгыг ерөнхий зорилгод нийцүүлэх;
- ХЭХҮХ нь нотолгоонд суурилсан байх, тухайлбал, шинэ болон одоо байгаа өгөгдөл, хэрэглүүрт тулгуурлах, нөлөөллийг хэмжих төлөвлөгөөтэй байх;
- Тодорхой хугацаатай тодорхой зорилтуудыг (SMART үзүүлэлтүүдийг ашиглан) боловсруулах, ингэснээр ХЭХҮХ-ийн амжилтыг хэмжиж болно;
- ХЭХҮХ холбогдож болох үйл явц, өөр бусад санаачлагын зураглал гаргах (SDGs гэх мэт);

³² Sebastein Lorion (2022), pp.53

³³ Handbook on National Human Rights Plans of Action, pp. 13

³⁴ National human rights action plans in the EU, pp. 11

- Бусад хөтөлбөрийг судлах.

Зохион байгуулалтын хувьд:

- Улс төрийн дэмжлэг чухал;
- Холбогдох бүх яамдаас төлөөлөл орсон ХЭХҮХ-ийн төсөл боловсруулах үр дүнтэй зохицуулалтын механизмыг бий болгох, ингэхдээ хүний эрхийн асуудлаар ажиллах яам хоорондын ажлын хэсэг байгаа бол тэдгээр механизмын хоорондын харилцаа холбоо, хамтын ажиллагааг тодорхой болгох;
- Иргэний нийгэм болон холбогдох бүх талыг хэрхэн үр дүнтэй, хүртээмжтэй оролцуулах талаар төлөвлөх, тэдний хүлээлтэд нийцүүлэх;
- Зөвлөлдөх үйл явцаа сайн төлөвлөх;
- SWOT шинжилгээ хийх замаар ХЭХҮХ-ийг амжилттай боловсруулахад тулгарч болзошгүй саад бэрхшээлийг тодорхойлох;
- ХЭХҮХ боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд ямар төсөв бэлэн байгааг үнэлэх;
- Харилцаа холбооны стратегийг боловсруулах;
- Орон нутаг, бүс нутгийн түвшинд нягт хамтран ажиллах, засгийн газрын салбар хоорондын уялдаа холбоо, хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх, үүрэг хариуцлагын давхардлаас зайлсхийх;
- Дараагийн ХЭХҮХ боловсруулахад туслах сургамжийн дэвтэр хөтлөх.

ХЭХҮХ-ийг хэрэгжүүлэхэд салбар хоорондын хүчтэй зохицуулалт, үр дүнтэй харилцаа холбоо чухал болохыг байнга дурдаж байна. ЕХ-ны гишүүн орнуудын хувьд яамд хоорондын ажлын хэсэг байгуулах санаачилга гарсан байна.³⁵ Тухайлбал, Недерланд Улсын тухайд 2 дох хөтөлбөрөө боловсруулах 1,5 жилийн хугацаанд яамдын төлөөлөл 1-2 сар тутамд тогтмол уулзаж байсан бол, Хорват хөтөлбөр боловсруулах ажлыг Хүний эрх, Үндэстний цөөнхийн эрхийн ЗГ-ын алба хариуцсан ч яамд хоорондын АХ төсөл боловсруулах шатанд удирдамжаар хангаж ажилласан байна. Мөн Финланд Улсын хувьд бүх яамдын төлөөлөл болон 3-дагч тал орсон үндэсний сүлжээ ажилладаг. Словени Улсын тухайд 2018 онд Бизнес хүний эрхийн үндэсний төлөвлөгөө баталсан бөгөөд хэрэгжилтэд мониторинг хийх АХ-ийг төрийн болон бусад талуудын оролцоотой байгуулж, улирал тутам уулздаг байна. Эдгээр АХ-үүд нь ХЭХҮХ-ийг боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд оролцохын зэрэгцээ бусад хүний эрхийн үйл явц буюу тайлагнах, бусад сэдэвчилсэн төлөвлөгөө зэрэгт оролцох боломжтой юм.³⁶

Хүснэгт 4. Зөвлөлдөх үйл явц³⁷

Хүндрэл	Практик
▪ Зөвлөлдөх ИН-ийг хэрхэн сонгох (сонгох шалгуур: олон талт байдал, төлөөлөл, хүртээмж, ил тод байдал) ▪ Хэр өргөн хүрээнд зөвлөлдөх ▪ Улс төрийн шинжтэй болохоос хэрхэн сэргийлэх ▪ ЗГ төсөл боловсруулж байгаа тохиолдолд зөвлөлдсөн талуудын бодит оролцоог хэрхэн хангах ▪ Зөвлөлдсөн талуудын хүлээлтийг хэрхэн шийдэх ▪ Зөвлөлдөх явцыг хэрхэн асуудалд чиглүүлэх ▪ Зөвлөлдөх үйл явц ихээхэн цаг хугацаа шаарддаг	▪ Өөр өөр арга хэрэгслийг ашиглах, хэлэлцүүлэг, сонсгол, аутсорсинг ▪ Иргэний нийгмийн зэрэгцээ иргэдтэй зөвлөлдөх ▪ Өгөгдсөн мэдээллийн шинжилгээг аутсорсинг хийх ▪ Зөвлөлдөх явцад оролцож буй хүмүүсийг бодолцох: аутсорсинг хийж буй үед итгэлцлийн асуудал үүсэж болзошгүй, төрийн албан хаагчид оролцож буй бол илүү мэдээлэлтэй хэлэлцүүлэг өрнөх, улс төрчид улс төрийн амлалт авах гэх мэт ▪ Омбудсментэй хамтран ажиллах ▪ Зөвлөлдөж буй талд аяллын зардлын дэмжлэг үзүүлэх

³⁵ National human rights action plans in the EU, pp. 17-18

³⁶ National human rights action plans in the EU, pp. 18

³⁷ National human rights action plans in the EU, pp. 22

- Зөвлөлдөх явцад өөр байгууллагуудын хооронд бий болох зөрчилтэй санаа бодол, өрсөлдөөнийг хэрхэн зохицуулах
- Итгэлцлийг хэрхэн бий болгох
- Тодорхой зорилтот бүлгийг хамруулсан гэдгийг хэрхэн харуулах (угсаатны бүлэг, жендэрийн тэнцвэр хангасан гэх мэт)
- Өргөн хүрээнд зөвлөлдөх замаар өргөн хүрээний хэтийн төлөвийг хангах
- Шүхэр байгууллагуудтай хамтрах замаар илүү олон оролцогчдод хүрэх
- Төвлөрсөн бус хандлага баримтлах (орон нутаг, бүс нутгийн түвшинд)
- Туслах боломжтой донор байгууллагуудтай харилцах
- ХЭҮБ-ыг татан оролцуулах
- Зөвхөн төсөл боловсруулах шатанд бус хэрэгжилтийг үнэлэх шатанд ч зөвлөлдөх

НҮБ-ын ХЭДКГ-аас боловсруулсан гарын авлагад бэлтгэл болон боловсруулах шатанд дараах зүйлийг анхаарахыг сануулжээ.³⁸

Хүснэгт 5. ХЭХҮХ-ийн төслийг боловсруулах болон бэлтгэл үе шатад анхаарах зүйл

Бэлтгэл үе шат	Боловсруулах үе шат
▪ Дотооддоо зөвлөлдөх ▪ ТББ, бусад талтай зөвлөлдөх ▪ Хариуцах байгууллагыг тодорхойлох ▪ Зарчмаа тогтох ▪ ЗГ-ын дэмжлэг ▪ Олон нийтэд танилцуулах ▪ Анхны уулзалт зохион байгуулах ▪ Зохицуулах хороог байгуулах	▪ Зохицуулах хорооны уулзалт тогтмол байх ▪ Төлөвлөгөөний үзэл баримтлал гаргах ▪ НБДНГ байгуулах ▪ Салбарын АХ байгуулах ▪ Зөвлөлдөх ▪ Олон нийттэй уулзах ▪ Суурь судалгаа хийх ▪ Тэргүүлэх чиглэл, асуудал, эмзэг бүлгийг тодорхойлох ▪ ХЭХҮХ боловсруулсан бусад улс, байгууллагатай холбоо тогтоох ▪ ХЭХҮХ төсөл ▪ Хугацааг анхаарах ▪ Эрх зүйн асуудлыг анхаарах

Монгол Улсын тухайд зохион байгуулалтын дараах бүтэц байгаа тул үүнийг хөтөлбөр боловсруулахад хэрхэн үр нөлөөтэй ажиллуулах тал дээр анхаарах нь зүйтэй юм. Үүнд:

- ЗГХЭГ-ын дэргэдэх Хүний эрхийг хангах хороо, түүний Ажлын алба, орон нутгийн UPR
- UPR зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх хүрээнд бий болсон бүтэц
- Гэрээний баримт бичгийг цэгцлэх УИХ-ын бүтэц

Монгол Улс анхны ХЭХҮХ боловсруулахын өмнөх суурь судалгааг 2000 онд хийсэн байдаг. Одоогийн хөтөлбөр боловсруулах шатанд үнэлэх боломжтой дараах эх сурвалж байгаа тул эдгээрт дүн шинжилгээ хийх, экспертүүд болон иргэд, иргэний нийгэмтэй зөвлөлдөх замаар суурь нөхцөл байдлаа тодруулах боломжтой гэж харж байна. Нөгөө талаас дэлхийн бусад орнууд ч энэ арга зүйг ашиглах нь түгээмэл байна. Мөн НҮБ-ын Хүний эрхийн зөвлөлийн Хүний эрхийн ээлжит тогтмол хэлэлцүүлэг механизм нь улс орнуудын хүний эрхийн нөхцөл байдлыг 4,5 жил тутам хэлэлцдэг болсон бөгөөд 2008 оноос хойш 3 мөчлөгөөр хэлэлцүүлэг хийгээд байгаа билээ. Тиймээс эдгээрт тулгуурлан хүний эрхийн нөхцөл байдлын судалгаа, шинжилгээг хийх боломжтой. Бидний харж буйгаар доорх баримт бичгүүдэд дүн шинжилгээ хийх боломжтой юм.

- ХЭХҮХ-ийн хэрэгжилтийн үнэлгээ, 2011 он, 2022 он
- МУ дахь хүний эрхийн тулгамдсан асуудал, шийдэл, 2021 он³⁹

³⁸ Handbook on National Human Rights Plans of Action, pp.45, 60

³⁹ О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, МУ дахь хүний эрхийн тулгамдсан асуудал, шийдэл, 2021 он

- НҮБ-ын хүний эрхийн механизмд илгээсэн тайлан, хүлээн авсан зөвлөмж, ТИ-ийн тайлан
- ТХЗ-ын хэрэгжилтийн сайн дурын тайлан
- Олон улсын байгууллагын хийсэн судалгаа, тайлан – АНУ, ЕХ г.м
- Бусад улсуудын ХЭХҮХ, энэ хүрээнд хийгдсэн судалгаа, Данийн хүний эрхийн институт, ЕХ г.м

Гурав. УЛС ОРНУУДЫН ХЭХҮХ, САЙН ТУРШЛАГА, СУРГАМЖ

Тус тайлангийн хүрээнд Данийн Хүний эрхийн хүрээлэнгийн судалгаанд дурдагдсан ХЭХҮХ-ийн хүрээнд улс орнуудын хөтөлбөрийг сонгож танилцуулж байна.

БНСУ Хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, хамгаалах үндэсний үйл ажиллагааны III төлөвлөгөөгөө 2018 – 2022 хэрэгжүүлэхээр баталсан. Тус төлөвлөгөө нь хүн бүрийн амьдрал хамгаалагдсан нийгэм, хүн бүр тэгш эрхтэй нийгэм, чөлөөтэй, хүн бүр шударга ёсны төлөө нэгдсэн, хүн бүр илүү сайхан ирээдүйг эрэлхийлдэг, хүн бүр тэгш эрхтэй байдаг, хүн бүр хүний эрхийн соёлыг бэхжүүлэхийг сурталчилдаг, хүн бүр хүний эрхэд ээлтэй байгууллагад ажилладаг гэсэн нийт 8 бүлэгтэй, доор хайрцагт 8-р бүлгийн бүтцийг үзүүлээ.

Хүснэгт 6. БНСУ-ын 8-р бүлгийн гарчиг

A. Үндэслэл ба Нөхцөл байдал (1) Үндэслэл (2) Нөхцөл байдал B. Олон улсын хэм хэмжээ C. Өнөөгийн нөхцөл байдал (1) Үндэсний нөхцөл байдал (2) 2-р төлөвлөгөөний хэрэгжилт D. III төлөвлөгөөний хийх үйл ажиллагаа <Хүний эрхийн менежментийг институтчилэх> 1. Хүний эрхийн асуудлаар байгууллагын хариуцлагыг баталгаажуулах 2. Байгууллагын тогтвортой байдлын менежментийн арга хэмжээг зохион байгуулах, хэрэгжүүлэх 3. Төрийн худалдан авалтад нийгмийн хариуцлагын асуудлыг анхаарч үзэх 4. Бараа бүтээгдэхүүнд хэрэглэгчийн аюулгүй байдлыг баталгаажуулах 5. Жендэрийн тэгш байдлын менежменттэй байгууллагад дэмжлэг үзүүлэх 6. Олон улсын олон талт байгууллагуудаар дамжуулан хүний эрхийг хамгаалах 7. Хилийн чанад дахь Солонгос компанид ажиллаж байгаа орон нутгийн ажилчдын эрх зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх <Гомдол шийдвэрлэлт-хор хохирлыг бууруулах үйл явцын үр нөлөөг бэхжүүлэх> 1. Хохирлыг барагдуулах, дахин давтагдахаас сэргийлэх 2. Хэрэглэгчид ээлтэй буцаан татах тогтолцоог ажиллуулах 3. Төрийн хохирол барагдуулах механизмын үр нөлөөг бэхжүүлэх
--

Нидерланд Улс нь 2 дох үндэсний хөтөлбөрөө боловсруулахын өмнө 2013 оноос хойш олон улсын байгууллагаас авсан 500 гаруй зөвлөмжид дүн шинжилгээ хийсэн байна.⁴⁰ Эдгээр зөвлөмжийн дийлэнх нь эмзэг бүлгийн хүртээмжийн асуудал буюу хүүхдүүдийн боловсрол, эрүүл мэнд, ядуурлаас ангид байх үйлчилгээ, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс, эмзэг байдалд байгаа хүмүүсийг ялгаварлан гадуурхахаас сэргийлэх асуудлууд багтжээ. Тиймээс үүнд тулгуурлан ХЭХҮХ-өө боловсруулсан бөгөөд олон улсын зөвлөмжийг үндэсний бодлогодоо тусгаж буй сайн жишээ болсон хөтөлбөр болсон хэмээн олон улсад үнэлэгджээ. Хөтөлбөр нь үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулахад чиглэсэн бөгөөд хүртээмж бол хүний эрхийн нэг гол ойлголт, эрхээ эдлэх чухал бүрэлдэхүүн хэсэг гэж үзсэнтэй холбоотой. Энэ хүрээнд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн хүртээмж, мэдээллийн хүртээмж, шударга ёсны хүртээмж гэсэн 3 гол асуудлыг хөндсөн. Хүртээмжийн асуудлыг авч үзэхдээ ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх, биет хүртээмж, эдийн засгийн хүртээмж, мэдээллийн хүртээмжийн хүрээнд авч үзсэн байна.

⁴⁰ National human rights action plans in the EU, pp. 15

Тус хөтөлбөрийг НҮБ-ын ХЭДКГ-аас гаргасан гарын авлагад туссан баримтлах зарчимд нийцүүлэн боловсруулжээ.

- Үйл явц, үр дүнд адил тэгш ач холбогдол өгөх ёстой тул хөтөлбөрийг боловсруулах явцад бодит оролцоог хангах, үйл явцыг нээлттэй байлгахад анхаарч ажилласан бөгөөд Зорилтот бүлгийг иргэний нийгмийн өргөн оролцоотой байгуулж ажилласан байна.
- Мөн ХЭХҮХ боловсруулахын өмнө суурь судалгаа хийхийг зөвлөсөн байдаг бөгөөд энэ хүрээнд сүүлийн үеийн судалгаа, олон улсын байгууллагаас өгсөн зөвлөмж зэрэгт дүн шинжилгээ хийжээ.

Нидерландын ХЭХҮХ нь үйлчилгээний хүртээмж, хүний эрхийн систем ба бодлого хэмээх хоёр үндсэн хэсэгтэй. 1-р хэсэг нь хөтөлбөрийн үндсэн хэсэг буюу үйлчилгээний хүртээмжийг хамарч буй бөгөөд энэ хэсэгт тухайн сэдвийг хэрхэн сонгосон, бүх хүнийг хүлээн зөвшөөрсөн нийгэм, цогц хандлага, оролцоо ба хамгаалалт гэсэн сэдвүүдээс бүрдэж байна. Нидерландын ХЭХҮХ нь 3 сэдвийн хүрээнд 13 багц ажил, 59 үйл ажиллагааг багтаасан.⁴¹ Тус хөтөлбөрийн хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүлсэн байна. Үүнд:

1. Нидерланд Улсад хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, хамгаалах
2. Тус асуудлаарх төрийн үүргийн талаар ойлголт өгөх
3. Хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, хамгаалахад оролцогч талуудыг холбох
4. Нидерланд Улс хүний эрхийн асуудалд ямар ач холбогдол өгч байгааг онцлох
5. Олон улсын бодлого боловсруулахад оролцох, гэрээний хороодод тайлагнах

Тухайн сэдэв бүрийн хүрээнд тулгамдсан асуудал, алсын хараа, багц асуудлууд тодорхойлж, багц асуудлыг шийдвэрлэх хүрээнд тодорхой үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөөг хүснэгтээр харуулжээ. Багц асуудал тус бүрийн доор энэ чиглэлээр байгаа сайн туршлагыг дурдсан байна.

Хүснэгт 7. Нидерландын хөтөлбөрийн хүснэгтийн загвар

2020 онд Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай НҮБ-ын конвенцийг хэрэгжүүлэхийн тулд төрөл бүрийн арга хэмжээ авна.

Үйл ажиллагаа	Цаг хугацаа	Хариуцах этгээд
Барилга байгууламжид нэвтрэх нэгдсэн стандарт боловсруулах; сургуулиас хөдөлмөрийн зах зээлд шилжих шилжилтийг сайжруулах; боловсролд хамран сургалтын талаар илүү өргөн хэлэлцүүлэг өрнүүлэх...	2020	Эрүүл мэнд, нийгмийн халамж, спортын яам

Гүрж Улсын 2018-2020 оны ХЭХҮХ-ийн хүснэгтийг Данийн Хүний эрхийн хүрээлэнгээс хийсэн "Хүний эрхийн үндэсний үйл ажиллагааны төлөвлөгөө" тайланд жишээ болгож оруулсныг доор харуулав.⁴²

Хүснэгт 8. Гүрж Улсын ХЭХҮХ-ийн хүснэгтийн загвар

Зорилго	5.1. Эрүүдэн шүүлт, хүнлэг, хэрцгий, хүний нэр төрийг доромжлон харьцахтай тэмцэх
Зорилт	5.1.1. Хүнлэг бус харьцаатай тэмцэх эрх зүйн, үйл явцын, институцын механизмыг бэхжүүлэх
Зорилтын үзүүлэлт	шалгуур ▪ Хууль, эрх зүйн актад дүн шинжилгээ хийж, олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлнэ. ▪ Зохистой агентлагуудын институтын бүтэц ▪ Хэм хэмжээний актад нэмэлт өөрчлөлт оруулна, шинэ хууль тогтоомж

⁴¹ National Action Plan on Human Rights: Access to Service (2020), published by the Ministry of Interior and Kingdom Relations, May 2020

⁴² Sebastein Lorion (2022), pp.41

Үйл ажиллагаа	5.1.1.1. Хүнлэг бус харьцаатай тэмцэх эрх зүйн орчинд дүн шинжилгээ хийж, олон улсын жишигт нийцүүлэх
Хариуцах байгууллага	Хууль зүйн яам Эрүүдэн шүүлт, хүнлэг, хэрцгий, хүний нэр төрийг доромжлон харьцахтай тэмцэх агентлаг хоорондын Зохицуулах зөвлөлийн гишүүд
Хамтрагч	Захиргааны яам Дотоод хэргийн яам
ОУ-ын зөвлөмж	UPR 117.51; 118.27; 118.28; AA2.2; PDO 4, 5, 6 (8)
Хугацаа	2018
Төлөв	
Төсөв	

Жич. Хэвтээ хүснэгтийг тайланд багтааж харуулахын тулд мөр, баганын байрлалыг сольсон болно.

Непал Улсын хувьд 2004 оноос эхлэн Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр батлан хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд эдүгээ 5 дах хөтөлбөр (2020-2025) хэрэгжиж байна. НҮБ-ын ХЭДКГ-аас гаргасан гарын авлагын ХЭХҮХ боловсруулахад баримтлах зарчимд туссанаар үндэсний хөтөлбөрийн үйл ажиллагаа тасралтгүй байх ёстой бөгөөд Непал Улсын тухайд энэ зарчмыг тухайлан баримталж ажиллаж байгаа нь сайшаалтай байна. Гэвч Непалын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс 4 дэх ХЭХҮХ-т мониторинг хийсэн дүгнэлтэд тус хөтөлбөр 798 ажил төлөвлөсөн нь мониторинг хийхэд хүндрэл учруулсан болохыг шүүмжилжээ.⁴³ Гэвч олон ажлыг үр дүнтэй төлөвлөж болох сайн жишээг Чили Улсын 2018-2021 оны ХЭХҮХ батлан харуулж байгаа байна. Тус хөтөлбөр 600 ажил тус бүрд товч тайлбар, ХЭҮБ, UPR, Гэрээний хороодоос ирүүлсэн зөвлөмжийг тухайлан оруулсан байна.⁴⁴

ХЭХҮХ-ийн хүрээнд хэт олон ажил төлөвлөх нь хэрэгжүүлэх, хэрэгжилтэд үнэлгээ хийхэд хүндрэл учруулж байгаад шүүмжлэлтэй хандахын зэрэгцээ үйл ажиллагааг хэрхэн томьёолох нь мөн ач холбогдолтой юм. Тухайлбал хэт ерөнхий томьёолох нь мөн хэрэгжсэн эсэхийг үнэлэхэд хүндрэл учруулна.

Тав. ДҮГНЭЛТ

Дэлхийн улс орнуудын ХЭХҮХ-т хийсэн дүн шинжилгээнээс үзэхэд дараах чиг хандлага ажиглагдаж байна. Үүнд.

- Форматын хувьд бичгэн, хүснэгтэн хэлбэрийг хослуулсан нь түгээмэл байна.
- Агуулгын хувьд дэвшүүлж буй зорилтыг илүү тодорхой, оновчтой байхад анхаарахын зэрэгцээ хэмжих шалгуур үзүүлэлтийг тусгаж өгөх болжээ.
- Төсвийн хувьд төдийлөн нарийвчилсан төсөв тавьсан нь цөөн хэвээр байгаа бөгөөд хүний эрхийн асуудал нь олон салбарын огтлолцол дээр, төрийн байгууллага тус бүрийн чиг үүрэгт хамааралтай зэрэгтэй холбоотой юм.
- Хүний эрхийн бодит хэрэгжилтэд илүү анхаарал хандуулах хандлагатай байгаа бөгөөд эрхийг хэрэгжүүлэх үүрэг хариуцлагыг тодотгох, механизм, тогтолцоог бэхжүүлэхэд анхаарах хандлага ажиглагдав.
- Эрхийн хэрэгжилтийг хэмжих шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлсон хөтөлбөрүүд мөн боловсруулагдаж байна.
- Хэрэгжих цаг хугацааг тодорхой тавих нь нэмэгдсэн.
- Хариуцах байгууллага, хамтрагчийг тодорхойлсон, үүрэг хүлээгчийг тодорхой болгох чиглэлээр ахиц гарчээ.
- Эмзэг бүлгийг тодорхойлж, тэдний эрхийн нөхцөл байдлыг дээрдүүлэхэд анхаарах нь түгээмэл байна.

-oOo-

⁴³ Sebastien Lorion (2022), pp.42-43

⁴⁴ Sebastien Lorion (2022), pp.44

**МОНГОЛ УЛСЫН
ХҮНИЙ ЭРХИЙН ҮНДЭСНИЙ
КОМИСС**

Засгийн газрын 12 дугаар байр, Барилгачдын талбай-2,
Чингэлтэй дүүрэг, Улаанбаатар хот, 15170
Утас: (+976) 7000 0222, (+976-51) 26 29 31
Цахим шуудан : info@nhrcm.gov.mn
Цахим хуудас : www.nhrcm.gov.mn

2023. 11. 09 № 01/1386
танай _____-ны № _____-т

“Хүний эрхийг хангах үндэсний
хөтөлбөр II”-ийн төслийг хүргүүлэх тухай

Монгол Улс нь 1993 онд Вена хотноо болсон НҮБ-ын Хүний эрхийн дэлхий дахины бага хуралд оролцож, хүний эрхийг хангах үндэсний баримт бичиг батлан хэрэгжүүлэх тухай тунхаглалыг дэмжиж, үүрэг хүлээсэн. Энэ хүрээнд хүний эрхийн суурь судалгааг хийж, олон нийт, мэргэжилтэн, шинжээчид, төр, төрийн бус байгууллагын төлөөллийг оролцуулсан өргөн хүрээний хэлэлцүүлгийг өрнүүлж, Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн төслийг боловсруулсан. Монгол Улсын Их Хурал 2003 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдөр хөтөлбөрийг баталсан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан хүний эрх, эрх чөлөөг хангаж, хамгаалах чиглэлээр ахиц дэвшил гаргах түүхэн шийдвэр байсан.

Тус хөтөлбөр батлагдсанаас хойш 20 жил болж буй бөгөөд энэ хугацаанд Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх ажлыг 2011, 2022 онд тус тус хийсэн байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2022 оны 350 дугаар тогтоолоор байгуулагдсан Хүний эрхийг хангах Үндэсний хорооны 2023 оны “Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилт, цаашид авах арга хэмжээний саналын тухай” 03 дугаар тогтоолд Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилт, цаашид авах арга хэмжээний саналыг Хүний эрхийн Үндэсний Комисст хүргүүлэхийг Хүний эрхийг хангах Үндэсний хорооны Нарийн бичгийн дарга бөгөөд Ажлын албаны даргад даалгасан бөгөөд Монгол Улсын Засгийн газрын 2023 оны 04 дүгээр сарын 19-ний өдрийн хуралдааны 17 дугаар тэмдэглэлийн 2-д “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний II хөтөлбөр”-ийг боловсруулж, батлуулах арга хэмжээ авах ажлыг Хүний эрхийн Үндэсний Комисст зөвлөсөн.

Дээрх Засгийн газрын шийдвэр, хуралдааны тэмдэглэлийг үндэслэн Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын даргын 2023 оны 06 дугаар сарын 16-ны өдрийн А/16 дугаар тушаал гарч ЗГХЭГ-ын дэргэдэх Хүний эрхийг хангах Үндэсний хороо, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Цэц, МУИС-ХЗС, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр, Комиссын дэргэдэх Иргэний нийгмийн зөвлөл болон төрийн бус байгууллага, судлаачдын төлөөлөл бүхий 14 хүний бүрэлдэхүүнтэй Ажлын хэсэг байгуулагдан ажилласан бөгөөд “Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II”-ийн төслийг боловсруулаад байна.

“Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II”-ийг боловсруулахдаа НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын газраас гаргасан гарын авлага, хүний эрхийн хэрэгжилтэд хийсэн судалгаа, шинжилгээ, хүний эрхийн төлөв байдалд НҮБ болон бусад хөндлөнгийн байгууллагаас өгсөн дүгнэлт, зөвлөмж, Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын жил тутмын “Монгол Улсын хүний эрх, эрх

150031731

чөлөөний байдлын талаарх илтгэл", бусад тайлан, зөвлөмж, 2021 онд Ерөнхийлөгчийн ивээл доор зохион байгуулсан Хүний эрхийн үндэсний форумын зөвлөмж, иргэний нийгмийн байгууллагын судалгаа, дүгнэлт, "Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, шийдэл" тайлан зэрэг судалгаа, дүн шинжилгээ, дүгнэлт зөвлөмжийг анхааралтай судлан үзсэн.

Мөн Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд 2011 онд хийсэн хяналт, үнэлгээ, 2022 онд хийсэн түргэвчилсэн үнэлгээний үр дүн, дүгнэлт, Монгол Улсын олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн хөгжлийн болон хүний эрхийн бусад зорилт, үүрэг амлалт, дэлхийн бусад орны хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулж, баталж буй туршлагыг харгалзан үзлээ.

Хөтөлбөрт "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, түүнийг дагаж гарах 7 зорилтот хөтөлбөрийн төсөл, Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, Шүүхийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төсөл, Бизнес ба хүний эрх төлөвлөгөөтэй уялдуулах, зорилтыг давхцуулахгүй байхад анхаарахын зэрэгцээ харилцан бие биенээ нөхөх, хөгжлийн зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд түлхэц болох алхмуудыг тусгах замаар дээрх хөтөлбөрүүдээс гарах үр дүнг улам нэмэгдүүлэхийг зорьсон.

Мөн хөтөлбөрт хэнийг ч орхигдуулахгүй хөгжих зарчмын хэрэгжилтийг хангах зорилгоор Монгол Улсын төлөв байдлын шинжилгээнд орхигдож байгаа буюу орхигдох эрсдэлтэй хүн амын бүлгүүдийг хөтөлбөрийн бүхий л хэсэгт анхаарч, ялангуяа НҮБ-аас тодорхойлсон хүүхэд, өсвөр үе, хөдөөгийн ядуу иргэд, малчид, үндэстний цөөнх, ажилгүй, ур чадваргүй залуус, охид, эмэгтэйчүүд (болон эмзэг бүлгийн эрчүүд), хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс, ахмад настан, хот, суурин газрын ядуу иргэд, дотоодын шилжин суурьшигсад, бэлгийн цөөнх, хүн худалдаалах гэмт хэргийн хохирогчид, хүний эрх хамгаалагч гэсэн бүлгүүдийг онцолсон болно.

Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос боловсруулсан "Монгол Улсад Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II"-ийн төслийг судлан үзэж, Монгол Улс Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр батлагдсаны 20 жил, Хүний эрхийн Түгээмэл Тунхаглал батлагдсаны 75 жилийн ойн хүрээнд Улсын Их Хурлаар хэлэлцүүлэн батлуулах саналыг үүгээр хүргүүлж байна.

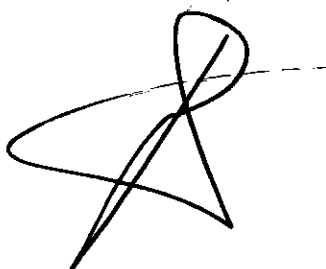
Хавсралт:

1. Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн тойм;
2. "Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр II"-ийн төсөл;
3. Монгол Улсын Хүний эрхийн төлөв байдалд өгсөн дүгнэлт, зөвлөмж, шүүмж;
4. Дэлхийн улс орнуудын хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрөө баталсан туршлагын талаарх мэдээлэл.

Хавсралт ⁶⁹ хуудастай.

Хүндэтгэсэн,

ДАРГА

Ж.ХУНАН